

ARCHEO LOGICKÉ ROZHLEDY

Archeologické rozhledy LVI–2004, sešit 3
Recenzovaný časopis
Vydává Archeologický ústav Akademie věd České republiky v Praze.

Peer-reviewed journal published by the Institute of Archaeology, Prague.

<http://www.arup.cas.cz>

<http://www.arup.cas.cz/publikace/publikace.htm>

Adresa redakce

Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1; e-mail: jezek@arup.cas.cz
tel.: 00420/607942455, 257014321; fax: 00420/257532288

Vedoucí redaktor – Editor in chief

Martin Ježek

Redakční rada – Editorial board

Andrea Bartošková, Martin Bartelheim, Jan Blažek, Jan Klápště,
Jiří Macháček, Martin Oliva, Vladimír Salač, Josef Unger

Pokyny pro autory viz AR 1/2004, s. 276, nebo internetové stránky AR. – Instructions to authors on the AR Internet pages, or in AR 1/2004, p.276.

Redakce: Michala Markvartová. Sazba: Marcela Hladíková. Tisk: PBtisk Příbram.
Vychází čtyřikrát ročně. Rozšiřuje, informace o předplatném podává a objednávky přijímá DUPRESS, Podolská 110, CZ-147 00 Praha 4; tel. 241433396, dupress@tnet.cz
Orders from abroad: SUWECO CZ s.r.o., Českomoravská 21, CZ-180 21 Praha 9, Czech Republic, nakup@suweco.cz; Kubon & Sagner, P.O.Box 341018, D-80328 München 34, Germany, postmaster@kubon-sagner.de

Tento sešit vyšel v prosinci 2004.

Doporučená cena 75,– Kč

© Archeologický ústav AV ČR Praha 2004

ISSN 0323–1267

NOVÉ PUBLIKACE ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU AV ČR PRAHA NEW BOOKS FROM THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY IN PRAGUE

BYLANY VARIA 2. Ivan Pavlů ed. Praha 2002. 227 s. Czech with English summaries. 350 Kč / 30 €.

CASTELLOLOGICA BOHEMICA 8. Tomáš Durdík ed. Praha 2002. 624 s. Czech with English and German summaries. 623 Kč / 26 €.

FERNKONTAKTE IN DER EISENZEIT – DÁLKOVÉ KONTAKTY V DOBĚ ŽELEZNÉ. Konference Liblice 2000. Amei Lang – Vladimír Salač Hg. Praha 2002. 441 S. Souhrny česky. 400 Kč / 35 €.

MEDIAEVALIA ARCHAEOLOGICA 4. Jan Klápště ed.: *Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226).* Praha – Most 2002. 382 s. Czech with English summaries. 240 Kč / 30 €.

RURALIA IV. The rural house from the migration period to the oldest still standing buildings. Památky archeologické – Suppl. 15. Jan Klápště ed. Prague 2002. 362 pp. 350 Kč / 20 €.

Jiří Hošek: METALOGRAFIE VE SLUŽBÁCH ARCHEOLOGIE. Praha – Liberec 2003. 252 s. Czech with English summary. 250 Kč / 26 €.

MEDIAEVALIA ARCHAEOLOGICA 5. Ivana Boháčková ed.: *Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku.* Praha 2003. 478 s. Czech with English summaries. 380 Kč / 30 €.

Marek Suchý: SOLUTIO HEBDOMADARIA PRO STRUCTURA TEMPLI PRAGENSIS. Stavba svatovítské katedrály v letech 1372–1378. Díl I. Castrum Pragense 5. Praha 2003. 176 s. Czech with English summary. 200 Kč / 20 €.

VÝZKUMY V ČECHÁCH 2001. Praha 2003. 448 s. 150 Kč.

CASTELLOLOGICA BOHEMICA 9. Tomáš Durdík ed. Praha 2004. 502 s. Czech with German and English summaries. 560 Kč / 26 €.

Tomáš Durdík: NÁLEZY Z HRADŮ PŘECHODNÉHO TYPU (HLAVAČOV, ANGERBACH, TACHOV). Castello-logica bohemica Fontes 1. Praha 2004. 339 s. Czech with German summary. 356 Kč / 20 €.

Miloslav Chytráček – Milan Metlička: DIE HÖHENSIEDLUNGEN DER HALLSTATT- UND LATÈNEZEIT IN WESTBÖHMEN. Mit Beiträgen von P. Pokorný und R. Kyselý. Památky archeologické – Supplementum 16. Praha 2004. 303 S. 710 Kč / 42 €.

Orders:

- Archeologický ústav AV ČR, Knihovna, Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1, Czech Republic; knihovna@arup.cas.cz
- Beier & Beran – Archäologische Fachliteratur, Thomas–Müntzer–Str. 103, D–08134 Langenweissbach, Germany; verlag@beier-beran.de
- Kubon & Sagner, Buchexport–Import, P.O.Box 341018, D–80328 München, Germany; postmaster@kubon-sagner.de
- Oxbow Books, Park End Place, Oxford OX1 1HN, United Kingdom
- Rudolf Habelt GmbH, Am Buchenhang 1, D–53115 Bonn, Germany; info@habelt.de

OBSAH

<i>Martin Oliva</i> , Flint mining, rondels, hillforts... Symbolic works or too much free time? — Těžba, rondely, hradiska... Symbolická práce nebo příliš mnoho volného času?	499–531
<i>Martin Golec</i> , Ein Dromos in Mähren — Dromos na Moravě	532–560
<i>Ondřej Wolf</i> , Kolonizace, weichbild a počátky manských tvrzí na Trutnovsku — Colonisation, <i>weichbild</i> and the beginnings of vassal manors in the Trutnov region	561–590
<i>Jaromír Žegklitz – Jan Zavřel</i> , Nové nálezy kamnářských výrobků s portrétem Jana Husa. Příspěvek k poznání výroby českých renesančních kachlů — New finds of stove-makers' wares bearing a portrait of Jan Hus. A contribution to an understanding of Czech Renaissance stove tile production	591–618
MATERIALIA	
<i>Karel Valoch</i> , Pleistocenní sedimenty a paleolitické artefakty z cihelny v Modřicích u Brna — Pleistozäne Ablagerungen und paläolithische Artefakte aus der Ziegeleigrube in Modřice, Südmähren	619–626
<i>Drahomír Koutecký</i> , Halštatské sídliště v Tuchomyšli, okr. Ústí nad Labem — Die hallstattzeitliche Siedlung in Tuchomyšl, Kr. Ústí nad Labem	627–660
DISKUSE	
<i>Věra Čulíková</i> , Archeobotanika v české archeologii na prahu 3. tisíciletí	661–671
<i>Tomáš Velímský</i> , Cruciburgensis magister monetæ – tertium non datur? – Cruciburgensis magister monetæ – tertium non datur?	672–678
<i>Dana Zapletalová – Marek Peška</i> , Sv. Benedikt, Oldřich, nebo Prokop? K otázce polohy středověké brněnské mincovny a její souvislosti se starobrněnskou kaplí sv. Prokopa — St. Benedikt, Ulrich oder Prokop? Zur Lage der mittelalterlichen Brünner Münze und zum ihren Zusammenhang mit der Altbrünner St.-Prokop-Kapelle	679–690
AKTUALITY	
<i>Jaroslav Řídký</i> , Internationale Arbeitstagung: neolitische Kreisgrabenanlagen in Europa	691–692
<i>Alex Gibson</i> , The 'Beaker Days' in Bohemia and Moravia	693–694
<i>Jiří Macháček</i> , Post-Roman towns and trade in Europe, Byzantium and the Near-East. New methods of structural, comparative and scientific analysis in archaeology	694–696
<i>Petr Kostrhun – Martin Ježek</i> , příběh Pražského hradu	696–699
<i>V. Spurný</i> , Dr. Ingeborg Mertins-Kieckebusch (1912–2004)	699
<i>Tatána Kačerovská – Rudolf Procházka</i> , Úmrtí významného numismatika prof. PhDr. Jiřího Sejbala, DrSc.	699–701

NOVÉ PUBLIKACE

- Dagmar Dreslerová – Petr Pokorný, William Ryan – Walter Pitman: Noah's flood. The new scientific discoveries about the event that changed history (New York 1998)* 702–705
- K. Šabatová, Hana Palátová – Milan Salaš: Depoty keramických nádob doby bronzové na Moravě a v sousedních zemích (Brno 2002)* 705–707
- Miroslav Plaček, Leszek Kajzer – Stanisław Kołodziejski – Jan Salm: Leksykon zamków w Polsce (Warszawa 2001)* 708–711
- Jan Kypka, Svorník 1/2003. Sborník příspěvků z I. konference stavebně historického průzkumu 4.–6. 6. 2002 v Zahrádkách u České Lípy. Vývoj a funkce topenišť (Praha 2003)* 711–715
- K. Tomková, 1000 let kláštera na Ostrově (999–1999). Sborník příspěvků k jeho hmotné kultuře v raném a vrcholném středověku (Praha 2003)* 715–716
- kv, Jan Michal Burdukiewicz: Technokompleks mikrolityczny w paleolocie dolnym środkowej Europy (Wrocław 2003)* 716–717
- M. Jančo, Renata Ciołek: Katalog znalezisk monet rzymskich na Pomorzu (Warszawa 2001)* 717–718
- Andrea Bartošková, C. Cosma – A. Gudea: Habitat und Gesellschaft im Westen und Nordwesten Rumäniens in den 8.–10. Jahrhunderten n. Chr. (Cluj – Napoca 2002)* 718–720
- Vladimír Salač, M. K. H. Eggert – U. Veit Hrsg.: Theorie in der Archäologie: Zur englischsprachigen Diskussion (Münster – New York – München – Berlin 1998)* 720–721
- Jan Bouzek, Martin Golec: Těšetice-Kyjovice VI. Horákovská kultura v těšetickém mikroregionu (Brno 2003)* 721–722
- Ivana Sýkorová, Naama Goren-Inbar – Ella Werker – Craig S. Feibel: The Acheulian Site of Gesher Benot Yaqaqov, Israel. I – The Wood Assemblage (Oxford 2002)* 722–723
- Jan Kypka, Husitský Tábor 13. Sborník Husitského muzea (Tábor 2002)* 723–725
- J. Bouzek, Drahomír Koutecký: Příspěvky k době halštatské v severozápadních Čechách (Most 2003)* 725
- Jan Frolík, Zofia Kurnatowska ed.: Gniezno w świetle ostatnich badań archeologicznych. Nowe fakty. Nowe interpretacje (Poznań 2001)* 725–727
- V. Spurný, Muzeum. Sborník Muzea Kroměřížska IV – 2001 (Kroměříž 2002)* 727
- Jana Maříková-Kubková, Jean Francois Reynaud: Lugdunum Christianum. Lyon du IVe au VIIIe s. : topographie, nécropoles et édifices religieux (Paris 1998)* 727–728
- Filip Laval, Marie-Pierre Ruas: Production agricoles, stockages et finage en Montagne Noire médiévale : le grenier castral de Durfort (Tarn) (Paris 2002)* 728–729
- Rudolf Procházka, Rynek wrocławski w świetle badań archeologicznych I (Wrocław 2001); Rynek wrocławski w świetle badań archeologicznych II (Wrocław 2002)* 729–731
- Eva Čujanová, Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie XVI (Plzeň 2002)* 731–733
- Petra Stránská, Václav Vančata: Paleoantropologie. Přehled fylogeneze člověka a jeho předků (Brno 2003)* 733–734
- Jan Kypka, Vlastivědný sborník Mělnická IV (Mělník 2002)* 734–735
- kv, Andrzej Wiśniewski i inni: Wrocław-Oporów. Najstarsze ślady osadnictwa i śródowisko przyrodnicze (Wrocław 2003)* 735–736

Flint mining, rondels, hillforts... Symbolic works or too much free time?

Těžba, rondely, hradiska...
Symbolická práce nebo příliš mnoho volného času?

Martin Oliva

This paper focuses on three distinct phenomena: chert mining, rondel function and oversized fortifications. Together these can be interpreted as indications of the existence of co-operative communal work, the purpose of which cannot easily be attributed to solely economic factors. Instead, their significance undoubtedly resided in the communal realm which often, under the guise of various religious ideas, both mobilized and exhausted a large quantity of human energy. This activity in turn contributed to the maintenance of social stability, and the level of organization present in society. Evidently such communal efforts were not limited to ancient great civilizations (compare for example the construction of the pyramids). Accordingly, these communal acts were not restricted to societies with a high level of social organization involving structured social control, but instead emerged from the internal needs of the involved communities. Furthermore, in the context of European prehistoric societies, these acts must have been the result of voluntary participation in large scale communal works.

Krumlov Forest – landscape of extraction – rondels – hillforts – symbolic works

Na příkladu tří tematických okruhů (těžba rohovce, stavba rondelů, předimenzovanost některých hradisek) jsou sneseny doklady davových pracovních akcí zjevně postrádajících jakýkoli ekonomický význam. Jejich smysl tedy nepochybně spočíval ve společenské sféře, kdy (často pod rouškou různých transcendentálních představ) docházelo k vybití značného množství lidské energie. To přispívalo k udržování sociální stability a daného stavu uspořádání společnosti. Ukazuje se, že takové masové akce nejsou omezeny jen na starověké říše (srov. např. stavbu pyramid), a tím na vysoký stupeň společenské organizace s výkonným mocenským aparátem, ale že zřejmě vyvěraly z vnitřních potřeb zúčastněných komunit. I v evropských archaických společnostech musely být vykonávány v zásadě dobrovolně a s podivuhodným nadšením.

Krumlovský les – těžní krajina – rondely – hradiska – symbolická práce

Chert mining in the Krumlov Forest

Since the early nineties, the Anthropos Institute of the Moravian Museum in Brno has been surveying the prehistoric mining of Jurassic chert in the region of the Krumlovský les (Krumlov Forest) in southern Moravia. This research follows the recent identification of this area as one of the largest mining areas in prehistoric Europe, both due to the extent of its distribution, and its excellent state of preservation. Much of the acquired data has become the subject of further research initiatives (for instance: *Oliva 2003a; Oliva – Neruda – Přichystal 1999*), and only some of the basic findings will be mentioned here.¹

¹ The original version of this text (*Oliva 2002*) was published in the edited volume in honor of the jubilee of Slavomil Vencl. This version of the text has been updated in several sections. Research was made possible by Grants GA ČR, number 404/95/1419, 404/02/1038/A, and the Ministry of Culture ČR KZ 97 PO1 OMG 070.

The actual source of Jurassic chert at the mines is Miocene (ottnang – eggenburg) sands and weathered quaternary loams. They include also blocks of various chert breccias, primarily located in mining fields II and III, which are frequently brightly colored and highly suitable for flaking. Even though some of these sources reached large proportions (chert variety KL I up to 1/2 m, KL II up to 20 cm, weathered blocks of breccias up to 3 m), their complicated genesis and frequent redeposition resulted in numerous fissures within the chert mass. This is the reason why Krumlov Forest chert was never chosen for the manufacture of prestigious tools, as was done with silicites in other mining areas.

With the exception of prestigious tools, Krumlov Forest chert was nevertheless used for a wide range of implements, and with the exception of the two most advanced Paleolithic cultures (Gravettien and Magdalenian), remained the dominant choice of stone in southern Moravia. Overlooking for the moment, the presence of Krumlov Forest chert in Lower and Middle Paleolithic assemblages (often only tentatively dated), the use of this source climaxed in the early phase of the Upper Paleolithic, both in terms of quantity and quality. However, a similar peak is also observable during the Linear Ceramic culture (LBK) (*Mateiciucová 2001; 2002*), when a large manufacturing center was located directly in the region of the source, near Nové Bránice. An even wider distribution, although indicated by a much smaller quantity of artefacts, occurred during the Stroked Ware Pottery culture (StK) (*Čižmář – Oliva 2001*). During the Western Lengyel culture (WLC) the geographic distribution of artefacts made using Krumlov Forest chert was limited to the area between the region of Znojmo (for example Těšetice-Kyjovice) and the northern boundary of the Brno region. A significant change occurred in the late phase of this culture, when the hitherto dominant use of Krumlov Forest chert variety KL II, began to be replaced by variety KL I (which is coarser and permitted the manufacture of larger blanks), and which thereafter remained the dominant source. With the exception of the actual mining areas, most of the flaked industry was distributed to hillforts on the Jihlava (*Kramolín: Oliva 1990; Oliva et al. 1999, 279*) and Oslava Rivers, that is, within a distance of about 30 km to the northwest. Krumlov Forest chert was commonly used during the Early and Late Eneolithic. Its use has been documented during the Bell Beaker culture and Corded Ware culture, and constitutes 14 % of Moravian assemblages (*Přichystal 1999, 223*). The use of Krumlov Forest chert again gradually increases, in spite of the availability of higher quality flints from the north, and reaches dominance in the Moravian Proto-Únětice culture at 37 % (*Kopacz – Šebela 1998*). It is noteworthy that it was only employed for common (non-prestigious) artefacts.

In the Early Bronze Age, Krumlov Forest chert variety KL I and to a certain degree also the brightly colored breccias, were present only at one site in significant quantities, approximately 5 km SE from the southern mining fields. In an area of 700 x 250 m, east of Kubšice, various concentrations of flaked stone tools have been identified, in addition to a unique core reduction technique whereby the cores were worked into “disks”, or gradually thinning “tablets” (*Oliva et al. 1999, 288–298; 2003a*). In a similar position in the terrain, but 3 km further east near Šumice, a rondel and a 57 m long posthole house were identified (*Stuchlík – Stuchlíková 1999*). Pit number 3, situated directly in the center of the circular ditch, yielded a depot of 7 blades with sickle sheen. Although now broken, the largest of these blades probably represents the highest quality item ever made from Krumlov Forest breccias (*Oliva et al. 1999, fig. 43: 1*).

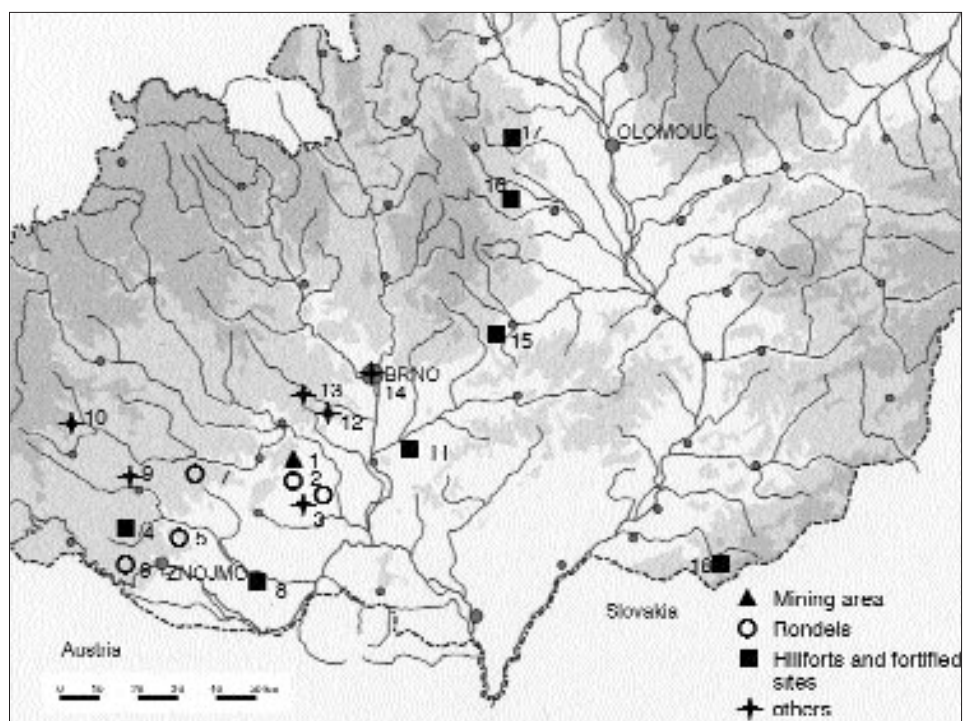

Fig. 1. Map of Moravian sites mentioned in the article. – Obr. 1. Moravské lokality zmíněné v textu: 1 Moravský Krumlov – Krumlovský les, 2 Vedrovice, 3 Kubšice and Šumice, 4 Hluboké Mašůvky, 5 Těšetice-Kyjovice, 6 Mašovice, 7 Křepice and Běhařovice, 8 Božice, 9 Střelice, 10 Jaroměřice, 11 Blučina, 12 Ořechov, 13 Prštice, 14 Brno, 15 Luleč, 16 Seloutky, 17 Náměšť na Hané (Laškov), 18 Javorník.

The large quantity of Krumlov Forest chert tools at settlement near Kubšice, sharply contrast with their scarcity at other Early Bronze Age sites (*Oliva 2003a*). Small amounts of chert artefacts were found in Únětice culture pits on the hillfort Cezavy near Blučina. Excavations conducted between 1983–1998 by M. Salaš, yielded 34 chipped stone artefacts with an overall weight of about 0.2 kg. Unlike the stone tools found at the source in the Krumlov Forest, many of the tools at the hillfort were retouched. Among these, was a distinctive 86 mm long knife, made from Krumlov Forest chert and with a sharply retouched cutting edge. It was found alongside the cut and burnt bones of 11 children and 1 adult in pit number 5 (*Salaš 1990a*). The slightly serrated edge extends along the entire length of the knife, and shows signs of polish.

Within the region of Brno, at Brno-Černá Pole, approximately 40 chert artefacts are known from settlements of the Únětice culture and the Middle Danube Tumulus culture. However the direct import of chert from the source region near the Krumlov Forest cannot be confirmed. This material was also absent within the early Únětice culture toolkit at Brno-Slatina, acquired by M. Salaš (1987, 59, 61; *Oliva 2003a*). Of vital significance in understanding the distribution of Krumlov Forest chert is a series of 7 sickle blades with serrated edges, from a late Únětice culture pit at the elevated settlement Zelená Ho-

ra (Radslavice) near Vyškov (*Staňa 1986; Oliva 2003a*). Krumlov Forest chert, nor any other Moravian chert, was employed in the manufacture of flat retouched daggers (dated mainly to the Proto-Únětice culture), which were instead made from northern flint (*Šebela 1998*).

The distribution of Krumlov Forest chert during the Urnfield culture was insignificant, even when considering a wider area. Nevertheless, it was the only type of chert used for flaked stone tool manufacture, within the minimal stone tool assemblage at the hillfort Cezavy near Blučina. The stone tool assemblage may have been poor due to the unique ritual character of the site. Common settlement features were absent, replaced instead with shallow pits containing unusual fill in the form of burnt grain, ceramics and stone (*Salaš 1989*, 122). Two such pits (48 and 50) yielded 3 flaked stone tools. Therefore the majority of material was found in surface concentrations 1, 2 and 4, alongside Velatice-type ceramics, animal and human remains, as well as coarse stone (*Salaš 1990b*). Not surprisingly, cores were not identified. Instead larger quantities of blades were present at the site. From the overall count of 31 artefacts, 17 were retouched or showed significant signs of use (*Oliva 2000b*).

Judging from the significantly varying distribution and use of Krumlov Forest chert, its mining climax can be anticipated in the Neolithic. However, what do the data indicate? The more than twenty test trenches sunk in the mining areas thus far have not revealed clear indications of chert use in the Neolithic (in our terms, LBK to early Western Lengyel or “Moravian Painted Ceramic”: WLC). Area VI yielded cores and waste flakes in an area circa 350 m long and 80 m wide, but the lack of identifiable features in the area, suggests whatever activities took place there did not involve digging into the earth. The sunny southern slope was thought to have served as a large workshop for processing chert mined from the opposite incline, which is dotted with numerous semi-bowl like pits (*fig. 2*).

However, the picture shown by the test trenches in this area is very different. The Early Eneolithic (late WLC) can be characterized by mining from rather narrow and very deep pits (up to 8 meters) sunk vertically into the slope. One of the pits (9–1, no. 4) contained a Late Lengyel footed bowl surrounded by charcoals (GrN-27500: 5490±60 BP) at a depth of 2 m. Skeletal remains of two women were found at a depth of 6 and 7 m (*fig. 3, 4*). The latter skeleton was deposited along with a newborn child. Radiocarbon samples taken from the skeletal remains yielded a date of 5380±50 years BP (GrA-22839).²

Another type of mining was identified in the other two trenches found on the same slope. Trench VI–8–1, which lies in the western part of the area VI, contained oblique shafts undercut to a depth of 5 m below the steep slope. Trench VI–9–2 yielded the same mode of extraction, overlain by a 3 m thick heap of Hallstatt debris. In the latter case, miocene sand had been undermined to access the granodiorite bedrock. The lithic industry found in these oblique shafts is more numerous than the lithics found in the vertical shafts. It consists primarily of cortical flakes and unsuccessfully shaped cubic pre-cores, with very

² Both skeletons were previously attributed to the Hallstatt culture (*Oliva 2003b*), since this was suggested by numerous experts based on the dating of a single sherd found at the base of shaft 4, and the dating of similar shafts found nearby. It is now clear that either the dating of the sherd was erroneous, or more likely, that it represents an intrusion from a nearby pit. Due to the pronounced concentration of shafts (8 in a trench 13 m long), their wide bases and identical sandy fill, excavation of the shaft in question may have inadvertently included a part of a neighboring shaft.

Fig. 2. Moravský Krumlov (Moravia), plan of mining fields (R) V and VI in the Krumlov Forest. A Natural cliff formation in the shape of a dolmen. B Subrecent quarry. Measured by P. Neruda, drawn by L. Píčov. – Obr. 2. Moravský Krumlov, těžební revíry V a VI v Krumlovském lese. A přirozený útvar v podobě dolmenu, B subrecentní lomy. Zaměřil P. Neruda, kresba L. Píčov.

limited amounts of true blades. These areas were clearly used also as primary workshops, where the raw material was tested for workability, and roughly prepared as part of the extraction process.

The upper section of the incline encompasses a subtle drop in the terrain which may indicate the remains of a mined wall. A trench sunk in the year 2000 (1–3) confirmed that this section was mined on two terraces. The upper one yielded a 3.5 m high extraction face covered with 1m of debris from the upper part of the slope. Chert had been extracted from quaternary sediments overlaying tertiary sands. At a depth of 2.7–3.4 m on the upper terrace, a cavity had been opened and filled with accumulations of flaked stone industry alongside a significant quantity of charcoal (mainly *Quercus* sp.). Charcoal and indistinct ceramic sherds were also identified at a depth of depth of 200 cm in the same profile. The base of the parallel lower terrace was found 2.9 m beneath today's surface, and had been covered with Miocene sand, shoveled from the upper terrace. Dates from charcoals found at various depths within the fill of mined shaft VI-1–3 suggest the mines were used before the Early Bronze Age:

GrN-27497: 4100±60 BP (depth 170–180 cm);

GrN-27498: 4070±120 BP (depth 190–210 cm, with ceramic sherds);

GrN-27499: 3870±50 BP (depth 270–300 cm, cavity with flaked industry).

Fig. 3. Moravský Krumlov (Moravia) – Krumlovský les VI, female skeleton deposited at a depth of 6 m in an Early Eneolithic (Late Lengyel culture) mining shaft. Photo P. Kostrhun. – Obr. 3. Moravský Krumlov – Krumlovský les VI, ženská kostra uložena v hl. 6 m v těžební šachtě z mladšího stupně MMK. Foto P. Kostrhun.

Calibrated values of these samples place the mining into the Late Eneolithic, probably into the terminal Corded Ware or the onset of Bell Beaker and Proto-Únětice cultures. Studies at other sites have identified a decline in blade technologies and the introduction of the flake industries (Lech 1982–1983, 53; Kopacz 2001; Kopacz – Šebela 1998). This radical change in the lithic technology can also be observed here. However it is interesting that the above mentioned cultures made very few interventions into the earth and both the first and last, left no trace of settlements in Moravia. The up to now small amount of chipped stone industry documented (mainly of the graves), is not only of poor quality, but also did not require any mining.

In the Early Bronze Age, improvements in the flaking technique resulted in many discoid, irregular and sometimes very flat cores (with both flake and blade scars). Mining pits of this period predominate in all areas except areas V and VI. In trench VIII–1–2, which lies in northernmost area VIII, chert pebbles and artefacts were included in granodiorite detritus (fig. 5) up to 3 m thick and lying atop bedrock of solid granodiorite. The extraction of area IV (GrA-22835: 3340±45 BP) falls within the time span of the Late Únětice or Early Věteřov cultures. Other areas within the southern mining fields yielded Únětice culture sherds, both inside mining pits (I–1–1, III–1–1), but also near accumulated waste flakes found lodged underneath large flat boulders (III–3–1).

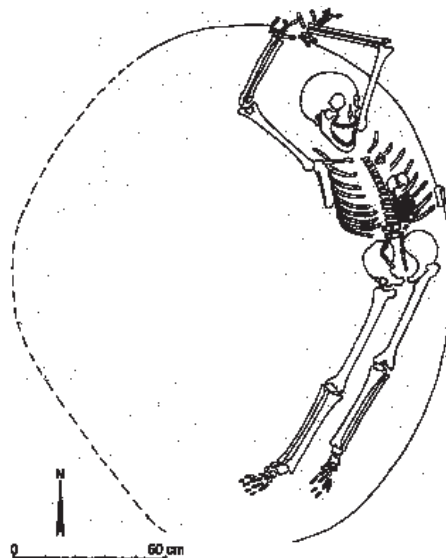
Charcoals from the above mentioned trenches have yielded the following dates:

GrA-23556: 3630±50 BP (depth 70–90 cm, trench I–1–1, 2.7 m deep);

GrA-23559: 3490±50 BP (depth 130–130 cm, trench III–1–1, 4.5 m deep).

Únětice ceramics are always accompanied by a concentration of technologically distinctive flaked industry corresponding to the toolkit found at the Únětice settlement near Kubšice. Similar industry predominates in all excavated mining pits in areas I, II, III and IX in the southern group of mining fields, and in areas IV, VII and VIII in the northern group of mining fields. The walls of Early Bronze Age mining shafts in the southern mining fields were sunk vertically, sometimes with slight undercutting (pit III–1–1). However, even at a depth of 7.2 m the so far largest mining shaft II–9–1, still did not yield a sterile base. At a depth of 2 m the diameter of this funnel-shaped shaft was 3 m.

Fig. 4. Moravský Krumlov (Moravia) – Krumlovský les VI, female skeleton with a new-born deposited at a depth of 7 m in an Early Eneolithic (Late Lengyel culture) mining shaft. – Obr. 4. Moravský Krumlov – Krumlovský les VI, ženská kostra s novorozencem uložená v hl. 7 m v těžební šachtě z mladšího stupně MMK.

Pit I-1-1 belonging to the southern group of mining fields was 270 cm deep. Over 150 000 items were acquired from 9.5 m³ of sediment with an overall weight of more than 1200 kg. Of these, 7340 are cores. Floatation and careful sifting of sediments would surely increase the count of minute waste flakes. Merely by examining (without sifting) half a cubic meter of earth in pit II-2-1, more than 745 cores, and 14 thousand flakes with an overall weight of 137 kg were acquired! Test trenches and surface sampling suggest the southern mining fields contain several tens of such mining pits with analogous quantities of flaked industry. Disproportions between the quantity of mined and exported chert are thus far more distinct during the Bronze Age than during the Eneolithic.

The southern group of mining fields, however, contained distinctive assemblages, both in terms of technology (splinter technique) and sources used (extremely poor quality chert). Based on one accumulation, dated by graphited ware sherds (pit II-5-1), this industry dates to the Urnfield culture. Similar industries have not been found in mining pits, but instead on heaps/piles, platforms and under the edges of “seat-like” boulders.

In the Late Bronze Age (Urnfield cultures: GrN-28875: 2840±50 BP), fragments of vessels, ash and burnt bones (including a bronze needle fragment) with many large stones were sunk into Early Bronze Age shaft II-9. This probably constitutes a secondary translation of cremated burials (*fig. 6*).

Excavations in 2002–2004 indicated that mining activity was renewed in Hallstatt times. In the eastern part of mining field VI (9-1) and underneath a large boulder, 6 narrow shafts were found leading up to a depth of 8 m (*fig. 7*). The flaked industry (again almost completely non-blade, with irregular and discoid cores) was sporadically present in the fill of pits, but in some levels also in thick concentrations. At the bottom of the shaft 5, lithics were accompanied with coarse pottery sherds. Late Halstatt graphite ceramics were found only rarely, both in the shafts and also in the large heap (up to 3 m) on the slope beneath pit (9-2). A larger number of graphite potteries were found on the surface. One excavated dwelling (6-1) yielded evidence of textile production.

Fig. 5. Moravský Krumlov (Moravia) – Krumlovský les VIII, chert extraction from the resedimented granodiorite detritus. Photo M. Oliva. – Obr. 5. Moravský Krumlov – Krumlovský les VIII, těžní jáma vyplněná přeházeným granodioritovým detritem. Na bázi intaktní granodioritové podloží. Foto M. Oliva.

The described disproportions between the large number of chert mined but scarcely used suggests that the reasons for mining in the Krumlov Forest were other than the procurement of materials to manufacture tools or weapons. Today it is evident that the mining of quality silicites at other mines also did not arise out of everyday needs, but from the desire to manufacture prestigious, and hence sought after, tools. Krumlov Forest chert however, concerns a low quality raw material source which *cannot* be used to make complex tools. No Eneolithic axes or Early Bronze Age daggers (see for instance: *Šebela 1998*) were made from it.

Organizers and participants in the mining of Krumlov Forest chert focused on the act of mining itself, without considering any further use of the product. That would explain the various large accumulations of cores and flakes all over the mines. The mass flaking of stone in the late metallic prehistory could have reflected an attempt to imprint a human “cultural” characteristic into the natural world, alongside the transformation to domestication. The social and symbolic aspects which motivated and rationalized the actual mining could have fluctuated over time (*Oliva et al. 1999*). However these repeated cooperative acts involved the expenditure of human energy, and undoubtedly contributed to the maintenance of traditional values and political stability within these prehistoric societies. It is not coincidental that the upsurge of Krumlov Forest chert mining occurs during the Early Bronze Age, when

Fig. 6. Moravský Krumlov (Moravia) – Krumlovský les, bowl fragments belonging to the Urnfield culture containing ash and burnt bones in the fill of shaft II–9 from the Early Bronze Age. Foto M. Oliva. – Obr. 6. Moravský Krumlov – Krumlovský les, kusy misek středodunajských popelnicových polí s popelem a spálenými kostmi, uložené do výplně starobronzové těžební šachty II–9. Foto M. Oliva.

there was a significant amount of population growth and structured permanent settlements. These settlements would have required such mechanisms for social control.

In the Krumlov Forest, then, we witness local tradition in a specific activity that has been here from Neolithic until Hallstatt Age. Parallel with increasing the volume of mining, the utility dimension of that activity was gradually vanishing. Thus the tradition of these mass actions was carried on by the spiritual significance of this extraction area. Taking into account the incoherent course of the mining and, certainly, the scattered settlement of the surrounding area as well, there must have existed uninterrupted awareness of the unique character of these places which, from time immemorial, have yielded gifts of the earth. In acquiring them, contact was also established with the ancestral underground world.

The question of rondel function

The identification of a largely social role in a common prehistoric activity such as chert mining, which in Czech archaeology (in contrast to that in some European countries) had previously been attributed to a purely utilitarian function, calls for a re-examination of other prehistoric phenomena. Landscape modifications are the key, since the common denominator is the exceptional quantity of completed work, requiring the deployment of a large work force on the one hand, and left almost no trace of use of the finished product on the other. Until the discovery of the rondels in the 1960s no one doubted the defensive function of sites which were surrounded by ditches and palisades. The identification of Late Neolithic enclosures however, has led to a re-evaluation of these sites as fortifications. Construction in non-strategic locations, such as flat or inclined terrain, insufficient indications of battle, the absence of mounds (resulting from great efforts to remove the excavated earth, discussed below) weaken the arguments for a defensive function. In addition, the structures were often moved a short distance away (the opposite would be anticipated for fortifications – to ensure strengthening of the existing structures) and the practical

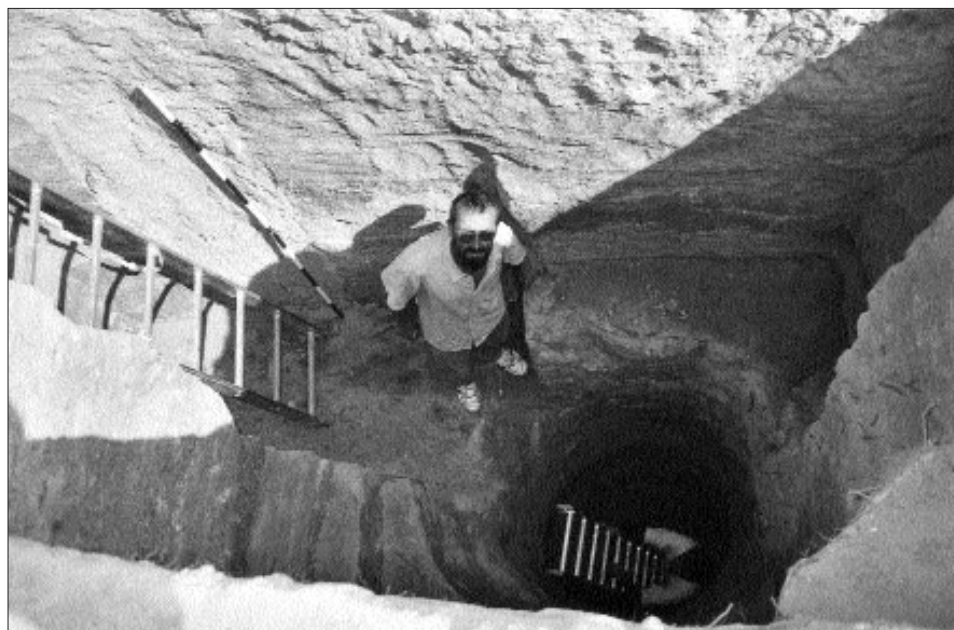

Fig. 7. Moravský Krumlov (Moravia) – Krumlovský les VI–9–1, shaft no. 7, probably Hallstatt Age. Photo M. Oliva. – Obr. 7. Moravský Krumlov – Krumlovský les VI–9–1, šachta číslo 7, pravděpodobně z doby halštatské. Foto M. Oliva.

indefensibility of outer palisades where perimeters reached up to 800 m (Bylany). In a settlement of 50 men (which is probably more than lived in one settlement) this would mean only 1 defender for every 16 m! Sharply inclined ditches served as an effective barrier against attackers (*Petrasch 1990*, 449), but only when maintained throughout the entire ditch perimeter. However, shallow and gradually inclined sections were also found in the ditches (the question of “incompletion” is discussed below). Considering the small number of possible defenders, the extra effort expended in creating these large fortifications would have had the paradoxically opposite effect of making them indefensible. With a ditch length of 440 m (Friebritz 2, Svodín 2) and 50 men, this would again mean only 1 defender for every 9 m. Furthermore there were a large number of entrances, some directly across from each other (when only 1 or 2 facing the settlement would suffice), and although it is unknown if, and how, they were closed; it is interesting to note the concentration of canine excrement at these entrances (*Pertwieser 2001*, 184).

The defensive function of rondels was eventually disregarded, and the structures were reinterpreted as indications of social and ceremonial architecture, possibly with informative potential. Although social and sacred aspects undoubtedly overlap, it will be more beneficial to analyze them separately. The sacred aspects were certainly more specific, and imply the practice of specific religious ceremonies or rituals. These ceremonies would have had both spiritual and material components. However if the first of these significantly dominated, the remains of these past cultural activities will be archaeologically difficult to

identify (an example is the well known field mass from the beginning of the Hussite movement, which left no trace, even though thousands of people participated). The material aspects would have included not only devotional paraphernalia, but also various landscape and construction modifications, often created at great expense for repeated use. Rondels can be interpreted as one of these constructions with a primary ceremonial function. However material correlates of conducted ceremonies have yet to be identified within rondels. The interiors appear not to have been altered, and remained conspicuously empty. Rondels of the classical phase (Stroked Pottery StK IVa – Western Lengyel culture Ia) lacked any above ground constructions with sunken (that is archaeologically distinctive) foundations, and the few present pits are not in any way distinct from those found at nearby settlements. When present, their completely random distribution is also comparable to that found at settlements. Within the confines of a highly organized rondel (even if indistinctly laid out) we would anticipate a certain regularity or symmetry in the modification of the internal landscape. Some pits had suggestive shapes and fill (*Podborský 1988*, 120), however similar and even more distinct pits, may also be found outside the rondel. For example at the Jezeřany-Maršovice WLC-settlement, I. Rakovský examined a pit which contained an Ox skull placed upon ochre pellets (compare similar findings in Hungary: *Makkay 1986*).

Similarly absent are remains of ceremonial paraphernalia. Some may have been manufactured from unpreserved materials of organic origin, or they may not have existed at all. The Western Lengyel culture (WLC) is distinctive in its use of figurines, which can surely be associated with the spiritual realm. Unfortunately increased concentrations of figurines cannot be correlated with their presence inside rondels (see for instance *Němejcová-Pavůvková 1995*, 214). The only exception can be found in the circular enclosure at Těšetice-Kyjovice, where according to *Podborský (1985, 29)* a somewhat smaller number of figurines (153) were found within the rondel, than at the nearby settlement (161). However considering the excavated area, this represents a 3.5x larger concentration. In this case, it is beneficial to compare not the area, but the cubic meters of examined fill: most of the figurines (136) come from the completely examined fill of the enclosing ditch itself, and originate from “zone C”, which lies between the enclosing ditch and the exterior palisade (59 fragments), rather than the actual rondel interior (9 fragments). The settlement area beyond the exterior palisade yielded 89 figurines, which, with respect to the small excavated area, is a significantly higher concentration than the area indicated by the ditch. Overall, examination of the Early WLC culture does not indicate a relationship between the rondel and the settlement in terms of figurine frequency (*Trnka 1991*, 317). With the exception of Těšetice-Kyjovice, no other WLC site with numerous figurines is enclosed by a circular ditch (including for example collections from Střelice I, III, and Prštice). Nor did the enclosed area of the rondel contain any specially modified figurine or one in a situation suggesting that here their ritual use was more “primary” in a sense than in any other place. Ceremonial function can be indicated by the presence of human bones that suggests sacrifice, cannibalism, and so on. The high quantity of human bones in the Ružindol-Borová enclosure, on the other hand, probably indicate the slaughter of the entire settlement (*Němejcová-Pavůvková 1995*, 214; *1997*, 95–99, 116–118; *Jakab 1997*; compare the older fortified site of Schletz) rather than some kind of bloody ritual, without similar Lengyel correlates. It is therefore noteworthy that rondels do not contain an increased number of graves. In this the rondels differ, e.g. from the later *Erdwerke* or causewayed enclosures.

Another contradiction to the proposed ceremonial function of rondels has already been indicated by *Rulf (1992, 9)*: rondels functioned for a generation, yet their remains often persisted into the Bronze Age (Svodín). This is in contradiction with ceremonial places, which served to characterize and legitimize long term traditions. Spiritual places which drew people from afar indicate both local stability and isolation (compare Christian pilgrim places). The common relocation of rondels (sometimes within the immediate vicinity: Bylany, Vedrovice, Křepice-Běhařovice, Svodín, in Austria Hornsburg, Porrau/Bergau, Pranhartsberg, in Saxony Kyhna with at least 4 rondels and also additional enclosures of a different shape, in Bavaria Künzing-Unternberg, Osterhofen-Schmiedorf: *fig. 8*, Viecht with square foundation) and their density, does not indicate a significant socio-ritual role. In this respect, comparisons can be made with present day country chapels, which serve more as local community centers, rather than widely acknowledged sacred places. In their short-time duration the rondels differ sharply from the ritual activities in the Krumlov Forest whose duration was at least 3500 years long. An “informative” function of rondels has also been proposed, and should arise out of astronomical orientation of the entrance gates in alignment with cardinal points, heavenly bodies or features dominant in the landscape. This view has been rightly criticized, and remains controversial. The number of gates are inconsistent and often uneven (*Trnka 1991, 303*). Orientation to cardinal points is uncertain. It is noteworthy that the number of entrances oriented to the north of 4800 BC, is equal to the number of entrances oriented toward the present north (*Petrasch 1990, 470, fig. 12*). From the cited diagram however, a certain relationship with cardinal points is suggested. This is not easily explained, if the placement of entrances was determined only by the contours of the landscape (*Nikitsch 1985, 104; Trnka 1991, 304; Neubauer – Trnka 2001, 171*). It is significant however, that rondels with two entrances tend to be oriented in the direction of East-West (*Trnka 1991, 304; Neubauer – Trnka 2001, 171*). This means that the determining factor for orientation was probably the rising and setting of the sun, and not the Neolithic northern star Eldzich.

Other astronomical parameters cannot be archaeologically documented, especially when astronomers themselves often interpret them as contradictory (see for instance *Weber 1985; Horský 1986; Ministr 1999; Rajchl 1999; 2001*). The repeated correlation of various elements (such as the center, and the entrances) has not been proven, so that astronomical directions hardly served as a template for rondel construction. When associating anything with something, the lines will always lead to some kind of heavenly body. Since they can be neither proven nor disproven, astronomical interpretations have become more popular in recent years, while due to insufficient evidence, other explanations have remained stagnant. It is therefore worthwhile to consider the significant inconsistency in ditches and palisades which fall several meters short of an ideal circular enclosure (*fig. 11*; see for instance *Nikitsch 1985, 65; Němejcová-Pavůvková 1995, 200–201*). An especially telling example, uncovered by *Z. Čížmář (2003)* in Mašovice, involves an enclosure wherein the two ends of the exterior ditch not only miss each other by 7 m, but do so in the area of the entrance, and had to be compensated by the construction of extensions later connected to the ditch. The groups that excavated the individual segments must have been aware, for long weeks, of the fact that their respective sections would not join one another. This could not have occurred if the builders used the simplest of aids, such as a rope and two poles. The marking of astronomical directions would surely have required additional apparatus that would have led to a more regular shape of the final structure.

Fig. 8. Osterhofen-Schmiedorf (Bavaria), two rondels and external enclosure, Stroked Pottery culture. Rectangular structure is of Hallstatt Age. After J. Petrasch. – Obr. 8. Osterhofen-Schmiedorf (Bavorsko), dva rondely a vnější ohrazení lidu s vypíchanou keramikou. Pravoúhlá struktura je z doby halštatské. Podle J. Petrasche.

This leads to the social function of rondels. This cannot be ruled out since the actual construction of rondels required a significant concentration of the work force. But what other clues were left behind by the activities for which these rondels were constructed? From ethnographic analogies it is known that during cooperative efforts certain games, celebrations, and competitions in manufacture, exchange of prestigious items, exotic sources and food stuffs – and in some cases even the destruction of materials – takes place. Signs of such activities can be reasonably well preserved in the archaeological record, as is indicated for example by circular fortifications such as “henges” in England (*Wainwright*

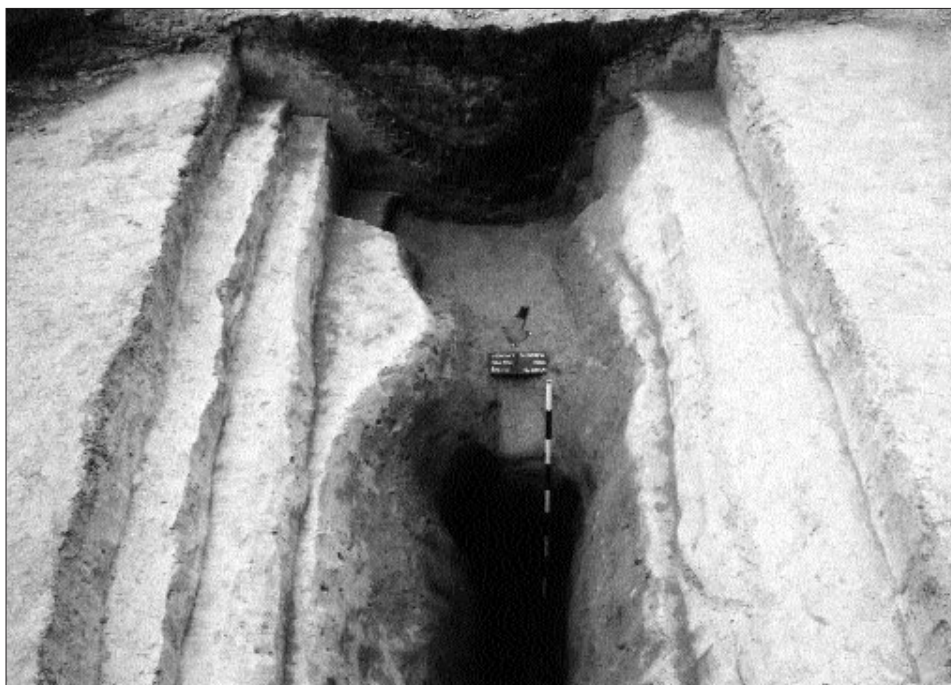
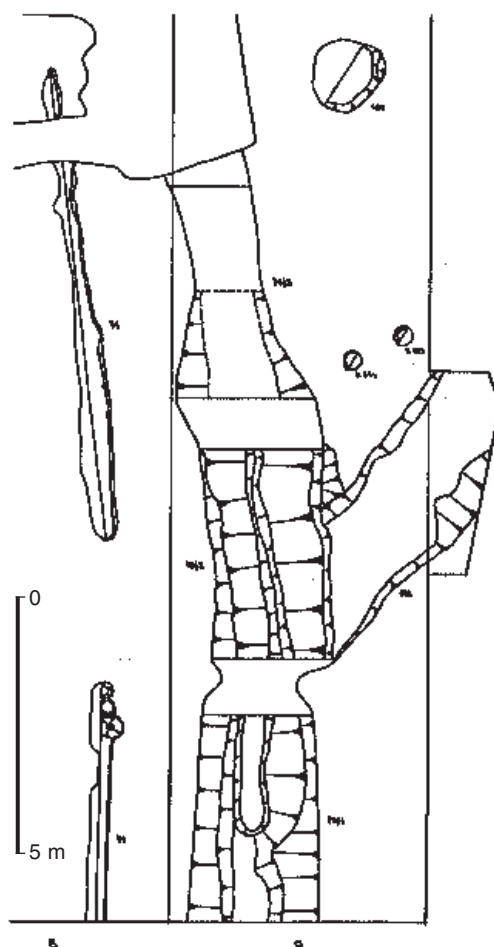

Fig. 9. Vedrovice (Moravia), gradually inclining base of ditch III. Photo A. Humpolová. – Obr. 9. Vedrovice, stupňovitý průběh III. příkopu. Foto A. Humpolová.

1990, 128–134). Their identification requires comparisons of various groups of artefacts both from rondel, and non-rondel, settlements. This is however difficult, since until now, the rondels themselves have received more attention than their contemporaneous settlements. Comparisons with the immediately related settlement and the rondel itself are not likely to resolve the issue, since items are likely to have been distributed throughout the two and into any present burials.

The most obvious, and at the same time enduring, indications of external social contacts are stone raw materials from distant sources. The coming together of knappers from a wider area could then be indicated by developed local manufacture, which would contain a more distinctive representation of exotic materials in all phases of the reduction process. All southern Moravian settlements with circular ditches however, are dominated by local silicites, specifically Krumlov Forest chert variety II. Additional comparative information is only available from Těšetice-Kyjovice (*Přichystal 1984*), where in addition to the dominant Krumlov Forest chert variety II (52 %) and variety I (13 %), there is also a presence of obsidian (14 %) and western Moravian weathered serpentinites (“plasma”, 6 %). The examined, but incomplete assemblage comprises: 11 Kraków Jura silicites, 8 glacial flints and only 5 items made from radiolarite – all more or less in the form of blades and finished tools. The relatively common presence of obsidian (the proportion of which would increase if the fill had been floated) instead represents all manufacture phases except the manufacture of retouched tools (*Oliva 1984*, 223). This is unusual for a long-distance source, but

Fig. 10. Vedrovice (Moravia), detail of base shown in *fig. 9*. After A. Humpolová. – Obr. 10. Vedrovice, detail situace z obr. 9. Podle A. Humpolové.

easily explained by the small size of the imported obsidian items. The obsidian probably arrived at the settlement in raw form, where the blades were flaked off on-site and rarely used. Similar observations can be made for the small sample of flaked industry found in rondel I at Vedrovice where obsidian represents a half of the 20 artefacts (*Mateiciucová 1999*). Rondel sites in Slovakia, which are closer to the source, show the following obsidian proportions: Bučany 41.3 or 5 % of 848 items, Žilkovce 19 or 6 % of 1136 items, Svodín 8 or 6 % of 1208 items, Ružindol 5 % of 40 items (*Cheben 1986; 1993; Cheben – Illášová 1997; Kaczanowska – Kozłowski 1991*). This often involved small waste, non-retouched bladelets and microcores. Imported materials often dominated at the above mentioned sites (obsidian at Bučany and Kraków silicites at Žilkovce 41 %), as did materials from the nearest sources (28 % radiolarite and 24 % Svodín silicites at Svodín, and 87 % radiolarite at Ružindol). Note however that radiolarite at Svodín does not constitute a local source, since the distance to the outcrops is around 100 km (*Kaczanowska – Kozłowski 1991, 90*). Unfortunately quantified information is lacking. How were utilized the far away Kraków Jura

silicites used at Žilkovce? At Svodín, all of the products made from this material were made from only two cores, whereas “chocolate” flint from the Holy Cross Mountains was used for numerous blades and tools (*Kaczanowska – Kozłowski 1991, 92*). Svodín differs from the other sites mentioned, by the higher representation of cores (31 %) of primarily small dimensions and in advanced phases of exploitation. According to the authors however, this does not indicate a local manufacture economy “for export”, as has been previously suggested, but instead a deficiency in supply and reliance on low quality materials (*Kaczanowska – Kozłowski 1991, 93*). Comparisons with settlements without circular enclosures in Slovakia and associated regions are not possible due to insufficient data. Comparisons in Moravia can only be made with collections from some WLC sites dating to phase Ia (Prštice, Ořechov, Moravské Bránice) and Ib (Brno-Žebětín, Brno-Bosonohy) in the region of Brno, and Jaroměřice (WLC Ib) in the region of Třebíč (*Oliva 1990*). At all sites, local sources dominated (chert variety KL II, at Jaroměřice “plasma”) with some imported samples present. The higher proportions of obsidian in the region of Brno continued into phase Ib, but in the Třebíč and Znojmo region, it was substituted with rock crystal. Based on present knowledge, none of the early WLC rondels exhibited a higher proportion of imported materials or distinctive flaking technology. The high number of chipped stone industry at Künzing-Unternberg (*Petrasch 1990, 500, 511*) undoubtedly reflects the nearby location of the source at Winzer-Flintsbach, rather than a distributive role of its rondel. The high number of chipped stone industry in the early stages of core reduction is logical for sites close to the outcrops (see for instance *Oliva 2001* for discussion of the Krumlov Forest area).

Even the proportion of the most exotic mineral, obsidian, does not differ significantly between rondel and non-rondel settlements. It may not be coincidental however, that its highest proportions occur in the early phase of the Moravian Painted Pottery (WLC) culture during which the digging of circular ditches led to significant social integration. The widespread distribution of obsidian may correlate with its far away origin, and gradual diffusion, rather than direct exchange.

A certain indication of socially motivated activities may be the large number of hunted game at the mentioned sites: Těšetice-Kyjovice 45.5 % (*Fejfar 1975/1976; Kazdová 1984, 231–234*), Ružindol-Borová 59.2 % (*Fabiš 1997*), Bučany 69 % (*Ambroz 1986, 13*), Svodín (*Fabiš 1994; 1997*), and in Hungary Aszód 57.3 % (*Kalicz 1985, 103*). In general, this involved deer, a prestigious hunt animal. However, its proportions may be overestimated due to the increased presence of antlers, which may not have been acquired by hunting. Comparisons with contemporaneous non-enclosed settlements in Moravia are lacking, due to incomplete osteological analyses. The bones of wild game are however often also present in “pre-lengyel” phases at Bíňa (43.4 %) and the Lužianky Group in Nitra-Mlynárce (15.6 % based on bone counts, or 50 % based on minimum number of individuals, *Ambroz 1986*). At other Lengyel phases, the proportion of hunted game plummets sharply (*Podborský 1993, 149*), with the exception of Santovka, where it reaches 27.3 % (*Ambroz 1986, 13*). However higher proportions of hunted animals also occur in the Linear Band Pottery culture (Mikulov-Jelení Louka), the Stroked Pottery culture (for example Olomouc-Slavonín min. 28.5 % – max. 45.5 %: *Roblíčková 1999, 175*), and the Jordanów culture (Dolní Věstonice: *Rakovský 1985, 164*). The sudden increase during the early Lengyel cannot be underestimated. Rather than indicating an ecological crisis (*Pavúk 1991, 355*), hunting may have served as a lavish dietary supplement (*Zápotocká 1995, 97*), conveniently coinciding with the com-

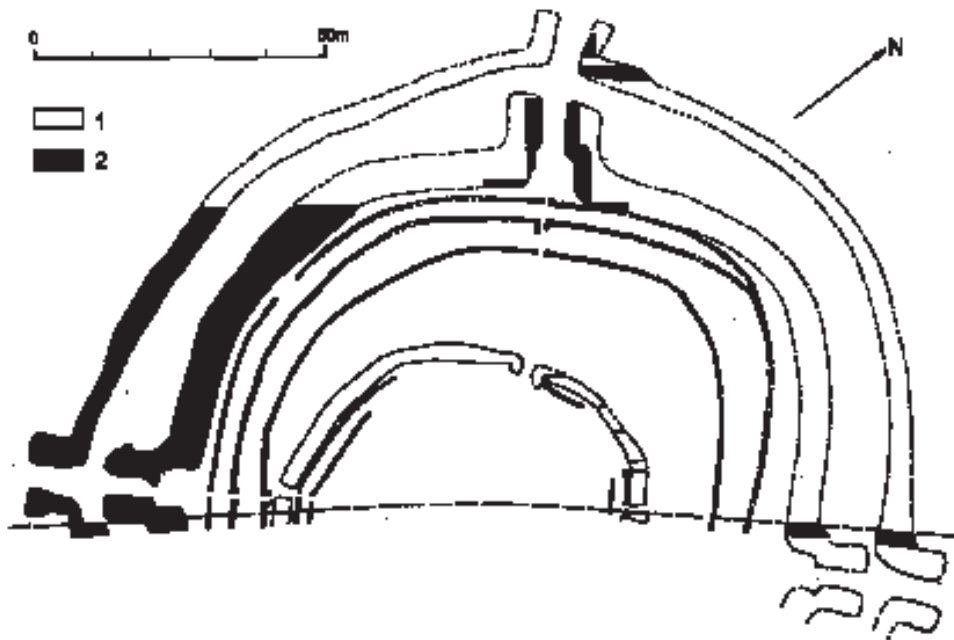

Fig. 11. Svodín (Slovakia), rondel of the Lengyel culture. 1 early phase, 2 late phase. After Pavúková 1986.
 – Obr. 11. Svodín, rondel lengyelské kultury. 1 starší fáze, 2 mladší fáze. Podle Pavúková 1986.

ing together of men to construct circular enclosures. Nothing however, indicates the direct consumption of hunted game in the interior of the rondel, where distinct concentrations of animal bones are missing.

With respect to occasional feasting, and perhaps drinking, it is interesting to consider imports of WLC thin-walled goblets, found at late Stroked Pottery rondel-sites in Bohemia and Bavaria (Lochenice, Holohlavy, Künzing-Unternberg). Of all these sites, only at Chrudim the circular ditch is missing (Petrasch 1994; Kazdová et al. 1999, 108; Kazdová 2001).

The ritualization of social acts, known to have been conducted within circular enclosures from ethnographic analogies (compare for instance the circular “house of the dance” of the Bororo Indians: Lévi-Strauss 1966, 153) undoubtedly included various forms of dance and movement, but did not leave any visible traces. These acts would have involved the expenditure of human energy, similar to that required to construct the rondel itself. Double interior palisades without partitions would have suited such a use. Visibility restricted by the palisades, in contrast to the expansive views accorded by the monumental entrances, may have enhanced the esoteric aspects of the conducted activities, which were probably not meant for all members of society. Pavlů (2001, 187) has suggested a roof over the area between the palisades, forming a kind of longhouse with a circular ground plan. The activities within the interior would therefore also have been hidden from those imagined to be peering down from above.

Rondels were therefore constructed in order to symbolically delimit a sacred place for conducting ceremonies, the ideological background of which has been characterized by

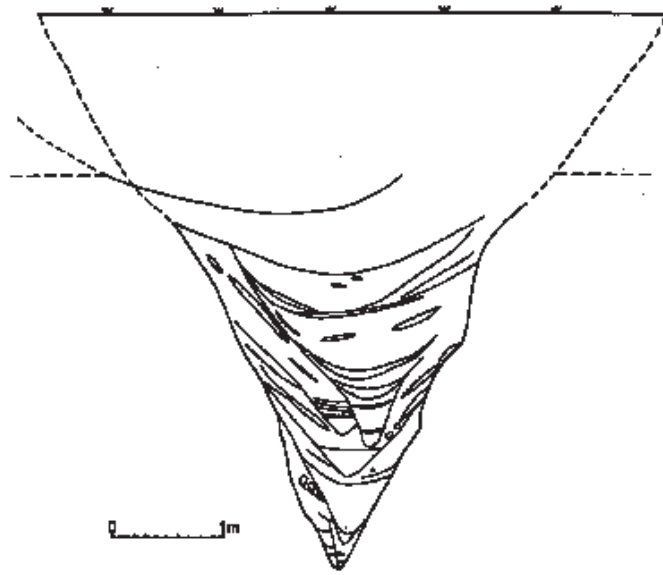
Bouzek (2001), *Podborský (1985, 169f.; 1994, 42f.; 2001)*, *Whittle (1996, 190–192; 1997)* and broadly by *Kovárník (1997)*. I don't agree however, with the association of the sharply inclined ditch with plow tracks, in spite of similarities in their appearance (*Kovárník 1997, 84–86*). Especially since use of the plow in Europe can only be confirmed from the Eneolithic onwards. After *Neustupný (1995)*, the rondel would have placed symbolic emphasis on the discontinuity between the settlement and the sacred space. The narrow and sharp base of the ditch was not immediately visible in daylight (*Petrasch 1990, 449*), and seemingly extended into the depths of the earth. Unfortunately, no direct evidence of the use of these holy places has survived. It is almost as if most of the social interaction took place during the actual construction of the structure, with only a vague and undefined notion of future use.

It is therefore necessary to understand the social function of rondels as a process, involving mainly their construction and repair. This is indicated by several factors. There are virtually no completed rondels. Usually only the foundations were completed and not the individual structural components. These primarily comprised ditches of inconsistent cross sections, suggesting work was begun in some sections but never completed (*Němejcová-Pavůvková 1995, 95, 209; 1997, 109f.; Trnka 1997*). It is significant that even these incomplete ditches, contained some segments with shallow and tub-shaped cross-sections, while others were repaired many times in order to maintain their pointed bases (*Vedrovice III: Humpolová 2001, 164; Svodín: Němejcová-Pavůvková 1995, 95, 209, fig. 39, 43; Kamegg: Trnka 1986, fig. 2*). Repairs, conducted primarily near entrances (*Němejcová-Pavůvková 1995, 210; Petrasch 1990, 457*), also appear to have been discontinuous, and their steep limits are not only in contradiction with the unrepaired segments, but also disrupt the appearance of the ditch (*Künzing-Unternberg: Petrasch 1990, 450*). From this it is probable that each section of the ditch was dug by a different group, which then maintained it without consideration for the state of completion of the remaining sections, maintained by different groups. This may indicate certain competitiveness between independent work groups and of course also the lack of a central authority which would have ensured an even construction.³

There are no ditches with a singular depth throughout. On the other hand, where surface traces of the ditch form non-connecting parts (for example at Kamegg), there was a significant erosion of sediments, possibly indicating the ditch may have been originally connected in the upper level (for example approx. 2 m of sediment are missing at Kamegg: *Trnka 1997, 42*). The ends of these variously deep segments usually occurred vertically (*Trnka 1997, 42*), which seems unnatural unless the diggers respected some kind of accepted boundary. A similar situation was uncovered during the excavation of enclosure III at Vedrovice, where the rounded base suddenly drops from a depth of 130 cm to a depth of 320 cm with a pointed base (*fig. 9 and 10*), and after two and a half meters and a 1 m wide control block, again rises to 240 cm but then drops again to 172 cm in the northwest (*Humpolová 2001*). The classic rondel at Těšetice-Kyjovice can also be considered unfinished (*Němejcová-Pavůvková 1997, 109, 112*), since in several places, especially in the south western quadrant,

³ *T. Madsen (1997, 77)* came to similar conclusions regarding the segmentation of society, and the absence of central authority, on the basis of so called "causewayed" or "interrupted ditch enclosures" in southern England. At these sites the multiple ditches were frequently segmented, which cannot be interpreted as an attempt to increase the number of entrances. Individual sections were also repaired (*Edmonds 1993, 111, fig. 3: 2*). The foundations of such structures are more akin to *cromlechs*, but instead of erected megaliths they consist of sunken pits.

Fig. 12. Svodín (Slovakia), ditch profile showing numerous repairs. After Pavúková 1986. – Obr. 12. Svodín, zářyp hrotitého příkopu s řadou reparací. Podle Pavúkové 1986.

the ditch base indicates unexcavated thresholds (*Podborský 1988, 68–72; 1999a, fig. 6b*). At Běhařovice the entire enclosure, studied using magnetometry, revealed a shallow ditch with a straight or slightly rounded base, both in the northern section where excavation was prevented by cliffs, but also from both sides of the southern entrance (*Kovárník 1999*). Repeated deepening of the ditch created terraces on the side, which leave the impression of purposely designed “tribunal” stands (Těšetice-Kyjovice). A clear and stratigraphically well documented example of such a process was preserved at Němčičky (*Bálek – Rakovský 1990, fig. 4*). Careful excavation yielded traces of hoe marks in the ditch (*Neubauer et al. 2001, 176*).

Another significant characteristic is the presence of the interior palisade above sections of the ditch which were merely indicated (Künzing-Unternberg: *Petrasch 1990, 450, 560; Vedrovice III*), or completely missing (Kamegg: *Trnka 1997, 42, 44*). At Vochov the interior palisade enclosed the western entrance across two ditches (*Pavlu 2001, 187*). This indicates an algorithm of decision making during the construction of the rondel structures. First the course of the ditch was laid out and, if necessary, also that of the palisade. These were then cooperatively dug, but only to a shallow depth, so that the entire structure could be completed as quickly as possible. The rondel may have been considered to be “finished” at this stage, that is, capable of some functions, possibly even ceremonial ones. Additional works continued divided among groups, but rather than cooperatively, these works were probably carried out in competition. While some were still digging, others were already repairing the filled base – up to six repairs have been documented (Svodín: *fig. 12; Friebritz: Neugebauer 1986, fig. 5*). The circular palisades⁴ and additional ditches (as well as

⁴ To what degree the palisades may have been marked from the beginning of construction is much more difficult to say. Shallow palisade ditches more often succumb to erosion, and therefore their segmentation may be exaggerated. In view of the significant consumption of wood (4500 to 4600 trees at Svodín; *Petrasch 1990, 498*;

the unconnected segments, for example at Bylany: *Pavlů et al. 1995*, 88–89), were constructed in the same way, or else the entire structure was moved and begun anew nearby. Sometimes the rondel was expanded into the inside (Künzing-Unternberg) resulting in a smaller interior area. The overall appearance of the structure was probably more important than the activities carried out inside (*Petrasch 1990*, 447). The act of construction was the main reason for the coming together of the involved groups. The entire activity carried with it a certain sacred connotation, and the hard work in favor of the “gods”, probably resulted in a cleansing spiritual experience. The quantity of work was therefore always increasing. Some activities even reduced the appearance of the rondel, which in view of prestige and ritual, undoubtedly mattered (*Podborský 1988*, 252, 255; *Petrasch 1990*, 447, 455). I’m referring to the removal of excavated earth, which could have been easily accumulated on a high pile to construct a much higher palisade. The inexplicable and somewhat irrational removal of earth is indicated by several factors: the equal filling of the ditch from both sides; the sedimentologically confirmed origin of the fill from layers above the loess (*Trnka 1991*, 310); internal palisade ditches at the same level in the landscape as the fill of older pits of the LBK (Vedrovice); and the absence of rocks which were surely a part of the originally excavated sediment (Gauderndorf: *Trnka 1991*, 308). If earth had been heaped between the rings of the interior palisade (*Kazdová – Weber 1990*, 162, 166), some portion of it would have occasionally fallen into the ditch. Yet at the completely excavated ditch at Těšetice-Kyjovice such indications were not found. Furthermore, after the complete collapse of the palisade, the loess would have formed an intermediate layer between the underlying older features and the overlying newer features. Also a mound on the exterior side of the ditch would have obstructed the desired view of the interior palisades. Instead contemporaneous features were found near the ditch (compare *Podborský 1988*, 72–74, 254). However indications of such mounds may be identified in the future (Ölkam in Lower Austria?; compare *Pertlwieser 2001*).

From the above paragraphs, it is clear that the concept of a “finished rondel” is a contradiction in terms, since the structure was only truly functional while it was still “unfinished”. The ditch at Künzing-Unternberg was abandoned during the course of repairs, and instead a small circular palisade was constructed nearby (*Petrasch 1990*, 514). These constructions must be perceived as a process, which had a life of its own, but lost its meaning upon completion. In Eastern philosophy, a similar phenomenon can be understood to be the mandala – a carefully constructed circular image full of symbolism, but destroyed upon completion. The few indications of a functioning center probably relate to activities carried out during construction, since there still would have been opportunities for exchange, feasting on hunted game, drinking out of goblets, and allocation of grain from grain pits. One of the silos at Těšetice-Kyjovice, outside of the enclosed area was disrupted by the ditch (*Podborský 1988*, 107f.). Undoubtedly this occurred while the ditch was being deepened, meaning the pit must have preceded the final stage of rondel completion (*fig. 13*).

Němejcová-Pavůková 1995, 205) the construction of even a palisade outline is problematic, unless many posts were added gradually.

The absence of a central authority is in contradiction with the increase of construction at the contemporaneous settlement area (Svodín: *fig. 11*) and the shifting location of the entire rondel (Bylany: *Pavlů et al. 1995*, 92). The willingness of villagers to abandon their present homes (present in the area appointed for the construction of the rondel) would have indicated the strength of the collectively understood rondel ideology.

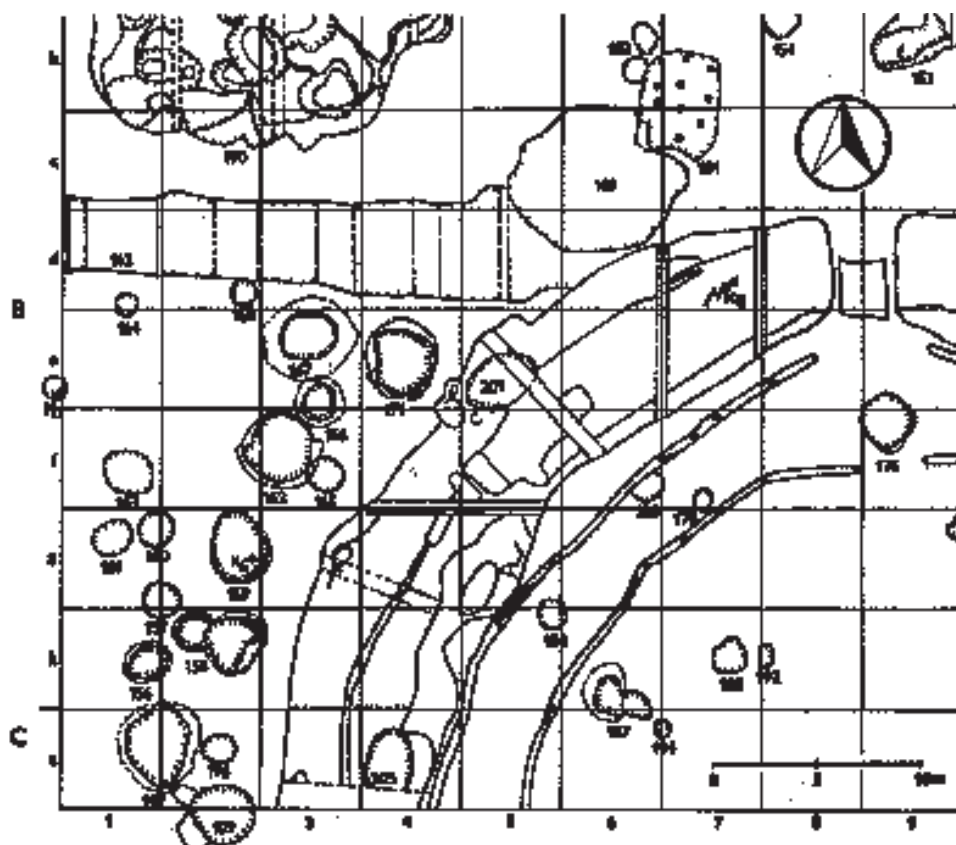

Fig. 13. Těšetice-Kyjovice, NW segment of rondel with a group of silos. After Podborský 1988. – Obr. 13. Těšetice-Kyjovice, sz. část rondelu se skupinou obilních jam. Podle Podborský 1988.

Other enclosed areas

In addition to interior palisades, circular enclosures or rondels, were often also accompanied by exterior palisades or ditches. These exterior features are often irregularly shaped, and therefore sometimes considered to be an enclosure belonging to the nearby settlement, rather than a part of the rondel itself (Künzing-Unternberg, Osterhofen-Schmiedorf: *fig. 8*, Kotchingeichendorf and Meisterthal in Bavaria, Bylany, and in Moravia possibly Seloutky: Čížmář 2001). Other sites, although enclosed by a typical “rondeloid” ditch („Spitzgraben“), are considered to be fortifications of a defensive nature due to their non-circular shape (Falkenstein-Schanzboden, Wetzleinsdorf). Other contemporaneous, or somewhat later, earth structures were also constructed with some characteristics of fortifications. These tended to be closed structures such as the square ditches of a clearly ritual character at Eching-Viecht, Makořasy and Božice. This also includes circular ditches comprising palisades with several hundred meter long perimeters over flat terrain, such as Kly in the Mělník region (Gojda *ed.* 2002). Yet other structures are sometimes described as linear, due to the presence of long

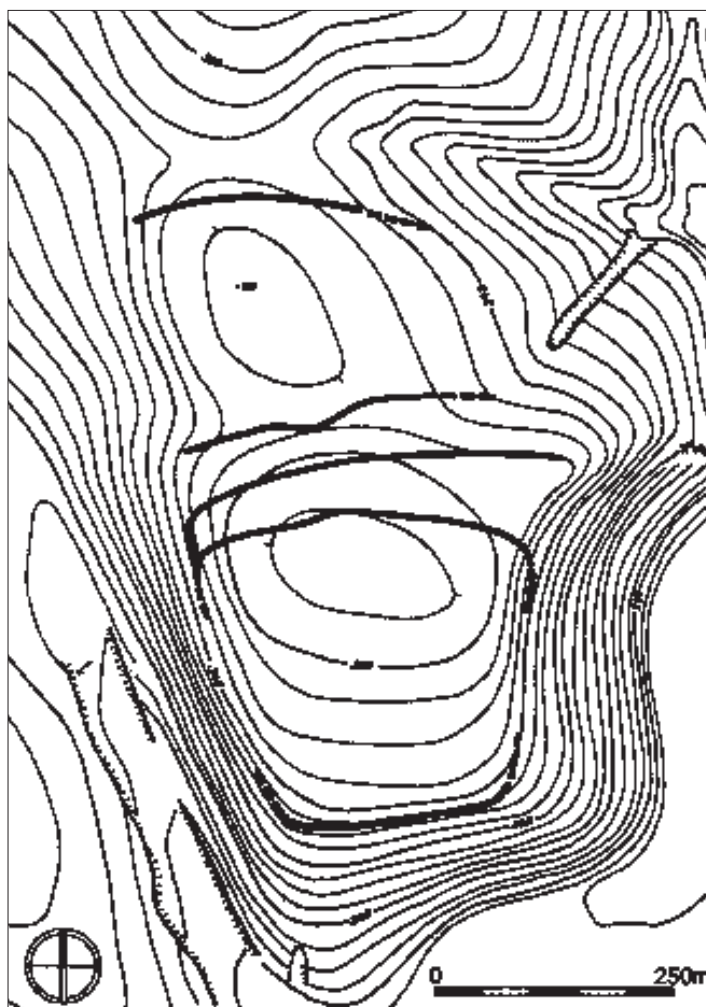

Fig. 14. Náměšť na Hané (Moravia), Eneolithic hillfort Rmíz. After Šmíd 1993. – Obr. 14. Náměšť na Hané, eneolitické hradisko Rmíz. Podle Šmíd 1993.

ditches, sometimes called pit alignments (*Braasch 1995; Gojda 2000*, 176; known already from Moravia: *Kovárník 2001*). The ditches and associated interior palisades at Hluboké Mašůvky probably surrounded the settlement, but at their probable length of 900 m (*Podborský 1988*, 186) could not have had a significant defensive function. The excavation of Z. Čížmář in the year 2003 indicated that the area inside the newly identified interior palisade was probably left undeveloped. As with rondels, it is possible to understand these structures as emphasizing the boundary between “interior and exterior, sacred and profane, good and evil, clean and unclean, order and chaos” (*Petrasch 2001*, 180). *Neustupný (1998, 26f.)* and *Kuna (2002)* suggest, that the construction of such structures may have led to the rise of “ritual warfare”, which is ethnographically and historically well documented. This does not contradict with the already mentioned symbolic aspects, but due to a focus on symbolism, also supplements them. Structures of the late Western Lengyel culture, a time when truly

fortified hillforts emerged, have often been associated with a defensive function (Vencl 1983; 1997). Nevertheless several factors again dispute this defensive function, suggesting instead that these sites had a primarily symbolic meaning (Neustupný 1995; Turek 1997). A minimum number of weapons, signs of warfare, and destruction were preserved at these sites. The sites are often located on remote hills without a nearby settlement; the enclosed area is often too large, and inhospitable; the fortifications too long and interspersed with clear entrances and therefore not easily defensible. The first point has been addressed by Vencl (1983; 1997) who suggested the low preservation of the weapons may result from weapons taken away, unpreserved or made from organic materials. However the other points cannot be explained away. Large Eneolithic hillforts, such as for example Luleč in the region of Vyškov (55 ha; Travěnek 1904; Čížmář 2004, 46, 172), or Rmíz near Náměšť na Hané (with dimensions around 650 x 350 m: fig. 14; Šmíd 1993) would scarcely be able to find enough food to support the number of men required to defend such massive fortifications. Furthermore, if such hillforts were not permanently occupied, how far in advance would the dispersed population need to be warned, in order to reach the fortifications well ahead of the approaching enemy? How far were the political boundaries and how stable were the definitions of sociopolitical regions? Instead, a system of large and widely dispersed forts is more reminiscent of strategies of war employed by developed societies. Advanced fortifications (see for example fig. 14) would have represented an obstacle for horse riders, but not pedestrian warriors which could have easily bypassed them. Instead, I am certain that the construction of these giant and difficult to defend hillforts located on the outskirts of highly populated regions, arose out of social, rather than transcendental reasons. Ritual warfare may have played a significant role. However following experiences from the last century, the notion of ritual warfare may seem unlikely, even comical. However in archaic societies it would have been one of the main ways to resolve conflict, perhaps even inter-group communication. Massacre would indicate a failure of the system, rather than the accepted norm (symbolism of warlike acts is widespread even among animals, where most fights do not end in the death of the opponent). The symbolic aspects of warfare may have influenced not only the size and decoration of weapons, but also the construction of oversized forts. Prehistoric fortifications may also have had sacred dimensions (Neustupný 1995) – a motivation for their emphasis, but not the reason for their construction. Symbolic aspects could therefore also have been expressed in the “conquest” of dimensions, in the division of space and possibly in the “sacredness” of the largest possible area (compare Eliade 1994, 36).

This is clearly indicated by the *Erdwerke* or earthworks of the Michelsberg culture (Bertemes 1991). Even though the structures resemble low elevation fortified camps, and high elevation hillforts of significant dimensions (the largest being Urmitz at 100 ha), they do not enclose any settlement areas, and traces of ritual activities are more apparent than on late Neolithic rondels from the central Danube region. These sites often contain accumulations of animal bones, with some bones repeatedly missing. Additional finds include ox skulls with cut marks, earth paved with burnt bones (hunted animals sometimes predominate), depots of two dimensional human figurines, and clay models of altars. Only at elevated sites (!) do the ditches contain accumulations of vessels and human bones, most often skulls. These may be interpreted as secondary burials of defleshed skeletons, since cemeteries of the Michelsberg culture are otherwise absent (Bertemes 1991, 454). Some parallels can be

made with the vast “hillforts” of the TRB in Denmark (*Andersen 1991*), and the causewayed enclosures in England where flaked stone tools and axes were deposited in ritual contexts (*Edmonds 1993, 122; Whittle – Pollard – Grigson 1999*). It is interesting to note that the latter are diagnosed by a phenomenon already suggested in the case of rondels, that is, segmentation of the individual ditch sections. Unlike rondels, the above mentioned sites truly functioned as socio-ritual centers even after their completion.

Why so much effort?

The construction of the earliest hillforts, and even the older rondels, combined both the social and ritual aspects of symbolic work. It is this symbolic work which finds a common denominator with the already mentioned mining of low quality stone sources in the Moravian Eneolithic. At the time, the organization of communal work was probably a component of the entire society, and centered around recognized individuals with standing analogous to the “big men” of the Pacific (*Oliva et al. 1999, 307; Sklenář 1996, 196*).

A somewhat different scenario can be anticipated for the hillforts of the Late Bronze and Iron Ages. These were constructed on distinct cliffs, or at distant and high elevations (for ex. Javorník in White Carpathians: *Čížmář 2004, 135*), and may be associated with a ceremonial function (*Zápotocký 1969, 344–346; Dehn 1981; Smrž – Blažek 2002*), reminiscent of the “holy mountain” often cited by *Podborský (1999b, 268; 1999c, 68)*. Still, some sites may have been constructed for defensive reasons, or as a part of “ritual warfare”. However, if the inaccessibility of some fortified sites is interpreted as a contradiction of their defensive function, it contradicts their function as a ceremonial site as well, because it would also have resulted in infrequent visits. On the other hand, remoteness may have contributed to the mythisation of place, and increased its ritual importance (compare the Celtic myth of Arthur’s castle Camelot – the more mythical, the farther away, the more uncertain its location). The monumentality and difficulty of construction of these sites may have symbolized the strengths and abilities of the communities involved in the cooperative effort. The most marked example could be the Great Chinese Wall whose defensive effectiveness and necessity – mainly in the mountainous terrain – are very controversial in relation to the labor required to build it. The multiplicity of function of these sites can be observed even in the Middle Ages, when fortified churches provided not only refuge in times of war, but also safety in God’s protection. Fortifications would have benefited both defensive and sacred sites, and their occurrence at a single site, diminishes the sharp boundary between a primarily defensive and a primarily ceremonial function. Even primarily defensive structures may have had symbolic connotations, reflected in the exaggeration of their dimensions. Socio-ritual sites on the other hand, bound by fortifications, also may have served for defense. These two opposing possibilities become one, when considering the efforts required for completing the work. Furthermore, when these efforts exceed the amount required to practical functioning of the site, the work can be understood to be symbolic. Under certain circumstances, this may have been viewed as holy work conducted for the benefit of the gods, as well as for spiritual cleansing and renewing. The symbolic connotations of large scale communal work must have been especially significant for work conducted under ground, at for instance, the flint mines.

Symbolic work increased the *ad absurdum* of acts which were typical for the time, both for practical activities (flint mining, construction of fortifications) and others. Inquiring into their primary meaning is thus misleading. Practical activities such as flint mining, may have maintained their practical significance in the eyes of the miners, even though the deployment of a large number of workers weakened the economy. The desire to attain a state of completion by builders of the sacred sites undoubtedly motivated the work to continue, even though future use of the site was uncertain. The common denominator of both efforts is the feverish work effort contributing to the maintenance of social norms. To what extent this was realized by individuals in contact with the social elite (for example priests) is not clear, not even from written records of early historic times, which comprise the most information regarding the outcomes of sacred work. In this regard it is interesting to note that only free citizens could partake in the construction of ziggurats in Mesopotamia, for whom it was a right and a duty. Likewise the participation of slaves in the construction of the Athenian Parthenon was considered sacrilegious, and therefore limited to only a quarter of the workers. The construction of early Egyptian pyramids is now thought to have been the “work of free man, conscious of performing a unique task” (Goyon 1977; cf. Strouhal 1994, 183), even if written records do not confirm this fact (possibly with the exception of the epitaph in the tomb of Menkaur: “His Majesty desires that no one shall be compelled to the task, but that each should work to his own satisfaction”: Strouhal 1992, 184). Furthermore, significant resources to enforce the labor were absent. Teams of recruits involved in construction (*aperu*) carried distinctive titles such as “Cheops calls for Love”, or “Mycerinus stands for Joy” (Strouhal 1992, 184), which can also be interpreted as “Drunkards of Menkaure” (Hawass – Lehner 1997) and illustrates the social perceptions of the time. From the fourth dynasty onwards, there are signs that work on the pyramids was “meant for securing a share of immortality for oneself” (Strouhal 1992, 184). Despite the great labor, some gangs were so pleased to work for the King that, as a later foreman said, they toiled “without a single man getting exhausted, without a man thirsting” and at last “came home in good spirits sated with bread, drunk with beer, as if were the beautiful festival of god” (Casson 1972, 134). An interesting indication of social opinion is suggested by the plaque cited and paraphrased by Erman (1971, 478) describing the transport of Dhuthôtep’s giant statues: “The people who possessed strength called out: ‘We come in order to bring it along; my heart rejoiced; all the inhabitants of the town shouted for joy. It was an extraordinarily great sight’. Thus all vied with each other to help their beloved chief, even the old men and the children, every one in his zeal redoubled his efforts, ‘they were strong, one man put forth the strength of thousand’. The citizens of the town came to meet the procession and to praise Dhuthôtep; his children followed him in festive garments; the people of the Nome adored him. Thus amidst universal rejoicings they reached at last boundaries of the town.”

Conclusion

There were several indications that sacred symbolic work took place in prehistoric Europe (megaliths: Sklenář 1996, 196; rondels, “henges”, long barrows and artificial mounds without burials like Silbury Hill). Reconciling the difference between the vast quantities of Krumlov Forest chert mined, versus the amount of stone actually used, led to the ident-

ification of symbolic work in other domains as well, namely the construction of oversized and remote fortified sites. Certainly, it was the interest of the *élite* that all free time – which in archaic societies, lacking home media, had to be mostly spent in public – was spent in the spirit of certain ideology. Collective participation in such actions helped the *élite* in showing that they can control a large number of persons; the participants, on the other hand, enjoyed a deepening of the spiritual experience and perhaps even resulted in collective extasy (cf. the hallucinations occurring during religious pilgrimages, or the “ghost dance” of prairie Indians in the 19th century, etc.) It seems that the cycles of communal work played a significant role in the maintenance of *status quo* in archaic societies. The significance of these cooperative acts was in releasing energy and tension in times of increased social stress⁵. Such activities are not therefore limited only to ancient kingdoms, and to higher levels of social organization which often already have effective mechanisms for enforcing the work. Instead they must have arisen out of voluntary participation, motivated by local social pressure to conform (such as the pressures on traditional country folk to participate in local religious ceremonies). The attraction of these acts surely involved the basic human need to congregate, to compete, to spread information, to exchange certain tools, to meet life partners, to break with routine and to partake in the collective experience of euphoria (irrespective of whether of a spiritual or earthly nature) and so on. Simultaneously, the surrounding countryside became symbolically domesticated (“all must have served a role in turning landscape into homescape by a process of interaction with the surrounding natural world”: *Harding 2000*, 313). The periodic repetition of such meetings undoubtedly contributed to the cyclical repetition of actions, reminiscent of “archetypes” upon which many “oral” societies are founded (compare *Gojda 2000*, 114; *Bouzek 2001*). Much of this may also apply to circular rondels and henges. Their circular shape somehow symbolised the cyclic character of Time. Understanding to what degree this largely unconscious participation in cooperative works was the result of predisposition and instinct, a part of successful human adaptation, and perhaps part of anthropogenesis itself, remains to be solved.

English by *Alena Lukešová & Radek Obrtel*

REFERENCES

- Ambroz, C. 1986*: Tierknochenfunde aus Siedlungen der Lengyel-Kultur in der Slowakei. In: *Němejcová-Pavůvková ed. 1986*, 11–17.
- Andersen, N. H. 1991*: Das Trichterbecher-Grabensystem von Sarup auf Fünen (Dänemark) im Vergleich mit den gleichzeitlichen Megalithgräbern und den Grabensystemen der Michelsberger Kultur. In: *Lichardus ed. 1991*, 483–488.
- Bálek, M. – Rakovský, I. 1990*: Příkop lidu s moravskou malovanou keramikou v Němčičkách. In: *Pravěké a slovanské osídlení Moravy, Brno*, 38–50.
- Bertemes, F. 1991*: Untersuchungen zur Funktion der Erdwerke der Michelsberger Kultur im Rahmen der kupferzeitlichen Zivilisation. In: *Lichardus ed. 1991*, 441–464.

⁵ After all, such phenomena occurred wherever a society segment became isolated and had to create its own hierarchised world: the crew of seafaring vessels spent their free time in scrubbing the deck or in collective dancing. Mass actions of dubious practical character are even used by the present rulers of totalitarian countries: in North Korea freeways are being built the same as in the USA although hardly any person in North Korea owns a car.

- Bouzek, J. 2001: Rondely a obdobné kultovní stavby – možnosti interpretace. In: *Podborský ed. 2001*, 203–207.
- Braasch, O. 1995: 50 Jahre verloren. In: J. Kunow ed., *Luftbildarchäologie in Ost- und Mitteleuropa. Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 3*, Potsdam, 109–122.
- Casson, L. 1972: *Ancient Egypt*. Life-Time Books, New York.
- Čižmář, M. 2004: *Encyklopedie hradišť na Moravě a ve Slezsku*. Libri, Praha.
- Čižmář, Z. 2001: Epilengyelské sídliště v Seloutkách (okr. Prostějov). (Příspěvek k poznání rondelové architektury na střední Moravě). In: *Podborský ed. 2001*, 225–256.
- 2003: Mašovice (okr. Znojmo). In: *Přehled výzkumů 44*, Brno, 209.
- Čižmář, Z. – Oliva, M. 2001: K ekonomii surovin štipané industrie lidu s vypíchanou keramikou na Moravě. In: *Pravěk NŘ – Supplementum 8. Otázky neolitu a eneolitu našich zemí*, Brno, 97–130.
- Daim, F. – Kühnreiter, T. Hrsg. 2001: *Sein und Sinn. Burg und Mensch. Niederösterreichische Landesausstellung 2001*. Katalog. St. Pölten.
- Dehn, W. 1981: „Heilige“ Felsen und Felsenheiligtümer. In: *AFD Beiheft 16. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte I*, Berlin, 373–384.
- Edmonds, M. 1993: Interpreting Causewayed Enclosures in the Past and the Present. In: Ch. Tilley ed., *Interpretative Archaeology*, BERG, Providence – Oxford, 99–142.
- Eliade, M. 1994: *Posvátné a profánní*. Praha.
- Erman, A. 1971: *Life in Ancient Egypt*. Dover Publ., New York.
- Fabiš, M. 1994: *Analýza zvieracích zvyškov z objektov fortifikácie osady lengyelskej kultúry vo Svodíne*. Nepubl. rukopis, ARÚ SAV Nitra.
- 1997: Analysis of animal remains. In: *Němejcová-Pavůvková 1997*, 171–174.
- Fejfar, O. 1975/1976: *Rozbor osteologického materiálu z Těšetic-Kyjovic*, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E 20/21, 191–193.
- Gojda, M. 2000: *Archeologie krajiny*. Academia, Praha.
- Gojda, M. ed. – Dreslerová, D. – Foster, P. – Křivánek, R. – Kuna, M. – Vencl, S. – Zápotocký, M. 2002: *Velké pravěké ohrazení v Klech (okr. Mělník). Výsledky nedestruktivních metod výzkumu k poznání nového typu areálu*, *Archeologické rozhledy 54*, 371–430.
- Goyon, G. 1977: *Le secret de bâtisseurs des grandes pyramides Khéops*. Paris.
- Harding, A. F. 2000: *European Societies in the Bronze Age*. Cambridge World Archaeology, CUP, Cambridge.
- Hawass, Z. – Lehner, M. 1997: Builders of the Pyramids, *Archaeology 1997 January/February*, 30–38.
- Horský, Z. 1986: Vorläufige Untersuchungen über vermutliche astronomische Orientation einiger neolithischer Kreisgrabenanlagen. In: *Němejcová-Pavůvková ed. 1986*, 83–87.
- Humpolová, A. 2001: Rondeloid č. III lidu s moravskou malovanou keramikou ve Vedrovicích. In: *Podborský ed. 2001*, 157–166.
- Cheben, I. 1986: Zur Problematik der Lengyel-Spaltindustrie aus der Siedlung in Bučany. In: *Němejcová-Pavůvková ed. 1986*, 37–43.
- 1993: Spaltindustrie auf Kreisgrabenanlagen der Lengyel-Kultur in der Südwestslowakei. In: *Actes du XII. Congr. Int. des Sci. Préh. et Protohist. Bratislava 1991*, Bratislava, 442–446.
- Cheben, I. – Illášová, L. 1997: Analyse der Steinartefakte aus der Lengyel-Siedlung in Ružindol-Borová. In: *Němejcová-Pavůvková 1997*, 157–169.
- Jakab, J. 1997: Analyse der menschlichen Skelettreste aus der Kreisgrabenanlage in Ružindol-Borová. In: *Němejcová-Pavůvková 1997*, 193–218.
- Kaczanowska, M. – Kozłowski, J. K. 1991: Spaltindustrie der Lengyel-Kultur aus Svodin, Slowakei. *Prace archeologiczne 50*. Kraków.
- Kalicz, N. 1985: Kökozy Falu Aszódon. *Petőfi Múzeum Aszód*.
- Kazdová, E. 1984: *Těšetice-Kyjovice 1. Starší stupeň kultury s moravskou malovanou keramikou*. FF UJEP, Brno.
- 2001: *Importy lengyelské keramiky v prostředí kultury s vypíchanou keramikou*, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity M6, 39–50.
- Kazdová, E. – Peška, J. – Matejiucová, I. 1999: *Olomouc-Slavonín (I). Sídliště lidu s vypíchanou keramikou*. Olomouc.
- Kazdová, E. – Weber, Z. 1990: *Architektur der Lengyel-Rondelle im mittleren Donaauraum*, *Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte 73*, 159–169.
- Kopacz, J. 2001: *Początki epoki brązu w świetle materiałów kamiennych*. PAN, Kraków.
- Kopacz, J. – Šebela, L. 1998: *Chipped Stone Materials of the Moravian Proto-Únětice Culture*, *Przegląd archeologiczny 46*, 37–57.

- Košťuřík, P. – Rakovský, I. – Peške, L. – Přichystal, A. – Salaš, M. – Svoboda, J. 1984: Sídliště mladšího stupně kultury s moravskou malovanou keramikou v Jezeřanech-Maršovicích, *Archeologické rozhledy* 36, 378–410.
- Kovárník, J. 1997: K významu pravěkých kruhových příkopů. MSAK, Brno.
- 1999: Běhařovice, okr. Znojmo. In: *Podborský ed. 1999*, 25–40.
- 2001: Dlouhé příkopy a řady jam na Moravě. In: *Ve službách archeologie III*, MVS, Brno, 99–106.
- Kuna, M. 2002: O věcech praktických a nepraktických. Komentář k poznámkám S. Vencla, *Archeologické rozhledy* 54, 436–438.
- Lech, J. 1982–1983: Flint Works of the Early Farmers. Production Trends in Central European Chipping Industries from 4500–1200 B.C. An Outline, *Acta Archaeologica Carpathica* 22, 5–63.
- Lévi-Strauss, C. 1966: *Smutné tropy*. Odeon, Praha (Tristes tropiques, Paris 1955).
- Lichardus, J. ed. 1991: *Die Kupferzeit als historische Epoche*. R. Habelt, Bonn.
- Madsen, T. 1997: Ideology and social structure in the earlier Neolithic of south Scandinavia. A view from the sources, *Analecta Praehistorica Leidensia* 29, 75–81.
- Makkay, J. 1986: Bauopfer in der Lengyel-Kultur und seine Beziehungen zu den Bauopferformen der Kőrös-Kultur und der Linearbandkeramik. In: *Němejcová-Pavúková ed. 1986*, 169–175.
- Matejčucová, I. 1999: Štípaná kamenná industrie z vedrovického rondelu. In: *Podborský ed. 1999*, 220–223.
- 2001: Surovina kamenné štípané industrie v moravském neolitu. In: *50 let archeologických výzkumů Masarykovy univerzity na Znojemsku*, FF MU, Brno, 213–224.
- 2002: Počátky neolitu ve střední Evropě ve světle zkoumání štípané industrie raně zemědělských společností (LnK) na Moravě a v Dolním Rakousku: 5700–4900 př. n. l. Dizertační práce, FF MU Brno.
- Ministr, Z. 1999: Astronomická orientace a kalendářní funkce pravěkých staveb. In: *Podborský ed. 1999*, 237–255.
- Neubauer, W. – Eder-Hinterleitner, A. – Trnka, G. 2001: Die mittelneolithische Kreisgrabenanlage Schletz (ca. 4800–4500 v. Chr.) In: *Daim – Kühnreiber Hrsg. 2001*, 174–178.
- Neubauer, W. – Trnka, G. 2001: Die mittelneolithischen Kreisgrabenanlagen – Rätselhafte Monumentalbauten der Jungsteinzeit. In: *Daim – Kühnreiber Hrsg. 2001*, 169–173.
- Neugebauer, J.-W. 1986: Erdgrossbauten der älteren Stufe der Lengyel-Kultur. In: *Němejcová-Pavúková ed. 1986*, 185–194.
- Neustupný, E. 1995: The significance of facts, *Journal of European Archaeology* 3, 189–212.
- 1998: Structures and events: the theoretical basis of spatial archaeology. In: E. Neustupný ed., *Space in prehistoric Bohemia*, Praha, 9–44.
- Němejcová-Pavúková, V. 1986: Siedlung und Kreisgrabenanlagen der Lengyel-Kultur in Svodín (Südslowakei). In: *Němejcová-Pavúková ed. 1986*, 177–183.
- 1995: Svodín. Zwei Kreisgrabenanlagen der Lengyel-Kultur. Bratislava.
- 1997: Kreisgrabenanlage der Lengyel-Kultur in Ružindol-Borová. Bratislava.
- Němejcová-Pavúková, V. ed. 1986: *Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur*. Nitra – Wien.
- Nikitsch, R. 1985: *Kreisgrabenanlagen in Österreich*. Dissertation, Wien.
- Oliva, M. 1984: Typologické, chronologické a sociální aspekty štípané industrie. In: *Kazdová 1984*, 212–231.
- 1990: Štípaná industrie kultury s moravskou malovanou keramikou v jihozápadní části Moravy, *Acta Musei Moraviae – sci. soc.* 75, 17–37.
- 1998: Pravěká těžba silicitů ve střední Evropě, *Pravěk NŘ* 8, 3–83.
- 2000a: Pravěká těžba silicitů ve střední Evropě a výzkum v Krumlovském lese. Habilitační práce, FF MU Brno.
- 2000b: Exploatační oblast rohovce v Krumlovském lese v době popelnicových polí a význam pozdních štípaných industrií, *Pravěk NŘ* 10, 335–364.
- 2001: Sídliště lidu s moravskou malovanou keramikou v okolí Krumlovského lesa a jejich štípané industrie. In: *Konference o otázkách neolitu a eneolitu našich zemí, Pravěk NŘ – Suppl. 8*, Mostkovice 1999, 197–231.
- 2002: Těžní jámy, rondely, hradiska... jak se to rýmuje?. In: *Archeologie nenalézaného. Sborník přátel kolegů a žáků k životnímu jubileu Slavomila Vencla, Dobrá Voda u Pelhřimova*, 153–186.
- 2003a: O nezanedbatelnosti neočekávatelného: štípané industrie starší doby bronzové na Moravě, *Archeologické rozhledy* 55, 10–46.
- 2003b: Extraction de silicite jurassique dans la Forêt de Krumlov (Krumlovský les, Moravie du sud, Rép. Tchèque) sous ses aspects pratiques et sociaux. In: *Les matières premières lithiques en préhistoire. Préhistoire du Sud-Est – suppl. No. 5*, Cressensac, 245–252.

- Oliva, M. – Neruda, P. – Přichystal, A. 1999: Paradoxy těžby a distribuce rohovce z Krumlovského lesa, *Památky archeologické* 90, 229–318.
- Pavlu, I. 2001: Alternative Interpretationen der neolithischer Kreisgrabenanlagen am Beispiel von Vochoz, Bez. Pilsen-Nord. In: *Daim – Kühltreiber Hrsg. 2001*, 185–187.
- Pavlu, I. – Rulf, J. – Zápotocká, M. 1995: Bylany rondel. Model of the Neolithic site. In: *Præhistorica archaeologica Bohemica 1995. Památky archeologické – Supplementum 3*, Praha, 7–123.
- Pavúk, J. 1991: Lengyel-culture fortified settlements in Slovakia, *Antiquity* 65, 348–357.
- Pertlwieser, M. 2001: Das kreisförmige Gehege. Ein Beitrag zur Diskussion über die Funktion mittelneolithischer Kreisgrabenanlagen. In: *Daim – Kühltreiber Hrsg. 2001*, 182–184.
- Petrasch, J. 1990: Mittelneolithische Kreisgrabenanlagen in Mitteleuropa, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 71, 407–564.
- 1994: Die Einflüsse der Lengyel-Kultur auf die mittelneolithische Entwicklung in Südostbayern. In: *Internationale Symposium über die Lengyel-Kultur 1888–1988*, Brno – Łódź, 208–217.
- 2001: Janusköpfe oder die Interpretationen mittelneolithischer Kreisgrabenanlagen. In: *Daim – Kühltreiber Hrsg. 2001*, 179–181.
- Podborský, V. 1985: Těšetice-Kyjovice 2. Figurální plastika lidu s moravskou malovanou keramikou. *UJEP*, Brno.
- 1988: Těšetice-Kyjovice 4. Rondel osady lidu s moravskou malovanou keramikou. *FF UJEP*, Brno.
- 1993: Nástup zemědělské civilizace. In: *V Podborský a kol., Pravěk dějiny Moravy*, Brno, 71–152.
- 1994: Náboženství našich prapředků. Brno.
- 1999a: Těšetice-Kyjovice I, okr. Znojmo. In: *Podborský ed. 1999*, 115–132.
- 1999b: Pravěká sociokulturní architektura v dějinách lidstva. In: *Podborský ed. 1999*, 261–295.
- 1999c: Beitrag mährischer Grabungen zur „Rondell-Archäologie“, *Pravěk NŘ* 9, 61–80.
- 2001: Modely funkční interpretace pravěkých rondelů. In: *Podborský ed. 2001*, 209–211.
- Podborský, V. ed. 1999: Pravěká sociokulturní architektura na Moravě. *FF MU*, Brno.
- 2001: 50 let archeologických výzkumů Masarykovy univerzity na Znojemsku. *FF MU*, Brno.
- Přichystal, A. 1984: Petrografické studium žtípané industrie. In: *Kazdová 1984*, 205–212.
- 1999: The petrographic investigation of stone artefacts of the Corded Ware culture in Moravia and the adjacent part of Silesia. In: *L. Šebela, The Corded Ware culture in Moravia and in the adjacent part of Silesia. FAM 23, ARÚ AV ČR*, Brno, 213–223.
- Rajchl, R. 1999: Několik poznámek k astronomické orientaci rondelů. In: *Podborský ed. 1999*, 257–260.
- 2001: Astronomické prvky v orientaci rondelů. In: *Podborský ed. 2001*, 185–201.
- Rakovský, I. 1985: Morava na prahu eneolitu. Kandidátská disertační práce. *ARÚ ČSAV*, Brno.
- Roblíčková, M. 1999: Zvířecí osteologické pozůstatky na sídlišti kultury s vypíchanou keramikou na lokalitě Olomouc-Slavonín. In: *Kazdová et al. 1999*, 174–184.
- Rulf, J. 1992: Středoevropské neolitické rondely, *Dějiny a současnost* 6, 7–11.
- Salaš, M. 1987: Záchraný archeologický výzkum na sídlišti z doby bronzové v Brně-Slatině, *Acta Musei Moraviae – sci. soc.* 72, 53–73.
- 1989: Der gegenwärtige Forschungsstand der Untersuchungen auf der jungbronzezeitlichen Höhenfundstelle Cezavy bei Blučina. In: *Studia nad grodami epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej*, PAN, Wrocław etc., 113–130.
- 1990a: Únětická sídlištní jáma s lidskými kosterními pozůstatky na Cezavách u Blučiny, *Památky archeologické* 81, 275–307.
- 1990b: To the Problem of Human Skeletal Remains from the Late Bronze Age in Cezavy near Blučina, *Anthropologie* 28, 221–229.
- Sklenář, K. 1996: Tanec obrů. *Není jen Stonehenge*. Praha.
- Smrž, Z. 1995: Höhenlokalitäten der Knovíz Kultur in NW-Böhmen, *Památky archeologické* 86, 38–80.
- Smrž, Z. – Blažek, J. 2002: Nález bronzových srpů z hory Kletečné (706 m n. m.) v Českém středohoří. K votivním nálezům z vrcholků kopců a hor, *Archeologické rozhledy* 54, 791–810.
- Staňa, Č. 1986: Výšinné únětické sídliště na Zelené Hoře u Vyškova na Moravě, *Archeologické rozhledy* 38, 46–61.
- Strouhal, E. 1992: *Life in Ancient Egypt*. CUP, Cambridge.
- Stuchlík, S. – Stuchlíková, J. 1999: Šumice, okr. Znojmo. In: *Podborský ed. 1999*, 95–114.
- Svoboda, J. – Šmíd, M. 1994: Dilenský objekt kultury nálevkovitých pohárů na Stránské skále, *Pravěk NŘ* 4, 79–125.
- Šebela, L. 1998: Spätneolithische und altbronzezeitliche Silexdolche in Mähren, *SASTUMA* 6/7 (1997/1998), 199–226.

- Šmid, M. 1993: Výsledky zjišťovacího výzkumu na eneolitickém hradisku Rmíz u Laškova, *Pravěk NŘ* 3, 19–77.
- Travěnek, V. 1904: Nálezy od Lulče, *Pravěk II*, 21–24.
- Trnka, G. 1986: Ergebnisse zu Untersuchungen der Kreisgrabenanlage von Kammeg, Niederösterreich. In: *Němějcová-Pavúková ed. 1986*, 289–295.
- 1991: Studien zu mittelneolithischen Kreisgrabenanlagen. Wien.
- 1997: Zu Bauweise mittelneolithischer Kreisgrabenanlagen, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity M2*, 41–48.
- Turek, J. 1997: Nález misky typu „Lublaňských blat“ z Prahy-Šárky. Úvahy o významu eneolitických opevněných výšinných sídlišť, *Archaeologia Pragensia* 13, 29–37.
- Vencl, S. 1983: K problematice fortifikací v archeologii, *Archeologické rozhledy* 35, 284–315.
- 1997: K problému počátků pravěkých fortifikací, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity M2*, 29–40.
- Wainwright, G. 1990: *The Henge Monuments. Ceremony and Society in Prehistoric Britain*. Thames and Hudson, New York.
- Weber, Z. 1985: Astronomická orientace rondelu z Těšetic-Kyjovic, okr. Znojmo, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E30*, 23–39.
- Whittle, A. 1996: *Europe in the Neolithic. The Creation of New Worlds*. CUP, Cambridge.
- 1997: *Sacred Mound, Holly Rings*. Oxbow Monograph 74. Oxbow, Oxford.
- Whittle, A. – Pollard, J. – Grigson, C. 1999: *The Harmony of Symbols. The Windwill Hill cousewaged enclosure*. Oxbow Books, Oxford.
- Zápotocká, M. 1995: Hypothesis B. In: *Pavů et al. 1995*, 97–98.
- Zápotocký, M. 1969: K významu Labe jako spojovací a dopravní cesty, *Památky archeologické* 60, 277–366.

Těžba, rondely, hradiska... Symbolická práce nebo příliš mnoho volného času?

Před několika lety jsem byl vyzván, abych do jubilejního sborníku Slavomilu Venclovi přispěl článkem o pravěké těžbě rohovce v Krumlovském lese (*Oliva 2002*). Jelikož toto téma se v poslední době na stránkách odborného tisku objevilo již několikrát, aniž by odborníci na příslušná období zvážili jeho reinterpretační potenciál, rozhodl jsem se určitý problém sledovat i na příkladu jiných jevů našeho pravěku. Patří mezi ně zejména mladoneolitické rondely, jimž se – z nedostatku náznaků jiného využívání – v poslední době stále výrazněji přisuzuje „informační“ role, vyplývající z domnělých astronomických vlastností. Zmíněné názory převládají zejména na Moravě, kde je rondelová archeologie již po léta preferovaným tématem. Odpovídající diskuse s alternativními pohledy zde však kupodivu chybí. Předložená anglická verze článku je oproti textu ve sborníku „Archeologie nenalezaného“ na mnoha místech upravená a zejména v části o těžbě v Krumlovském lese aktualizovaná.

V Krumlovském lese na jižní Moravě se nachází jedna z největších a nejzachovalejších těžebních oblastí v Evropě, kde se z druhotného uložení v miocénních píscích a zvětralínách různého stáří získávaly jurské rohovce. Ačkoli nešlo o nijak kvalitní surovinu, a proto se z ní nevyráběly žádné prestižní předměty jako z jiných těžebních silicítů, tvořil místní rohovec základ surovinového spektra štípaných industrií mnoha pravěkých kultur na jižní Moravě (střední paleolit, starší fáze mladého paleolitu, mezolit, neolit a dále až do konce výskytu štípané industrie).

Těžba pravděpodobně začala v mladším stupni kultury s MMK. V až 8 m hlubokých šachtách (VI–9–1) a šikmých podkopávkách, sahajících až do hl. 5 m pod stoupající svah (VI–8–1, VI–9–2), je štípaná industrie poměrně řídká a koncentruje se jen v místech vlastní těžebních sloje. Artefakty sestávají z korových úštěpů a nezdařených výchozích forem hranolových jader. V 5. těžební šachtě bodu VI–9–1 byly v hloubkách 6 a 7 m nalezeny dvě ženské kostry bez milodarů, patrně obětí (spodní s děleným tělem novorozence na trupu). Do závěru eneolitu by podle série tří radiometrických dat ze zásepu 3,5 m vysoké těžební stěny měly spadat nálezy z bodu VI–1–3. Paralelní nižší terasu pře-

krývalo 1,6 až 2,9 m násypu. Ve shodě s celkovou vývojovou tendencí (Kopacz – Šebela 1998) zcela chybějí čepele a jádra směřují k diskovitým tvarům.

Rozmach těžby ve všech revírech (snad kromě V a VI) lze dle keramiky a absolutních dat klást do starší doby bronzové. Svislé studňovité jámy s nálevkovitě rozšířeným ústím a podkopávkou u dna nabývají na plošném rozsahu a jejich hloubka může překročit 7 m. Vždy je doprovází obrovské množství jader (diskovitých, nepravidelných i velmi plochých) a uštěpů. Masové štípaní pokračuje v některých revírech (hlavně II) i v době popelnicových polí, kdy však kvalita zpracovávané suroviny klesá (nelze vyloučit, že surovina byla získávána pouze z povrchu, příp. ze starších odvalů). Do polozaplňené těžní jámy II–9–1 ze starší doby bronzové se ukládají části misek se spálenými kostmi a popelem – jde zřejmě o druhotné transfery žárových hrobů. V až 8 m hlubokých a poměrně úzkých šachtách halštatského období (VI–9–1) se štípaná industrie (nečepelová, s nepravidelnými a diskovitými jádry) objevuje jen v určitých polohách, v nich ale vskutku masově, což svědčí o jednorázových štípačských akcích, oddělených delšími časovými úseky. Odvaly z těchto šachet, datované tuhovou keramikou, překrývají v mocnosti až 3 m raně eneolitickou těžbu (VI–9–2). Sřepy tuhové keramiky se nacházejí na mnoha místech VI. revíru, kde jsme prozkoumali i halštatskou polozemnici s doklady textilní výroby (VI–6–1). Ve 4 z 5 sondovaných prohlubní na protějším svahu (V. těžní revír) byly v horních sprašovitě-písčítých částech zásypu (do 1 m hloubky) zastíženy keramické fragmenty, pocházející dle většiny dotázaných odborníků z doby halštatské. Sřepy vždy tvořily jen část nádoby a pokaždé se vyskytly v izolované skupince uprostřed jámy, jakoby sem byly uloženy záměrně. Ve spodní (tmavší a hlinitější) části zásypu, zasahující většinou do hl. okolo 3 m, jakékoli keramické nálezy chyběly, ale nečepelová industrie s různými uštěpovými jádry byla v obou částech výplně shodná. Otázku stáří dolní části zásypu zodpoví datování uhlíků ze sondy V-5-1, zasláných do laboratoře v Groningen. Odtud jsme letos získali datum GrN-28873: 2465±55 BP, jež se vztahuje ke skupině kamenů a popela z hl. 90 cm zásypu starobronzové těžní šachty II-11-1. O místních aktivitách v době laténské kromě toho svědčí izolovaná skupinka sřepů na kruhu robené keramiky s ovaleným okrajem z popelovité polohy (hl. 50 cm) v horní části zásypu starobronzové těžní jámy I-1-1 (Oliva et al. 1999, 287, obr. 41).

Z nedostatku štípané industrie na sídlišťích a pohřebišťích starší doby bronzové (jediný bohatý soubor pochází z blízkých Kubšic a ten přímo souvisí s těžbou v lesních revírech) a všech mladších období vyplývá, že motivace místní masové těžby nespočívala v obstarávání suroviny na výrobu nezbytných nástrojů (příp. prestižních předmětů sociálního významu), ale v pohnutkách transcendentálních, o jejichž duchovní podstatě se můžeme jen dohadovat. V každém případě však zde docházelo ke značné spotřebě lidské energie a k vykonávání společné práce, což (zejména v dobách společenských tenzí) přispívalo k udržování existujících sociálních struktur.

Rozpoznání převážně společenské role jedné z typických činností staršího pravěku, které byl až donedávna v naší literatuře přisuzován zcela utilitární význam, podněcuje ke sledování podobných aspektů i v jiných případech. Pozornost je třeba zaměřit především na terénní úpravy, jejichž společným jmenovatelem je mimořádný objem provedených prací, a tudíž potřeba obrovského nasazení pracovních sil na jedné straně, na straně druhé potom nezřetelnost účelného využití hotového díla. Není to dlouho, co téměř nikdo nepochyboval o především obranné funkci poloh oběhnaných fortifikačními prvky, jako jsou příkopy a palisády. S objevem mladoneolitických kruhových příkopů se však otázka využití těchto areálů ocitla v novém světle. Proti jejich defenzivní funkci svědčí mnoho důvodů, zejména přílišná délka příkopů. Vzhledem k možnému počtu obránců by nejméně hajtelné byly právě největší příkopy, takže zvýšený objem práce by se tu paradoxně obrátil v neprospěch zamýšlené funkce. Při délce příkopu 440 m (Friebritz 2, Svodín 2) a 50 mužích by to znamenalo jen 1 obránce na 9 m. K tomu ještě přistupuje velký počet průchodů, navíc protilehlých (stačil by 1 až 2 směrem k osadě), u kterých nevíme, jestli a jak byly zavírány (zajímavé je ovšem zjištění koncentrací psích výkalů v průchodech palisádou: *Pertwieser 2001*, 184).

Vyloučením primárně obranné funkce převládá názor, že rondely představovaly sociokulturní architekturu, případně s jistými informačními prvky. Chybějí tu však jakékoli doklady organizace vnitřního prostoru. Ten bývá naopak nápadně prázdný. V rondelích klasické fáze (StK IVa – MMK Ia

– Lgk I) se nevyskytují žádné nadzemní stavby s hlubšími (tj. archeologicky čitelnými) základy a řídké jámy se nijak neliší od jam z okolních sídlišť. Pokud se vůbec vyskytnou, jejich naprosto nepravidelné rozmístění odpovídá situaci na běžném sídlišti. Ve vysoce organizovaném rámci rondelu (byť i nepřesně vytýčeného) bychom očekávali jistou pravidelnost či symetrii i v dispozici vnitřních terénních zásahů.

Stejně tak nevýrazný je výskyt kultovních rekvizit, např. v prostředí MMK běžných figurálních plastik (jejich frekvence zde není o nic vyšší než na sídlišťích bez rondelů). Rovněž rozbor surovin štípané industrie neprokázal, že by se tu při eventuálních setkáváních odehrávala výměna či redistribuce materiálů cizího původu. Nápadný je sice občas vyšší podíl kostí lovné zvěře, hlavně jelenů, avšak zde ku srovnání scházejí analýzy fauny z nerondelových lokalit. K případnému hodování na úlovku ze společensky či relaxačně motivovaných lovů ostatně mohlo docházet i při vlastní stavbě rondelu. Proti eminentní roli rondelů coby sociokultovních center svědčí konečně jejich časté opouštění a překládání na vzdálenější místa i do nejbližšího okolí. Často uváděné astronomické parametry nemožno archeologově posoudit, zejména když sami astronomové je interpretují často protichůdně (např. *Weber 1985; Horský 1986; Ministr 1999; Rajchl 1999; 2001*). Prozatím nebylo prokázáno, že by astronomické směry tvořily nějaký konstantní vzorec, odvoditelný z opakovaně shodného směřování spojnic týchž prvků (např. středu a bran) různých rondelů. Propojíme-li cokoli s čímkoli, vždy spojnice směřuje k nějakému nebeskému objektu v nějaké fázi jeho pohybu. Právě pro svou vágnost a nekontrolovatelnost se v posledních letech astronomický výklad rondelů zdůrazňuje, zatímco jiné interpretace kvůli nedostatku dokladů stagnují. Průběh příkopů i palisád se od ideální kružnice zpravidla odchyluje o několik metrů. Např. v Mašovicích se konce vnějšího příkopu v oblasti brány míjejí o celých 7 m (*Čížmář 2003*). To by nenastalo, kdyby jejich „projektanti“ použili alespoň nejjednodušších pomůcek, např. provazu se dvěma kolíky. Vytýčování astronomických směrů by jistě vyžadovalo ještě dalších zařízení a očekávali bychom i přesnější tvar výchozí stavby.

Jediné, co zpochybňovat nelze, je funkce shromažďovací, protože již samotná stavba rondelu vyžadovala značnou koncentraci pracovních sil. Rondely byly sice nepochybně budovány s úmyslem symbolického vymezení posvátného prostoru pro vykonávání nějakých obřadů, ale vlastní fáze budování patrně hrála ze sociálního hlediska mnohem výraznější roli než fáze využívání hotového díla. Ostatně, který rondel je vlastně možno považovat za dokončený? Hotovy jsou nejčastěji jen půdorysné dispozice, nikoliv již jednotlivé stavební komponenty. Týká se to zejména příkopů, které mají – když jsou prozkoumány v dostatečném rozsahu – vždy velmi nepravidelné průřezy, jakoby v některých částech byly jen načaté. Přitom je významné, že i takto nehotové příkopy s mělkými místy nekovitého profilu byly na jiných místech, kde se zaneslo hrotité dno, i několikanásobně reparovány. Reparace, situované hlavně u bran, jsou přitom opět nesouvislé, se značně strmým ukončením oproti neopraveným úsekům, a vzhled příkopu vlastně kazily. Z toho může vyplývat, že každý úsek příkopu hloubila jiná skupina, která jej potom i udržovala bez ohledu na stav práce v úseku jiné skupiny. V tom případě se tu odráží i určitá soutěživost mezi jednotlivými pracovními týmy a samozřejmě i nedostatek ústřední autority, která by zajišťovala rovnoměrný průběh prací.

Na druhé straně se prakticky nevyskytují příkopy, které by nebyly alespoň do jisté hloubky vyznačeny v celém průběhu. Ukončení těchto různě hlubokých pracovních úseků je zpravidla svislé, což působí nepřírozně, pokud ovšem kopáči nerespektovali nějakou smlouvenou hranici. Další významnou okolností je přítomnost vnitřní palisády i nad těmi úseky příkopu, které byly jen naznačeny. Z toho vyplývá algoritmus rozhodování při výstavbě rondelů: nejprve byl vytýčen průběh příkopu, příp. i palisády, ten byl potom společným úsilím vyhlouben, ovšem jen do nevelké hloubky, aby byl hotov co nejdříve. Zřejmě již v této fázi mohl být rondel považován za „hotový“, tj. schopný určité funkce, příp. již nějak sakralizovaný. Další práce již probíhala odděleně podle skupin, bez valné součinnosti a snad i s prvky soutěživé konkurence. Zatímco jedni ještě hloubili, druzí již opravovali zanesené dno (doloženy jsou reparace až šestinásobné). Podobným způsobem se pak připojovaly kruhy palisád, příp. další příkopy (rovněž propojování nesouvislých segmentů, jako v Bylanech), nebo se celá práce přenesla do těsného či vzdálenějšího sousedství. Někdy se rondel šířil směrem dovnitř (Künzing-Unternberg), čímž se jeho vnitřní plocha zmenšovala; zřejmě na jejím

využití záleželo méně než na celkové působivosti stavby. Stavební aktivita představovala asi hlavní reálnou náplň setkávání spřízněných skupin. Celou činnost pravděpodobně provázela určitý náboženský opar, množství dřiny se v „dotyku s božstvem“ obracelo v očistný duchovní zážitek.

Z výše uvedeného vyplývá, že pojem „hotový rondel“ je protismyslný, protože ten byl skutečně funkční jen dotud, dokud nebyl „dokončen“. Příkop v Künzing-Unternbergu byl opuštěn ještě v průběhu reparačních prací a vzápětí se začala budovat menší kruhová palisáda. Tyto stavby je tudíž nutno vnímat jako proces, který žije sám sebou a při zastavení ztrácí smysl. Ve východní filozofii se podobné pohyby realizují jako známé mandaly – pracně vysypávané kruhové obrazce, plné symbolismu, které jsou po dokončení zničeny. Některá pozorování, jež zdánlivě dokládají provoz hotových center, je možno vysvětlit i jako jevy provázající stavbu. I při ní mohlo docházet k výměně rozličných předmětů, k hostinám na ulovené zvěři, k připíjení z přinesených pohárků (srov. výskyt tenkostěnných pohárků MMK na soudobých rondelových sídlišťích lidu s vypíchanou keramikou), a konečně i k přerozdělování zrna z obilních jam (např. Těšetice-Kyjovice).

Nadbytečné množství společné práce charakterizuje i budování nadměrných, obtížně hajitelných opevnění, situovaných často v odlehklých polohách. Na tuto skutečnost již upozornila řada autorů (Neustupný, Turek, Gojda, Kuna aj.). Jakkoli mohla být tato opevnění na rozdíl od rondelů využívána k různým účelům (profánním i rituálním), nadbytečný rozsah prací (související snad s rituálním válečnictvím a se sebereprezentací komunity) opět spotřebovával značné množství energie, přispíval k utužování společenských vazeb a k udržování sociální stability v napjatých dobách. Předpokladem takových masových pracovních akcí ovšem musela být jejich dobrovolnost, protože jinak by se jimi společenské napětí nezmírňovalo, ale naopak ještě výrazně zvětšovalo. Se symbolickou davovou prací, vykonávanou zřejmě v naději na dotyk s božstvem a na podíl na vládcově nesmrtelnosti, se setkáváme při stavbě pyramid ve starověkém Egyptě. Podle novějších názorů zřejmě šlo o čestnou povinnost svobodných rolníků, rozdělených do vzájemně soupeřivých skupin – „aperu“, z nichž některé nesly výmluvné názvy (např. „Menkaure, to je opojení“, v jiném překladu dokonce „Menkaurovi opilci“ (*Drunks of Menkaure: Hawass – Lehner 1997*)).

Ukazuje se, že cyklické vykonávání kolektivních prací za mez jakékoli praktické potřeby tvořilo významnou součást mechanismů udržujících chod archaických společností. Význam takových davových činností jako ventilu k uvolnění společenské energie a narůstajících emocí vzrůstal kdykoli v době sociálních stresů. Činnosti tedy nejsou omezeny jen na starověké říše, a tím na vysoký stupeň společenské organizace, která případně mohla vytvořit efektivní donucovací prostředky. Jejím nevyhnutelným rysem tudíž musela být dobrovolnost, resp. sociální tlak, vycházející z vlastního prostředí. Přitažlivost těchto akcí jistě souvisela se základními lidskými potřebami, jako jsou například sdružování, soutěžení, šíření informací, společně sdílená euforie, výměna různých předmětů, seznamování s životními partnery, lámání jednotvárnosti času apod. Jako faktor lidskému rodu prospěšný mohl být instinkt kolektivní činnosti zakotven již v samotném procesu antropogeneze.

Ein Dromos in Mähren

Dromos na Moravě

Martin Golec

Der vorliegende Beitrag behandelt die Verwendung einer im Rahmen der Horákov-Kultur ungewöhnlichen Bautechnik bei einem Grab in Morašice, Kr. Znojmo. Der große Blockbau war von der Außenseite mit Steinen verkleidet. In der Südostecke ist ein Steinpflaster erhalten, das als Rest vom Zugangsweg, dem Dromos interpretiert wird. Die Bautechnik und Herrichtung des Grabes ist im Raum Mährens einzigartig. Analogien liegen jedoch in den reichsten Fürstengräbern des Osthallstattkreises in Nord- und Südpannonien, der Steiermark, Kärnten, Nordslowenien und Slawonien vor. In Morašice ist in unmittelbarer Nähe der Grabkammer auch ein Scheiterhaufen gefunden worden. Eine entsprechende Bestattungsweise war bisher in der Horákov-Kultur unbekannt, ist jedoch für die erwähnten Gebiete mit ihrer Holz-Stein-Architektur typisch. Es handelt sich um das erste bekannte Hügelgrab dieser Bauweise nördlich der Donau, interessanter Weise finden sich derartige Gräber auch in der Kalenderberger Kultur in Niederösterreich, in der Südwestslowakei und im nördlichen Burgenland nicht. Unter den reichsten Fürstengräbern der Horákov-Kultur ist das Grab in Morašice bautechnisch am aufwendigsten. Gräber mit Dromos wurden in den erwähnten Gebieten lediglich in der Zeit um 600 v. Chr. erbaut.

doba halštatská – severní a jihovýchodní Pňalpi – jižní Morava – horákovská kultura – knížecí hroby – dřevokamenná architektura – dromos

A Dromos in Moravia. *This article considers the use of an unusual structural technique in outfitting a grave at Morašice (Znojmo district) within the framework of the Horákov culture. A large timber chamber was lined on its outer face with dry stone walling. In the south-eastern corner stone paving survived that represents the remains of an entrance passage or dromos. As a building technique this is entirely unique in South Moravia; analogous, similarly outfitted graves are known from the richest 'princely' tumuli of the Eastern Hallstatt cultural sphere in northern and southern Pannonia, Styria, Carinthia, northern Slovenia and Slavonia. At Morašice a hearth was also identified in the immediate vicinity of the burial chamber. A similar means of burial has hitherto not been published in relation to the Horákov culture, even though it is typical of the aforementioned regions, and regular for graves with wood and stone architecture. This is the first similarly-outfitted barrow north of the Danube; it is interesting that no such occurrence has been recorded in the neighbouring Kalenderberg culture of Lower Austria, south-west Slovakia and northern Burgenland. Among the richest princely burials of the Horákov culture, this is the most luxurious in terms of its structural composition; such graves were created in the given region only around 600 BC.*

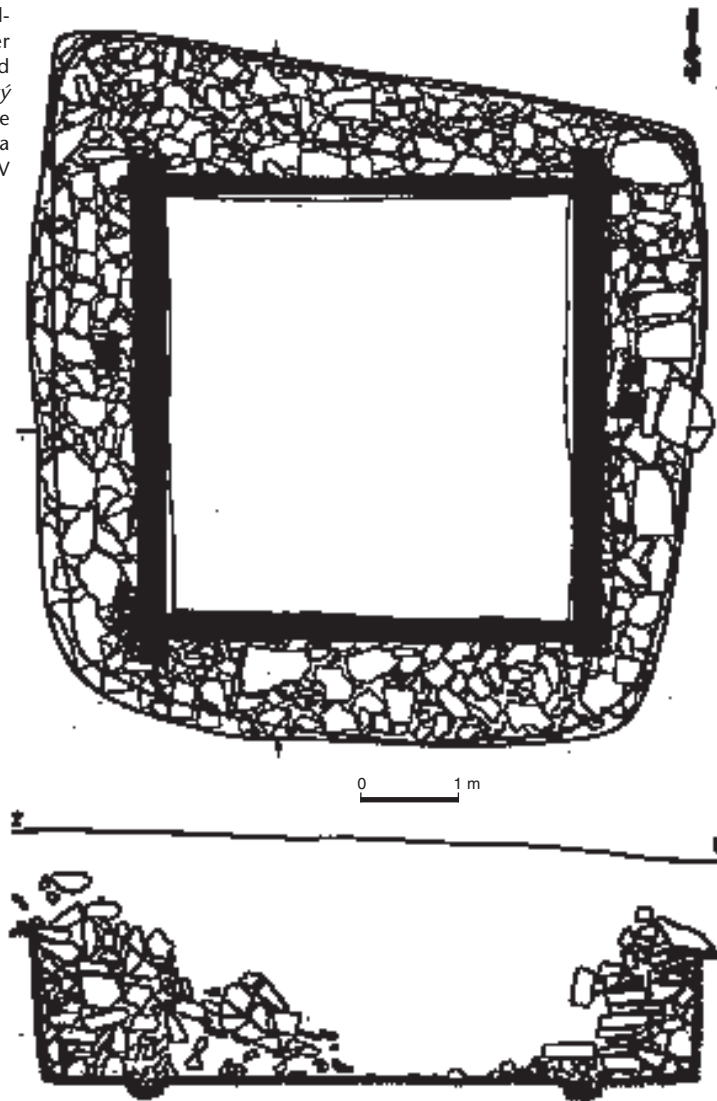
Hallstatt period – northern & south-eastern subalpine regions – South Moravia – Horákov culture – princely graves – wood-stone architecture – dromos

*Dieser Beitrag ist Dr. Jiří Říhový gewidmet,
einem lieben Menschen,
der bald seinen 80. Geburtstag feiern wird.*

Einleitung

Dieser Beitrag versucht auf eine 50 Jahre alte Ausgrabung aufmerksam zu machen, die im Zusammenhang ähnlicher Fundorte im östlichen Alpenvorland für die Bewertung kultureller

Abb. 1. Morašice – Hügelgrab, Grundriss an der Sohle der Grabgrube und W-O-Profil (nach Říhovský 1956). – Obr. 1. Morašice – mohyla, půdopis u dna hrobové jámy a profil Z–V (dle Říhovský 1956).

und chronologischer Fragen der Horákov-Kultur ausschlaggebend ist. Vorab weise ich darauf hin, dass der Einfluss aus dem Gebiet Mittel- und Norditaliens und vor allem des südöstlichen Alpenvorlandes an der Wende des 7./6. Jh. v. Chr. den Rahmen von Importen von Luxusgütern übersteigt. Das nordöstliche Alpenvorland, zu dem auch die Horákov-Kultur gehört, nahm zahlreiche zivilisatorische Anregungen auf. Sie wurden, nachgeahmt und nach örtlichem Geschmack transformiert. Eine typische Quelle für die Erkenntnis der Hallstattzeit im ganzen östlichen Alpenvorland stellen die reich ausgestatteten Fürstengräber dar. Eben in ihnen erscheint eine Reihe von Luxusgegenständen „südlicher Provenienz“, Belege für die Übernahme von Bautechniken oder sogar Bestattungssitten. Zwischen der

Save und der Donau breitete sich an der Wende 7./6. Jh. v. Chr. schnell der Bau großer, reich ausgestatteter Fürstenhügel aus. Spezifisch ist die Blockbauweise der Kammer, die Außenverkleidung durch Steine in Trockenbauweise mit steinernem oder Holz-steinernem Eingang, dem sog. Dromos. Die Aufarbeitung der Fundzusammenhänge des Fürstenhügels von Morašice in Südmähren erwies eindeutig, dass auch dieser Fundort zu den reichsten Fürstengräbern mit Steinarchitektur im östlichen Alpenvorland gezählt werden sollte. Der Befund deutet darauf hin, dass zur Zeit der Horákov-Kultur einige Erscheinungen aufkamen, die nachweislich nicht von den örtlichen Verhältnissen abgeleitet werden können und formal sowie inhaltlich aus dem Süden übernommen worden sein müssen. Auf demselben Wege wie die Luxusgegenstände (Bratspieße, Toreutik) nach Mähren gelangten, die in den Fürstengräbern von Bratčice, Hlásnica bei Horákov, Brno-Holásky, in der Býčí skála-Höhle oder in den Hortfunde von Náklo und Kralice na Hané erhalten sind, so gelangte auch die neue Bautechnik nach Morašice und das Grab wurde nach einigen fremden Gewohnheiten ausgestattet. Der Hügel von Morašice ist ein Beleg für die Anfänge des stärksten Süd-Einflusses (Wende 7./6. Jh. v. Chr.) im Rahmen der ganzen Dauer der Horákov-Kultur. Am anderen Ende dieses Einflusses steht ein großer jüngere Teil der Funde von der Opferstätte in der Býčí skála-Höhle (um die Mitte des 6. Jh. v. Chr.). Dieser Zeitabschnitt ist durch die identische Übernahme südlicher Einflüsse/Importe im ganzen östlichen Alpenvorland gekennzeichnet.

Dromos in Morašice

Am 12. 4. – 4. 6. 1955 wurde südöstlich der Gemeinde Morašice, Kr. Znojmo, von J. Říhovský ein größeres Hügelgrab der Horákov-Kultur mit ungewöhnlicher Holz-Stein-Konstruktion ausgegraben (Fundbericht im Archiv des Archäologischen Instituts Brno Nr. 1103/60; *Říhovský 1956*, 13–18).

Dieser Hügel befand sich auf einer langgestreckten Anhöhe mit guter Aussicht auf das südmährische Tiefland. Vor der Ausgrabung betrug seine relative Höhe 1,5–2 m und der Hügel war zu einem Oval mit 45–50 m im Durchmesser erodiert. Die Ausgrabung zeigte, dass der Hügel ursprünglich von einem seichten Spitzgraben (Breite 50–70 cm und Tiefe 20–45 cm) umgeben war. Die ursprüngliche Höhe des Grabhügels betrug 4–6 m, der Durchmesser 26 m. In der Mitte war in den Lössuntergrund eine quadratische Grube eingelassen. Der Aushub war um die Grube zu einem kleinen Ringwall aufgeschüttet (*Abb. 2*). Es wurden sogar vertikal und schräg verlaufende, 4,5 cm breite Furchen von den Geräten zum Ausheben der Grube gefunden. Die quadratische Grabgrube hatte die Maße 4,40 x 4,40 m, am Boden war die ursprüngliche Konstruktion in Blockbauweise gut sichtbar (*Abb. 7*). Die Balkenenden kragten an den Ecken um etwa 15 cm vor. Die untersten halbrunden Balken mit geraden Enden waren 2–15 cm tief eingelassen. Die Blockkonstruktion war von einer rechteckigen Steinkammer (6,5 x 6,2 m) umgeben, deren Seiten nach den Himmelsrichtungen ausgerichtet waren (*Abb. 1, 3–6*). Der regelmäßige Bau war an der Südwestecke, von wo das Hügelgrab ausgeraubt worden war, gestört. Die Steinmauer setzte auf dem Boden der Grabkammer, 130 cm unter dem ursprünglichen Bodenniveau auf. Der Raum zwischen Blockkonstruktion und Grubenrand war mit Steinen verfüllt, die einfach, ohne Erde beizu-

Abb. 2. Morašice – Hügelgrab, Blick von SO. Rechts Dromos (Negativ aus dem Archiv des Archäologischen Instituts /weiter AI/ Brno Inv.-Nr. 5124). – Obr. 2. Morašice – mohyla, pohled od JV. Vpravo vystupuje dromos (negativ z archivu ArÚ AV ČR Brno č. 5124).

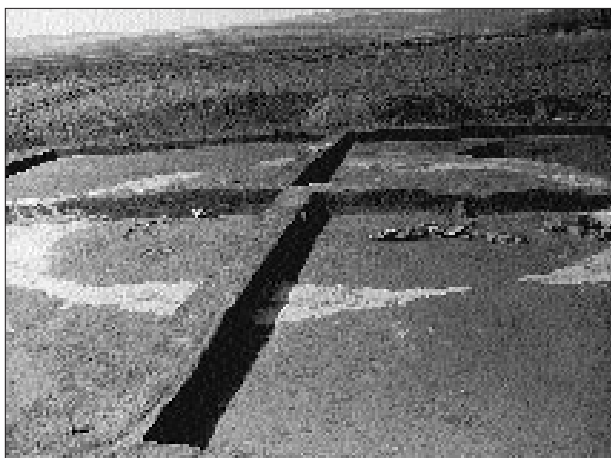

Abb. 3. Morašice – Hügelgrab, Blick von SO. Teilweise eingetiefte Grabgrube. Rechts Dromos (Negativ aus dem Archiv des AI Brno Inv.-Nr. 5132). – Obr. 3. Morašice – mohyla, pohled od JV. Částečně zahloubená hrobová komora. Vpravo vystupuje dromos (negativ z archivu ArÚ AV ČR Brno č. 5132).

Abb. 4. Morašice – Hügelgrab, Blick von NW. Steinernes Kammergrab. Links Dromos (Negativ aus dem Archiv des AI Brno Inv.-Nr. 5123). – Obr. 4. Morašice – mohyla, pohled od SZ. Odkrytá kamenná komora. Vlevo nahoře vystupuje dromos (negativ z archivu ArÚ AV ČR Brno č. 5123).

Abb. 5. Morašice – Hügelgrab, Blick von SW. Kammerkonstruktion des Grabs. Rechts Dromos (Negativ aus dem Archiv des AI Brno Inv.-Nr. 5127). – Obr. 5. Morašice – mohyla, pohled od JZ. Kamenná konstrukce hrobu. Vpravo nahoře vystupuje dromos (negativ z archivu ArÚ AV ČR Brno č. 5127).

Abb. 6. Morašice – Hügelgrab, Blick von NW. Steinerner Konstruktion des Grabs. Oben Dromos (Negativ aus dem Archiv des AI Brno Inv.-Nr. 5125). – Obr. 6. Morašice – mohyla, pohled od SZ. Kamenná konstrukce hrobu. Nahoře vystupuje dromos (negativ z archivu ArÚ AV ČR Brno č. 5125).

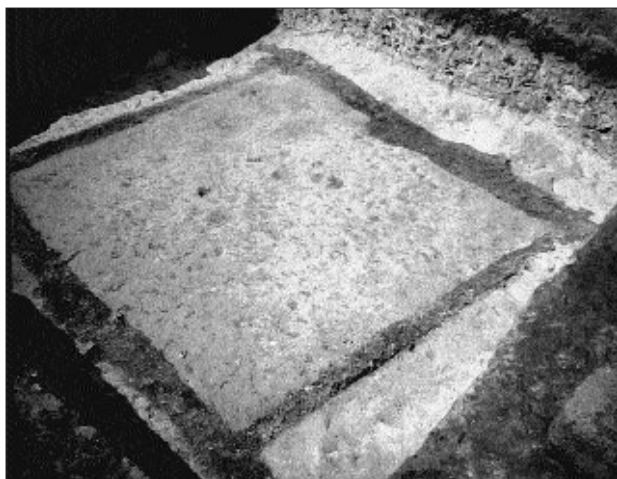

Abb. 7. Morašice – Hügelgrab, Blick von NW. Überreste der Holzkonstruktion auf dem Boden der Grabgrube (Negativ aus dem Archiv des AI Brno Inv.-Nr. 5139/3). – Obr. 7. Morašice – mohyla, pohled od SZ. Pozůstatky srubové konstrukce na dně hrobové jámy (negativ z archivu ArÚ AV ČR Brno č. 5139/3).

mischen, hineingeworfen worden waren. „Vom Südteil der Ostwand verlief ein etwa 1,5 m breiter, mit Steinen gepflasterter Streifen. Er setzte an der Steinmauer auf dem ursprünglichen Bodenniveau ein, durchschnitt den Innenteil des Lössaushubs und mündete in die Ackerkrumme auf dem Gipfel des erwähnten Lößaushubs“ (*Říhovský 1956*, 14).

Beim Entfernen der Steinmauern wurden an drei Stellen, 1 m über dem Boden Reste von 20–24 cm breiten Holzbalken gefunden, die zwischen den Steinen eingelassen waren (*Abb. 1*). Sie lagen nicht direkt auf den Steinen auf, sondern auf einer dünnen Lößschicht, mit der die Zwischenräume verputzt waren. Die Balken kragten etwa 50 cm aus der Wand der Grabgrube in Richtung Steinmauer vor und trugen das bereits 1 m über der Grabgrube befindliche Dach, d.h. etwa 30 cm unter dem ursprünglichen Bodenniveau. Die Steinmauer überragte diese Dachkonstruktion und setzte sich weiter nach oben fort. Erhalten ist sie lediglich unter dem Niveau der neuzeitlichen Ackerkrumme. „Der erwähnte mit Steinen verpflasterte Streifen mündete in die Ostwand in Höhe der Holzdecke und war von der eigentlichen Grabkammer durch große Steinplatten getrennt“ (*Říhovský 1956*, 16).

Die Bewertung des Hügelgrabs im Rahmen des östlichen Hallstattkreises führt zu der Erkenntnis, dass wir es in Morašice mit einem recht großen Grab mit Holz-Stein-Konstruktion zu tun haben. Durch Bautechnik und Maße, Reichtum der Beigaben und Bestattungssitte (Ustrinum unter einem Hügel) kann dieses Objekt zu entsprechenden Objekten im Raum des östlichen Alpenvorlandes zwischen Donau und Save gereiht werden. Die erhaltene Grabungsdokumentation deutet an, dass in Morašice der untere Teil eines Eingangskorridors, eines Dromos gefunden wurde, der vom Ausgräber als Pflasterung beschrieben wurde. Aus der Grabungsdokumentation geht nicht hervor, ob es sich tatsächlich um die Pflasterung des Bodens des Korridors handelt, oder lediglich um Mauerschutt.

Der Fundbericht bietet weitere wichtige Indizien, die es ermöglichen, einen steinernen (oder eher holz-steinernen) Eingang zum Hügel vorauszusetzen. J. Říhovský hat auch einen Bericht des Herrn Herman, des früheren Feldeigentümers festgehalten, der von der Stelle der Einmündung der Pflasterung an der Ostwand zwei Fuhren Steine abtransportiert haben will, darunter auch bis zu 1,5 m lange Steinplatten. Diese großen Steine dürften die Fortsetzung der durch die Grabung festgestellten Pflasterung bei der Grabkammer darstellen. Ich bin der Auffassung, dass diese Pflasterung ursprünglich auch eine dritte Dimension hatte, und es sich um den Eingang zum Hügel, den Dromos handelt. So kann auch die Existenz einer Pflasterung in der Masse des Erdhügels befriedigend erklärt werden. Der von *Říhovský (1956, Abb. 26)* veröffentlichte Grundriss der steinernen und hölzernen Konstruktion des Hügelgrabs entspricht der Situation des Grabs auf dem Grubenboden (*Abb. 1*), obwohl 1 m über der Sohle aus der Südostecke der Rest des gepflasterten Eingangs auslief, der weder veröffentlicht noch zeichnerisch dokumentiert ist. Belegt ist er jedoch durch eine Reihe von Fotografien im Fundbericht (*Abb. 2–7*) und durch die mündliche Beschreibung durch den Ausgräber. Aus diesen Gründen dürfte dieses einzigartige Bauelement über 50 Jahre lang niemanden aufgefallen sein.

Das Hügelgrab ist mehrmals zu den reichsten fürstlichen Gräbern der Horákov-Kultur gezählt worden (*Podborský 1980a*, 97, 107–108, 111; *1980b*, 51; *Nekvasil 1987*, 118; *1993*, 350–351; *Golec 2003*, 512), Pläne des Grabs und die Beigaben wurden wiederholt veröffentlicht (*Říhovský 1956*, Abb. 4; *Podborský – Vildomec 1972*, 115, Abb. 31; *Podborský 1974*, 385, 401, Abb. 12; *Nekvasil 1991*, 17, Taf. 7: 33–34, 8: 36; *Stegmann-Rajtár 1992a*, 52–53, Taf. 104–107).

Die Existenz von Holz-Stein-Architektur in den Gräbern der Elite des östlichen Hallstatt ist lange Zeit unbeachtet geblieben. Ähnliche Gräber waren zwar bereits seit der Mitte des 19. Jh. bekannt, ihre Auswertung ist jedoch erst in den 80er Jahren des 20. Jh. vorgenommen worden. Es handelt sich vor allem um das wichtige Hügelgrab in Kleinklein in der Steiermark, das zusammenfassend erst von *Dobiat (1980; 1981a)* veröffentlicht wurde, der sich mit Gräbern mit Steinarchitektur allgemein auseinandersetzte und zum ersten Mal auf ihre Verbreitung im Rahmen des östlichen Hallstattkreises hinwies (*Dobiat 1985*, Abb. 2). Die Studie erfolgte unmittelbar im Anschluss an die Ausgrabung des heute am besten dokumentierten Grabs mit Steinarchitektur in Süttö in Ungarn. Wichtige Arbeiten stammen von *É. V. Vadász (1983; 1984, 254)*, die auch weitere ältere und unvollständig dokumentierte ungarische Fundstätten aufzählt. Zur selben Zeit veröffentlichte *M. Fekete (1982; 1985)* seine Arbeiten über zwei neuerdings ausgegrabene Gräber in Vaskeresztes. 1996 verarbeitete *M. Egg (1996a, Abb. 5)* in einer Monographie das Grab von Strettweg und ergänzte die Karte von C. Dobiat, diese veröffentlichte er nochmals im selben Jahr (*Egg 1996c, Abb. 7*). M. Eggs ergänzte Karte ist zuletzt bei *G. Tomedi (1998, Abb. 4)* erschienen, und zwar im Zusammenhang mit der Auswertung des Gräberfelds von Frög, das auf der Karte gleichfalls ergänzt worden ist.

Wie bereits oben erwähnt, war Holz-Stein-Architektur bisher in unmittelbarer Nähe Südmährens, auf dem Gebiet Niederösterreichs und in der Südwestslowakei, d.h. im Raum der Kalenderbergkultur nicht belegt. Die nächsten Parallelen für derartige Grabkonstruktionen liefern die Gräber im nordwestungarischen Süttö (*Vadász 1983; 1984*) und Vaskeresztes (*Fekete 1985*). Es handelt sich um moderne Ausgrabungen mit detaillierter Dokumentation und im Rahmen des Osthallstattkreises gleichzeitig die am besten dokumentierten Grabhügel mit Holz-Stein-Architektur. Diese Ausgrabungen erbrachten eine Reihe interessanter Details zur Konstruktion der Hügel und dem Grabritus. Die unten aufgezählten Befunde sind meistens aus älteren Ausgrabungen, deren Dokumentation fragmentarisch und unausgewogen ist.

Gräber mit Holz-Stein-Konstruktion und Dromos

Verzeichnis

Die nächsten Parallelen zum Grab von Morašice finden sich südlich der Südwestslowakei und Niederösterreichs. Die Südgrenze bildet Kärnten, in Slowenien die Save und Slawonien. Nördlich der Save (Oberkrain) finden wir noch Gräber mit einer Grabkammer und Dromos, südlich der Save im Land von Dolenjsko (Unterkrain) bereits einen ganz anderen Grabtyp, nämlich mit Bestattungen in Familien- oder Klanhügel. Gräber mit Holz-Stein-Architektur und Dromos kennen wir von den folgenden Fundorten (*Abb. 8*):

1. Fehérvárcurgó; 2. Griže; 3. Kaptol; 4. Kismező; 5. Kleinklein, Pommerkogel;
6. Kleinklein, Kröll-Schmiedkogel; 7. Kleinklein, Kürbischhansel-Tumulus; 8. Kleinklein, Kürbischbeuer-Tumulus; 9. Kleinklein, Tchoneggerfranzel-Tumulus 2; 10. Martijanec; 11. Mestrei; 12. Morašice; 13. Nagiberki-Szalacska; 14. Pécs-Jakabhegy; 15. Pivola; 16. Somlóvásárhely; 17. Strettweg; 18. Süttö; 19. Százhalombatta; 20. Vaskeresztes I und II; 21. Wildon.

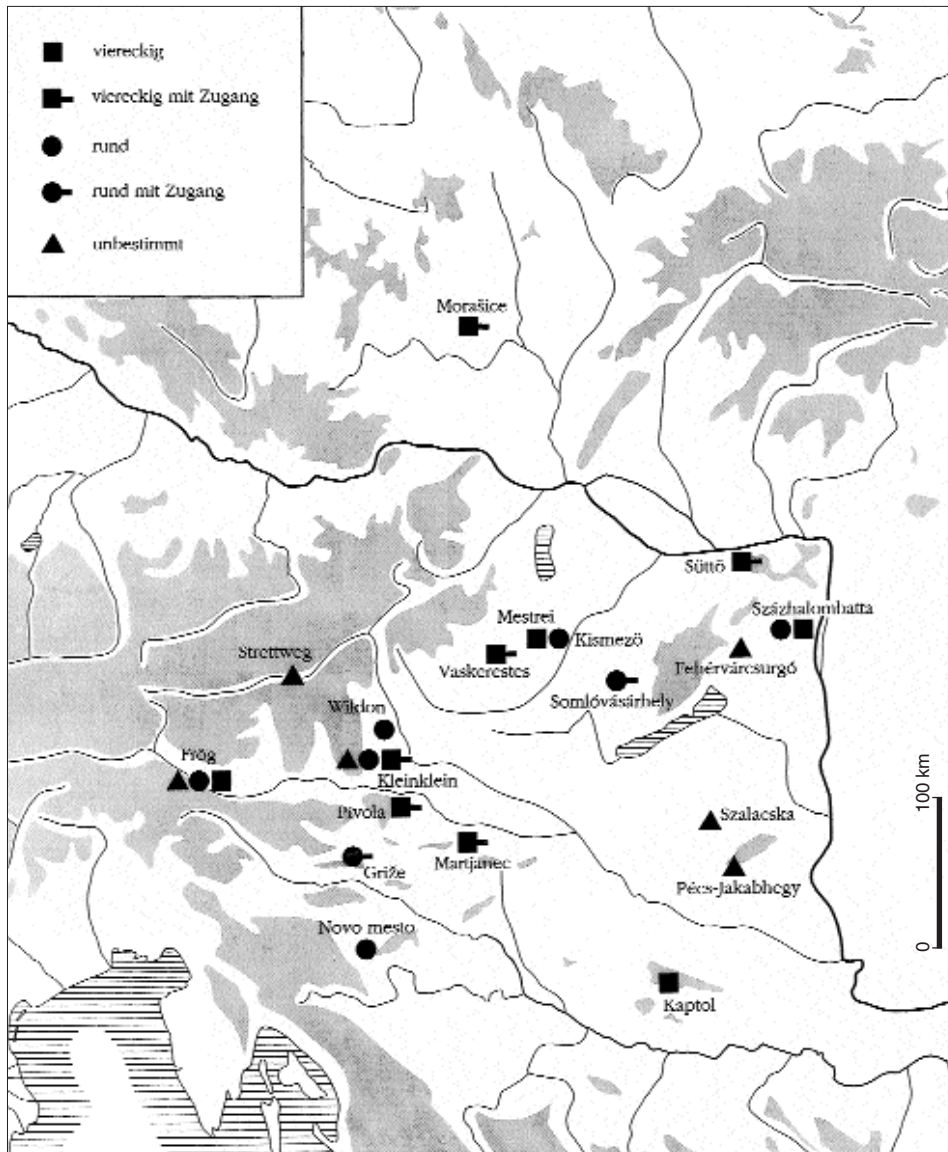

Abb. 8. Gräber mit Kammern aus Holz und Stein im östlichen Alpenvorland (nach *Dobiat 1985; Egg 1996a; Tomedi 1998*). – Obr. 8. Hroby s dřevo-kamennými hrobovými komorami ve východním Pňialpí (podle *Dobiat 1985; Egg 1996a; Tomedi 1998*).

Maße

Grabkammern in Holz-Stein-Bauweise sind quadratisch mit einer Fläche 22,5–75 m² (*Dobiat 1985, 37*). Maße: Kröll-Schmiedkogel 4,4 x 7,0 m; Kürbischbeuer-Tumulus 4,7 x 4,8 m; Tchoneggerfranzel-Tumulus 5,9 x 7,0 m; Kürbischhansel-Tumulus 6,3/6,4 x

6,8/7,1 m; Pivola 9,9 x 7,6 m; Vaskeresztes I 6,7 x 7,0; Vaskeresztes II 6,7 x 6,6 m; Süttö 5,8(9) x 6,2 m (*Vadász 1984, 252; Dobiat 1985, 54; Fekete 1985, 34, 48*). Die Grabkammer von Morašice hat die Maße 6,5 x 6,2 m (*Říhovský 1956, 14*). Die Steinmauern der Gräber in Kleinklein waren etwa 1 m dick, ihre Höhe bewegte sich um 1,2–1,8 m (*Dobiat 1985, 34, 54*). In Vaskeresztes waren bei beiden Gräbern die Mauern zwischen 0,6–0,9 m dick und bis zu 1,8 m hoch erhalten (*Fekete 1986, 34, 48*). In Nagiberki-Szalacska waren die Wände bis zu 0,7 m erhalten (*Kemenzei 1974, 15*), in Süttö waren die Wände 1,8 m hoch (*Vadász 1983, 52; 1984, 252*). Die Eingänge (Dromoi) hatten folgende Maße (Länge x Breite): Kröll-Schmiedkogel 2,7 x 1,8 m; Kürbischbeuer-Tumulus 4,0 x 1,1 m; Tchoneggerfranzel-Tumulus 4,7 x 2,1 m; Kürbischhansel-Tumulus 7,7 x 2,3 m; Pivola 9,5 x 4,8 m; Vaskeresztes I 2,0 x 2,0 m; Vaskeresztes II 5,6 x 2,5 m; Süttö 4,5(8) x 2,7(9) m (*Vadász 1983, 50; 1984, 252; Dobiat 1985, 54; Fekete 1985, 48*). Zum Korridor in Süttö gehört noch einen 2,7–3,3 x 4,5 m großer Anbau. Neben quadratischen Grabkammern mit Dromos kommen in demselben Gebiet auch kreisförmige Grabkammern vor, die gelegentlich einen Eingang aufweisen (*Dobiat 1985, 38*). Die kreisförmige Grabkammer in Kleinklein, Pomerkogel hatte einen Durchmesser von 7,5 m und eine Höhe von 2,4 m, das Grab in Somlővásárhely einen Durchmesser von 6,5 m und einen 7 m langen Dromos, der genauso wie der Dromos in Fehérvárcsurgó unüblicher Weise nach Nordwesten gerichtet ist (*Horváth 1969, 110; Vadász 1983, 52*), während die anderen einheitlich nach Süden oder Südosten auslaufen. Das Grab von Wildon hatte einen Durchmesser von 5 m, Höhe 1 m und der Dromos war 3,5 m lang, 0,7 m hoch und 0,6 m breit (*Dobiat 1985, 38–39*). In Süttö hatte der Tumulus einen Durchmesser von 38,8 m (*Vadász 1983, 50; 1984, 252*), in Morašice ursprünglich 26 m (*Říhovský 1956, 14*), in Somlővásárhely 22 m (*Horváth 1969, 110*) und beide Hügel von Vaskeresztes 34 m (*Fekete 1985, 34, 48*). Der Scheiterhaufen in Süttö war 16 x 9,2 m groß (*Vadász 1983, 51; 1984, 253*). Die Gräber mit Holz-Stein-Kammern waren Nord-Süd-orientiert, mit geringen Abweichungen nach Westen oder Osten (*Vadász 1983, 52*).

Bautechnik

Bei den Gräbern mit Holz-Stein-Konstruktion und Dromos waren die Böden der Grabkammern nicht verkleidet, eine Ausnahme bilden die Kammern in Kleinklein, Kröll-Schmiedkogel, Nagiberki-Szalacska und Martijanec. Der Dromos ist jedoch fast immer mit Steinen evt. ungebrannten Ziegeln gepflastert oder nur aus Holz (*Dobiat 1985, 37; Egg 1996a, 8*). Zu den Grabkammern in Kleinklein führte ein gepflasterter Eingang, meistens im Süden oder Südosten (*Dobiat 1985, 34–35, 54*). In Transdanubien war die Lage ähnlich, der Eingang führte von Süden oder Südosten, nur ausnahmsweise von Nordwesten. Ein Eingangskorridor wurde auch bei den lediglich hölzernen Gräbern in Nagyberki-Szalacska und Fehérvárcsurgó festgestellt (*Fekete 1985, 55*).

Bestattungsritus und Gebräuche

Den typischen Bestattungsritus im östlichen Alpenvorland bildet die Brandbestattung (*Egg 1996c, 65*). An den gut dokumentierten Fundorten sind Scheiterhaufen (Ustrinen) erwiesen. Wir kennen sie von Strettweg (*Egg 1996a, 6, 9*), Nagiberki-Szalacska (*Kemenzei 1974, 15*), Süttö (*Vadász 1983, 51*) oder Vaskeresztes (*Fekete 1985, 37, 48*). Sie befanden sich direkt unter den Tumuli oder in ihrer unmittelbaren Nähe. In der Horákov-Kultur ver-

hält es sich dagegen anders, dort war diese Sitte nicht verbreitet, da der Bestattungsritus komplizierter war. Wir finden sowohl Brandgräber, Körpergräber als auch birituelle Gräber. Für die Hauptbestattung in den Fürstengräbern – ob männlich oder weiblich – ist eindeutig die Körperbestattung typisch. Für einige, meist die reichsten Gräber ist die Beisetzung mehrerer Personen typisch. Wir kennen einige Fälle, in denen mehrere Personen inhumiert oder birituell beigesetzt waren. Mit Sicherheit wissen wir aber, dass sich unter den Horákov-Gräbern keine Scheiterhaufen finden. In Morašice wurde an der Südwestwand des Grabes ein Ustrinum festgestellt, unter dem Tumulus konnte jedoch kein Scheiterhaufen nachgewiesen werden, da sich an dieser Stelle die Grabgrube befand. Es handelte sich um den Rest eines Scheiterhaufen, mit einer Anhäufung von Holzkohle, verbrannten menschlichen Knochen und Keramik. Ähnliche Bestattungsgewohnheiten sind der Horákov-Kultur fremd und müssen im Zusammenhang mit der Anwendung der neuen Bautechnik beim Grab von Morašice gesehen werden. Ein ähnlicher Ritus bei sozial Hochgestellten weist nicht nur auf die Übernahme von Luxusgegenständen, Teile von Trachten, Produktionsmethoden oder Bautechniken, sondern auf neue Bestattungsgewohnheiten aus dem Südteil des östlichen Alpenvorlands hin.

Da die menschlichen Opfer bzw. jene, die den Verstorbenen ins Jenseits begleiteten, verbrannt wurden, finden wir in den Gräbern mit Holz-Stein-Konstruktion durch Feuer beschädigte Gegenstände, von denen wir annehmen, dass sie männlichen und weiblichen Personen gehörten (Egg 1996a, 9). In den gemischten Beigaben stehen sich zwei Fundkategorien gegenüber: 1 – Rüstung von Männern; 2 – Frauenschmuck. Es scheint, dass das Menschenopfer bzw. die freiwillige Totenfolge eine typischen Bestattungszeremonie der fürstlichen Bestattungen darstellt. Auf dem Scheiterhaufen wurden sowohl Tiere als auch Menschen getötet – am häufigsten Frauen (Witwen), die ihrem Gatten ins Jenseits folgten. Die Asche des Fürsten von Strettweg ist nach der Verbrennung in einer Bronzeamphore beigesetzt worden (Egg 1996a, 9). Auch in Vaskeresztes und Süttő handelt es sich um keine Nachbestattung von Personen, sondern um jene, die im Rahmen des einen Rituals geopfert und zeitgleich beigesetzt wurden. Wir gehen davon aus, dass eine ähnliche Ausstattung der Grabkammern mit Eingang, reichen Beigaben und Menschenopfern nur den außerordentlich hochgestellten Gesellschaftsschichten des östlichen Alpenvorlands vorbehalten war (Dobiat 1985, 37–38). In Süttő (Vadász 1983, 50–54; 1984, 251–257) ist durch die Ausgrabung erwiesen, dass die Funde ursprünglich über und unter der später zerstörten Decke beigegeben waren. Über der Decke (ursprünglich auf der Decke) sind drei Paare von Pferdetrensen, das Skelett eines Kindes und eines Hundes, Fragmente von Viehknochen und -schädeln sowie Pferde- und Schafsskelette gefunden worden. Das Skelett des Kindes war, genauso wie das einer ursprünglich wohl auf der Decke¹ der Grabkammer von Brno-Holásky 1 bestatteten Frau Nordwest-Südost-orientiert (Podborský 1974, 385, Abb. 5). Ähnliche Opfer, in Verbindung erst mit einem späteren Teil der Zeremonie, kennen wir auch von Nagyberki-Szalacska

¹ Für Grab Nr. 1 von Brno-Holásky ist bei I. L. Červinka die Nachricht erhalten, dass neben der Hauptbestattung mit Waffen auf dem Boden der Grabgrube in einer Höhe von 30–40 cm über dem Boden das Skelett einer „jüngeren Frau“ lag, deren Kopf nach Südosten und Beine nach Nordwesten gerichtet waren (Červinka 1948, 16). Ich gehe davon aus, dass sich das weibliche Skelett ursprünglich über der Decke der später eingestürzten Grabkammer befand, d.h. entsprechend der Lage des Kindes in Süttő. Die Orientierung des Skeletts nach Südosten scheint mit dem komplizierten Ritus mit Totenopfern zusammenzuhängen.

(*Fekete 1985, 55*). Unter der verfallenen Decke des Grabs von Süttö (ursprünglich auf dem Boden der Kammer) fanden sich die Reste einer Kremation, ein Kalbschädel, das Skelett eines Schweins ohne Klauen, Keramik und ein im Löss modellierter Sitz zwischen zwei Säulen, die die Decke der Kammer stützten. Im Korridor, genauso wie in der Kammer, wurden Reste der ursprünglichen Kremation gefunden. Der Korridor dürfte am Ende der Zeremonie mit Steinen verschlossen worden sein. Im Scheiterhaufen, der in zwei Teile gegliedert war, fanden sich verbrannte Überreste von Pferden, Hunden und Menschen. In einem Teil der Brandstätte wurden zusammen mit Tierknochen die Überreste eines älteren Mannes gefunden. Im zweiten Teil die eines juvenilen Individuums mit Belegen für eine weitere Brandbestattung. Im Korridor fanden sich auch die Reste eines älteren Mannes, der aus der Kammer stammt. Mehrere Personen im Grab sind auch durch die Beigaben belegt, unter denen sich als typisch weibliches Attribut ein Spinnwirtel findet. Nach É. V. Vadász wurde in Süttö ein bedeutender Mann bestattet, während die anderen Personen und Tiere im Grab als „Totenfolge“ oder „Totenopfer“ interpretiert werden. Alle wurden auf einer Brandstätte verbrannt und das Kind getötet. Die unterschiedliche Lage der verbrannten Personen könnte die jeweilige Beziehung zum Verstorbenen symbolisieren. Nachdem der Scheiterhaufen hergerichtet worden war, stellte man darüber die Grabkammer auf. Der letzte Teil der Zeremonie spielte sich auf dem Dach der bereits errichteten Kammer ab, wo das Skelett des Hundes, des Kindes und der Kuh/des Stiers sowie die Trensen beigelegt wurden, zuletzt ist der Eingang verschlossen worden. Beim Korridor handelt es sich um einen tatsächlichen Eingang zum Tumulus und er spielte beim Ritus eine wichtige Rolle, in einer bestimmten Phase wurde der Eingang zur Kammer verschlossen, wobei der Korridor auch nach der Bestattung offen blieb und dort Schalen und Tassen deponiert wurden. Das Mitglied der regierenden Familie des nahegelegenen Burgwalls wurde in einem monumentalen Hügel unter strengen, komplizierten und langen Regeln der Bestattungszeremonie beigesetzt (*Vadász 1983, 52–53; 1984, 254; Fekete 1985, 55*). In Vaskeresztes ist auf dem Ustrinum zusammen mit den Tieren ein weiterer Familienangehöriger (Frau?) verbrannt worden, es könnte sich aber auch um einen Diener oder Gefangenen handeln. Auf dem Scheiterhaufen wurden auch mit Nahrungsmitteln und Getränken gefüllte Gefäße verbrannt, deren Scherben gefunden worden sind (*Fekete 1985, 54*). Zu einer ähnlichen Auffassung gelangt auch *B. Teržan (1986, 234–238)*, die annimmt, dass in Süttö die Frau, das Kind und die Tiere der hochgestellten Persönlichkeit ins Jenseits folgten. Entsprechende Praktiken führt sie auch für die reichen Männergräber von Kaptol, Doba, Nagiberki-Szalacska, Bad-Fischau und Nové Košariska auf. *Tomedi (1996, 538)* spricht sich im Fall von Frög für zwei Möglichkeiten aus: entweder handelte es sich um die zeitgleiche Bestattung von Witwen oder um zusätzliche Bestattungen.

Eine Amphore mit der Asche der Verstorbenen ist in das Grab zusammen mit luxuriösen Beigaben gestellt worden. Danach wurde das Grab verschlossen und nach einer gewissen Zeit der Tumulus aufgeschüttet. Die Orientierung des Dromos, meist nach Süden oder Südosten, vereinzelt auch nach Nordwesten oder Nordosten ist kein Zufall, wir müssen darin einen Zusammenhang mit dem Totenkult sehen (*Dobiat 1985, 37*).

Die Bestattungssitten der Thraker, die im Zusammenhang mit der Vermittlung der beschriebenen Grabarchitektur erwähnt werden, sind bei Herodot (V, 8) beschrieben. Ihm zufolge sollten sie auf dem ganzen von den Thrakern bewohnten Territorium gleich sein. Bei der Bestattung der örtlich führenden Persönlichkeiten, jedoch auch bei den weiter nörd-

lich angesiedelten Gemeinschaften, wurden mehrtätige Rituale und Feierlichkeiten abgehalten. Diese waren von Tieropfern und Ringkämpfen begleitet. Getötet und zusammen mit ihrem Gatten beigesetzt wurde auch die Lieblingsfrau des Magnaten, was als ungewöhnliche Ehre gewertet wurde. Eben zu diesen Sitten liegen in den am besten dokumentierten nordpannonischen Fundorten Süttő und Vaskeresztes Parallelen vor (*Dobiat 1985*, 40). Auch Homer (*Ilias XXIII*, 175; *Vaňorný 1934*, 543) beschrieb die Bestattung des griechischen Helden Patrokles, dem auf dem Scheiterhaufen zwölf junge Trojaner aus adeligen Familien folgten. Auf dem Scheiterhaufen lagen tote Pferde, Kühe, Schafe und Hunde, daneben Gefäße mit Honig und Fett. Die noch qualmende Brandstätte soll mit Wein gelöscht worden sein.

In der Horákov-Kultur kommt eine ähnliche Sitte anders zum Ausdruck, in den reichen Gräbern finden wir mehrere beigesetzte Personen, manchmal Körperbestattungen (Brno-Holásky 1, Hlásnica bei Horákov), oder birituell (Bratčice, Morašice). Trotzdem kann vorerst nicht eindeutig gesagt werden, ob die verbrannten Körper in den männlichen Fürstengräbern zu Frauen gehörten. In Morašice wurden bei der Ausgrabung die Überreste von mindestens zwei Personen gefunden, wobei eine verbrannt und die andere inhumiert war (*Říhový 1956*, 14). In Kleinklein wurden im Tumulus Kröll-Schmiedkogel neben typischer Kriegerrüstung auch Spinnwirtel gefunden, die normaler Weise in den Frauengräbern auftreten (*Dobiat 1980*, 255, Taf. 110: 14, 16; *Egg 1996a*, 9).

Größere Hügel, mit einer Seitenlänge des Grabs über 5 m und mehreren Bestattungen sind in der Horákov-Kultur weit verbreitet (*Nekvasil 1963*, 52–55). Der Hügel von Starý Zámek bei Suchohrdly (Kr. Znojmo), der durch seine Lage auf einem hohen verlassenen Burgwall der Podoler-Kultur hervorsticht, enthielt drei Personen. Der Mann war eben wie die Frau, deren Skelett zusammen mit einer weiteren Brandbestattung außerhalb der Kammer lag, körperbestattet (*Nekvasil 1963*, 52). In Hlásnica bei Horákov sind mehrere Personen gefunden worden, jedoch kann der ursprüngliche Befund heute nicht mehr eindeutig eruiert werden. Eine neu entdeckte Quelle belegt zwei Skelette, von einem Mann und von einer Frau (*Golec 2003*, 500), dagegen sprach *Nekvasil (1963, 52)* in seinem Bericht über zwei Personen, die brandbestattet gewesen sein sollen. In Brno-Holásky 1 gehörte die Hauptbestattung einem Mann, und darüber in der Verfüllung war ein weiteres Skelett beigesetzt, den Schmuckgegenständen zufolge wahrscheinlich eine Frau. Im reich ausgestatteten Grab in Bratčice lag als Hauptbestattung ein vierzigjähriges männliches Skelett, während die nicht bestimmbare zusätzliche Bestattung in eine Bronzesitula verfüllt war (*Golec – Kos 2004*).

Bei kleineren Gräbern waren zusätzliche Bestattungen durchaus üblich, jedoch überwogen sie keineswegs über Gräbern mit nur einer Bestattung. Das Körpergrab von Hügel Nr. X in Velké Hostěrádky weist eine zusätzliche Brandbestattung beim Kopf, zwischen den Beinen und unter dem Becken auf (*Nekvasil 1963*, 53). In Brno-Líšeň lag eine Brandbestattung bei den Beinen, ähnlich auch in Vojkovice beim reichen Grab Nr. 111, wo dem Skelett einer 16–20jährigen Frau ein Brandgrab beim rechten Bein beigegeben war². Einen ähn-

² Die zusätzliche Bestattung beim rechten Fuß enthielt keine zwei Spinnwirtel, wie *Podborský (2002, 169)* meint, sondern Rasseln. Diese hängen mit dem Skelett einer Frau zusammen, die fünf davon (zwei beim rechten, eine beim linken Bein, in der linken Hand und auf dem Kopf) hatte, zwei weitere lagen neben dem Körper. Wir können also nicht von einer zusätzlichen Bestattung einer Frau aufgrund von Spinnwirteln sprechen. Das Grab enthielt insgesamt vier Spinnwirtel, zwei lagen beim linken Bein der Frau und zwei auf ihrem Gürtel.

lichen Fall kennen wir von Vedrovice, wo beim rechten Arm eine Brandbestattung mit Spinnwirtel lag (*Dočkal – Salaš 1990*, 42; *Podborský 2002*, 169). In Grab Nr. 7 von Vojkovice war dem Skelett eines zwanzigjährigen Mannes die Bestattung einer Frau beigegeben, wieder beim rechten Arm, auf eine Frau schließen wir aufgrund zweier Harfenfibeln in der Asche.

Nekvasil ging davon aus, dass in die Horákov-Gräber mehrere Personen gleichzeitig beigegeben wurden. Nicht jedoch ausnahmslos. Ein schrittweises Bestatten schloss er beim Fürstengrab von Brno-Holásky 1 nicht aus, wo sich das Skelett in der Verfüllung des Tumulus befand. In diesem Fall nehme ich jedoch an, dass es sich um keine Nachbestattungen handelte, sondern um die Beigabe eines Skeletts auf dem Dach der Grabkammer. Für die reichen Gräber der Horákov-Kultur ist Biritualität typisch. *Nekvasil (1963, 54)* bemerkte, dass durch den Inhumationsritus die höhere Stellung gegenüber den anderen Bestatteten und die soziale Stellung zum Ausdruck kommt. Regelmäßig erscheint eine Hauptbestattung mit männlichen Beigaben, während die zusätzlichen Bestattungen ohne Beigaben sind. Jedoch ist bei den Fürstengräbern nur im Fall von Bratčice anthropologisch erwiesen, dass es sich um einen Mann handelte. Nach unserer Kenntnis der Ausstattung der Fürstengräber können wir auch für Brno-Holásky 1, Hlásnica bei Horákov, Morašice oder Starý Zámek bei Suchohrdly dieselbe Situation voraussetzen. Frauenbestattungen zu erkennen ist komplizierter. Es steht keine anthropologische Analyse für zusätzliche Brandbestattungen in Fürstengräbern zur Verfügung. Wir können dies lediglich anhand der Ausstattung mit persönlichen Gegenständen bei Brno-Holásky 1 annehmen (*Nekvasil 1963, 52*), unsicher ist die Dokumentation für Hlásnica bei Horákov (*Golec 2003, 500*). Ein Problem besteht darin, dass wir bei Gräbern mit mehreren Bestattungen neben Kriegsrüstung unverhältnismäßig wenige typische Gegenstände finden, die einer Frau zugewiesen werden könnten. Zwei Harfenfibeln aus der zusätzlichen Bestattung des mittelmäßig reichen Grabs Nr. 7 von Vojkovice stellen ein derartiges Indiz dar. Dagegen war in Grab Nr. 111 von Vojkovice beim Skelett eines eindeutig als junges Mädchen bestimmten Skeletts bei den Beinen eine unbestimmbare Zusatzbestattung. Dieses Grab gehörte einer Frau mit ungewöhnlich reicher Ausstattung, in der ein luxuriöser Gürtel aus Bronzeringen dominierte. Ein ähnlicher Stick mit ca. 18 000 Ringen kam aus Grab Nr. 214 von Brno-Příkop zutage, das insgesamt drei Bestattungen enthielt, davon zwei Frauenskelette und eine männliche Brandbestattung. Bei den Frauen wurden auch Anzeichen für Verwandtschaft gefunden (vielleicht Mutter und Tochter). Grab Nr. 214 von Brno-Příkop enthält starke Hinweise auf ein wiederholtes Öffnen des Grabs nach der Bestattung der etwa 50jährigen Frau sowie die Nachbestattung einer etwa 20–30jährigen Frau mit Gürtel (*Vitula 1999, 339–340*). Wichtig ist die Feststellung, dass die Nachbestattung weiblich war, was unsere Auffassung reicher Frauengräber verschiebt.

Prunkvolle Frauengräber von Vojkovice, Brno-Příkop, Brno-Židenice oder neuerdings von Modřice, vorläufig als „Gräber von Frauen mit Gürteln aus Bronzeringen“ bezeichnet, sind wahrscheinlich als Äquivalente der reichsten Fürstengräber mit Toreutik, Spieß, Waffen und Pferdegeschirr in großen Grabkammer von 5–6,5 m Seitenlänge zu werten, wie sie aus Hlásnica bei Horákov, Bratčice, Brno-Holásky 1 und 2 und Morašice vorliegen (*Golec 2003, 500–516*). Die Existenz von zusätzlichen Bestattungen erfüllte in den mit der fürstlichen Bestattung verbundenen Sitten eine wichtige Rolle. Die zusätzliche Bestattung von

Männern könnte auf irgendeine tragische Begebenheit hindeuten, z.B. den vorzeitigen Tod eines Kindes, jedoch belegt ihr regelmäßiges Auftreten in den reichsten Gräbern den Brauch der Totenfolge, bzw. des Menschenopfers. Die anthropologische Auswertung der südmährischen Gräber hat jedoch erwiesen, dass diese gemeinschaftlichen Bestattungen keineswegs nur für Männer, sondern auch für Frauen typisch waren. Eben zusätzliche Bestattungen in Frauengräbern in Verbindung mit luxuriösen Gürteln in den Gräbern Vojkovice Nr. 111 und Brno-Příkop Nr. 214 könnten ein wichtiges Kriterium für deren Zuordnung zu gesellschaftlich hochgestellten Personen bieten (*Podborský 2002*, 169–170). Wir können mithin *Podborský (2002, 167)* Auffassung, „... sich vor allem erwiesen hat, dass die meinsten sog. reichen Horákov-Gräber auf zeitgenössischen Gräberfeldern gelegen waren, meisten Hügelgräberfeldern. Dadurch ist die frühere Voraussetzung von der Existenz großer isoliert gelegener Hügel des Typs Hlásnica bei Horákov in Zweifel gezogen worden ...“, ergänzen, dass wir die reichsten (fürstlichen) Horákov-Gräber auf männlich und weibliche unterteilen. Bei den weiblichen können wir mit Bestimmtheit sagen, dass sie sich immer auf den Hügelgräberfeldern finden und bisher kein einzeln in der Landschaft stehendes gefunden wurde (Gräber mit Gürteln, zusätzliche Brandbestattungen). Bei den männlichen Bestattungen wissen wir, dass bisher weder ein einziges im Rahmen eines Tumulus gefunden wurde, noch gleichzeitig auf einem Gräberfeld mit fürstlichen Frauengräbern. Die bekannten männlichen Fürstengräber (mit Toreutik, Bratspießen, Waffen, Pferdegeschirr, zusätzlichen Brandbestattungen, großen Grabkammern mit über 5 m Seitenlänge, Holz-Stein-Konstruktion, evtl. Dromos) erschienen immer selbständig, evtl. zwei Fürstengräber in gegenseitiger Nähe. Gleichzeitig ist jedoch nie die Umgebung dieser Gräber erforscht worden, und wir wissen nicht, ob sich in der Nähe nicht auch noch andere Gräber befanden. Die neuesten Ausgrabungen an den großen Gräberfeldern in Vojkovice (20 Gräber) und Modřice (60 Gräber) deuten auf ihre Absenz auf den Gräberfeldern mit den reichsten weiblichen Bestattungen oder mittelmäßig arm ausgestatteten Gräbern hin. Die reichsten männlichen und weiblichen Gräber schließen sich im Rahmen eines Fundortes bisher gegenseitig aus. Es scheint, dass entweder die reichsten männlichen Gräber zusammen mit ärmeren (Gefolge?) auftreten, was jedoch erst durch die Ausgrabungen erwiesen werden müsste, oder wir müssen aufgrund neuerer Ausgrabungen tatsächlich zur früheren Auffassung über ihre solitäre Stellung in der Landschaft zurückkehren.

Mit den Bestattungen hochrangiger Gattinnen der Fürsten könnte es auch noch viel komplizierter liegen. Es zeigen sich zwei Gruppen, die einen ähnlichen Status haben könnten. Sie finden sich in verschiedenen Befunden. Eine Gruppe bilden die erwähnten Körperbestattungen, die durch reiche Beigaben (hauptsächlich Gürtel) und vor allem zusätzliche Bestattungen angedeutet sind und sich immer außerhalb der Fundorte mit den Fürstengräbern befinden. Andere weibliche Bestattungen werden eben bei diesen Fürsten gefunden; sie dürften ihrem Gatten ins Jenseits gefolgt sein. In beiden Fällen könnte es sich um die Frauen der Fürsten handeln. Jedoch könnten z.B. jene Frauen, die vor ihrem Gatten verstarben, z.B. auf dem Gräberfeld ihrer Familie/Clans beigesetzt worden sein, oder auf dem Gräberfeld der Familie/des Clans ihres neuen Gatten. Einige Frauen finden wir in den Fürstengräbern, diese wurden zusammen mit ihrem Gatten bestattet, es handelte sich um Witwen, die ihren Mann in die neuen aufwendigen Hügel folgten. Als wichtiges Identifi-

kationsmerkmal um hochgestellte Frauen der Horákov-Kultur zu identifizieren erachte ich das Vorhandensein von zusätzlichen Bestattungen. Entweder hatte diese Frau eine zusätzliche Bestattung neben sich im Grab oder sie war selbst Totenfolge ihres Mannes.

Die Existenz von hochrangigen Frauen der Horákov-Kultur fügt sich gut in das Bild des östlichen Alpenvorlands. Auf einer Reihe von Fundorten, z.B. in Sopron-Várhely, Bad-Fischau, Nové Košariská, Vaszar und Kaptol finden wir ähnliche Befunde vor. Diese Frauen nahmen eine wichtige Stellung in der Gesellschaft und im Kult ein, worauf die Abbildungen von Frauen auf der Keramik hinweisen (*Teržan 1986, 238*). Eine ähnliche kultische Funktion kam wahrscheinlich auch der 16–20jährigen Frau/Priesterin aus Grab Nr. 111 von Vojkovice zu. Neben dem luxuriösen Bronzegürtel, zahlreichen Schmuckstücken und einer Zusatzbestattungen bei den Beinen trug bzw. hatte sie an verschiedenen Körperteilen sieben Keramikrasseln bei sich.

Die Problematik der Fürstengräber der Horákov-Kultur mit mehreren Bestattungen stellt eine ähnliche Erscheinung dar, wie wir sie aus den reichen Gräbern im östlichen Alpenvorland kennen. Aus den gut dokumentierten Gräbern mit Holz-Stein-Architektur in Süttő, Vaskeresztes oder Strettweg, kennen wir die gleichzeitige Bestattung von mehreren Personen. Entsprechende Praktiken, jedoch birituell (in typischer Horákov-) Gestalt sind in Morašice belegt. In weiteren reichen Horákov-Gräbern finden sich die Bestattungen von mehreren Personen gleichzeitig, es wurde jedoch nie ein Scheiterhaufen erwiesen. Eben dadurch sind die in Morašice belegten Bestattungssitten wesentlich und machen sie zu einer Ausnahme im Rahmen Südmährens.

Ausstattung

Allgemeine Regel bei den Fürstengräbern der Horákov-Kultur war luxuriöse Südimporte aus Metall (Bratspieße, Toreutik) beizugeben. Dadurch unterscheidet sich die Horákov-Kultur wesentlich von der benachbarten Kalenderbergkultur. Eine ähnliche Situation kennen wir auch zwischen der Kalenderbergkultur und dem Gebiet von Slawonien bis zur Rába-Quellgebiet (*Teržan 1986, 239*). Es ist nur logisch, dass Parallelen zu den luxuriösen Horákov-Beigaben eben im Gebiet südlich der Kalenderbergkultur gefunden wurden, in dem Gebiet, das sich geographisch mit dem Vorkommen der Gräber mit Holz-Stein-Architektur deckt. Wie die bisherigen Beobachtungen erweisen, finden wir sowohl im Grab von Morašice, als auch in den anderen Fürstengräbern in Südmähren wichtige Parallelen in der Kriegsrüstung in den Gräbern aus der Zeit des Baus der Holz-Stein-Kammern.

Auch wenn das Grab von Morašice ausgeraubt war, ist relativ viel von der ursprünglichen Ausstattung erhalten, sowohl von den Metallgegenständen (*Abb. 9*) als auch von der Keramik (*Abb. 10*).

Sofern die Grabausstattung der reichsten Gräber des östlichen Alpenvorlands bekannt ist, handelt es sich überwiegend um männliche Ausstattung. Die Fürsten wurden mit Toreutik, Bratspießen, Waffen, Kriegsausrüstung und Pferdegeschirr begraben. In einigen Fällen stammt eine andere Ausstattung aus Gräbern mit mehreren Bestattungen, die zweifellos auf menschliche Totenfolge hinweisen. Alle Gräber waren regelhaft mit einer großen Anzahl von Keramikgefäßen ausgestattet. Sie zeigen auffallende Ähnlichkeit auch mit entfernteren Gebieten, was auf eine ähnliche kulturelle Zugehörigkeit schließen lässt. Aus dem Grab von Somlővásárhely kennen wir den unikaten Fund eines Wagens und eine unikate Phalere (*Dobiat 1985, 37–38*).

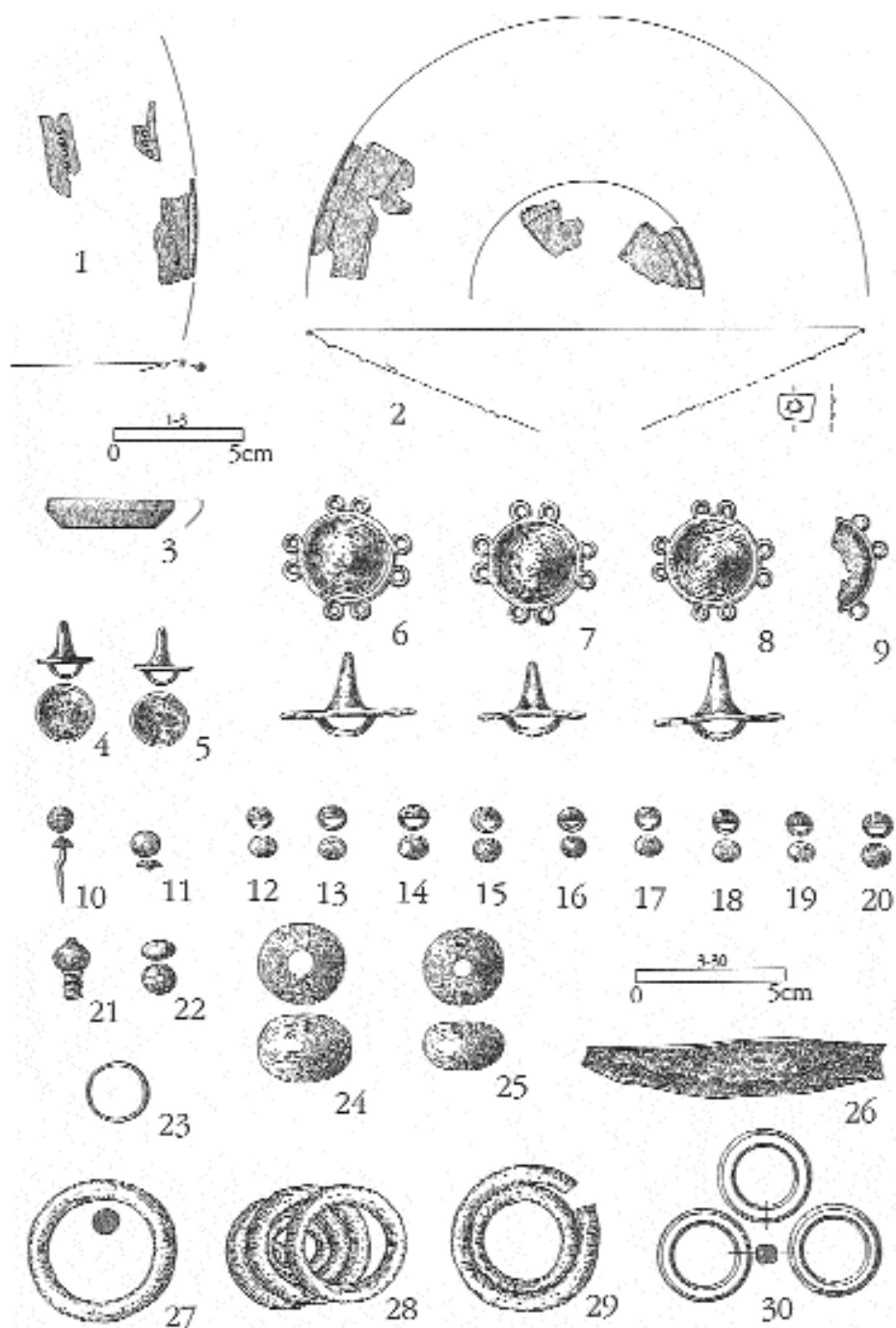

Abb. 9. Morašice – Hügelgrab, Metallfunde (nach Podborský – Vildomec 1972; Nekvasil 1991). – Obr. 9. Morašice – mohyla, kovový inventář (dle Podborský – Vildomec 1972; Nekvasil 1991).

Zu den interessanten und wenig verbreiteten Gegenständen aus dem Grab von Morašice gehören vier Bronzetutuli mit Ösenkranz (*Abb. 10: 6–9*), bei denen es sich um Bestandteile von Pferdegeschirr handelt (*Říhovský 1956*, Abb. 4: 2a, b; *Podborský – Vildomec 1972*, Abb. 31: 6–9; *Podborský 1974*, Abb. 12: 6–9; *Stegmann-Rajtár 1992a*, Taf. 106: 12). Einige der wenigen Parallelen führen zu reichen Gräbern vor allem in Mitteleuropa. Aus Ungarn können Parallelen aus den Gräbern in Somlóvásárhely, ferner aus dem nahegelegenen Grab von Boba genannt werden (*Horváth 1969*, 111, 116). Mit der Verbreitung dieser charakteristischen Gegenstände hat sich *Egg (1996b, 346, Abb. 15)* auseinandergesetzt. Er stellte fest, dass sie am meisten im Gebiet des westlichen Hallstattkreises, in Süddeutschland und in Böhmen verbreitet sind. Hier sind sie an die Gräber mit Wagen und Schwertern aus der Stufe Ha C1 gebunden. Sonst sind sie vereinzelt auch aus Polen, den Niederlanden und Mittelitalien (Tarquinia) bekannt. Einen Anschluss an den Westteil des Hallstatt legt auch die außerordentliche Beigabe des Schwertes und des Wagens im östlichen Alpenvorland, in Somlóvásárhely nahe (*Egg 1996b, 346*).

Eine Parallele zwischen Mähren und dem nördlichen Pannonien bildet die Ähnlichkeit der Spitzenstecker von Nadeln aus Hlásnica bei Horákov und von Somlóvásárhely (*Egg 1996b, 348, Abb. 3: 11, 16*). Auch die massiven Bronzekugeln (*Abb. 10: 24, 25*) von Morašice sind als Ausstattung der reichen Gräber im östlichen Alpenvorland verbreitet.

In drei reichen Gräbern der Horákov-Kultur von Hlásnica bei Horákov, Brno-Holásky 2 und Bratčice wurden Eisenbratspieße gefunden (*Golec 2004; Golec – Kos 2004*). Ihr Verbreitungsgebiet im östlichen Alpenvorland deckt sich auffallend mit der Verbreitung der Gräber mit Holz-Stein-Architektur. Außer der Kalenderbergkultur kennen wir sie aus Pannonien, der Steiermark, Slowenien und aus Hallstatt. Parallelen, die diesen Bratspießen nahe stehen enthielten u.a. auch die zwei Gräber mit Dromos von Nagiberki-Szalacska (*Kemenzei 1974, Abb. 7*) und Strettweg (*Egg 1996, 140, Abb. 81, 83*).

Die Toreutik aus dem Grab in Morašice ist leider nur fragmentarisch bekannt (*Abb. 10: 1–3*), sodass ihre Auswertung in breiterem Rahmen unmöglich ist. Unlängst sind jedoch weitere wichtige Parallelen aus den Fürstengräbern der Horákov-Kultur (besonders Bratčice – Grab mit vier Bronzegefäßen und Eisenbratspieß) zu den Gräbern im östlichen Alpenvorland veröffentlicht worden (*Golec 2003, 500–516; Golec – Kos 2004*).

Datierung

Die Hügelbestattung setzt sich im östlichen Alpenvorland bereits seit dem 8. Jh. v. Chr. durch, Gräber mit Holz-Stein-Architektur, Dromos und Tumulus werden jedoch nach *Dobiat (1985, 39–40)* in einen nur etwa fünfzigjährigen Zeitabschnitt datiert, und zwar in die erste Hälfte des 7. Jh. v. Chr. Jene vom Gräberfeld in Kleinklein werden in die Stufe 3 gesetzt, d.h. am den Anfang der 1. Hälfte des 6. Jh. v. Chr. (*Dobiat 1981, 202, Abb. 7; 1985, 39; Egg 1996a, 11*). *Egg (1996a, 245)* datierte das Grab von Schrettweg an den Anfang der jüngeren Phase der Stufe Stična-Novo mesto und setzte es mit Phase 3 auf dem Gräberfeld in Kleinklein parallel, d.h. zum Jahr 600 v. Chr., d.h. an den Anfang der Stufe Ha D. Das Grab in Nagiberki-Szalacska reihte *Kemenzei (1974, 15)* in die Stufe Ha C2, d.h. 2. Hälfte 7. Jh. v. Chr. *E. Patek (1993, 142)* datierte die Lokalitäten mit Holz-Stein-Konstruktion aus Vaskrestes oder Süttő, aber auch Grab mit den Bratspieße aus Nagyberki-Szalacska gegen Ende des 7. Jahrhunderts v. Chr.. *P. Romsauer* datierte die Gräber in Mestrei und Kismező an die Wende zwischen älterer und jüngerer Phase der mittleren Stufe, d.h. an die Wende

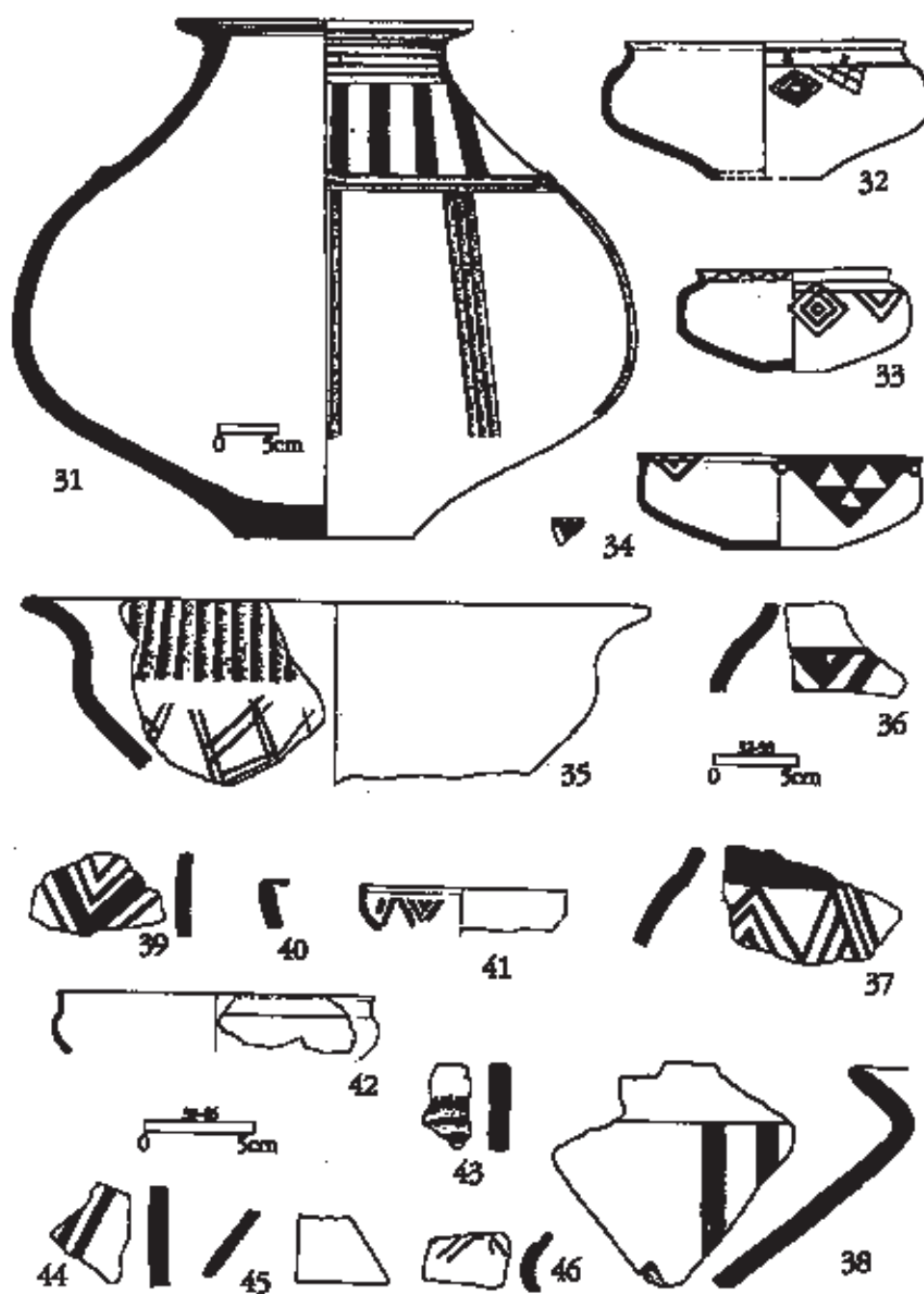

Abb. 10. Morašice – Hügelgrab, Keramikbeigaben (nach Stegmann-Rajtár 1992a). – Obr. 10. Morašice – mohyla, keramický inventář (dle Stegmann-Rajtár 1992a).

der Stufen Ha C2 und Ha D1 (*Romsauer 1976*, 219–220, 224). Das Grab von Süttö wird von *Vadász (1983, 54; 1984, 256)* in das späte 7. Jh. v. Chr. gesetzt, Grab Nr. 1 von Vaske-resztes datierte *Fekete (1985, 76)* in die Stufe Ha C2 und Grab Nr. 2 an das Ende von Stufe Ha C2. Ähnlich setzte *Stegmann-Rajtár (1992b, 100, 103, 105, 107, 163)* die Fundorte Somlóvásárhely, Süttö und Vaske-resztes an das Ende der Stufe Ha C2, einige von ihnen könnten bereits an den Anfang der Stufe Ha D1 zu setzen sein, d.h. an die Wende 7./6. Jh. v. Chr.

Bronzetutuli mit Ösenkranz als Spitzenstecker von Nadeln in einem Fundzusammenhang mit einem Wagen und einem Schwert führten *Egg (1996b, 350, 352)* zur Datierung des Grabs mit Holz-Stein-Konstruktion in Somlóvásárhely, genauso wie des Grabs von Doba (auch Grab mit Wagen), in die Stufe Ha C1, d.h. Ende 8.–1. Hälfte 7. Jh. v. Chr., aufgrund der süddeutschen Fundorte. Dagegen setzte *Teržan (1990, 205, fig. 55)* dasselbe Grab, genauso wie die Fundkomplexe von Kaptol, Kleinklein-Kröllschmiedkogel und Pommerkogel usw. erst in die Phase IIIa-b, d.h. in die Stufe Stična-Novo mesto, d.h. Ha C2-Ha D1, d.h. 2. Hälfte 7.–1. Hälfte 6. Jh. v. Chr.

Das Grab von Morašice reiht sich somit zu den gut datierten Fürstengräbern von Hlásnica bei Horákov und Brno-Holásky 1 und 2 in Südmähren. Ihre Datierung kann vor allem auf Parallelen zu den Metallfunden vom östlichen Alpenvorland gestützt werden, und zwar vor allem vom Südeil. Der Fundkomplex von Morašice entspricht chronologisch anderen Gräbern mit Holz-Stein-Architektur und kann an das Ende der Stufe Ha C2 gesetzt werden, d.h. vor das Jahr 600 v. Chr. Dieser Datierung entspricht auch die Keramik aus dem Grab (*Abb. 10*), die noch eher zur Stufe Ha C2 gehört, wie zur Stufe Ha D1. Der Fürstengrab aus Morašice ist älter als Fürstengrab aus Bratčice, der schon in die Stufe Ha D1 datiert wird (*Golec – Kos 2004*).

Ursprung und Verbreitung

Gräber mit Holz-Stein-Architektur sind nicht heimischen Ursprungs und lassen sich nicht von der älteren einheimischen Grabarchitektur ableiten. Vor allem der Dromos ist ein in der heimischen Hallstattarchitektur vollkommen fremdes Element. *Dobiat (1985, 39)* führt diese Gräber auf die etruskische Grabarchitektur zurück, die gleichfalls Tumuli, steinerne Grabkammern und Dromoi kennt. Derartige Einflüsse seitens der frühantiken Zivilisation sind im östlichen Alpenvorland unübersehbar. Einer ähnlichen Ansicht über die südliche Herkunft haben sich auch andere angeschlossen (*Vadász 1983, 53; Fekete 1985, 55*). Es wurde darauf hingewiesen, dass die Bestattungsgewohnheiten der Thraker, wie sie bei Herodot beschrieben sind, den Fundumständen der Gräber mit Holz-Stein-Architektur des Osthallstattkreises entsprechen (*Dobiat 1985, 40*). Die bei Herodot beschriebenen Sitten entsprechen Erscheinungen, die einerseits in der Situlenkunst belegt sind, andererseits jedoch vor allem den archäologisch festgestellten Gewohnheiten, die am besten in Süttö und Vaske-resztes dokumentiert sind, entsprechen. *Egg (1996a, 11)* ist der Ansicht, dass sich die Gräber mit Hügel, Holz-Stein-Kammer und Dromos über die Balkan- und Apenninenhalbinsel aus dem vorderasiatisch-ägäischen Raum verbreitet haben. Das beste Beispiel könnte der Tumulus von Salamis in Zypern bieten. *Dobiat (1981b, 195–202; Fekete 1985, 55)* dachte sogar an eine Verbindung der Problematik der Osthallstatt-Gräber mit dem offensichtlich identischen Fürstengrab von Hochdorf, Baden-Württemberg er führte jedoch an, dass eine ähnlich Beeinflussung bisher sonst nicht belegt sei.

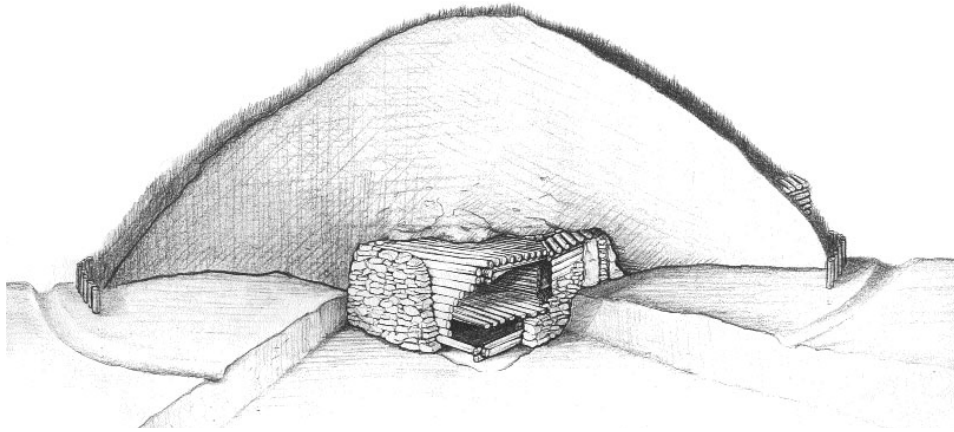

Abb. 11. Rekonstruktion des Hügelgrabs von Morašice. Die hölzerne Kammer ist in zwei übereinanderliegende Teile gegliedert, aus dem oberen Teil läuft schräg nach oben in Südostrichtung der Dromos aus. Kammer und Dromos mit Steinen verkleidet (Zeichnung K. Jenáčková). – Obr. 11. Rekonstrukce mohyly v Morašicích. Dřevěná komora rozdělena na dvě části pod sebou, z horní části vybíhá šikmo nahoru dromos k jihovýchodu. Komora a dromos obloženy kameny (kreslila K. Jenáčková).

Schluss

1. Eine Neuauswertung des nahezu fünfzig Jahre bekannten Horákov-Hügels hat erwiesen, dass um 600 v. Chr. zusammen mit fremden Bestattungsgewohnheiten eine neue Bautechnik auch nach Südmähren gelangte. Die Grabkammer von Morašice ist nach dem Muster der Parallelen südlich der Kalenderbergkultur auf untraditionelle Weise errichtet worden, die bisher im Raum der Horákov-Kultur ihres gleichen sucht. Die geräumige Grabkammer in Blockbauweise war mit trockenverlegten Steinen besetzt und ein Dromos führte nach Südosten von der Holz-Stein-Kammer. Im Fall von Morašice handelt es sich jedoch um eine Kombination fremder Bautechnik und örtlicher Bestattungsgewohnheiten. Während entsprechende vom Land zwischen Donau und Save bekannte Grabkammern übereinstimmend über dem ursprünglichen Bodenniveau errichtet waren, wurde die Grabkammer von Morašice entsprechend den örtlichen Regeln in den Boden eingelassen. Eine weitere wichtige Abweichung stellt die Tatsache dar, dass der Dromos nicht vom Kammerboden auslief, sondern von einem 1 m über dem Boden befindlichen Sturz. Die Steinwände lagen über dem ersten Sturz und alles spricht dafür, dass über der Grabkammer zwei Hohlräume lagen. In den oberen Raum führte der Dromos. Was den Dromos von Morašice von den bekannten Parallelen unterscheidet, ist die Verlagerung von der Mitte der Seite in die Südostecke der Grabkammer. Durch die tiefere Lage der Kammer unterscheidet er sich vom Standard auch dadurch, dass er von der Grabkammer nicht waagrecht ausläuft, sondern leicht schräg nach oben zum Fuß des Tumulus (*Abb. 11*). Durch diese Baudetails unterscheidet sich das Grab von Morašice zweifellos von den anderen Gräbern mit Dromos. Der Hügel von Morašice bildet das luxuriöseste Grab im Raum der Horákov-Kultur. Es handelt sich also um einen einheimischen Grabhügel der durch eine fremde Bautechnik und einen fremden Bestattungsritus ein Verbindungsglied zu den reichen Gräbern des öst-

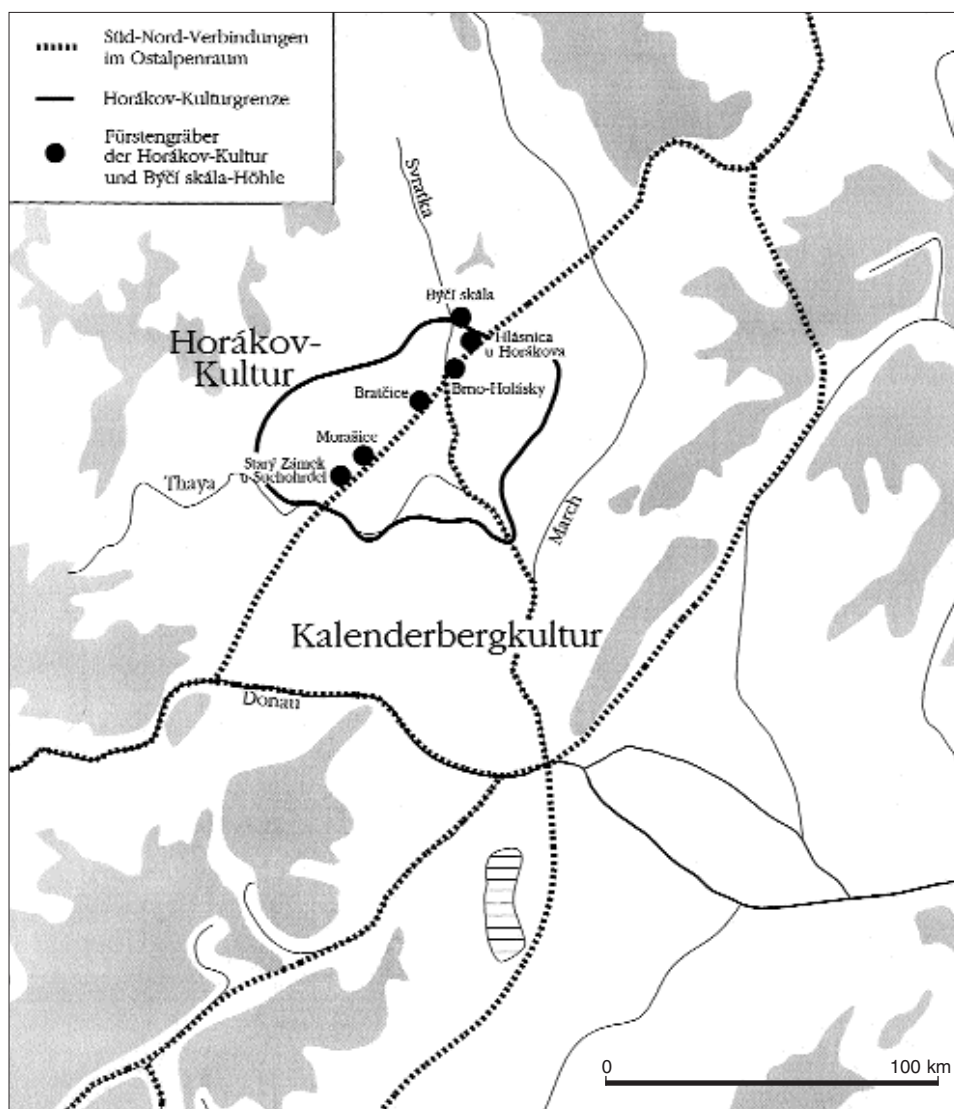

Abb. 12. Fundorte mit luxuriösen Südimporten der Horákov-Kultur auf einer der Hauptlinien des Bernsteinweges in der Stufe Ha C2-D1 (nach Parzinger 1995; Stegmann-Rajtár 2002). – Obr. 12. Lokality s luxusními jižními importy horákovské kultury na jedné z hlavních tras Jantarové stezky ve stupni Ha C2-D1 (podle Parzinger 1995; Stegmann-Rajtár 2002).

lichen Alpenvorlands zwischen Donau und Save (Abb. 8) und den Fürstengräbern der Horákov-Kultur bildet (Golec 2003, 503).

2. Neuere Ausgrabung der männlichen Fürstengräber der Horákov-Kultur haben eine starke Bindung an das südöstlichen Alpenvorland und Norditalien erwiesen. Gegen Ende der

Stufe Ha C2 und zu Anfang von Ha D1 erscheinen mit dem östlichen Alpenvorland identische Entwicklungstendenzen. Die ältere Auffassung V. Podborskýs (1980a, 117), „... Südmähren hat auch in der Hallstattzeit eine gewisse Bindung an das Karpatenbecken nicht eingebüßt ..., ... größere Beziehungen zur Welt des westlichen Hallstatt sind erwiesen“, muss in einem anderen Licht gesehen werden. Nicht nur die prunkvolle Ausstattung der männlichen Fürstengräber (Toreutik, Bratspieße), sondern auch der ähnliche Bestattungsritus (Scheiterhaufen), Bautechnik (Holz-Stein-Architektur, Dromos) oder die Zusammensetzung der Funde aus der Býčí skála-Höhle und Depots sind vom Süden beeinflusst. In der Zeit um 600 v. Chr. überwogen die südlichen Einflüsse gegenüber kulturellen Einflüssen aus dem Westen, genauso wie im ganzen nordöstlichen Alpenvorland wurden neue Impulse aus dem Süden, aus Norditalien geschöpft. In Südmähren hat sich die bei den Fürsten im westlichen Alpenvorland typische Bestattung mit Wagen nicht durchgesetzt. Das nordöstliche Alpenvorland war vom weiter entwickelten Süden leicht zugänglich, was auch von der Übernahme der neuen Sitte – dem Bau von Gräbern mit Holz-Stein-Konstruktion und Dromos bestätigt wird, die an der Wende 7./6. Jh. v. Chr. im westlichen Alpenvorland aufkommt. Eine ähnliche Bautechnik ist ansonsten nur beim erst späthallstattzeitlichen Magnatengrab in Hochdorf erwiesen. Damals wurden jedoch derartig aufwendige Gräber im östlichen Alpenvorland wegen der historischen Ereignisse, die treffend als „Kollaps der hallstattzeitlichen Hügelgräberkultur im östlichen Alpenvorland“ bezeichnet werden, aufgegeben (Teržan 1990, 204; Egg 1996c, 58). Der große südliche Einfluss auf das nordöstliche Alpenvorland entfällt auf die Zeit des kulturellen Aufstiegs der Etrusker, Veneten und Illyrer im Gebiet des ganzen südöstlichen Alpenvorlandes.

3. Die reichen Gräber der Horákov-Kultur sind im Rahmen des nordöstlichen Alpenvorlands aus mehreren Gründen einzigartig. Für die Gräber der Kalenderbergkultur in Niederösterreich, dem nördlichen Burgenland und in der Südwestslowakei ist das Fehlen von prunkvollen Metallgegenständen, die für die Gräber des südöstlichen Alpenvorlands typisch sind, bezeichnend (Egg 1996c, 82). Obwohl die nordwestlich des südöstlichen Alpenvorlands gelegene Horákov-Kultur vom südöstlichen Alpenvorland durch die Kalenderbergkultur getrennt ist, kommen Parallelen in den Bestattungsgewohnheiten eben zu Pannonien, der Steiermark und Slowenien zum Ausdruck. In Südmähren war es Sitte, Toreutik oder Bratspieße in die Gräber beizugeben, Parallelen dazu finden sich im südöstlichen Alpenvorland. Sogar erschien hier auch Holz-Stein-Architektur mit Dromos und Scheiterhaufen, was in der Kalenderbergkultur wiederum fehlt. Während ein Vergleich zwischen Kalenderbergkultur und dem südlichen Alpenvorland nicht gut möglich ist (Egg 1996c, 82), so ist bei der Horákov-Kultur das Gegenteil der Fall, und ihre Bedeutung im Rahmen des nordöstlichen Alpenvorlands steigt deutlich an. Wir können der Horákov-Kultur sogar eine besondere Stellung im Rahmen des nördlichen und südöstlichen Alpenvorlandes zuweisen. Zwischen Südmähren und dem südöstlichen Slowenien überwog nahezu gänzlich der Brandritus, dagegen wurden jedoch in Südmähren die reichen Gräber als Körpergräber ausgestattet. Prunkvolle Beigaben (Toreutik, Bratspieße) sind am Scheiterhaufen nicht verbrannt worden, und, sofern die Fundumstände erhalten sind, lässt sich auch ihre Beigabe in die Gräber beobachten, wodurch sich ihre Aussagekraft verstärkt. Bei den Fürstengräbern der Horákov-Kultur können wir feststellen, dass sich in ihnen vergleichbare Luxusgegenstände finden, ausnahmsweise auch die Bestattungsgewohnheiten und Bautechnik

mit äquivalenten Grabbefunden aus dem Gebiet südlich der Kalenderbergkultur übereinstimmen. Sie stammen aus (birituellen) Körpergräbern, was auf dem Gebiet des östlichen Alpenvorlandes eine Ausnahme darstellt.

4. Um das Jahr 600 v. Chr. entfaltete sich entlang der Ostalpen ein reger Handel. In das Gebiet des nordöstlichen Alpenvorlands gelangte eine große Anzahl von Luxusgütern, deren Existenz mit der Übernahme einer neuen Bautechnik korrespondiert. Der Bernsteinweg teilte sich an der Donau in Nordrichtung auf zwei Hauptwege, die eine ähnliche übermittelnde Rolle zwischen dem Nordteil des nordöstlichen Alpenvorlands und der Lausitzkultur spielten (*Parzinger 1995, 222–232; Stegmann-Rajtár 2002, 254–269*). Der östliche Weg führte durch das Gebiet der Kalenderbergkultur, durch die Südwestslowakei östlich der Kleinen Karpaten, der westliche Weg führte weiter entlang der March, der Thaya und des Svratka-Flusses in das Land von Brno und weiter nach Norden durch das Mährische Tor in das Gebiet der Platěnicer Kultur. Westliche Weg wird durch die Verteilung reicher Fürstengräber und die Býčí skála-Höhle belegt (*Abb. 12*), wo Luxusimporte aus dem Süden gefunden wurden. Während in Mähren befestigte Gehöfte den typischen Siedlungstyp der Fürstenzeit darstellen, ist die reiche Fürstenschicht neben Hügelgräbern auch durch Burgwälle mit Steinmauern erwiesen, von denen Molpír bei Smolenice der bekannteste ist. Erwiesen ist eine Bindung der erwähnten Burgwälle an die Gräber mit Holz-Stein-Architektur in Nordpannonien und zur Sulmtaler Gruppe (Kleinklein) im südöstlichen Alpenvorland (*Stegmann-Rajtár 2002, 259, 262*). Auf Molpír bei Smolenice und auf dem Berg Prašník sind Teile von Bronzehelmen gefunden worden, zu denen Analogien von Vaskeresztes vorliegen. Es handelt sich um Luxusgegenstände, die zum selben Umkreis von Importen gehören, wie die Eisenbratspieße, Bronzeschalen, Tassen, Schöpfkellen und Situlen aus den Horákov-Gräbern.

Deutsch von *Tomáš Mařík*

LITERATURVERZEICHNIS

- Červinka, I. L. 1948:* Holásky (okr. Brno). Mohyly s halštatskými hroby na „Čtvrtích od Tuřan“, Časopis Vlastivědného spolku musejního v Olomouci 57, 16–19.
- Dobiat, C. 1980:* Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Kleinklein und seine Keramik, Schild von Steier. Beiträge zur steirischen Vor- und Frühgeschichte und Münzkunde. Beiheft 1. Graz.
- *1981a:* Die Hallstattnekropole bei Kleinklein um Sulmtal. In: Die Hallstattkultur. Bericht über das Symposium in Steyer 1980 aus Anlaß der Internationalen Ausstellung des Landes Oberösterreich, Linz, 185–204.
- *1981b:* Parallelen im Grabbau des Ost- und Westhallstattkreises?, Zeitschrift historischer Verein Steiermark 1981, 195–202.
- *1985:* Kröll-Schmiedkogel bei Kleinklein und seine Stellung innerhalb der ostalpinen Hallstattkultur. In: Kleine Schriften aus dem vorgeschichtlichen Seminar Marburg 18, Marburg, 29–62.
- Dočkal, P. – Salaš, M. 1990:* Nové hroby horákovské kultury ve Vedrovicích. In: Přehled výzkumů 1987, Brno, 42–43.
- Egg, M. 1996a:* Das hallstattzeitliche Fürstengrab von Strettweg bei Judenburg in der Obersteiermark. Mainz am Rhein.
- *1996b:* Einige Bemerkungen zum hallstattzeitlichen Wagengrab von Somlóvásárhely, Kom. Veszprém in Westungarn, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 43/1, 327–353.
- *1996c:* Zu den Fürstengräbern im Osthallstattkreis. In: Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums, Sopron, 10.–14. Mai 1994, Budapest, 53–86.

- Fekete, M.* 1982: Angaben zu Kontakten zwischen Italien und Transdanubien, *Savaria a vas megyei múzeumok értesítője* 16, 129–144.
- 1985: Rettungsgrabung früheisenzeitlicher Hügelgräber in Vaskeresztes, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* XXXVII, 33–78.
- Golec, M.* 2003: Hlásnica u Horákova: kam s ní?, *Archeologické rozhledy* 55, 500–516.
- 2004: Rožně, řecko-etruské vlivy ve střední Evropě, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity* M8, v tisku.
- Golec, M.* – *Kos, P.* 2004: Hrob klanového knížete z Bratřic. In: *Pravěk NŘ – Supplementum*, Brno, v tisku.
- Horváth, A.* 1969: A vásári és somlóvásárhelyi Hallstatt-kori halomsírok, *A Veszprém megyei múzeumok közleményei* 8, 109–134.
- Kemenzei, T.* 1974: Újabb leletek a Nagyberki-Szalacsikai koravaskori halomsírokból, *Archaeologiai Értesítő* 101, 3–16.
- Nekvasil, J.* 1963: Mohyly s více pohřby v horákovské kultuře. In: *Sborník II. Františku Vildomcovi k pětadesátinám*, Brno, 52–55.
- Nekvasil, J.* 1987: Mähren in der Hallstattzeit, *Mitteilungen der österreichischen Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte* XXXVII, 115–120.
- 1991: Hallstattzeitliche Bronzegefäße in Mähren. *Prähistorische Bronzefunde* II/13. Stuttgart.
- 1993: Před branami historie (starší doba železná – halštatská). In: *Pravěk dějiny Moravy*, Brno, 333–372.
- Parzinger, H.* 1995: Kulturverhältnisse und Wandel. In: *Býčí skála-Höhle. Ein hallstattzeitlicher Höhlenopferplatz in Mähren*, Mainz am Rhein, 222–232.
- Patek, E.* 1993: Westungarn in der Hallstattzeit. Quellen und Forschungen zur prähistorischen und provincialrömischen Archäologie. *Acta Humaniora* 1988. Weinheim.
- Podborský, V.* 1974: Die Stellung der südmährischen Horákov-Kultur im Rahmen des danubischen Hallstatt. In: *Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa*, Bratislava, 371–426.
- 1980a: Dvě nová halštatská pohřebiště na jižní Moravě, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity* E25, 75–124.
- 1980b: Kulturní a sociální proměny jižní Moravy v době halštatské. In: *Rola oddziaływań kręgu halštackiego w rozwoju społeczeństw epoki żelaza w Polsce zachodniej na tle środkowoeuropejskim*, Wrocław, 47–57.
- 2003: Výpověď bohatých hrobů horákovské kultury. In: *Sborník Drahomíru Kouteckému*, Most, 167–176.
- Podborský, V.* – *Vildomec, V.* 1972: *Pravěk Znojemska*. Brno.
- Romsauer, P.* 1976: Počiatky a vývoj doby halštatskej v strednom Podunajsku I., II., III. Kandidátska dizertácia ArÚ SAV. Nitra.
- Říthovský, J.* 1956: Mohyla horákovské kultury v Morašicích na Moravě, *Archeologické rozhledy* 8, 13–18.
- 1970: Halštatské hroby na pohřebišti v Klentnici. In: *Sborník Josefu Poulíkovi k šedesátinám*, Brno, 43–54.
- Stegmann-Rajtár, S.* 1992a: Grabfunde der Älteren Hallstattzeit aus Südmähren. Košice.
- 1992b: Spätbronze- und früheisenzeitliche Fundgruppen des mittleren Donaubegebietes. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 73. Mainz am Rhein.
- 2002: Früheisenzeitliche Fernverbindungen entlang dem Ostalpenrand. In: *Fernkontakte in der Eisenzeit*, Praha, 254–269.
- Teržan, B.* 1986: Zur Gesellschaftsstruktur während der älteren Hallstattzeit im ostalpen-westpannonischen Gebiet. In: *Hallstatt Kolloquium Veszprém 1984*, Budapest, 227–243.
- 1990: Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem/The Early Iron Age in Slovenian Styria. Ljubljana.
- Tomedi, G.* 1996: Frög im chronologischen Netzwerk des Südostalpenraum. In: *Die Osthallstattkultur, Akten des Internationalen Symposiums*, Sopron, 10.–14. Mai 1994, Budapest, 537–548.
- 1998: Zum hallstattzeitlichen Gräberfeld von Frög, *Archäologie Österreichs* 8/2, 60–70.
- Vadász, É. V.* 1983: Vorbericht über die Erschließung eines Früheisenzeitlichen Hügels in Süttő, *Communications archaeologicae Hungariae* 1983, 23–54.
- 1986: Das Früheisenzeitliche Gräberfeld von Süttő. In: *Hallstatt Kolloquium Veszprém 1984. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Beiheft 3*, Budapest, 251–257.
- Vaňorný, O.* 1934: *Homérova Ílias*. Praha.
- Vitula, P.* 1999: Ul. Příkopa-Bussines centrum (okr. Brno-město). In: *Přehled výzkumů 1995–1996*, Brno, 339–340.

Dromos na Moravě

Príspevek upozorňuje na pól století starý výzkum mohyly, která má, zapracována do širších souvislostí podobných lokalit východního Přialpí, stěžejní význam pro hodnocení kulturních a chronologických otázek horákovské kultury. Poukazuje na fakt, že vlivy z oblasti střední a severní Itálie a hlavně jihovýchodního Přialpí přesáhly na přelomu 7. a 6. stol. př. n. l. rámec dálkového importu luxusních předmětů. Právě v bohatě vybavených knížecích hrobech se objevuje řada luxusních předmětů tzv. jižní proveniencce, doklady přebírání stavební techniky či dokonce nové funerální zvyklosti. Mezi Sávou a Dunajem se v krátkém časovém horizontu, na přelomu 7. a 6. stol. př. n. l., rozšířila výstavba rozměrných, bohatě vybavených knížecích mohyl. Jejich specifikem je srubová hrobová komora obložená z vnějšku na sucho kladenými kameny, která měla kamenný nebo dřevo-kamenný vchod, tzv. dromos. Revize náleзовých okolností knížecí mohyly z Morašic na jižní Moravě (okr. Znojmo) prokázala souvislost s funerální architekturou jihovýchodního Přialpí. Zároveň poukazuje ke skutečnosti, že v době trvání horákovské kultury se objevovaly jevy, které prokazatelně nemůžeme odvodit z místních poměrů. Stejně tak, jak byly dopraveny na Moravu luxusní předměty (rozně, toreutika) uložené v knížecích mohylách v Bratčicích, Hlásnici u Horákovy, Brně-Holáskách, v jeskyni Býčí skála nebo depotu v Nákle, byla do Morašic přenesena nová stavební technika a byl vypraven pohřeb podle některých cizích zvyklostí. Morašická mohyla je dokladem počátku nejsilnějšího jižního ovlivnění (přelom 7. a 6. stol. př. n. l.) v rámci celého trvání horákovské kultury. Na druhém konci tohoto ovlivnění se nachází velká část jeskynního souboru z obětistě v Býčí skále (kolem pol. 6. stol. př. n. l.).

Ve dnech 12. 4. – 4. 6. 1955 byla jihovýchodně od obce Morašice J. Říhovským prozkoumána rozměrná horákovská mohyla s nezvyklou dřevo-kamennou konstrukcí (NZ ArÚ ČSAV Brno č. 1103/60; *Říhovský 1956*, 13–18). Jednalo se o mohylu, která byla vybudována na táhlém návrší s výhledem do velké části Jihomoravské nížiny. Před výzkumem přesahovala terén o 1,5–2 m a byla rozpravena do oválu o průměru 45–50 m. Výzkumem bylo prokázáno, že původně mohylu obíhal mělký obvodový příkop se zahroceným dnem, široký 50–70 cm a hluboký 20–45 cm. Mohyla byla původně 4–6 m vysoká a měla průměr 26 m. Uprostřed byla do spraše vyhloubena kvadratická jáma. Výhoz této spraše vytvořil kolem jámy kruhový val, který převyšoval původní terén (*obr. 2*). Dokonce byly nalezeny vertikální a šikmé, 4,5 cm široké rýhy po nástrojích, kterými byla jáma hloubena. V jámě se nacházela čtvercová hrobová komora o rozměrech 4,4 x 4,4 m. Jednalo se o srubovou konstrukci, která se dobře vyrýsovala na dně hrobové jámy (*obr. 7*). Konce trámů na konci přesahovaly asi o 15 cm rohy komory. Zahloubení základových trámů bylo 2–15 cm, s půlkruhovitým průřezem a rovným zakončením. Kolem srubové komory byly vystavěny kamenné zdi uzavírající nepravidelný čtyřúhelník 6,5 x 6,2 m, orientovaný podle světových stran (*obr. 1, 3–6*). Pravidelná stavba byla narušena v jihozápadním rohu, odkud byla mohyla vyloupena. Kamenné zdi začínaly ode dna hrobové komory, která byla zahloubena 130 cm pod původní povrch. Kameny vyplňovaly prostor mezi srubem a okrajem jámy. Nejevíly stopy po systematickém ukládání, byly volně uloženy na sucho, bez hlíny. „Z jižní části východní stěny vybíhal asi 1,5 m široký pruh kamenného dláždění. Začínal při kamenné zdi na původním povrchu, řezal vnitřní část výhozu spraše a vyústil v ornici na vrcholu zmíněného sprašového tělesa“ (*Říhovský 1956*, 14). Při odstraňování kamenných zdí byly na třech místech, 1 m ode dna, nalezeny zbytky dřevěných trámů, širokých 20–24 cm, zapuštěných mezi kameny (*obr. 1*). Neležely přímo na kameni, ale na slabší vrstvě spraše, kterou byly trámy utěšněny. Trámy přesahovaly stěny hrobové jámy směrem do kamenné zdi asi o 50 cm. Nesly zastřešení hrobu již 1 m nad dnem hrobové jámy, tj. přibližně 30 cm pod úroveň původního terénu. Kamenná zeď převyšovala toto zastřešení hrobu a pokračovala dále nahoru. Dochovala se pouze do úrovně soudobé orby. „Zmíněný pruh kamenného dláždění ústí do východní stěny ve výši dřevěného stropu a byl od vlastní hrobové komory oddělen velkými kamennými plotnami“ (*Říhovský 1956*, 16). Na základě širšího vyhodnocení mohyly v rámci východoalšatského kulturního okruhu se ukazuje, že v Morašicích se jedná o značně rozměrný hrob s dřevo-kamennou konstrukcí. Analogická stavební technika v kombinaci s jeho rozměrem, bohatstvím milodarů a pohřebním ritem (ustrinum

pod mohylou) řadí lokalitu mezi ekvivalenty z oblasti východního Přialpí, mezi Dunajem a Sávou. Nálezové okolnosti naznačují, že v Morašicích byla výzkumem zachycena spodní část vstupního koridoru – dromu, který byl autorem výzkumu popsán jako dláždění. Z dokumentace není jasné, zda šlo o skutečné dláždění dna koridoru, nebo destruované stěny. Říhovský dochoval zprávu dřívějšího majitele pole, který z místa vyústění dláždění u východní strany odvezl dvě fůry kamenů, mezi nimiž byly též velké kamenné plotny, dlouhé 1,5 m. Existenci dromu dokládá hlavně řada fotografií v nálezové zprávě (*obr. 2–7*) a slovní popis.

Nejbližší výskyt ekvivalentů morašického hrobu najdeme jižně od území jihozápadního Slovenska a Dolního Rakouska. Jižní hranici výskytu tvoří Korutany, ve Slovinsku řeka Sáva a Slavonie. Severně od Sávy (Oberkrain) nacházíme stále ještě hroby s jednou hrobovou komorou a dromy, jižně od Sávy, na Dolenjsku (Unterkrain), již zcela odlišný typ hrobů, ukládaných v rodových/klanových mohylách. Hroby s dřevo-kamennou architekturou a dromy známe z těchto lokalit (*obr. 8*): 1. Fehérvárcsurgó; 2. Griže; 3. Kaptol; 4. Kismező; 5. Kleinklein, Pommerkogel; 6. Kleinklein, Kröll-Schmiedkogel; 7. Kleinklein, Kürbischhansel-Tumulus; 8. Kleinklein, Kürbischbeuer-Tumulus; 9. Kleinklein, Tchoneggerfranzel-Tumulus 2; 10. Martijanec; 11. Mestrei; 12. Morašice; 13. Nagiberki-Szalacska; 14. Pécs-Jakabhegy; 15. Pivola; 16. Somlóvásárhely; 17. Strettweg; 18. Süt-tő; 19. Százhalombatta; 20. Vaskeresztes I a II; 21. Wildon.

Hroby s dřevo-kamennou konstrukcí a dromy převážně neměly dlážděné dno pohřebních komor. Dromový vstup je ovšem skoro ve všech případech vydlážděný kameny a do pohřebních komor vedl z jihu nebo z jihovýchodu, jen výjimečně ze severozápadu. Vstupní koridor byl zjištěn i u hrobů, které byly vystavěny pouze ze dřeva.

Hroby s dřevo-kamennou architekturou nemají domácí původ a nedají se odvodit od starších domácích hrobových celků. Především dromos je pro domácí halštatské kultury zcela cizí element. *Dobiat (1985, 39)* odvozuje hroby od etruské hrobové architektury, která zná mohylu, kamennou komoru i dromos. Tyto vlivy rané antické civilizace jsou ve východním Přialpí nepřehlédnutelné. K podobnému názoru o jižním původu se připojili i další (*Vadász 1983, 53; Fekete 1985, 55*). *Dobiat (1985, 40)* dále upozornil, že pohřební zvyky Thráků, které popsal Herodotos, odpovídají nálezovým okolnostem hrobů s dřevo-kamennou architekturou východohalštatské oblasti. Zvyky popsané Herodotem odpovídají výjevům, které nám dokládá jednak situlové umění, ale hlavně zjištěné pohřební zvyklosti, nejlépe dokumentované v Süttö a Vaskeresztesi. *Egg (1996a, 11)* se domnívá, že hroby s mohylami, dřevo-kamennou komorou a dromem se šířily přes Balkánský a Apeninský poloostrov z předoorientálně-egejské oblasti. *Dobiat (1981b, 195–202; dále Fekete 1985, 55)* dokonce spojil problematiku východohalštatských hrobů s identickým knížecím hrobem v Hochdorfu v Badensku-Württembersku, ovšem uvedl, že podobné ovlivnění zatím zůstává otevřené.

Hrobová komora v Morašicích byla vystavěna netradičním způsobem. Rozměrná srubová komora byla obložena na sucho kladenými kameny a jihovýchodním směrem vybíhal z dřevo-kamenné komory vchod – dromos. Zatímco ale známé podobné hrobové komory mezi Dunajem a Sávou byly shodně vystavěny na původním povrchu, v Morašicích podle místních pravidel byla komora zapuštěna do země. Další významnou odlišností je, že dromový vchod nevybíhal ze dna, ale až z překladu, 1 m nad dnem hrobové komory. Kamenné stěny převyšovaly první překlad a vše nasvědčuje tomu, že hrobová komora měla dva duté prostory nad sebou. Do horního prostoru vedl dromový vchod. Co odlišuje morašický dromos od známých paralel, je jeho posunutí ze středu strany do jihovýchodního rohu hrobové komory. Dromos se kromě zahloubení komory liší od standardu dále v tom, že nevybíhá z komory vodorovně, ale mírně šikmo nahoru, směrem k patě mohyly (*obr. 11*). Mohyla v Morašicích je nejluxusnější vystavěnou mohylou v areálu horákovské kultury. Shledáváme v ní domácí mohylu ovlivněnou cizí stavební technikou a pohřebním ritem. Je spojnicí s bohatými hroby východního Přialpí mezi Dunajem a Sávou (*obr. 8*) a knížecími mohylami horákovské kultury (*Golec 2003, 503*).

Typickým pohřebním ritem východního Přialpí, v oblasti s výskytem hrobů s dřevo-kamennou architekturou, bylo spalování zemřelých na hranicích. V některých lokalitách jsou doložena žároviště – ustrina. Známe je ze Strettwegu, z oblasti Nagiberki-Szalacska, Süttö nebo z Vaskeresztese. Žá-

roviště se nacházela přímo pod mohylami nebo v jejich bezprostřední blízkosti. V horákovské kultuře tento zvyk nebyl rozšířen. Zde byl pohřební ritus složitější. Nacházíme hroby s kremacemi nebo inhumacemi i hroby birituální. Pro hlavní pohřby v knížecích hrobech, ať mužských, nebo ženských, je příznačný kostrový ritus. V některých hrobech, zpravidla těch nejbohatších, je typické uložení více jedinců. Známe několik případů uložení více jedinců současně kostrovým nebo birituálním způsobem. Co můžeme ovšem říci jednoznačně, je to, že pod horákovskými hroby se nenacházejí žároviště. V Morašicích bylo žároviště zjištěno u jižní stěny hrobu, pod mohylou zjištěno být nemohlo, protože v tomto místě byla vyhloubena hrobová jáma. Jednalo se o zbytek hranice s kumulací uhlíků, přepálených lidských kostí a keramiky. Nejedná se o místní pohřební zvyklosti, ale souvisí to s aplikací nové stavební techniky v morašickém hrobě. Podobný nový způsob pohřbívání u nejvýše postavené sociální vrstvy ukazuje na přebírání nejen luxusních předmětů, součástí kroje, výrobních postupů nebo stavební techniky, ale i nových pohřebních zvyklostí z jižnějších oblastí východního Přiaří.

Poněvadž obětování či jedinci, kteří doprovázeli zemřelého do záhrobí, byli sežehnuti, pravidelně v hrobech s dřevo-kamennou konstrukcí nacházíme žárem prošlé předměty. O nich se domníváme, že náležely mužským i ženským jedincům. V pomíchaném inventáři proti sobě stojí dvě kategorie nálezů: 1. mužská bojovnícká výbava; 2. ženské šperky. Zdá se, že u těchto knížecích pohřbů jednou z typických pohřebních ceremonií bylo obětování lidí (Totenopfer), popřípadě dobrovolné následování do záhrobí (Totenfolge). Na pohřební hranici byla usmrcována jak zvířata, tak lidé (častěji ženy /vdovy/, které pána následovali do záhrobí). Ve Vaskeresztesi a Süttő bylo prokázáno, že v rámci dlouhotrvajícího rituálu bylo obětováno a do hrobů uloženo současně více jedinců. Předpokládáme, že podobné vypravení hrobových komor se vchody, bohatými milodary a lidskými oběťmi přináleželo jen výjimečným osobnostem uvnitř společenstev východního Přiaří. Podobné pohřební zvyklosti známe od Thráků. Herodotos (Dějiny V, 8) popsal pohřební zvyklosti, které měly být na všech územích obývaných Thráky stejné. Při pohřbech místních vůdčích osobností, ale i u dále na sever žijících společenstev se konaly obřady a slavnosti, které probíhaly několik dnů. Byly doprovázeny zápasy a zvířecími oběťmi. Během obřadu bývala usmrcena a se svým manželem pohřbena i velmožova oblíbená žena – to platilo za neobyčejnou čest. Také Homér (Ílias XXIII) popsal pohřeb řeckého hrdiny Patrokla, kterého na pohřební hranici následovalo dvanáct zajatých mladých Trójanců z urozených rodin. Na hranici také leželi usmrcení koně, krávy, ovce a psi. Vedle nich stály nádoby s medem a tukem. Doutnající hranice byla zalita vínem.

V horákovské kultuře se podobný pohřební zvyk projevoval odlišně. V bohatých mužských bojovníckých hrobech nacházíme více pohřbených jedinců, uložených někde kostrově (Brno-Holásky 1, Hlásnice u Horákova), jinde birituálně (Bratčice, Morašice, Starý zámek u Suchohrdel). Pro horákovskou kulturu nicméně nelze zatím přesvědčivě říci, zda mezi spálenými jedinci v knížecích mužských hrobech jsou i ženy, či nikoliv. V Morašicích se našly pozůstatky nejméně dvou jedinců, přičemž jeden byl spálen a druhý pohřben kostrově. U menších hrobů byly přídatné pohřby také obvyklé (Velké Hostěrádky X, Brno-Líšeň, Vojkovice 7 a 111, Vedrovice), ale rozhodně nepřevládají nad hroby s jedním pohřbeným. Nemáme žádný antropologický rozbor přídatného žarového pohřbu. Bezpečně můžeme některé hlavní kostry z hrobů s přídatnými pohřby určit jako ženské. U hrobu č. 111 z Vojkovic měla určená kostra mladé dívky u nohou blíže neurčený přídatný pohřeb. Tento hrob patřil ženě s neobvykle bohatou výbavou. V hrobu dominoval honosný pás sestavený z bronzových kroužků. Podobný (s 18 000 kusy kroužků) se našel v hrobu č. 214 v Brně-Příkopu. Tento hrob obsahoval tři pohřby, dva ženské kostrové a jeden žarový pohřeb muže. U žen byly na kostrách dokonce zjištěny příbuzenské znaky. Situace hrobu č. 214 z Brna-Příkopu nasvědčuje znovutevření hrobu asi 50leté ženy, a to krátce po jejím pohřbu, a následný pohřeb asi 20–30leté ženy s opaskem. Závažné je, že přídatný pohřeb byl mužský. Honosné hroby žen z Vojkovic, Brna-Příkopu, Brna-Židenic nebo nově z Modřic, pracovně nazvané „hroby žen s opasky sestavenými z bronzových kroužků“, jsou pravděpodobně ekvivalenty nejbohatších knížecích mužských hrobů s toreutikou, rožní, zbraněmi a koňským postrojem v rozměrných hrobových komorách o délce strany 5–6,5 m z Hlásnice u Horákova, Bratčic, Brna-Holásek 1 a 2 a Morašic. Přídatný pohřeb měl důležitou úlohu při pohřebních

zvyčích knížat. U nejbohatších hrobů dokládá existenci zvyku „Totenfolge“ či „Totenopfer“. Antropologické rozbory hrobů z jižní Moravy doložily, že tyto společné pohřby nebyly typické jen pro muže, ale i pro vysoce postavené ženy. Některé ženské pohřby jsou nacházeny v hrobech „zbožštělých“ knížat. Lze v nich spatřovat manželky doprovázející muže do záhrobí. Ženy, které zemřely ještě před smrtí svého manžela, byly patrně pohřbeny např. na pohřebišti svého rodu/klanu, odkud pocházely, nebo na pohřebišti rodu/klanu svého manžela. Za identifikační fakt k odhalení nejvýše postavených žen horákovské kultury považují existenci přídatného pohřbu. Žena měla přídatný pohřeb u sebe v hrobě, nebo jím byl její vlastní pohřeb v hrobu knížete. Existence vysoce postavených žen v horákovské kultuře zapadá do rámce východního Přialpí. V řadě lokalit, např. v Soproni-Várhelyi, Bad-Fischau, Nových Košariskách, Vaszaru a Kaptolu, nacházíme podobné hrobové celky. Takové ženy měly velkou společenskou důležitost – v kultu, na což nás upozorňují výzdobné projevy na keramice. Kultovní úlohu kněžky měla pravděpodobně 16–20letá žena z hrobu č. 111 z Vojkovic. Kromě honosného opasku, mnoha šperků a přídatného hrobu u nohou měla na sobě (nebo u sebe), v různých částech těla, sedm keramických štěrchátek.

Společným znakem knížecích hrobů horákovské kultury je, že do nich spolu se zemřelým byly ukládány luxusní kovové předměty z jihu (rozně, toreutika). Tím se horákovská kultura odlišuje od sousední kalenderberské kultury. Podobná situace je známa také z oblasti od Slavonie po řeku Rábu (*Teržan 1986*, 239). Je logické, že paralely luxusních horákovských milodarů nacházíme právě v oblasti jižně od kalenderberské kultury, v oblasti, která se geograficky kryje i s výskytem hrobů s dřevo-kamennou architekturou. Jak v hrobu z Morašic, tak v ostatních knížecích hrobech na jižní Moravě nacházíme důležité paralely bojovnícké výbavy, a to v hrobech z období výstavby dřevo-kamenných komor. I když byl morašický hrob vykradený, z původní výbavy se dochovalo poměrně hodně. Jedná se o kovové předměty (*obr. 9*) a keramiku (*obr. 10*). Zajímavými a poměrně málo rozšířenými předměty, které pocházejí z morašického hrobu, jsou čtyři tutulovité knoflíky s postranními očky (*obr. 10: 6–9*). Z Maďarska pocházejí paralely z hrobu ze Somlóvásárhelye a také z nedalekého hrobu z Boby.

Morašický celek včetně jeho kovového inventáře chronologicky odpovídá starším hrobům s dřevo-kamennou architekturou a je datován na konec stupně Ha C2, tj. do období před rok 600 př. n. l. Tomuto datování odpovídá i keramika (*obr. 10*) z hrobu, jenž náleží spíše ještě stupni Ha C2 než stupni Ha D1. Knížecí hrob z Morašic je starší než knížecí hrob stupně Ha D1 z Bratčic (*Golec – Kos 2004*) a chronologicky se řadí k knížecím mužským hrobům z Hlásnice u Horákov a Brna-Holásek 1 a 2.

Nové výzkumy knížecích mužských hrobů horákovské kultury poukazují na silné ovlivnění z jihovýchodního Přialpí a severní Itálie. Na konci stupně Ha C2 a počátku stupně Ha D1 se objevují shodné vývojové tendence s východním Přialpím. Starší názor *Podborského (1980a, 117)*, že „... jižní Morava neztratila ani v době halštatské jisté souvislosti s Karpatskou kotlinou ..., ... větší vztahy se prokazují k západohalštatskému světu“, lze vykládat v jiném světle. Nejen honosná výbava knížecích mužských hrobů (toreutika, rozně), ale i neobvyklý pohřební ritus (žárověšť), stavební technika (dřevo-kamenná architektura, dromos) nebo složení souboru v Býčí skále jsou ovlivněními jižními. V období kolem roku 600 př. n. l. jižní vlivy podstatně převládaly nad kulturním ovlivněním západním. Na jižní Moravě se neprosadilo pohřbívání na vozech, což je luxus obvyklý u předáků západního Přialpí. Severovýchodní Přialpí mělo geograficky k vyspělejšímu jihu snadný přístup, což potvrzuje i převzetí zvyku výstavby hrobů s dřevo-kamennou konstrukcí a dromy. Ty se naopak na přelomu 7. a 6. stol. př. n. l. v západním Přialpí neobjevily. Podobnou stavební techniku známe ojedinelé jen z velmožského hrobu z Hochdorfu, ale až z pozdně halštatského stupně. Tehdy se ovšem podobné hroby ve východním Přialpí, v důsledku dějinných událostí, jež se velmi výstižně označují jako „kolaps halštatských mohylových kultur východního Přialpí“, přestaly ukládat (*Teržan 1990, 204; Egg 1996c, 58*). Velké jižní ovlivnění severovýchodního Přialpí spadá do období kulturního vzestupu Etrusků, Venetů a Ilyrů v oblasti celého jihovýchodního Přialpí.

Bohaté hroby horákovské kultury jsou v rámci severovýchodního Přialpí v několika ohledech ojedinelé. V hrobech kalenderberské kultury v Dolním Rakousku, severním Burgenlandu a na jiho-

západním Slovensku je výrazná absence luxusních kovových předmětů, které jsou typické pro hroby jihovýchodního Přialpí (Egg 1996c, 82). Ač je horákovská kultura, ležící na severozápadě severovýchodního Přialpí, oddělena od jihovýchodního Přialpí kalenderberskou kulturou, projevily se v ní paralely s pohřebními zvyklostmi právě z Panonie, Štýrska a Slovinska. Na jižní Moravě bylo zvykem ukládání toreutiky nebo rožňů do hrobů, jejichž paralely nacházíme v jihovýchodním Přialpí. Dokonce se zde ojediněle objevila i dřevo-kamenná architektura s dromem a žárovíštěm, která opět v kalenderberské kultuře chybí. Jestliže porovnání kalenderberské kultury s jižním Přialpím kvůli absenci kovového inventáře není dobře možné (Egg 1996c, 82), u horákovské kultury je tomu naopak, a její význam v rámci severovýchodního Přialpí výrazně stoupá. Dokonce můžeme horákovské kultuře přisoudit zvláštní postavení v rámci severo- a jihovýchodního Přialpí. Mezi jižní Moravou a jihovýchodním Slovinskem téměř bezzbytku převládá žárový pohřbení ritus, ovšem naproti tomu na jižní Moravě byly bohaté hroby vypraveny kostrově. Žárem neprošlé luxusní milodary (toreutika, rožně) nebyly zničeny na pohřební hranici, a tak, pokud jsou dochovány náleзовé okolnosti, můžeme pozorovat i jejich uložení v hrobech, čímž se jejich vypovídací hodnota nesporně zvyšuje. Pro horákovské knížecí hroby můžeme konstatovat fakt, že se v nich nacházejí porovnatelné luxusní předměty, výjimečně i pohřební zvyklosti nebo stavební technika, s ekvivalentními nálezy hrobů z oblastí jižně od kalenderberské kultury. Pocházejí z kostrových (birituálních) hrobů, což je na území východního Přialpí kromě Dolenjska výjimečné.

Kolem roku 600 př. n. l. se podél východních Alp rozvinul frekventovaný dálkový obchod. Do severovýchodního Přialpí se dostávalo značné množství luxusních předmětů. Jantarová stezka se na Dunaji dělila ve směru na sever do dvou hlavních větví, které plnily obdobnou zprostředkující úlohu mezi severní částí severovýchodního Přialpí a lužickou kulturou (Parzinger 1995, 222–232; Stegmann-Rajtár 2002, 254–269). Východní větev procházela oblastí kalenderberské kultury, jihozápadním Slovenskem podél Malých Karpat, západní větev pokračovala podél řeky Moravy, Dyje a Svratky na Brněnsko, kde se objevují importy z jihovýchodního Přialpí a severní Itálie. Západní větev identifikuje rozmístění bohatých knížecích hrobů a jeskyně Býčí skála (obr. 12). Zatímco na Moravě bylo sídelním typem knížecí vrstvy opevněné sídliště – dvorec, na jihozápadním Slovensku dokládají bohatou knížecí vrstvu vedle mohyl i hradiska s kamennou hradbou, z nichž nejznámější je Molpír u Smolenic. Byla prokázána vazba hradisek na hroby s dřevo-kamennou architekturou v severní Panonii a k sulmtálské skupině (Kleinklein) jihovýchodního Přialpí (Stegmann-Rajtár 2002, 259, 262). Na Molpíru a na Prašníku byly nalezeny části bronzových helem, které mají analogie ve Vaskeresztesi. Jedná se o luxusní předměty, jež patří do stejného okruhu importů jako železné rožně, bronzové mísy, šálky, naběračky a situly horákovských hrobů.

Kolonizace, *weichbild* a počátky manských tvrzí na Trutnovsku

Colonisation, *weichbild* and the beginnings of vassal manors
in the Trutnov region

Ondřej Wolf

Článek se zabývá otázkou hospodářských a politických podmínek, které se promítly do sídelní výstavby trutnovského městského regionu ve 13.–14. století. Vznik manských sídel v rámci trutnovského lenního obvodu, podmíněný strategickými zájmy českých panovníků na pomezí Čech a Slezska, předpokládal nejprve kolonizaci podhorského kraje a vytvoření prvotních hospodářských struktur. Ty spojujeme se zavedením ekonomicko-správních institucí na německém právu (vikbilda) ve 2. polovině 13. století. Vznik manských vesnic a opevněných sídel, datovatelný na základě písemných i hmotných pramenů do 1. pol. 14. stol., resp. do doby kolem královského záboru konstituujícího se města Trutnova na přelomu 13. a 14. stol., znamenal nejen zahušťování sídelní sítě, ale také dotváření spádové tržní oblasti. Efektivní kolonizace, právní výhody, využívání přírodních zdrojů, tranzitní poloha a hospodářský rozvoj kraje poskytovaly v ekologicky náročných podmínkách záruky stability sídel a plnění jejich ekonomických a politicko-vojenských funkcí.

Trutnov – manský systém – *weichbild* – kolonizace – Slezsko – středověk

*This article considers the question of the economic and political conditions projected onto the settlement build-up around Trutnov town in the 13th–14th centuries. The colonisation of the unoccupied foothills and the creation of the initial economic structures foreshadowed the appearance of vassal settlements in the Trutnov feudal lien, conditioned by the strategic interests of the Bohemian sovereigns in the Czech/Silesian borderlands. These are linked to the established economic/administrative institutions of German law (the *weichbild*) in the second half of the 13th century. The appearance of vassal villages and fortified seats, dated on the basis of written and material sources to the first half of the 14th century, i.e. to the period around the royal annexation constituting Trutnov at the turn of the 14th century, not only meant an increase in the density of the settlement network, but also the completion of a market catchment area. Effective colonisation, legal advantages, the use of natural resources, a transit location and the economic development of the region provided settlements a guarantee of stability in environmentally challenging conditions and of the fulfilment of their economic and politico-military functions.*

Trutnov town – vassal system – *weichbild* – colonisation – Silesia – Middle Ages

1. Úvod

Předkládaný příspěvek sleduje dvojediný úkol. Na jedné straně usiluje o zodpovězení dosud ne zcela jasné otázky, jaké konkrétní faktory ovlivňovaly vývoj středověkého osídlení na území trutnovského městského regionu ve 13.–14. století¹, na straně druhé se snaží o nezbytné a mnohdy nejednoznačné propojení torzovitých archeologických informací a nečetných údajů písemných pramenů, které máme pro daný problém k dispozici. Základním východiskem a současně předmětem zkoumání jsou vlastnosti časoprostorových vzta-

¹ K vymezení městského regionu viz Klápště 1999.

hů mezi jednotkami sídelní makro- a mikrostruktury. Teprve rozbor písemných zpráv nám však může ukázat, že příčinou diferenciaci těchto vztahů byla rozdílná a zřejmě v odlišných chronologických vrstvách působící funkční hlediska, která zde reprezentovala ne vždy tožné mocenské a hospodářské zájmy panovníka a šlechty. Ukážeme si, že funkční a tedy i časoprostorová heterogenita sídelní sítě nebyla jen důsledkem zapojení specifických ekonomických a právních nástrojů do výstavby tohoto regionu, ale také projevem snah českých panovníků o vojenské zajištění česko-slezského pomezí. Do struktury sídelní sítě Trutnovska tak byly vtisknuty základní rysy na celá staletí.

2. Základní teze a otázky

Vznik tzv. lenních obvodů ve strategicky exponovaných oblastech českého království, jako na Trutnovsku, Kladsku nebo Loketsku, byl jedním z příznaků strukturálních proměn země 13. století jak v politické a správní, tak v ekonomické rovině. Jejich výstavbou panovník naplňoval domácí i zahraniční politické ambice a rozšiřoval pole své přímé mocenské působnosti. Základem byla vlastní organizace manského zřízení, založená na svébytných a na území Čech ojedinělých právních vztazích mezi vybranými osobami a panovníkem nebo jeho zástupcem. Princip manského zřízení spočíval v propůjčení příslušného území jeho plnoprávným vlastníkem osobám (manům), které tak byly vázány jistou protislužbou, zvláště vojenské povahy, a kterým pro tyto služby byla udělována právní, soudní a ekonomická privilegia (*Janák – Hledíková 1989; Kavka 1990; Musil 1999*).

Základní problém tohoto příspěvku spočívá v hypotéze, že funkčnost lenních systémů podmiňovaly mnohem důležitější okolnosti než jen vlastní principy lenních vazeb. Jestliže měly lenní soustavy sloužit dlouhodobějším zájmům panovníka, vyžadovalo to, aby území s touto organizací poskytovala také to, co by zajišťovalo jejich životaschopnost. Existence manského zřízení bezpochyby vyžadovala určité materiální zabezpečení, které navíc muselo odpovídat potřebám a personální struktuře lenních vztahů. Jejich hospodářským a sociálním výrazem byla v příslušném lenním obvodu manská sídla, jako specifický vojenský, politický, majetkoprávní a hospodářský článek sídelní struktury. Předpokládáme-li, že fungování manské organizace záviselo na hospodářském „ovládnutí“ krajiny, pak nás v tomto příspěvku zajímá především to, kdy, za jakých podmínek a v jaké formě se lenní zřízení promítlo do sídelní i hospodářské struktury trutnovského regionu. Chceme se soustředit na prozkoumání otázek: 1) jaké politické a hospodářské podmínky byly nutné pro vznik manské soustavy a manských sídel, 2) jaký byl vztah manských sídel k prvotní vrcholně středověké sídelní struktuře, 3) kdy došlo k formování prostorové makro- a mikrostruktury manských sídel známé z písemných a archeologických pramenů 14. a 15. století (*Sedláček 1887*), 4) jak se sociální a hospodářské prostředí manských tvrzí odrazilo v hmotných pramenech.

3. K okolnostem vzniku manského zřízení

Kolonizační aktivity zaměřené na ekonomické využívání nedotčených přírodních zdrojů podkrkonošské pánve byly bezpochyby hlavní příčinou vzniku a rozvoje nových politic-

kých, právních a hospodářských vztahů na Trutnovsku ve 2. pol. 13. a 1. pol. 14. století. Byl-li jedním z prvotních impulzů výstavby kraje na horní Úpě již kolem poloviny 13. století panovníkův zájem vedený snahou o zabezpečení zatím jen neurčité hranice mezi Čechami a Slezskem není pro nedostatek přímých dokladů příliš zřejmé. Téměř s jistotou lze říci pouze to, že zde před rokem 1316, patrně však již v průběhu 2. pol. 13. století, panovník přistoupil k budování manského obvodu, který měl vedle měst a církevních domén představovat jeden z pilířů královské moci na severovýchodě Čech. O politickém, správním a organizačním vývoji lenního zřízení v tomto období však nelze říci nic konkrétního. V odborné literatuře obecně přijímaný názor klade počátky manské soustavy již do doby vlády Přemysla Otakara II., a to především v souvislosti s rokem 1277, v němž měl podle Neplachova vyprávění předat Přemysl Němcům Loketsko, Trutnovsko a Kladsko, tj. kraje, v nichž se manské systémy etablovaly (srov. *Wolf – Kalistová 1964; Kavka 1990; Doležal 1992; Sviták 2002*).

Třebaže Neplachova zmínka v otázce vzniku manského zřízení působí nejednoznačně, může, i když velmi neurčitě, odrážet přítomnost takových politických, právních a hospodářských struktur, které zde mohly být v příčinných souvislostech se vznikem manské soustavy. Bylo by banální tvrdit, že existence jakýchkoli sociálních struktur musela být podmíněna kolonizací kraje, o níž víme, že byla patrně od poloviny 13. století v režii domácí šlechty. Právě tehdy byl ale uveden do pohybu proces, v němž lze alespoň hypoteticky shledávat prvotní příčiny budování manského zřízení nejenom na Trutnovsku, ale také v Kladsku. Spočíval nejspíše ve vytváření souvislé sídelní struktury, jež od poloviny 13. století stále více rozrušovala z obranného hlediska tradiční přírodní překážku, pomezní hvozdy. Postupující osídlení po obou stranách hranice pravděpodobně vytvářelo novou strategicko-vojenskou situaci, na niž český panovník odpověděl zavedením manského systému. V případě Kladska písemné prameny uvádějí, že se tak událo v době vlády Přemysla Otakara II. a Václava II. (*Kapras 1913, 176; Musil 1999, 42–43*).

Nakolik byla role zdejší šlechty, Švábeniců, s nimiž spojujeme počátky osídlení na Trutnovsku, svázána se vznikem lenního obvodu ve 2. pol. 13. a na poč. 14. století, nelze spolehlivě říci. Zdá se ale, že přítomnost Švábeniců na Trutnovsku začala od jisté chvíle představovat rušivý element panovnických mocenských zájmů. V době, kdy král neváhal zasáhnout do majetkových poměrů této šlechty, jak napovídá listina Václava II. z roku 1301 (*CIM II, č. 72, 134–137*), byl již švábenický vliv v regionu s největší pravděpodobností podlomen. Nasvědčuje tomu také sídelně archeologická evidence. Její datace a interpretace spojily zánik některých anonymních fortifikovaných lokalit na Trutnovsku právě s koncem švábenického dominia (*Wolf 1977; 1998*). Nevíme, jak se tato zprvu velice úspěšná šlechta dostala do nezáviděníhodného postavení, vždyť osídlovací aktivity na horním toku Úpy byly spojeny především s jejím působením. Lze však říci, že tímto podnikáním paradoxně vytvářela předpoklady vedoucí posléze k definitivnímu zániku politického vlivu ve vlastní doméně (srov. *Velínský 2002*)².

² Do jaké míry byla kolonizační činnost Švábeniců podmíněna využíváním zdrojů nerostného bohatství, není zřejmé proto, že doklady o rýžování a těžbě barevných kovů či železných rud pro 2. pol. 13. stol. postrádáme. Z nejstarších přímých i nepřímých dokladů zmíníme pro Krkonoše *aurifodinum* patrně v Zákoutí u štěpanického hradu k r. 1337 (*RBM IV, č. 1337, s. 179*), dále k r. 1343 Chelmsko Śląskie s příslušenstvím, „*que ... super terram et subtus in metallorum minerais poterunt provenire*“ (*Grünhagen – Markgraf 1881, 491*), těžbu železné rudy v Jelení Góře a v Kowarech k r. 1355 (*Maleczyński 1960, 463*) a místní jméno Heřmanovy Sejfy doložené k r. 1354 (*Wolf 1967, 52*).

Možné příčiny postupného zániku švábenické moci a vzniku manské soustavy ale mohly spočívat v něčem jiném. S největší pravděpodobností vyplývaly z nových politických a hospodářských potřeb, jimiž poslední Přemyslovci ve strategicky exponovaných částech království upevňovali své postavení, a to nejenom s ohledem na posilování politického vlivu ve Slezsku (*Barciak 1992*, 107; srov. *Vaníček 2002*, 414–454), ale také s ohledem na politické ambice lokálních šlechtických rodů působících na česko-slezském pomezí (*Šimák 1932*, 6). Kolonizační činností se zužující pás pomezních lesů vyžadoval zajištění, které by navíc umocňovalo obranné funkce starších řádových dominií (např. miletínští Němečtí rytíři), jež byla situována na komunikačních spojnicích vedoucích ze severovýchodních Čech do polských zemí. Máme-li se zde přidržit teze akcentující obranné funkce církevních domén, pak příchod cisterciáckého řádu do severovýchodního Podkrkonoší roku 1292 odrážel snahu o zabezpečení jižní hranice slezského knížectví (srov. *Barciak 1992*, 47–48). Události zaznamenané písemnými prameny k roku 1289 nás k tomuto názoru do jisté míry opravňují, ačkoli hospodářské a strategické výhody spojené s fundací zdaleka nehrály rozhodující roli (*Menzel 1997*, 28). Z listiny vydané v červenci roku 1289 se dovídáme, že došlo k prodeji krzeszowského probošství opatovických Benediktinů Bolkovi I. (*SUB V*, č. 423, s. 326; *Nohejlová 1925*, 60), další dokument vystavený v srpnu oznamuje donaci Václava II. témuž knížeti³ (za ní lze tušit snahu o stabilizaci česko-slezské hranice: srov. *Barciak 1992*, 67; *Wolf 2000*, 150) a konečně listina z prosince dokládá tři pohraniční vesnice ležící již na slezském území, které Vítek ze Švábenic prodal Bolkovi I.⁴

Majetkové převody z roku 1289 tedy ohlašovaly Bolkovu fundaci cisterciáckého kláštera v Kamenných horách roku 1292, proponovaného především jako nekropole svídnicko-javorských knížat. Cisterciácký klášter zde měl vystřídat do té doby působící benediktinský řád s proboštvím v Krzeszowě a snad můžeme říci, že jedna z jeho hospodářských funkcí spočívala v efektivní kolonizaci kraje. Klášterní fundace současně posilovala politickou i ekonomickou moc Bolka I., již opíral vedle církevních institucí také o urbánní síť vznikající v této části Slezska v 80. a 90. letech 13. století (*Młynarska-Kaletynowa 1980*, 359; *Boguszewicz 2000*, 163–164). Transakce z roku 1289 umožňovaly vytvořit hmotné podmínky pro výstavbu nového klášterního velkostatku. Vypovídá o tom listina z roku 1292, v níž jsou jako příslušenství fundovaného kláštera v Krzeszowě zmiňovány kromě jiných i ty obce, které se roku 1289 staly předmětem Bolkovy koupě od Vítky ze Švábenic⁵. Spolu s novým městem Lubawkou a dalšími vesnicemi se staly klášterním ekonomickým zázemím⁶. Nelze přehlédnout, že se hospodářská základna kláštera teprve roku 1343 rozrostla o městečko Chełmsko Śląskie (*Schoeninberg*) a o některé vesnice v okolí (*Grün-*

³ „... karisimo consanguineo nostro domino Bolconi inclito duci Slezie ... a nobis opidum nostrum Shonenberch in regno nostro situm in provincia Grecensi cum villis Michelsdorf, Trautliebersdorf, Kindesdorff, et Kuenigeshain ... conferimus et donamus per ipsum et heredes suos sicut proprias terras suas cum terminis iuxta decursum aquarum versus terram predicti ducis Bolconis ...“ (*SUB V*, č. 426, s. 329; *Grünhagen – Markgraf 1881*, 487).

⁴ „... nos Witiko milites dictus de Upa domino Bolconi ... vendidimus tres nostras villas in suo dominio sitas, videlicet Blaseisdorff, Merkelindsorff et villam Caczbach ...“ (*SUB V*, č. 436, s. 334).

⁵ Ve Vítkově listině výslovně uveden Bolkův záměr založit klášter v Krzeszowě: „... pro salute et remedio anime sue et uxoris sue domine Beatricis et omnium heredum suorum ...“ (*SUB V*, č. 436, s. 335).

⁶ „... item nova civitas Lubavia dicta cum suo circuitu omne ius plene habitura, quo ceterae civitates in terra nostra utuntur, istis villis ei adiacentibus connumeratis, videlicet Blaseisdorf et Kazbach ... item Kunigishain, stubin, Diterichsbach, Lindinove, Grunowe, item Blaseisdorf circa Janisbach, ... item Sorotindorf ... item villa Cydir ...“ (*Grünhagen – Markgraf 1883*, 641).

hagen – Markgraf 1881, 491), původně vzniklé nejpravděpodobněji švábenickou kolonizací (např. *Kaczbach, Blasiansdorf*)⁷.

Zdá se tedy, že osídlování hraničních lesů a uspořádání vlastnických poměrů mezi českou a slezskou stranou v rozmezí 80. a 90. let 13. století postupně vytvářely na Trutnovsku podmínky pro takové organizačně správní formy, které by odpovídaly potřebám politiky posledních Přemyslovců vůči piastovskému Slezsku a suverénní politice ekonomicky silného Bolka I. (*Barciak 1992*, 123–124; *Maleczyński 1960*, 533). K posilování mocenského vlivu, který reflektoval vnitřní a zahraniční politické ambice českých králů, však docházelo na úkor domácí šlechty. Zřetelně tomu nasvědčuje listina Václava II. z roku 1301, z níž je zřejmé, že Úpu, „*ciuitatem nunc nostram siue locum forensem, qui alio nomine dicitur Nowin Trutnow*“, za blíže neznámých okolností odňal Švábenicům (*CIM II*, č. 72, 136; srov. *Tomas 1999*, 34). Lze proto vyslovit hypotézu, že upevňování vnějších i vnitřních pozic Václava II. na česko-slezském pomezí sledovalo vytvoření základny pro rozvoj manského systému, ne-li teprve zajistit jeho vznik (srov. *Šimák 1932a*, 16–17)⁸.

4. Weichbild a formování hospodářského zázemí manské organizace

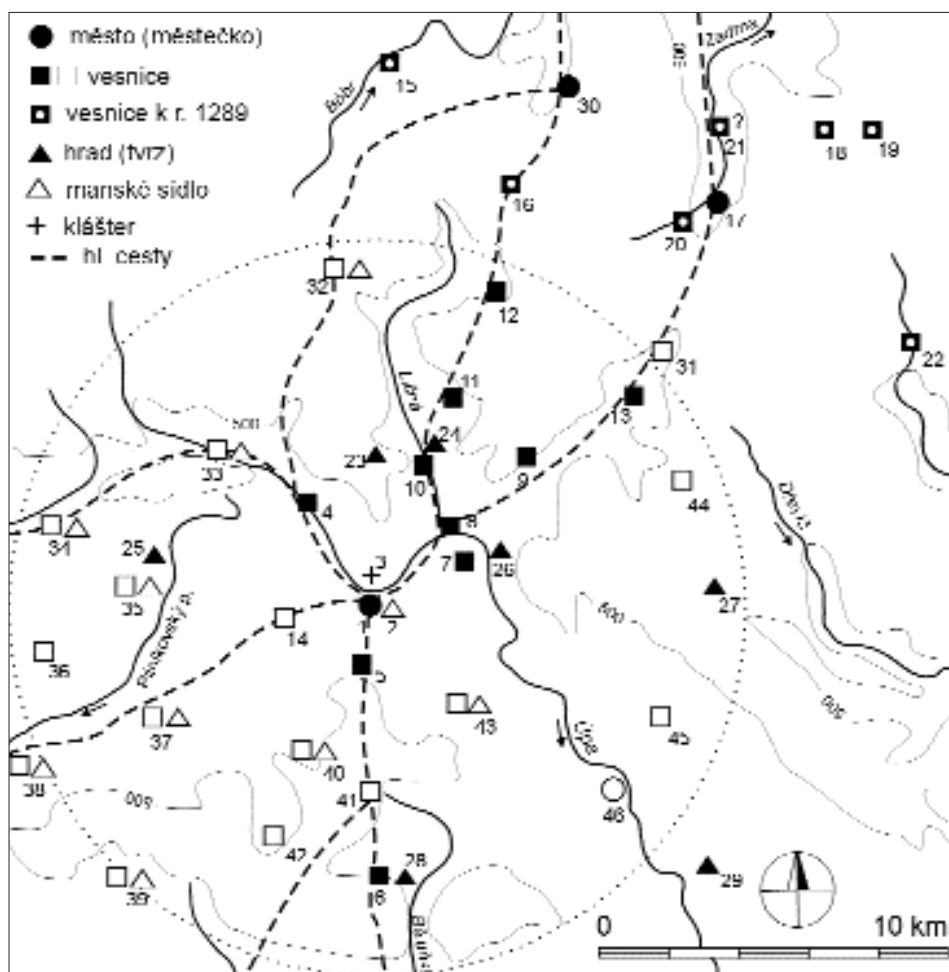
Jak vyplývá z nejdůležitějšího pramene k dějinám trutnovské manské soustavy z tzv. Trutnovských desk manských z let 1480–1539 (*AČ XV*, 344–508), tedy ze závěrečné fáze existence soustavy, byly manská sídla a další lenní statky vázány na vesnické prostředí. Jestliže si uvědomíme nezbytnost vztahu manských sídel a vesnice, pak se zcela jistě budeme zajímat o to, kdy se manské tvrze stávají součástí vesnického osídlení, a nepochybně také o to, kdy se toto osídlení konstituuje jako stabilní hospodářský prvek. Proces vytváření sídelní sítě ale dokážeme zachytit pro nedostatek písemných a archeologických pramenů jen v hrubých obrysech. Není zcela jasné, v jakém tempu docházelo k dotváření této sítě do podoby, kterou známe z 2. pol. 14. století.

Jeden z nejstarších písemných dokladů, listina biskupa Jana III. z Dražic z roku 1260, která vymezuje farní okruh úpského kostela s deseti vesnickými sídlišti v okolí snad teprve vznikajícího tržního centra Úpy (*Vpa secundum*), nepřímou naznačuje hned několik důležitých momentů⁹. Za prvé, že kolonizace Trutnovské pahorkatiny se nacházela již kolem roku 1260 v pokročilejší fázi, za druhé, že vytváření farní sítě lze považovat za doklad určitého stupně stability funkcí lokovaných vesnic, a za třetí, že tempo výstavby zemědělského zázemí zřejmě odpovídalo postupně se rozvíjejícím hospodářským funkcím a možnostem

⁷ Jak upozornil J. V. Šimák, Bolek I. roku 1289 překvapivě tato zboží nepostoupil cisterciákům, nýbrž Skalickým, od nichž tato zboží roku 1343 krzeszowští bílí mniši odkoupili (*Šimák 1932*, 6; *Grünhagen – Markgraf 1881*, 491–492).

⁸ Nelze si ovšem nepoložit otázku, nakolik mohla být existence manského systému spjata s pozdějšími událostmi, které následovaly po smrti Václava II. a jeho nástupce jak v zahraniční, tak domácí politice. Srov. zmínku z r. 1310 o stížnostech představených zderazského kláštera na Vítka ze Švábenic aj. papežovi (*RBM II*, č. 2213, s. 961) a zprávu k r. 1313 o nepokojích, při nichž křižovnický špitál v Trutnově utrpěl materiální škody (*RBM III*, č. 133, s. 56).

⁹ „... villas et opida, que ad eandem parrochiam pertinent et pertinebunt ac pertinere debent in perpetuum, instructi de nominibus ipsarum taliter exprimendo: *Vpa primum et Vpa secundum, Humbrocz sive Vogsch, Antiqua villa, Porecht, Ostrosniche, Boletin, Lysa, Lubech, Dobrni, Brusnicz cum aliis pertinenciis*“ (*CDB V.1*, č. 222+, 344–345).

Obr. 1. Rekonstrukční schéma sídelní sítě trutnovského městského regionu a přilehlé pomezí ve 13.–14. století (černě lokality doložené ve 2. pol. 13. stol., bíle ve 14. století): 1 Trutnov město, 2 Trutnov hrad, 3 špitál zderazských křižovníků, 4 Horní Staré Město, 5 Bojiště, 6 Hajnice – Brusnice, 7 Poříčí, 8 Voletiny, 9 Debrné, 10 Libeč, 11 Zlatá Olešnice, 12 Bernartice, 13 Okrzezsyn (Albendorf), 14 Volanov, 15 Miszkowice (Michelsdorf), 16 Královec, 17 Chełmsko Śląskie (Schömberg), 18 Dobromyśl (Kindelsdorf), 19 Kochanów (Trutliebesdorf), 20 Błażejów (Blassdorf), 21 Kratzbach, 22 Zdoňov (Merkleinsdorf), 23 Rechenburk, 24 Bolkov, 25 Horní Vlčice, 26 Poříčí – Zámecký vrch, 27 Radvanice – Starý zámek, 28 Hajnice – Kyje, 29 Vizmburk, 30 Lubawka, 31 Uniemyśl (Berthelsdorf), 32 Žacléf, Mladé Buky, 34 Javorník, 35 Vlčice, 36 Čermná, 37 Pilnikov, 38 Chotěvice, 39 Koclěrov, 40 Staré Buky, 41 Střítěž, 42 Horní Ždár, 43 Starý Rokytník, 44 Chvaleč, 45 Malé Svatoňovice, 46 Úpice. Královský hrad Trutnov (2); weichbild (1, 4–8, 12–14, 31, 42); statky zderazského kláštera (3, 9–10); švábenická opevněná sídla (23–26, 27, 28); švábenické (19–21) a královské (15–18, 22) statky do r. 1289; od r. 1292 příslušenství cisterckého kláštera v Krzeszowě (16, 30) od 1343 (17, 20, 21, 31); manské statky a tvrže (32–40); vizmburské panství (29, 44–46), archeologicky zkoumané manské tvrže (33, 34, 43). — Fig. 1. Schematic reconstruction of the settlement network in the region of Trutnov town and the adjacent borderlands in the 13th–14th centuries (black sites documented to the second half of the 13th century, white to the 14th century): 1 Trutnov town, 2 Trutnov castle, 3 the spital of the Zderaz crusaders, 4 Horní Staré Město, 5 Bojiště, 6 Hajnice – Brusnice, 7 Poříčí, 8 Voletiny, 9 Debrné, 10 Libeč, 11 Zlatá Olešnice, 12 Bernartice, 13 Okrzezsyn (Albendorf), 14 Volanov, 15 Miszkowice (Michelsdorf), 16 Královec, 17 Chełmsko Śląskie (Schömberg), 18 Dobromyśl (Kindelsdorf), 19 Kochanów (Trutliebesdorf), 20 Błażejów (Blassdorf), 21 Kratzbach, 22 Zdoňov (Merkleinsdorf), 23 Rechenburk, 24 Bolkov, 25 Horní Vlčice, 26 Poříčí – Zámecký vrch, 27 Radvanice – Starý zámek, 28 Hajnice – Kyje, 29 Vizmburk, 30 Lubawka, 31 Uniemyśl (Berthelsdorf), 32 Žacléf, Mladé Buky, 34 Javorník, 35 Vlčice, 36 Čermná, 37 Pilnikov, 38 Chotěvice, 39 Koclěrov, 40 Staré Buky, 41 Střítěž, 42 Horní Ždár, 43 Starý Rokytník, 44 Chvaleč, 45 Malé Svatoňovice, 46 Úpice. Trutnov castle (2); weichbild (1, 4–8, 12–14, 31, 42); estates of the Zderaz monastery (3, 9–10); Silesian fortified sites (23–26, 27, 28); Silesian (19–21) and royal (15–18, 22) estates before 1289; from 1292 the dependencies of the Cistercian monastery in Krzeszow (16, 30) from 1343 (17, 20, 21, 31); manorial estates and castles (32–40); Vizmburk lordship (29, 44–46), archaeologically examined manorial castles (33, 34, 43). — Fig. 1. Schematic reconstruction of the settlement network in the region of Trutnov town and the adjacent borderlands in the 13th–14th centuries (black sites documented to the second half of the 13th century, white to the 14th century): 1 Trutnov town, 2 Trutnov castle, 3 the spital of the Zderaz crusaders, 4 Horní Staré Město, 5 Bojiště, 6 Hajnice – Brusnice, 7 Poříčí, 8 Voletiny,

tržně-výrobního centra oblasti. Existenci již fungujícího ekonomického zázemí Úpy by nasvědčovala další písemná zmínka k témuž datu známá z konfirmační listiny Václava II. z roku 1301, v níž se dovídáme o darování dvou vesnic (uváděných také v předchozí biskupské listině) s příslušenstvím (mlýn) a dalšími příjmy Idíkem ze Švábenic úpskému špitálu zderazských křižovníků: „... *Lubcze et Debrny, uillarum circa Upam* ...“ (*CIM II*, č. 72, s. 134)¹⁰.

V písemném dokumentu uváděné vesnice k roku 1297 (*Bernarthicz, Olesna, Alberonis villa*; *RBM II*, č. 1769, 761) byly s největší pravděpodobností další součástí ekonomického zázemí rodící se městské obce, váháme ale s určením jejich počátků. Je možné, že vznik těchto sídel souvisel s další osídlovací vlnou, která mezi jinými našla ohlas v mnohem mladší kronikářské zprávě opatovického benediktina Neplacha k roku 1277 (srov. *Wolf – Kalistová 1964*, 39). Z uváděných listin vyplývá, že v posledních decenních 13. století byla na Trutnovsku síť venkovských sídlišť sahající až na samé česko-slezské pomezí. Zmíněné písemné prameny nás navíc upozorňují na několik dalších směrodatných okolností, které mohou ozřejmit hospodářské poměry kraje a jejich vztah k počátkům lenního zřízení. Např. údaj v darovací listině Vítka ze Švábenic a Úpy z roku 1297, týkající se mimo jiné povolení zderazským křižovníkům přidat k mlýnu v městě Úpě čtyři až šest kol (*RBM II*, č. 1769, s. 761), poukazuje na rostoucí energetickou náročnost potravinářské výroby, vyplývající z rostoucího populačního tlaku na zemědělskou výrobu, který se odrazil právě v houstnoucí sídelní síti. Další pozoruhodnou skutečností představuje prostorová povaha většiny vesnic doložených v průběhu 2. poloviny 13. století. Vesnice totiž byly zpravidla situovány buď v nejbližším okolí vznikajícího města Úpy, nebo v severovýchodním směru k rozvodí. Naopak vesnice doložené poprvé až po pol. 14. století jako manské statky byly lokovány zejména v jižní a západní části trutnovského městského regionu (*obr. 1*).

Pro pochopení, v čem tato prostorová vyhraněnost sídelní struktury spočívala, je zapotřebí vrátit se k majetkovým transakcím z roku 1289 mezi knížetem Bolkem I. a českou stranou. Ty se týkaly obcí koncentrujících se na česko-slezské hranici, především ale mimo dosah mílového okruhu pozdějšího královského města Trutnova. Z toho bychom mohli dále vyvozovat, že majetkové převody byly důsledkem širších zájmů českého panovníka a sle-

¹⁰ Svrchu citované listiny jsou editory CDB z hlediska pravosti považovány za nejisté, jejich základ však za pravdivý, a to i přesto, že se dochovaly v podezřelé Václavově konfirmaci (*CIM II*, č. 71, s. 133; *Šebánek – Dušková 1974*, 336, 338, 344). Srov. papežskou listinu z roku 1283, potvrzující patronátní práva zderazského kláštera na městský kostel sv. Marie a na špitální kostel sv. Petra, která předtím vykonával Idík (*RBM II*, č. 1294, s. 557); srov. též druhou listinu Václava II. z roku 1301 (*CIM II*, č. 72, 134–137; k tomu srov. *RBM II*, č. 1769, s. 761).

←
9 Debrné, 10 Libeč, 11 Zlatá Olešnice, 12 Bernartice, 13 Okrzezsyn (Albendorf), 14 Volanov, 15 Miszkowice (Michelsdorf), 16 Královec, 17 Chełmsko Śląskie (Schömberg), 18 Dobromysl (Kindelsdorf), 19 Kochanów (Trutliebesdorf), 20 Błażejów (Blassdorf), 21 Kratzbach, 22 Zdoňov (Merkleinsdorf), 23 Rechenburk, 24 Bolkov, 25 Horní Vlčice, 26 Poříčí – Zámecký vrch, 27 Radvanice – Starý zámek, 28 Hajnice – Kyje, 29 Vizmburk, 30 Lubawka, 31 Uniemyśl (Berthelsdorf), 32 Žacléř, Mladé Buky, 34 Javorník, 35 Vlčice, 36 Čermná, 37 Pilníkov, 38 Chotěvice, 39 Kocléřov, 40 Staré Buky, 41 Střítěž, 42 Horní Žďár, 43 Starý Rokytník, 44 Chvaleč, 45 Malé Svatoňovice, 46 Úpice. Trutnov royal castle (2); *weichbild* (1, 4–8, 12–14, 31, 42); farmsteads of the Zderaz monastery (3, 9–10); Lords of Švábenice fortified seat (23–26, 27?, 28); Lords of Švábenice (19–21) and Royal (15–18, 22) estates to 1289; chattels of the Cistercian house at Krzeszów from 1292 (16, 30) and from 1343 (17, 20, 21, 31); vassal homesteads and manors (32–40); the Vizmburk estates (29, 44–46); archaeologically investigated vassal manors (33, 34, 43).

doval-li jimi panovník cokoli, pak jistě ekonomicky nepoškodit město, jež roku 1301 nazývá svým (*CIM II*, č. 72, s. 134). Zdá se tedy, že prostorová dichotomie „staršího“ a „mladšího“ venkovského osídlení spočívala ve snaze zajistit různým subjektům v téže oblasti stabilní hospodářské zázemí. Na jedné straně městské obci, na straně druhé manskému zřízení, jež se o ono „mladší“ osídlení zjevně opíralo. Nevíme ale, do jakého období spadají počátky tohoto „mladšího“ osídlení, je však pravděpodobné, že jeho vznik podnítila snaha o budování manské soustavy.

Z toho se dá vyvodit, že výstavbu sídelní sítě na Trutnovsku funkčně a prostorově určovaly odlišné právní struktury odpovídající hospodářským a administrativním potřebám zcela rozdílných institucí. Ve prospěch této teze svědčí pozdější písemné údaje zaznamenané v Zemských deskách svídnicko-javorského knížectví, které pocházejí z doby, kdy Trutnov a Dvůr Králové byly v zástavě svídnicko-javorských knížat a spadaly pod jejich správní agendu v letech 1362/1365–1392. V Landbuchu je Trutnovsko chápáno jako specifické území s určitým příslušenstvím, pro něž se zde zpravidla užívá latinského termínu *districtus* nebo synonymního německého pojmu *weichbild* (vikbild)¹¹. I přes příznačnou terminologickou rozkolísanost, lze říci, že oba termíny v českých zemích označovaly „Landbezirke, deren Dörfer mit dem Recht einer bestimmten Stadt verwaltet wurden und deren Obergericht die Gemeindegerechtsorgane derselben Stadt bildeten“ (*Bakala 1976*, 77).

Domnívám se proto, že i přes absenci jednoznačných dokladů pro 2. pol. 13. století již nyní můžeme podpořit tezi, že vikbildní zřízení rozšířené od 1. pol. 13. století především v Lužici, Slezsku, Velkopolsku, na severní Moravě aj., zapustilo kořeny také na jihovýchodě Podkrkonoší. Tato instituce, úzce spojená s procesy kolonizace a emfyteutizace (*Bakala 1976*, 83), měla zajišťovat nejen reorganizaci starších sídelních struktur na německé právo, ale také relativně rychlé a efektivní osídlování liduprázdných oblastí¹². Předpokládala, že jedna z vysazených vesnic na kolonizovaném území získá charakter tržního a právně-administrativního centra, které se stane zárodkem budoucího města. Vznikající městská obec pak s ostatními vesnicemi vytvářela autonomní soudní celek, který odpovídal právním zvyklostem a ekonomickým výhodám lokátorů a přichozích osadníků (*Zientara 1973*, 686–687; *Kejř 1998*, 167–169).

Spojitosť pojmu *weichbild* (*districtus*) s oblastí v okolí města Trutnova ve 2. pol. 14. století napovídá, že tato instituce mohla být s Trutnovskem a vůbec s celou oblastí na rozvodí spojena již od 2. pol. 13. století, kdy představovala hybnou páku kolonizačních aktivit. Nasvědčuje tomu listina Bolka I. z roku 1292, v níž kníže nadal cisterciácký klášter v Krzeszowě „městem“ Lubawkou a vesnicemi v okolí, přičemž zdůraznil, aby tyto vesnice, „... *que iam ibidem circumquaque sunt locate, et que deinceps ab eisdem fratribus de novo locabuntur, ad ipsam civitatem Lubaviam volumus omnes cum omni iure ex integro pertinere, iudicium omne in causis tam maioribus quam minoribus hiis premissis de nostra speciali addentes gracia, iudicio sanguinis eis concesso ob hoc et nominatenus hic*

¹¹ „... in villa Wilhelmsdorf districtus Trautenaviensis iacentes ...“ (*Landbuch I*, č. 27, s. 9); „... in dem dorfe zum Zar gelegin dez weichbildes zu Trowthenow ... und in dem dorfe zur Hoenbrucken gelegin ouch dez weichbildes zu Trowthenow“ (*Landbuch II*, č. 454, s. 93). Termín *weichbild* se ojediněle vyskytuje v *Chronik der Stadt Trautenau* Simona Hüttela z 2. pol. 16. století (*Schlesinger 1881*, 13, 180).

¹² Rozbor listin k severomoravským vikbildům ukázal, že se jejich aplikace vztahovala na územích s kolonizační činností šlechtý s výjimkou držav olomouckého biskupa Bruna (*Bakala 1976*; pro Čechy srov. *Žemlička 1998*, 522–524).

expresso“ (*Grünhagen – Markgraf 1883*, 641). Dodejme, že podřízení stávajících a budoucích vesnic jurisdikci města, resp. městskému rychtáři, mělo své obdoby např. u severomoravských *weichbildů* (*Bakala 1976*).

Časoprostorová dichotomie venkovského osídlení v okolí města Trutnova tedy pravděpodobně spočívala v povaze vikbildního zřízení, které v tomto případě utvářelo kompaktnější sídelní strukturu (srov. *Bakala 1976*, 85). Jako součást trutnovského distriktu jsou totiž v svídnicko-javorském Landbuchu uváděny zpravidla právě ty obce, jimž jsme zde přičtkli pracovní termín „starší“ osídlení, tj. většina vesnic doložených písemnými prameny v okolí tržního centra Úpy ve 2. pol. 13. století. Z tohoto faktu bychom mohli vyvozovat, že právě toto „starší“ osídlení bylo plánovitě vytvořeným ekonomicko-právním celkem na způsob *weichbildu*, který byl tímto (nebo právě proto) prostorově i právně definovaným vůči „mladšímu“ osídlení. „Mladší“ vesnické osídlení pak posloužilo nejen jako materiální základna odlišné právně-administrativní struktury, manského zřízení, ale také jako ekonomické zázemí města Trutnova, jež v 1. pol. 14. století hospodářsky sílilo. To vše lze podložit tím, že v době vedení Landbuchu panovalo vědomí o rozdílné právní příslušnosti sídlišť, které výslovně rozlišovalo mezi majetky příslušejícími jednak k manství, jednak k *weichbildu* (*Landbuch II*, č. 774, s. 152).

Lze tedy shrnout, že na prostorovou povahu formující se sídelní sítě v okolí Trutnova působily konkrétní politické a hospodářské faktory, přičemž předpokládáme, že chronologicky byly spojené nejprve s konstitucí trutnovské městské obce a s tržními vztahy jako nutnou podmínkou hospodářského rozvoje a sídelní stability regionu (*Klápště 1994*, 51–52). Třebaže nemáme k dispozici přímé svědectví písemných pramenů, domnívám se, že nezbytnost regulace hospodářských vztahů mezi vznikajícím městem Trutnovem a jeho zázemím vtiskla prvotní podobu stabilnímu středověkému osídlení. Nasvědčuje tomu fakt, že sídliště trutnovského *weichbildu* takřka vzorově respektovala okruh městského milového práva (*obr. 1*; srov. *Weczerka 1977*, 642–643)¹³.

Bylo již řečeno, že o samotných počátcích trutnovské vikbildní soustavy postrádáme jakékoli písemné údaje. Předpokládaná translace Úpy (*Vpa primum*) z původní polohy do míst pozdějšího města (*Vpa secundum*; *CDB V.1*, č. 222+, s. 345) nicméně naznačuje, že zde po roce 1260 patrně došlo k částečné proměně osídlení (předlokačního?), která se zavedením instituce *weichbildu* v českém Podkrkonoší mohla souviset. Samotné město Trutnov by tak podle modelové představy o vývoji center vikbildních okrsků prodělalo vývoj z terminologicky nejednoznačně definovaného tržního střediska oblasti (distriktu), doloženého pod jménem Úpa (*Vpa secundum*) k rokům 1260, 1283 (*RBM II*, č. 1294, s. 557) a 1297 („*in foro predicti loci*“; *RBM II*, č. 1769, s. 761), v institucionální město snad již po roce 1300, jak to ostatně odpovídá znění nejstarších písemných zmínek (*CIM II*, č. 72,

¹³ Identická hospodářská a soudní úloha *weichbildu* zachycena v listině Přemysla Otakara II. z roku 1265, týkající se vysazení města Poličky a okolních vesnic (*CDB V.1*, č. 457, s. 674–676; *Zemlička 1998*, 522–524). Ekonomickou funkci vikbildy charakterizuje K. Maleczyński (1960, 461): „Ale najgróźniejszym konkurentem dla oficjalnego rzemiosła miejskiego jest rzemiosło wiejskie, zwłazcza w obrębie okręgu miejskiego (*Weichbild*) ... Dla obrony przed tą konkurencją każde prawie miasto stara się i ostatecznie uzyskuje tzw. prawo mili, mocą którego wszelkie rzemiosło i handel w promieniu mili od miasta były zakazane i stać się miały monopolem mieszczaństwa“. Tuto obecnou představu doplňuje pasáž privilegia Ferdinanda I. Habsburského pro Trutnov z r. 1542, která se odvolává na starší stav: „*zum vierden sollen alle handwerker, die in der stadt beurger sein und zur aussetzung gehoeren, in ainer meil umb die stadt auf den doerfern wie vor alter durch die stoerren nicht gehindert werden*“ (cit. dle *Schlesinger 1881*, 89).

s. 134–137; srov. *Kejř 1998*, 92)¹⁴. S právní a hospodářskou stabilizací střediska soustavy pravděpodobně souvisely výrazné proměny jeho prvotní zástavby, což dokládají archeologicky identifikované zahloubené reliktky budov v severovýchodní části historického jádra města, datované právě do 1. pol. 14. století (*Sigl – Wolf 1983*).

Jestliže tedy vznik sídelní sítě byl na Trutnovsku ve 2. pol. 13. století podmíněn pronikáním instituce weichbildu do jižního podhůří Krkonoš, kde měla zajistit zdárný průběh výstavby tržního centra s prvotní spádovou oblastí, pak její pozdější zahušťování pravděpodobně souviselo s posilováním hospodářské a strategické role města a královského pomezního hradu Trutnova s jeho lenním obvodem. Když roku 1316 dal Jan Lucemburský Půtovi z Turgova do zástavy „*oppidum suum dictum Hof cum militibus et vasallis ac incolis tam ad ipsum oppidum quam ad civitatem Trutenow, ipsa civitate Trutenow et castro ibidem exclusis*“ (*CIM II*, č. 99, s. 173), bylo to v době, kdy již venkovské osídlení vně vikbildního okrsku patrně existovalo a plnilo funkci ekonomického zázemí jak města, tak manské soustavy. Podobně jako vznik manského zřízení můžeme i počátky tohoto osídlení klást pravděpodobně již před rok 1316, kdy jsou manové poprvé připomínáni.

5. Organizace manské soustavy a její odraz v sídelní struktuře

Existence manské soustavy byla tedy umožněna teprve konstituováním agrárního zázemí, které spolu s vesnicemi vikbildního okrsku tvořilo dvojjediný hospodářský celek s tržně-výrobním centrem oblasti – Trutnovem. Funkce vlastního vesnického zázemí lenního obvodu spočívala v ekonomickém zajištění povinností manů, k jejichž plnění je zavazovala služba pánovi. Třebaže o organizaci lenního zřízení, o povinnostech a výsadách trutnovských manů se nám pro 13.–14. století nedochovalo příliš mnoho detailnějších zpráv, svědčí o nich alespoň zprostředkovaně listina Jana Lucemburského z roku 1340. Tímto dokumentem král vyjímá z pravomoci královských krajských úředníků vazaly a obyvatele města Trutnova a Dvora a zdůraznil, aby se tito z vůle jeho předchůdců řídili stejnými právy jako manové Kladska a Budyšínska (*CIM II*, č. 216, s. 340). Ačkoli je zapotřebí respektovat, že manské systémy byly soustavami s individualizovanými právně-organizačními prvky (*Doležal 1992*, 249), můžeme z toho, co je známo o manském systému v Kladsku, alespoň v obecném měřítku usuzovat na trutnovský lenní obvod¹⁵.

¹⁴ Viz též listina Jana z Wartenberka z roku 1313 zmiňující rychtáře Leopolda a *ciues de Nouo Truthnow* (*RBM III*, č. 133, s. 56).

¹⁵ Analýza písemných pramenů k vývoji kladského lenního systému ukázala, že manové byli s největší pravděpodobností již od 2. pol. 13. století sociálně strukturovaným uskupením, jehož povinností ke králi, resp. k purkrabímu na kladském královském hradě, byly odstupňovány dle sociální příslušnosti jednotlivých leníků, tj. šlechtických manů a rychtářů. Týkaly se zejména vojenské služby a placení berně z lánu. V praxi šlo např. o to, aby byli šlechtičtí manové schopni v případě potřeby postavit čtyřicet koní, rychtáři pouze osm koní. Roku 1325 tyto povinnosti potvrdil a upravil král Jan Lucemburský, přičemž přikázal, aby možnost každého mana sloužit v případě okamžité potřeby byla zajištěna ekonomicky tím, že musí držet jedno léno, aniž by jej mohl dělit. Fakt, že hmotné zabezpečení vazalů bylo ve vlastním zájmu panovníka, dokládá další dokument z roku 1334, v němž král upravil (neboli snížil) daňovou zátěž leníků tak, aby odpovídala ekonomickému potenciálu kraje. Roku 1336 se pak navíc zřekl patronátních práv ke kostelům na panstvích šlechtických manů. Právní, soudní a především dispoziční práva byla stvrzena, upravena a částečně také vztahena na poddané kladských manů privilegiem Karla IV. v roce 1350 (*Musil 1999*, 45–49).

Z rozboru nejstarších písemných zpráv o manském systému v Kladsku, které pocházejí zejména z 1. pol. 14. století, vyplynulo, že materiální zabezpečení lenních obvodů hrálo prvořadou, ne-li rozhodující úlohu. Zcela jistě se promítlo také do provozuschopnosti trutnovského manského zřízení, které bylo, podobně jako v Kladsku, původně založeno na lenních vztazích služebně vojenské povahy, v lucemburské epoše kombinovaných s tzv. lény vyššího typu (*Kavka 1990, 234; srov. Sviták 2002*).

I přesto, že písemné prameny v otázce správy a organizační struktury manství neumožňují jednoznačný výklad, je zřejmé, že také na Trutnovsku stál v čele manského systému bezpečně od 14. století panovníkův zástupce, purkrabí, který nad trutnovskými a dvorskými „*nobiles, milites et vasalli*“ (*CIM II, č. 216, s. 340*) vykonával soudní pravomoc a který pravděpodobně od počátků manské soustavy sídlil na trutnovském hradě a předsedal zde manskému soudu (*Jurek 2004, XII; srov. Sviták 2002, 93; Urban 2003; AČ XV, 344–508*)¹⁶. Vzhledem k absenci příslušných písemných zmínek ale musíme ponechat otevřenou otázku, zda byl purkrabí do své funkce jmenován panovníkem i v případě, že Trutnovsko a Královedvorský území byly dány králem do zástavy. Mezi *nobiles* a *milites* bychom pak mohli zařadit více či méně významné manské šlechtické osoby, které se zavázaly vykonávat vojenskou službu a v případě potřeby měly pravděpodobně tvořit jádro jízdního oddílu. Roku 1316 měl takový vojenský sbor čítat na čtyřicet osob (koní), přičemž k jeho vyslání se zavázal zástavní držitel Trutnovska a tehdy patrně nejvýznamnější královský man Půta z Turgova (*CIM II, č. 99, s. 173*). Jako *vasalles* snad vystupují další složky služebního aparátu (rychtáři, poddaní), jak to ostatně pro kladské manství předpokládá *F. Musil (1999)*. Organizační příbuznost kladského a trutnovského manského zřízení v tomto směru dokládá mnohem mladší opis listiny z roku 1455, v níž manové Mikuláš a Hanuš Zilvárové vedle výčtu svobod rychty v Mladých Bukách stanovují její povinnosti: „*A jestliže by se udála vojna v koruně České, anebo přikázanie, tehdy má rychtář v Mladých Buciech našeho vojenského vozu hlédati a opatrovati, aneb jednoho miesta sebe ... vypraviti ...*“ (*AČ XV, 346–347*). Také zde byl součástí organizační struktury manství rychtář, zatímco ale v Kladsku nebyl podřízen šlechtickému majiteli vsi (*Musil 1999, 44*), na Trutnovsku zřejmě ano. Není bez zajímavosti, že se zde jedná o případ tzv. dvojího zastoupení v manské povinnosti (*Doležal 1992, 247*), avšak byl-li tento typ služby původní či již transformovanou podobou lenních závazků, přesně nevíme.

Trutnovský lenní systém se svými organizačními a administrativními rysy představoval jeden z nejvýznamnějších mocenských nástrojů, který vedle hospodářských faktorů formoval sídelní síť. Předpokládáme, že vesnice příslušející k tzv. „mladšímu“ osídlení, jejichž prostorová struktura byla od 14. století prokazatelně spoluvytvářena či doplněna manským sídlem, tvrzí, byly pravděpodobně oním lénem, které vazalovi zajišťovalo hmotné podmínky pro život, obranu, reprezentaci a „pracovní náplň“. Jinými slovy, byly manským statkem

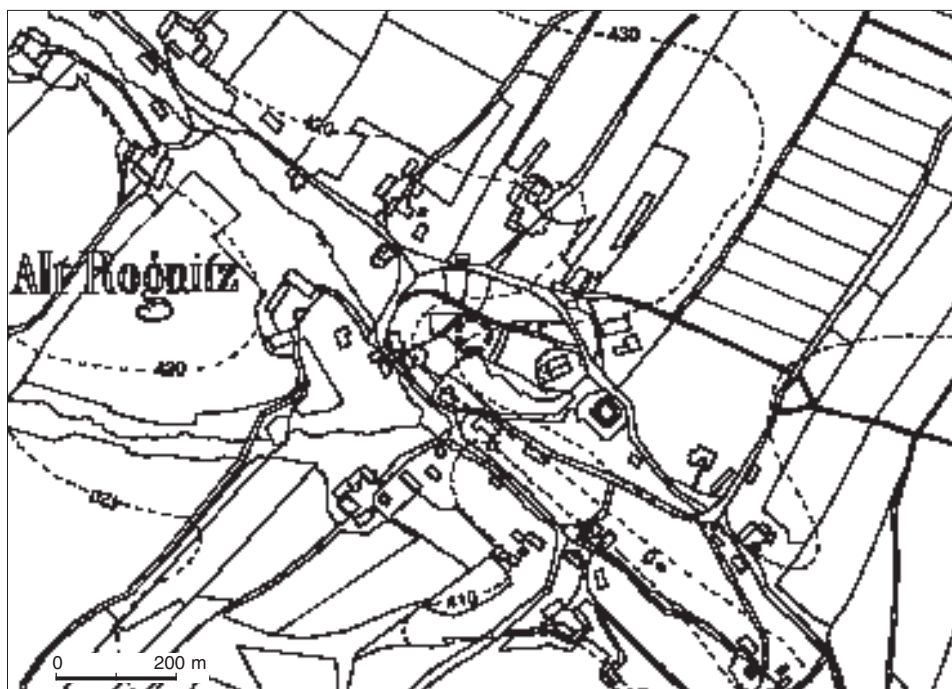
¹⁶ „*Sjítí také pánuov manuov podle starodávneho manského práva bylo jest na zámku Trutnově v světnici soudně*“, dovidáme se k roku 1527 (*AČ XV, č. 229, s. 478*). V diskusi o správních aspektech trutnovského manského systému byla existence vlastní samosprávy lenního obvodu v předhusitském období vyloučena s poukazem na absenci přímých dokladů o manském soudu a jeho přisedících v písemných pramenech (*Sviták 2002*). Zmínka v slezských dokumentech o trutnovském purkrabím Kunerovi z 2. pol. 14. století, zdá se, svědčí o opaku (*Jurek 2004, XII, pozn. č. 27*). Vzhledem k přítomnosti weichbildu na Trutnovsku lze souhlasit s názorem, že označení „manský kraj“ můžeme vztahovat nikoli na kompaktní území, nýbrž na statky vázané manskými vztahy (viz *Sviták 2002, 93*).

Obr. 2. Makrostruktura sídelní sítě v okolí Trutnova zachycená na tzv. Prvním vojenském mapování z roku 1781. – Fig. 2. Macrostructure of the settlement network around Trutnov, as recorded by the "First Military Mapping" (1781).

jako např. vsi Chotěvice, Pilníkov, Vlčice, Staré Buky, Mladé Buky, Starý Rokytník, Kocleřov ad. (*Sedláček 1887*).

Otázkou zůstává, v jakém chronologickém vztahu byla lokace dané vesnice a budování manského sídla. Lze se domnívat, že vytvoření makrostruktury manských sídel mohlo proběhnout současně s hospodářskou stabilizací k nim příslušejících venkovských sídlišť. Jejich vznik dokládá, že hospodářský potenciál kraje nebyl výstavbou vikbildního okrsku nijak vyčerpán, a to i přesto, že Trutnovsko jako podhorská oblast neskýtala příliš vhodné podmínky pro zemědělskou výrobu. Výstižně v tomto ohledu vypovídá Tereziánský katastr český, jenž bonitu zemědělské půdy zařadil do nejméně výnosných tříd (*Chalupa a kol.*

Obr. 3. Starý Rokytník, topografie manského sídla na vesnici v tzv. Vodní mapě z roku 1841 (vrstevnice dle ZM 1 : 10 000). – Fig. 3. Starý Rokytník, topography of a vassal seat in a village on the “Water Map” of 1841.

1964, 277–278)¹⁷. Vyspělé právně-hospodářské formy a technologie však umožnily, aby zemědělská výroba překonávala ekologické nevýhody podkrkonošské krajiny, jinak bohaté na zdroje přírodních surovin. Z tohoto důvodu prostorová makro- a mikrostruktura vesnice reagovala na geomorfologické zvláštnosti krajiny: hustota osídlení zde zdaleka nedosahovala tak velkého stupně jako na starém sídelním území. Současně délka katastru a členění obdělávané půdy odpovídaly jak technikám obdělávání v náročném terénu, tak principům emfyteuze, což se odrazilo ve specifické sídelní formě vesnic a k nim přiléhající pásové pluzině, jak to rovněž předpokládá literatura (např. *Kuhn 1971*, 33–34; *Boháč 1986*, 21). V naprosté většině je charakterizují dlouhé lesní lánové vsi, zpravidla vysazené v údolích podél vodních toků (*obr. 2*). Z hlediska kapacitních možností regionu bylo možné, aby síť venkovských sídlišť z doby kolem roku 1300 byla během 14. a 15. století doplněna o další vesnice, příslušející na jedné straně k vikibildnímu okrsku (např. *Uniemyśl: Landbuch I*, č. A5, s. 212; *Čermná: Landbuch II*, č. 356, s. 74; *Žďár: Landbuch II*, č. 454, s. 93), na straně druhé k manským statkům (např. *Babí, Lampertice: AČ XV*, s. 465), nehledě na to, že se některé z nich postupně stávaly statky alodními, nebo naopak manskými (*AČ XV*, 344–508; srov. *Sedláček 1887; Doležal 1992*).

¹⁷ Otázkou zůstává podíl agrární a neagrární výroby na hospodářském rozvoji regionu. Srov. úvahy o sklářské výrobě v Krkonoších (*Wolf 1967*, 52) a archeologicky doložené využívání přírodního potenciálu krajiny k výrobě dehtu v západní části lesa Království na horním Labi (*Tichý – Wolf 2001*).

Obr. 4. Mladé Buky, topografie manského sídla ve vesnici v tzv. Vodní mapě z roku 1841 (vrstevnice dle ZM 1 : 10 000). – Fig. 4. Mladé Buky, topography of a vassal seat in a village on the “Water Map” of 1841.

Zatímco makrostruktura manských sídel vyplývala z hospodářských nároků, jejich mikrostrukturu určovaly s největší pravděpodobností odlišné faktory. Topografii manských sídel na vesnici nepochybně podmiňovaly vojenské a sídelně reprezentační potřeby, které rezidenci mana vytěsňovaly na okraj zástavby zemědělských usedlostí (*obr. 4*), a to do výšinných či nížinných poloh skýtajících přirozené fortifikační podmínky v podobě obtížněji přístupných svahů, mokřin aj. Dnes více či méně zřetelné doklady fortifikačních prvků, tak jak byly mapovány povrchovým průzkumem, dokládají, že vojenský ráz sídla zajišťovalo umělé opevnění, jak to výstižně ilustruje mohutný, do skály vylámaný příkop, který odděloval manské sídlo od zbytku ostrožny ve Staré Rokytíně (*obr. 3*), nebo obdobně výrazné stopy opevnění v podobě vodního příkopu chránícího tvrz v nížinné poloze v Javorníku (*obr. 5*). Je ovšem otázkou, jestli postavení manských sídel ve struktuře vesnické zástavby odráželo pouze utilitární požadavky (převahu strategických a hospodářských funkcí lze zvažovat u javornické tvrže), víme-li, že držitelé manských statků současně uplatňovali patronátní práva k farním kostelům (*Kurka 1914, 546–558*). Avšak byl-li toto pravý důvod, proč některé z tvrzí vykazují více či méně těsný prostorový vztah k církevním stavbám (Mladé Buky, Staré Buky?, Vlčice), nelze jednoznačně říci. I tam, kde podací právo příslušelo manům, nemusela tato vazba vzniknout (Chotěvice?), nebo naopak, pokud takovýto vztah registrujeme, držitel tvrže patronátní právo k příslušnému kostelu nevykonával (Starý Rokytín).

Úkolem dalšího výzkumu zůstává potvrdit předpokládanou funkční a prostorovou vazbu některých tvrzí na poplužní dvory, ojedinele zmiňované jako příslušenství při transakcích s manskými statky ve 2. pol. 15. a 1. pol. 16. století (Rokytín: *AČ XV, č. 20, s. 356*; Chotěvice: *AČ XV, č. 90, s. 393*). Jde o to, zda zjištění z dosavadních povrchových průzkumů promítnutá do mladších mapových podkladů 18. a 1. pol. 19. století umožňují vyslovit domněnku, že některé manské tvrže (resp. tam, kde to umožňovala geomorfologická situace, viz Mladé Buky, Javorník) mohly být součástí mladších poplužních dvorů, které se pravděpodobně nacházely v jejich bezprostřední blízkosti a tvořily s nimi stavebně i hospodářsky propojený celek (*obr. 4; 5*).

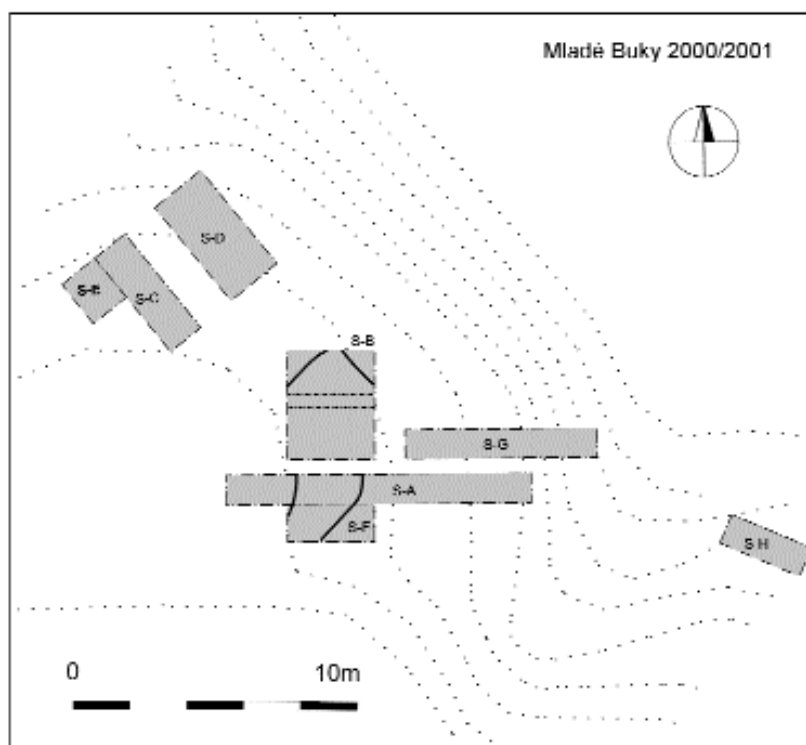
Obr. 5. Javorník, topografie manského sídla na vesnici v tzv. Vodní mapě z roku 1841 (vrstevnice dle ZM 1 : 10 000). – Fig. 5. Javorník, topography of a vassal seat in a village on the “Water Map” of 1841.

6. Archeologie k počátkům a podobě manských sídel

Archeologie manských sídel, jejich chronologie, stavební a fortifikační podoba i sociálně historická interpretace hmotné výbavy jsou oblastmi historicko-archeologického výzkumu, kterým na Trutnovsku dosud nebyla věnována širší pozornost. Přitom je zřejmé, že právě archeologické prameny mohou přinášet velmi cenné informace jak ke vzniku manských sídel, a tím i nepřímo k počátkům lenního systému, tak k úvahám o hmotné kultuře při studiu každodenního sociálního a hospodářského prostředí tvrzí. Jedná se tedy především o ty okruhy otázek, o kterých písemné prameny mlčí, nebo se jich dotýkají velice okrajově¹⁸. V našem případě je však věrohodnost archeologických informací do jisté míry limitována řadou zkreslujících faktorů, nesoustavným a nevelkým rozsahem terénních výzkumů počínaje a zpracováním, nejasnou chronologií pramenů a obecně přítomnými interpretačními potížemi konče. Pramenná základna byla v posledních dvaceti letech rozšířena pouze o nečetné záchranné či zjišťovací terénní odkryvy v Javorníku (*Jirásek – Sigl – Wolf 1988*), Starém Rokytníku (*Wolf 1989*) a Mladých Bukách (*Wolf – Wolf – Tichý 2002*).

¹⁸ Viz např. Trutnovské desky manské (AČ XV), které vypovídají zejména a pouze o majetkových převodech nemovitostí a o jejich majitelích v 2. pol. 15. – 1. pol. 16. století.

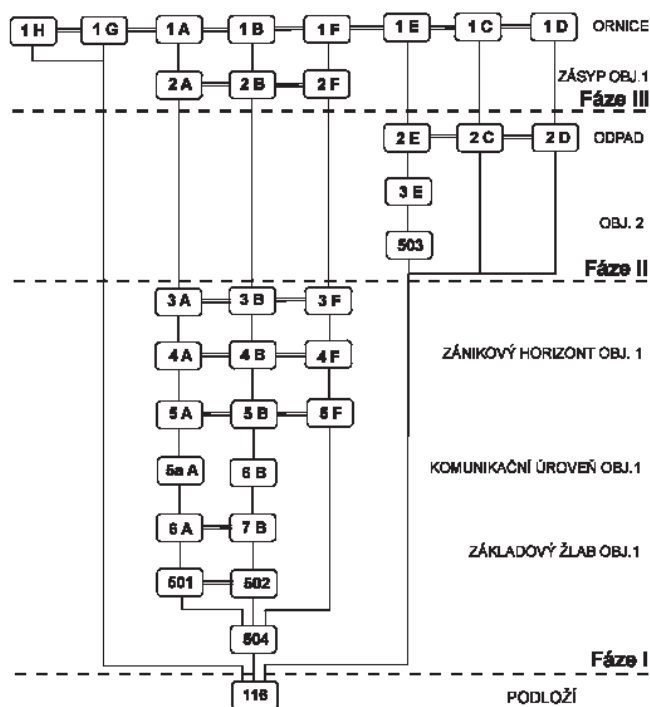

Obr. 6. Mladé Buky (čp. 398), tvrz: plán archeologických sond a hranice zahloubeného obj. 1 se vstupní šíjí. – Fig. 6. Mladé Buky (no. 398), fortified manor: plan of the archaeological trenches and edge of sunken feature 1 with its entrance.

Pro řešení otázky počátků manských tvrzí přinesl cenná zjištění archeologický výzkum v Mladých Bukách u Trutnova. Terénní výzkum, zaměřený nejprve na povrchový průzkum a posléze na vlastní odkryv lokality situované na jz. okraji intravilánu obce, zachytil dvě stratigrafické fáze, které dokládaly dvě sídelní etapy (*obr. 7*). První fázi osídlení reprezentovaly v centrálních partiích lokality odkryté relikty zahloubeného objektu 1 se vstupní šíjí (*obr. 6*)¹⁹.

Rozbor vlastností keramiky fáze I a nálezová situace v obj. 1 ukázaly, že k zániku tohoto stavebního objektu došlo v jediném časovém horizontu. Zhruba 30 kg přepálené mazanice (*obr. 16: 3–7*) a 7 kg fragmentů spálených dřevěných konstrukčních relikvů se patrně

¹⁹ V hodnocení nálezového prostředí objektu 1 byla zdůrazněna především přítomnost destrukčních uložení (vrstvy 3–5) a komunikačního stratigrafického horizontu (vrstva 6). Lze přepokládat, že převážná část keramiky, která zde představovala jediný datační prostředek, pochází ze závěrečné zánikové fáze existence stavby, nelze však vyloučit přítomnost keramických reziduí z fáze sídelní. Jejich eventuální datování do 2. pol. 13. století je otázkou dalšího výzkumu. Na jednorázové vytvoření destrukčního horizontu výplně obj. 1 poukazuje mimo jiné i pohyb zlomků těžké nádoby v jeho uložení. Keramika komunikační úrovně zahloubeného objektu a destrukční výplně vykazuje identické vlastnosti. Jde o keramiku dvou rozdílných výrobních tradic. Jednak o červeně malovanou keramiku oxidačního výpalu do modrobílých až šedých odstínů (*obr. 9: 1–3, 8*), jednak o keramiku hnědých odstínů redukčního výpalu s rytou výzdobou (*obr. 9: 4–6, 9–13; Wolf 2003*).

Obr. 7. Mladé Buky, Harrisova matice s vyznačením relativních sekvencí (fáze I–III) vývoje stratigrafických vztahů na lokalitě. Nestandardní číslování stratigrafických jednotek matice odpovídá původnímu označování kontextů v terénu (číslo označuje kontext a písmeno sondy). – Fig. 7. Mladé Buky, Harris matrix showing the relative sequence (phases I–III) of the development of the stratigraphic relationships at the site. The non-standard numbering of the stratigraphic units in the matrix reflects the original denotation of the contexts in the field (a numbers indicates a context and a letter a trench).

v důsledku požáru stavby stalo součástí destrukční výplně zahloubené části stavby se vstupní šíjí (vrstvy 3–5, obj. 1). Svědčí o tom nejenom rozptýl zlomků jednotlivých nádob v destrukční výplni, ale i větší či menší fragmenty bez jakýchkoli stop abraze povrchu. Zajímavým rysem keramiky z destrukční výplně obj. 1 je, že nenese jednoznačné stopy po sekundárním výpalu. To ovšem vyvolává otázky po příčině a intenzitě požáru, rozměrech stavby a jejího konstrukčního řešení a konečně také po funkci stavby. Asi 70 keramických zlomků, které byly objeveny v komunikační úrovni objektu, se nijak neliší od keramiky zánikového horizontu. Za způsob jejího uložení však vděčíme spíše prozaičtějším příčinám. Zánik objektu lze datovat do 1. pol. 14. století (srov. *Wolf – Wolf – Tichý 2002; Wolf 2003*).

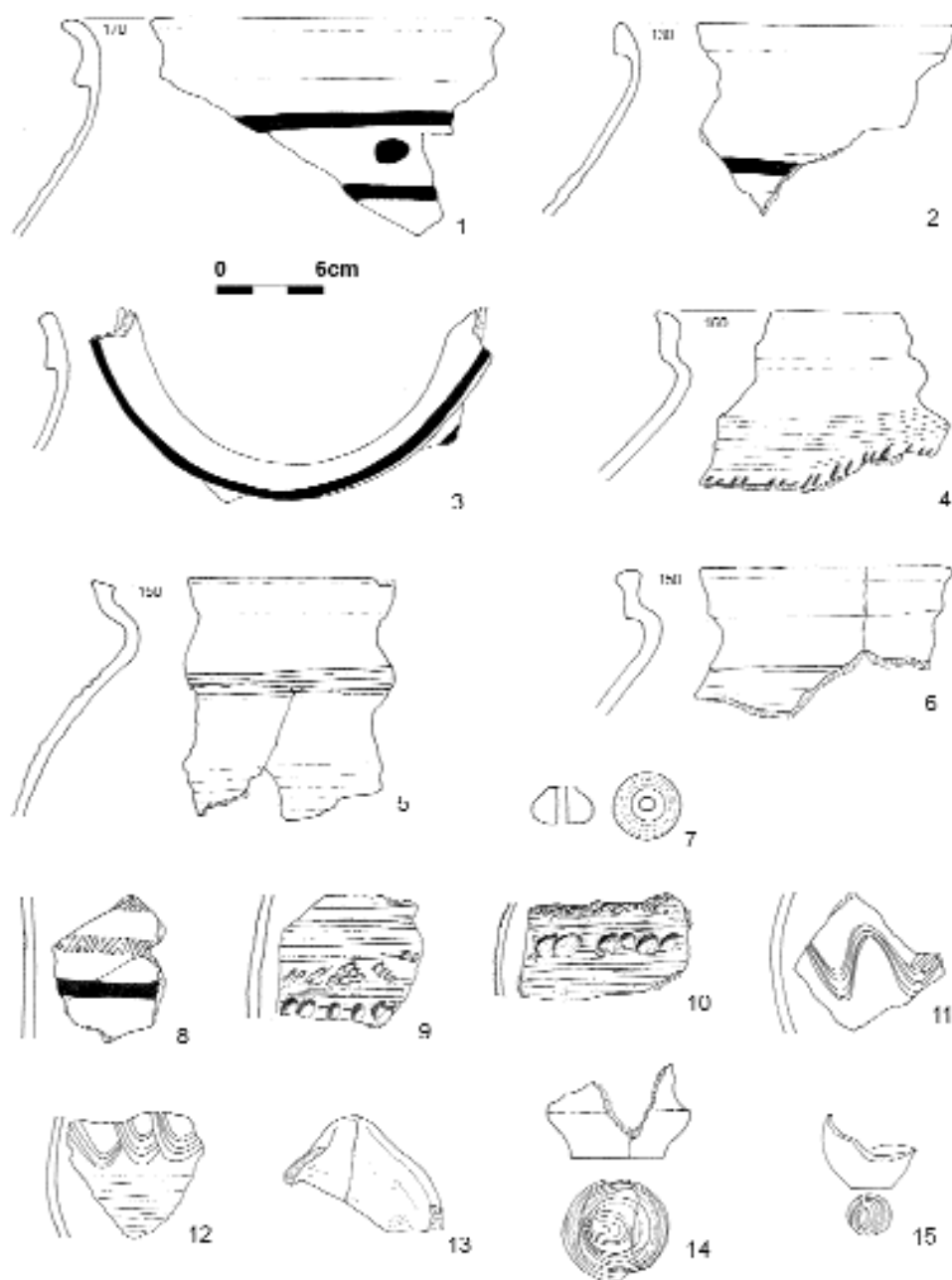
Odlišná váha byla při výzkumu přikládána mladším kontextům zřejmě odpadního charakteru zjištěným v okrajové severní části lokality. Ty reprezentovaly druhou stratigrafickou fázi, a tedy sídelní fázi II (stratigrafickou fázi III zde pomíjíme). Z předběžného posouzení keramických zlomků vyplynulo, že k tvorbě těchto odpadních uloženin mohlo docházet patrně v širším časovém intervalu. Absence makroskopicky postižitelné hranice kontextů však nevylučuje i uložení v kratším časovém úseku, a tedy i menší míru časové heteroge-

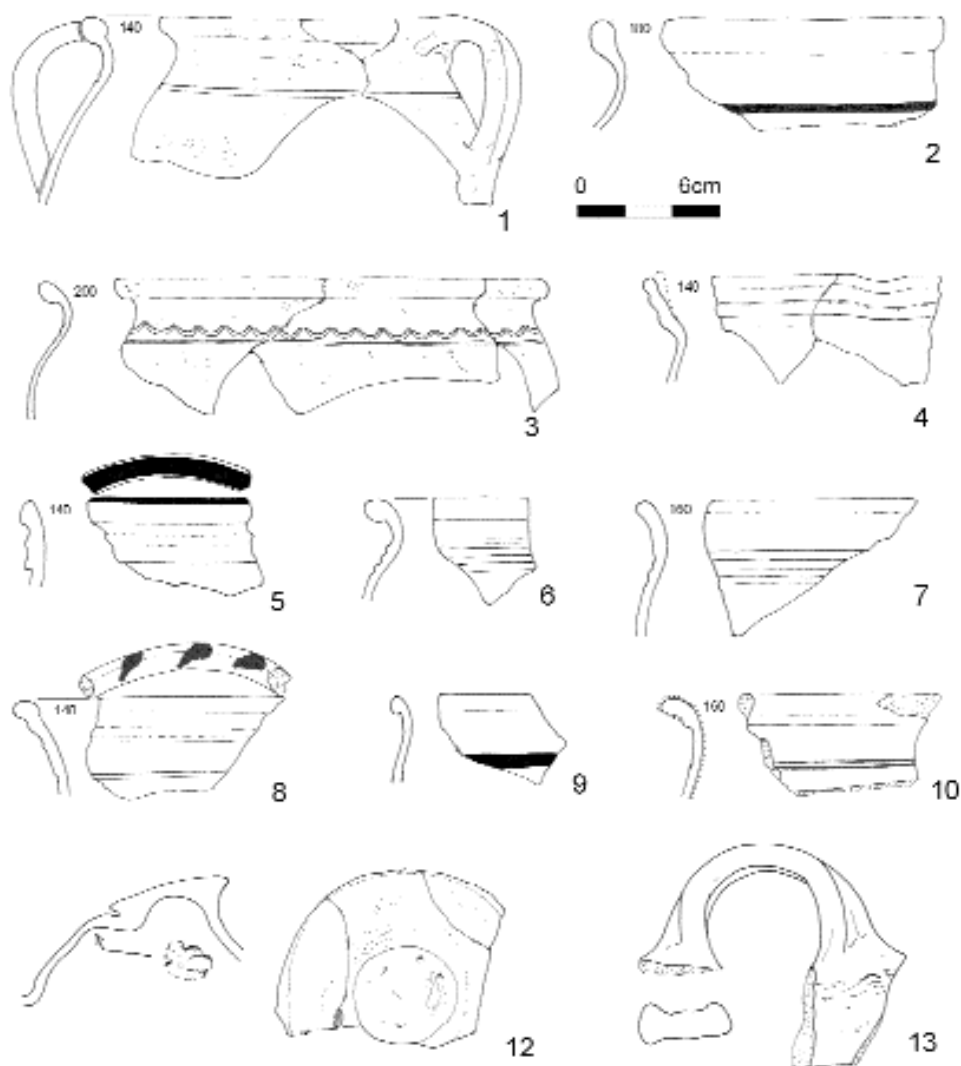
Obr. 8. Mladé Buky, tvrz, sonda B/II: severní část obj. 1 s relikty konstrukčních prvků na dně. – Fig. 8. Mladé Buky, fortified manor, trench B/II: the northern part of feature 1 with relicts of structural elements at the base.

nity keramických zlomků, než bychom předpokládali. Nasvědčuje tomu vysoký stupeň dochování fragmentů cihlově oranžové oxidační keramické třídy, mezi nimiž ale registrujeme zlomky se stopami povrchové abraze, které na povrchu déle odolávaly klimatickým faktorům, a které snad představují starší příměs (*obr. 10: 2*; srov. *Wolf – Wolf – Tichý 2002*). Je zde třeba připustit širší datování fáze II, a to do úseku 1. pol. 15. – 15./16. století (*obr. 10*).

Problém výkladu nálezové situace obj. 1 v Mladých Bukách tvoří hned několik vzájemně provázaných rovin. V první řadě se dotýká interpretace funkční a stavebně konstrukční, kterou vztahujeme k diskusi o funkci a stavebnímu řešení tzv. zemnic (*Klápště – Richter – Velímský 1996; Vařeka 2002*). V druhé řadě běží o neméně závažnou sídelně historickou interpretaci lokality. Zatímco v prvním případě lze uvažovat o zahloubené části stavby jako o suterénu dřevohlinité stavby s podezdívkou, v případě druhém jsme se i přes absenci jednoznačných stop po opevnění přiklonili k interpretační variantě manského sídla. Tomuto řešení napovídají nejenom zbytky opevnění, narušené pozdější lidskou a přírodní činností, ale i některé indikátory sociálně vyššího prostředí v hmotné kultuře, jako jsou např. kachle, které dokládají ve fázi II již odlišný způsob vytápění obytného interiéru. I když vzhledem k plošně omezenému odkryvu nebylo možné přesně posoudit stavební strukturu sídla fáze I, otisky negativů na vypálené hlíněné omazávce z destruktivních vrstev 4 a 5 obj. 1 dokládají konstrukční řešení využívající pravděpodobně roubení stěn stavby v rámci zahloubených částí. Nasvědčuje tomu odkrytý základový žlab lemující stěny obj. 1 a nepřímo také zbytky zuhelnatělých dřev ve výplni destruktivních vrstev (*obr. 8*). Nálezová situace však připouští více konstrukčních variant, např. pletenou konstrukci zasazenou do prahů apod.

Obr. 9. Mladé Buky, keramika fáze I (destrukční výplň obj. 1): oxidační červeně malovaná keramika 1–3, 8; redukční keramika s rytou výzdobou 4–6, 9–12; přeslen 7; kahánek 13; miniaturní nádoby 14–15 (kreslili M. Slezák, R. Tichý). – Fig. 9. Mladé Buky, phase I ceramics (destruction fill of feature 1): oxidised red painted ceramics 1–3, 8; reduction ceramics with engraved decoration 4–6, 9–12; spindle whorl 7; oil lamp 13; miniature vessels 14–15 (drawn by M. Slezák, R. Tichý).

Obr. 10. Mladé Buky, keramika fáze II: oxidační keramika oranžových odstínů (1, 3, 5–9) patrně se starší keramickou příměsí (2, 4). Kreslili M. Slezák, R. Tichý. – Fig. 10. Mladé Buky, phase II ceramics: oxidised ceramics with an orange tint (1, 3, 5–9) probably with an admixture of older ceramics (2, 4). Drawn by M. Slezák, R. Tichý.

(Vařeka 1991, 587). Destrukce podezdívky v jv. části objektu pak umožňuje uvažovat o jejím užití na povrchu terénu, kde mohla vytvářet založení nosné nadzemní dřevěné konstrukce vně zahloubeného prostoru (srov. Vařeka 2002, 257). Interpretace zahloubeného objektu se vstupní šíjí, který v otázce vzniku manských sídel na Trutnovsku může sehrát klíčovou roli, však naráží na příliš ohraničenou vypovídací schopnost průkazných chronologických a funkčně-konstrukčních prvků. Proto zabývat se zde obvyklými interpretačními variantami

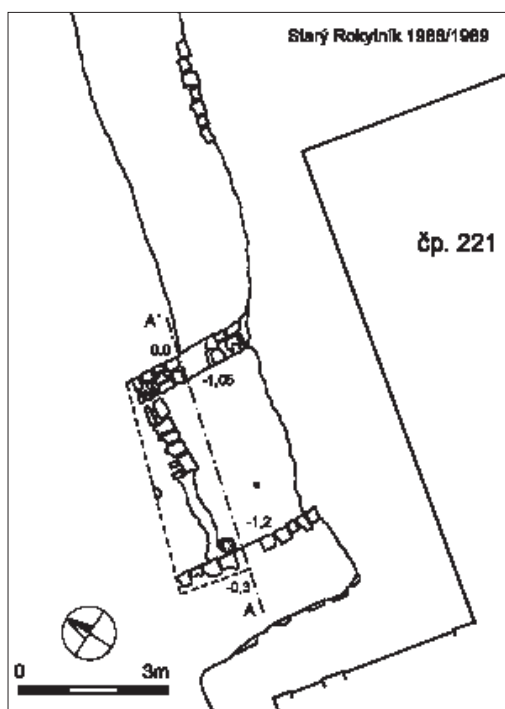
mi „suterén vícepodlažní stavby versus obytné provizorium“ ztrácí v našem případě vzhledem k nejasné délce trvání těchto staveb smysl.

Je velmi pravděpodobné, že stavba fáze I v centrální partii lokality z dosud neznámých příčin poměrně rychle zanikla. Archeologický výzkum dovolil položit zánikový horizont do 1. pol. 14. století, a to i přesto, že zde zacházíme s nepřesnými datacemi keramiky, jejíž chronologii dosud detailněji neznáme. I přesto je zřejmé, že sídelní fáze I nepřímo dokládá také existující agrární zázemí tvrze, písemně doložené k roku 1358 s farním kostelem (*LC I.1*, s. 30). Pro fázi II žádné stavební relikty doloženy nejsou, snad vyjma obj. 2 – kúlové jamky v severním okraji zkoumané plochy. Sídelní a patrně i hospodářské funkce fáze II zřejmě přebral jiný objekt, situovaný mimo hranice terénního odkryvu. Nálezová situace a rozbor keramiky zatím naznačují kontinuální osídlení lokality od 1. pol. 14. do 15./16. století (*obr. 9 a 10*). Pro 80. léta 15. století pak písemné prameny dokládají v Mladých Bukách dvě tvrze i s jejich majiteli, čímž je posilován výklad nálezové situace jako reliktní manské tvrze (*AČ XV*, s. 358; srov. *Sedláček 1887*, 167).

Poněkud odlišný obraz o vzhledu manských sídel poskytl výzkum mladších reliktních stavebních objektů manské tvrze ve Starém Rokytínku (*obr. 11*), značně narušený recentní stavební činností (*Wolf 1989*). Na podobu stavby působily nejenom funkční faktory spojené pravděpodobně s pozdějším stavebním a hospodářským vývojem sídla v 15. století, ale také místní geologické poměry, zcela odlišné od situace v Mladých Bukách. Terénní odkryv nevýrazně zahluobeného objektu ukázal, že zde hloubku stavebních zásahů, a tedy i míru dochování objektů a jejich částí determinovalo poměrně mělce situované permské podloží (ca 100 cm pod současným povrchem), do něhož byl objekt částečně zapuštěn (ca 40 cm), a které zde pro svou snadnou opracovatelnost posloužilo při stavebních úpravách podlahy a vstupního prostoru. Téměř 180 cm široký vstup do objektu indikovaly nejen nevýrazné stupínky schodů v podloží, ale také negativ kúlové jamky při jižní stěně vstupu dokládající uzavírání objektu. Po obvodu objektu byl vysekán stupínek, sloužící jako předzáklad, na nějž nasedalo základové zdívo obvodové kamenné plenty z opracovaných plochých či kvadratických lomových kamenů spojených jílem. Dosahovalo zde výše až 60 cm a šíře 50 cm (*obr. 12*). Bylo-li zdívo využito jako podezdívky dřevěné či kamenné vícepodlažní stavby, nebo tvořilo-li jen základ celokamenné budovy, přesně nevíme. Faktem ale je, že jak ze severní, tak z jižní strany byl objekt ohraničen relikty až 200 cm širokého zdíva spojeného maltou. Pokud toto zdívo plnilo funkci současně, lze uvažovat o tom, že zahluobený objekt byl součástí komplikovanější stavební dispozice tvrze. Velmi omezené možnosti skýtá rovněž funkční interpretace objektu, u něhož nelze vyloučit jak skladovací funkce v předpokládané suterénní části stavby, tak ani obytné účely. Podle spodních homogenních vrstev (kontexty 5 a 6) výplně (zásypu) objektu, obsahující vedle keramiky (*obr. 13*) také denár Kazimíra Jagellonského, můžeme zánik stavby položit do druhé třetiny 15. století²⁰. Nelze ho však spojovat se zánikem manské tvrze, protože ta plnila funkce po celou 2. pol. 15. století. Z toho důvodu nelze vyloučit, že zde nálezová situace dokládá vlastně jen architektonickou proměnu tvrze²¹. Zda je zkoumaný objekt reliktem starší stavební fáze tvrze, zodpovědně říci

²⁰ Oběh mincí Kazimíra Jagellonského (1447–1492) byl ukončen r. 1463 mincovním řádem Jiřího z Poděbrad (*Štíndl 1989*).

²¹ Z hlediska stavebního a funkčního zajímavé spojení, resp. terminologickou záměnu poplužního dvora a tvrze nacházíme v závěti mana a majitele vsi Starý Rokytínk Alexandra Temrice z Mosazného k roku 1488: „... uroze-

Obr. 11. Starý Rokytník (čp. 221), tvrz, nálezořová situace: odkrytý půdorys stavební činnosti porušeného zahloubeného objektu s vnitřní kamennou plentou (zaměřil a kreslil L. Jirásek). – Fig. 11. Starý Rokytník (no. 221), fortified manor, finds context: the revealed plan of building activity interrupted by a sunken feature with an inner stone screen (measured and drawn by L. Jirásek).

nedokážeme. Pro existenci sídla již ve 14. století zatím nemáme žádné pramenné opory, vyjma nepřímých písemných zmínek dokládajících pouze ves Rokytník (*Kurka 1914*).

7. K odrazu sociálního a hospodářského milieu tvrzí v hmotných pramenech

V souvislosti s analýzou mobilních částí archeologických pramenů získaných terénním výzkumem tvrzí vyvstala otázka, nakolik archeologické prameny zprostředkovávají informace o hospodářském a sociálním životě tvrže v období, které písemné prameny buď nezachycují, nebo zachycují velmi sporadicky. Předpokládáme, že spektrum řemeslnických produktů, používaných při každodenním provozu sídla, skýtá v důsledku nám blíže neznámých okolností zániku tvrzí a rovněž jen omezených možností terénního odkryvu značně redukované a zkreslující informace. Lze se proto domnívat, že soubor získaných artefaktů ve skutečnosti neodpovídá původní skladbě hmotné kultury, která jistě reflektovala potřeby života spojeného jak s plněním lenních závazků, tak s agrárním prostředím vesnice. Jak známo, milieu živé kultury opouštěly především znehodnocené a málo ceněné předměty, což vysvětluje, že se zde výrobky kovodělných řemesel zemědělského, sta-

ný panoše vyznal ... , že odevzdává Rokytník, dědičné zboží své, s dvorem, s poplužím ... s lidmi všemi i s tiem se vším, což k té tvrzi svrchupsané od starodávna příslušalo ...“ (AČ XV, č. 20, s. 355–356).

Obr. 12. Starý Rokytník, tvrz: kamenná konstrukce vnitřní obvodové plenty z jílem pojených kamenů (foto: B. Tošovský). – Fig. 12. Starý Rokytník, fortified manor: stone structure of the inner perimeter screen made of clay-bonded stones (photo: B. Tošovský).

vebního (zde nemnohé výjimky) či vojenského rázu nestaly běžnou součástí nálezových situací. Proto významný a ojedinělý zdroj archeologických informací o pozdně středověkém podnikání manské šlechty v neagrární oblasti představují nálezy sklovité strusky v kontextech javornické tvrze z 15.–16. století. Pravděpodobně se používaly při rafinaci ušlechtilých kovů, tj. zlata, stříbra a mědi, v té době dobývaných na úpatí Krkonoš (*Jirásek – Sigl – Wolf 1988, 122*).

O napojení manských statků na lokální a nadregionální trh 14.–15. stol. vypovídá přítomnost běžné užitkové keramiky a keramických importů. Zatímco první skupina reprezentovaná mladobuckou keramikou fáze I i II se na tvrze dostávala nejpravděpodobněji z města Trutnova, kde předpokládáme hrnčířské výrobní provozy produkující a distribuující technologicky identickou hrčinu do okolí, skupina druhá, reprezentovaná „atypickou“ keramikou loštického výrobního okruhu, pronikala na trutnovský trh méně, snad u příležitosti výročních trhů. Nasvědčuje tomu velmi sporadické zastoupení této keramiky v nálezových souborech např. ze Starého Rokytníka²² a z dalších lokalit východních Čech

²² Lokální provenienci prozatím vylučuje mikropetrografický rozbor s poukazem na pravděpodobnou přítomnost grafitu z jesenických výskytů v keramické hmotě fragmentu a na další technologické znaky (přítomnost aplitu, absence svinovského grafitu; redukční výpal 600 °C a vzhovění grafitu z povrchu vzorku při následném dopálení v oxidační atmosféře kolem 1000 °C), charakteristické pro dílny severomoravského výrobního okruhu (*Hložek 2004*).

Obr. 13. Starý Rokytník, keramika z výplně objektu: 1, 2, 5 – oxidační světlá červeně malovaná; 3, 4 – oxidační oranžová (kontexty 5 a 6). 6, 7 – oxidační oranžová s červeným malováním (kontext 2). – Fig. 13. Starý Rokytník, ceramics from the feature fill: 1, 2, 5 – oxidised light red painted ware; 3–4 – oxidised orange ware (contexts 5 & 6). 6–7 – oxidised orange ware with red painting (context 2).

(srov. *Bláha – Frolík – Sigl 2003*, 531). Spolu s keramikou se součástí provozní výbavy manské tvrže nepochybně stávaly předměty i z jiných materiálů (srov. *Brych 1998*), v konkrétních případech je ale zcela postrádáme, čímž výpověď archeologických pramenů ulpívá na jednostranném svědectví keramické produkce. Její informační potenciál je navíc v jednotlivých případech zcela odlišný, zřejmě i proto, že byly vystaveny diferencovaným archeologizačním procesům. Doklady užívání keramických nádob mladobucké fáze I (1. pol. – 2. třetina 14. stol.) v kuchyňském provozu až na výjimky chybějí. Stolní keramika je tady doložena spíše sporadicky, zlomky džbánů nebo mís, a jako solitér se objevuje keramický kahánek. Na druhé straně výzkumy odpadních uloženin mladší fáze (2. pol. 15. – 15./16. stol.) manské tvrže v Javorníku poskytují odlišný pohled zejména pro značné množství pozdně středověké až raně novověké kuchyňské, stolní a kamnářské keramiky (*Jirásek – Sigl – Wolf 1988*).

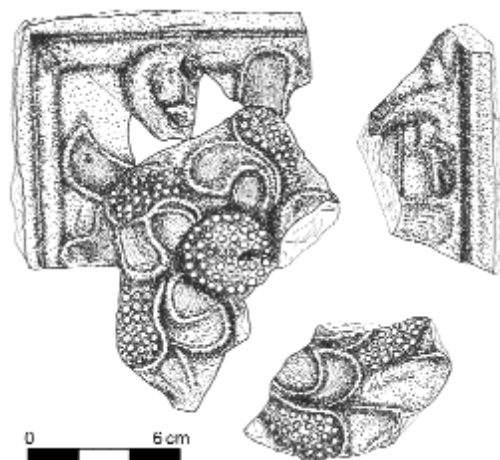
Nálezy přeslenů v horizontu mladobucké fáze I (*obr. 9: 7*) pak otevírají téma domácího spřádání textilních vláken na opevněných sídlech 2. pol. 13. a 14. století (např. *Bolkov: Hejna 1962*, 470). Přítomnost keramických miniaturních nádobek z jemně plavené hlíny v mladobuckém obj. 1 (*obr. 9: 14, 15*) naznačuje užívání vonných či léčivých masťů, zpravidla dokládáné v sociálně vyšším prostředí. A konečně fragmenty nádobkových a komorových kachlů, které byly zastoupeny v chronologicky mladších souborech tvrzí v Javorníku či v Mladých Bukách (*obr. 14*), nepřímě svědčí jak o proměnách interiérů mladších stavebních fází sídel, tak o finančních možnostech majitelů.

Lze shrnout, že i když nálezové soubory a v nich registrované proporce jednotlivých artefaktuálních kategorií neodpovídají skutečné skladbě hmotné kultury v daném čase a prostoru, lze bez ohledu na kvantitativní stránku v dochované běžné každodenní výbavě nalézt ojedinělé artefakty schopné indikovat sociálně vyhraněnější prostředí. Jinak ale platí to, co již bylo řečeno při jiné příležitosti: „Im allgemeinen ist die ‘Grundebene des Alltags’ unabhängig von der tatsächlichen sozialen Stellung der früher Besitzer vorhanden“ (*Schütte 1986*, 248–249).

8. Závěr

Ve studiu středověké transformace českých zemí nabízí region Trutnovska specifickou srovnávací základnu pro poznání intenzity vlivu sociálně ekonomických a přírodních faktorů na sídelní podobu městských regionů. Je zřejmé, že z hlediska strukturálních proměn stře-

Obr. 14. Mladé Buky, tvrz, fáze II: ČVS komorového kachle s rostlinným reliéfním námětem (oxidační oranžová keramika). Kreslil M. Slezák. – Fig. 14. Mladé Buky, fortified manor, phase II: Bohemian High Medieval stove tile with floral themed relief (oxidised orange ceramic). Drawn by M. Slezák.

dověkého osídlení představuje příklad oblasti, v níž došlo k zavedení progresivních normativních sídelních forem bez vztahu ke starší raně středověké sídelní struktuře, a to ve zcela odlišných přírodních a majetkoprávních podmínkách, než jaké panovaly na starém sídelním území. Možnosti srovnávacího studia však limitují ne zcela objasněné momenty v genezi makro- a mikrostruktury sídelní sítě, které zde vyplývají z problematické výpovědi pramenné základy a z nedostatečného stavu interdisciplinárně zaměřeného sídelně archeologického výzkumu. Nelze proto přehlédnout, že prezentované teze o funkčních a prostorových vlastnostech sídelní sítě mají do jisté míry hypotetický charakter, což je ostatně důvod, proč jsou předkládány k diskusi. Jako výchozí a souhrnný podklad pro ni formulujeme následující teze:

1. S počátky kolonizace soustavně neosídlených podkrkonošských oblastí ve 40. letech 13. století (srov. *CDB IV.1*, č. 8, s. 67) vstoupilo na historickou scénu *ius Theutonicum* jako právní a hospodářská podmínka osídlovacích aktivit. Poprvé jej zde zaznamenáváme roku 1249 při pronikání opatovického benediktinského řádu do nitra někdejšího pomezního hvozdu, na území dnešních Kamenných hor (*CDB IV.1*, č. 390, s. 543). Tento právní a organizační nástroj zastřešoval v povodí nejhořejšího Labe, Úpy a Bobru etnicky smíšené osídlovací aktivity na vznikajících dominiích církevních řádů, šlechty a panovníka (*Wolf – Kalistová 1964; Wolf 1974; 2000*).

2. Německé právo se uplatnilo při sídelní a hospodářské výstavbě švábenické državy na horní Úpě, kde patrně od 60. let 13. století doprovázelo plánovité budování vikbildní soustavy. Tak řečený *weichbild* měl s největší pravděpodobností zabezpečit v ekologicky náročných podmínkách rozvoj tržních vztahů, garantovat vznikající městské obci stabilní zázemí, jeho právně-soudní příslušnost k městu, a umožnit ekonomickou participaci špitálu zderazského kláštera (držba vesnic a patronátní práva k farním kostelům). Vikbildní zřízení vtisklo podobu nejstaršímu osídlení, které se po polovině 13. století stalo součástí farní správy. Tato sídelní struktura respektovala okruh jedné míle od tržního centra, čímž odrážela soudní a hospodářské funkce *weichbildu*.

3. V důsledku kolonizačního procesu ubývající přirozená ochrana přemyslovského státu předurčila hraniční region Trutnovska k plnění obranných funkcí. Z hlediska geostrate-

gické polohy tvořilo předsunuté teritorium před staršími církevními dominii. Panovník zde začal upevňovat přímou moc zbudováním tzv. lenního obvodu. Pravděpodobně k tomu došlo až se stabilizací prvotních hospodářských struktur, které zde weichbild reprezentoval. Tím se však panovníkovy zájmy dostaly do rozporu s cíli šlechty, která odtud byla postupně vytlačována. Zdá se, že zánik hradních lokalit na území vikbildy, archeologicky datovaný na přelom 13. a 14. století, mohl vyvolat právě králův tlak na Švábenice.

4. S postupným posilováním královského vlivu na Trutnovsku pravděpodobně souvisely majetkové transakce proběhnuvší roku 1289, které předznamenávaly Bolkovu fundaci cisterciáckého kláštera v Krzeszowě. Mezi statky, které tehdy byly prodány či darovány slezskému knížeti a které do té doby náležely k hradecké provincii, byla rovněž švábenická zboží ležící na rozvodí. Když zde bylo labsko-oderské rozvodí při Václavově donaci pro slezského knížete definováno jako rozhraní mezi Čechami a Slezskem, stala se některá z těchto zboží součástí cisterciáckého klášterního velkostatku již na slezské straně. Sídlení dostavba jižních pohraničních území Bolkova knížectví, která byla tímto umožněna, současně potvrzovala nezbytnost vojenského zajištění území, včetně hlavní komunikační trasy na Libavské sedlo a dále do Slezska, na nějž český panovník stupňoval svůj nárok.

5. Manské zřízení, které předpokládalo vytvoření hospodářského zázemí, zřejmě existovalo již před rokem 1316, kdy trutnovské a královédvorské many poprvé uvádějí písemné prameny. Vznik manské organizace současně dokládá hospodářský a sídelní rozvoj oblasti. Manské statky vznikly mimo vikbildní okrsek, současně ale tvořily agrární zázemí města a poskytovaly hmotné podmínky pro plnění manských závazků. Archeologické prameny, které by bezpečně dokládaly manská sídla na Trutnovsku již ve 2. pol. 13. století, však zatím postrádáme.

6. S vytvořením manského zřízení přibyl do struktury venkovského osídlení nový prvek, opevněné venkovské sídlo. Archeologický příspěvek k jejich vzniku ale dosud vyznívá nepřesvědčivě, pouze na základě jednoho případu (Mladé Buky) lze datovat jeho počátky do 1. pol. 14. století. Ukazuje se, že stavebně-fortifikační podobu tvrzí determinovaly v konkrétních případech lokální geomorfologické podmínky. O sociálním a hospodářském prostředí vypovídají hmotné prameny jen okrajově, největší informační potenciál zatím skýtá pouze keramika. Od pozdního středověku pravděpodobně tvoří s tvrzí hospodářsky a někdy i stavebně propojený celek, tzv. poplužní dvůr. Podnikání manské šlechty se však zaměřilo také na neagrární činnost související s těžbou a zpracováním barevných rud v 15.–16. století.

7. Zhruba do poloviny 13. století soustavně neobydlená, a tudíž hospodářsky nevyužitá oblast na jihovýchodním až východním úpatí Krkonoš, „*in finibus Bohemie*“ (*Grünhagen – Markgraf 1881*, 491), vytvářela příznivé předpoklady pro nové formy patrimoniální správy. Zavedení jak vikbildního zřízení, tak manské organizace znamenalo zásah do dosavadních právních zvyklostí přemyslovského státu, když poddaným krále (*CIM II*, č. 216, s. 340) zaručovaly ekonomická, právní a soudní privilegia a také nezávislost na krajských úřadech (viz též exempce statků křižovnického špitálu; *CIM II*, č. 72, s. 135). Především za těchto podmínek mohla vzniknout a rozvíjet se v náročném prostředí jihovýchodní části Podkrkonošské pahorkatiny předpokládaná podoba vrcholně středověkého osídlení. Trutnovsko tak od poloviny 13. století ztrácí periferní charakter a nabývá na hospodářském, tranzitním a pochopitelně také politickém významu.

PRAMENY

- AČ: Archiv český XV. Trutnovské desky manské, ed. V. J. Nováček, Praha 1896.
- CDB: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV.1 (1231–1253), edd. J. Šebánek – S. Dušková, Pragae 1962; V.1 (1253–1278), edd. J. Šebánek – S. Dušková, Pragae 1974.
- CIM: Codex iuris municipalis regni Bohemiae II (1225–1419), ed. J. Čelakovský, Praha 1895.
- Grünhagen, C. – Markgraf, H. Hrsg. 1881–1883: Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstentümer im Mittelalter I–II. Leipzig.
- Hložek, M. 2004: Výsledky mikropetrografických rozborů středověké keramiky z tvrze ve Starém Rokytniku, rkp. Brno.
- Chalupa, A. a kol. 1964: Tereziánský katastr český. Sv. 1. Rustikál (kraje A–CH). Praha.
- Landbuch: Landbuch księstw świdnickiego i jaworskiego: Tom I (1366–1376), ed. T. Jurek, Poznań 2004; Tom II (1385–1395), ed. T. Jurek, Poznań 2000.
- LC: Libri confirmationum I.1, ed. F. A. Tingl, Praha 1867.
- RBM: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II (1253–1310), ed. J. Emler, Pragae 1882; III (1311–1333), ed. J. Emler, Pragae 1890; IV (1333–1346), ed. J. Emler, Pragae 1892.
- Státní ústřední archiv Praha, fond 1. Vojenské mapování, sekce č. 46.
- Schlesinger, L. Hrsg. 1881: Simon Hüttles Chronik der Stadt Trautenau (1491–1601). Prag.
- SUB: Schlesisches Urkundenbuch V (1282–1290), Hrsg. W. Irgang, Köln – Weimar – Wien 1993.
- Štindl, M. 1989: Popis mincovního nálezu, rkp, archiv autora.
- Wasser – Detail Karte, K. k. Bezirkhauptmanschaft, 1841: Alt Rognitz, Jung Buch, Mohren. SOkA Trutnov, Sbirka map a plánů.
- Wolf, V. 1989: Zpráva o archeologickém výzkumu tvrze ve Starém Rokytniku (čp. 221), rkp. MVČ Hradec Králové.
- Wolf, O. 2003: NZ II. Mladé Buky – Na Vyhlídce čp. 398. Analýza keramického souboru, databáze (ulož. v Muzeu východních Čech v Hradci Králové).

LITERATURA

- Bakala, J. 1976: Urkundenzeugnisse von der Weichbildverfassung in den Mährischen Städten des magdeburger und leobschützer Rechtes. In: Folia diplomatica II, Brno, 77–86.
- Barciak, A. 1992: Czechy i ziemie południowej Polski w XIII oraz w początkach XIV wieku. Polityczno-ideologiczne problemy ekspansji czeskiej na ziemie południowej Polski. Katowice.
- Bláha, R. – Frolík, J. – Šigl, J. 2003: Nálezy loštické keramiky ve východních Čechách. Příspěvek ke kontaktům Čech a severní Moravy, Archaeologia historica 28, 525–537.
- Boguszewicz, A. 2000: Z badań nad przemianami osadnictwa w Sudetach śląskich w XII–XIII w. In: M. Boguszewicz – A. Boguszewicz – D. Wiśniewska eds., Człowiek i środowisko w Sudetach, Wrocław, 151–168.
- Boháč, Z. 1986: Geneze sídla a pluziny jako pramen k dějinám osídlení, Historická geografie 25, 7–45.
- Brych, V. 1998: Hmotná kultura středověké tvrze v Čechách. In: Encyklopedie českých tvrzí I. A–J, Praha, 47–83.
- Doležal, D. 1992: Trutnovská manská soustava a její kniha, Sborník archivních prací XLII, 207–259.
- Hejna, A. 1962: Soubor nálezů z hrádku Bolkova v severovýchodních Čechách, Památky archeologické 53, 455–473.
- Janák, J. – Hledíková, Z. 1989: Dějiny správy zemí českých do roku 1945. Praha.
- Jirásek, L. – Šigl, J. – Wolf, V. 1988: Archeologický výzkum tvrze v Javorníku (okr. Trutnov) v roce 1987, Zpravodaj KMVČ XV, 112–125.
- Kapras, J. 1913: Právní dějiny zemí Koruny české II. Dějiny státního zřízení. Praha.
- Kavka, F. 1990: Západoevropský lenní institut jako nástroj vnitřní královské politiky za posledních Přemyslovců a za Jana Lucemburského, Český časopis historický 88, 225–251.
- Kejř, J. 1998: Vznik městského zřízení v českých zemích. Praha.
- Klápště, J. 1994: Změna – středověká transformace a její předpoklady. In: Mediaevalia archaeologica Bohemica 1993. Památky archeologické – Suppl. 2, Praha, 9–59.
- 1999: Středověké město a jeho region: východiska archeologického projektu. In: Mediaevalia archaeologica 1, Praha, 13–20.

- Klápště, J. – Richter, M. – Velímský, T. 1996:* Hausbau früher Lokationsstädte in Böhmen. In: H.-J. Brachmann – J. Klápště Hrsg., Hausbau und Raumstruktur früher Städte in Ostmitteleuropa. Památky archeologické – Suppl. 6, Praha, 148–165.
- Kuhn, W. 1971:* Die Stadtdörfer der mittelalterlichen Ostsiedlung, Zeitschrift für Ostforschung 20, 1–69.
- Kurka, J. 1914:* Archidiakonáty Kouřimský, Boleslavský, Hradecký a diecéze Litomyšlská (místopis církevní do r. 1421). Praha.
- Maleczyński, K. 1960:* Historia Śląska. T. I. Cz. 1. Wrocław.
- Menzel, J. J. 1997:* Die Abtei Grüssau im Rahmen der mittelalterlichen schlesischen Klosterlandschaft. In: H. Dziurli – K. Bobowski edd., Krzeszów uświęcony taską, Wrocław, 26–30.
- Młynarska-Kaletynowa, M. 1980:* Rozwój sieci miejskiej na Śląsku na przełomie XII/XIII i w XIII w., Kwartalnik Historii Kultury Materialnej XXVIII, 349–361.
- Musil, F. 1999:* Vznik manského systému v Kladsku a jeho vývoj do doby husitské. In: Kladský sborník III, Hradec Králové, 37–58.
- Nohejlová, E. 1925:* Příběhy kláštera opatovického. Praha.
- Sedláček, A. 1887:* Hrady, zámky a tvrze království českého V. Praha.
- Schütte, S. 1986:* Brunnen und Kloaken auf innerstädtischen Grundstücken im ausgehenden Hoch- und Spätmittelalter, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters – Beiheft 4, 237–255.
- Sigl, J. – Wolf, V. 1983:* Archeologický výzkum v Trutnově 1980–1981. In: Krkonoše – Podkrkonoší 7, Trutnov, 267–301.
- Sviták, Z. 2002:* K počátkům správy Trutnovska. In: B. Chocholáč – J. Malíř edd., Pocta Janu Janákovi, Brno, 85–95.
- Šimák, J. V. 1932:* Počátky erbu Třemene, Časopis Rodopisné společnosti československé v Praze IV, 1–9.
- 1932a: Historický vývoj Čech severovýchodních. Zvláštní otisk z časopisu Od kladského pomezí 1931–1932. Česká Skalice.
- Tichý, R. – Wolf, V. 2001:* Archeologický výzkum na lokalitě Mostek-Souvrat', Zpravodaj muzea v Hradci Králové 27, 88–108.
- Tomas, J. 1999:* Řešení vlastnických vztahů k území vznikajících královských měst ve 13. století. In: Od raně středověké aglomerace k právnímu městu a městskému stavu, Litoměřice, 31–34.
- Urban, J. 2003:* Lichtenburkové: vzestupy a pády jednoho panského rodu. Praha.
- Vaniček, V. 2002:* Velké dějiny země Koruny české III. (1250–1310). Praha – Litomyšl.
- Vařeka, P. 1991:* Příspěvek k problematice vypovídacích možností konstrukčních reliktů středověkého vesnického domu, Archeologické rozhledy 43, 585–591.
- 2002: Zahloubené stavby v českých městech vrcholného středověku – zemnice nebo suterény nenalezených nadzemních domů?. In: E. Neustupný ed., Archeologie nenalézaného. Sborník přátel, kolegů a žáků k životnímu jubileu Slavomila Vencla, Plzeň – Praha, 252–285.
- Velímský, T. 2002:* Hrabšiči. Páni z Rýzmburka. Praha.
- Weezerka, H. Hrsg. 1977:* Handbuch der historischen Stätten. Schlesien. Stuttgart.
- Wolf, V. 1967:* Hospodářské poměry na nejhořejším Labi do konce 14. století. In: Krkonoše – Podkrkonoší 3, Trutnov, 46–54.
- 1974: Hrádek na Bradle v dějinách východního Podkrkonoší. In: A. Hejna, Bradlo u Hostinného nad Labem. Příspěvek k výzkumu opevněných sídel v severovýchodních Čechách, Památky archeologické 65, 365–418.
- 1977: K problematice středověkých horských hrádků ve východním podhůří Krkonoš, Archaeologia historica 2, 105–116.
- 1998: K problematice tzv. kolonizačních provizorií (Úvaha nad funkcí a fortifikací). In: Castellologica bohemia 6/1, Praha, 107–116.
- 2000: Osídlení kraje na česko – slezském pomezí východně od Krkonoš v 2. polovině 13. stol. In: M. Boguszewicz – A. Boguszewicz – D. Wiśniewska edd., Człowiek i środowisko w Sudetach, Wrocław, 147–150.
- Wolf, V. – Kalistová, J. 1964:* Počátky města Trutnova. In: Krkonoše – Podkrkonoší 1963, Havlíčkův Brod, 24–42.
- Wolf, V. – Wolf, O. – Tichý, R. 2002:* Nové archeologické prameny ke středověkému osídlení v Mladých Bukách u Trutnova (předběžná zpráva), Zpravodaj muzea v Hradci Králové 28, 240–250.
- Zientara, B. 1973:* Z dziejów organizacji rynku w średniowieczu. Ekonomiczne podłoże „weichbildów“ w arcybiskupstwie magdeburskim i na Śląsku w XII – XIII wieku, Przegląd Historyczny LXIV, 681–695.
- Žemlička, J. 1998:* Právo nucené směny při zakládání středověkých měst, Český časopis historický 96, 502–531.

Colonisation, *weichbild* and the beginnings of vassal manors in the Trutnov region

This article considers the question as to which factors influenced the development of medieval settlement in the Trutnov urban region in the 13th–14th centuries. The basic points of departure and concurrently subjects of investigation are the properties of the spatio-temporal relationships between units of the settlement macro- and microstructures. Only an analysis of written reports can, however, show that the causes of differentiation in these relationships were various, and clearly in different chronological layers active from the functional standpoint, which were here not always identical to the power and economic interests of the sovereign and the nobility. At a specific level the article considers the political and economic conditions that were necessary for the appearance of a vassal system and vassal seats, the relationship between vassal seats and the earlier settlement structure, and finally when the spatial macro- and microstructures known from the written and archaeological records of the 14th and 15th centuries formed.

Written sources from the 14th century in particular (the *Landbuch*) legitimise the opinion that German law applied in the settlement and economic occupation of the Švábenice lands on the river Úpa, this clearly being accompanied from the 1260's onwards by the creation of a *weichbild* system. This so-called *weichbild* was in all likelihood intended to secure, in difficult environmental conditions, the development of market relationships, to guarantee the nascent urban community a stable hinterland and to enable the economic participation of the spital of the Prague's Zderaz monastery. The *weichbild* instruments were imprinted on the appearance of the earliest colony, which as early as around 1260 became part of the parish administration. This settlement structure was respected by a circle one mile from the market centre, thereby reflecting the judicial and economic function of the *weichbild*.

In consequence of the colonisation process, the declining natural protection of the Přemyslid state preordained that the borderland Trutnov region would be required to fulfil a defensive function. From the geo-strategic perspective the area represented territory in the advance of the earlier dominions of the Orders. Here the sovereign began to secure his direct control through the creation of the "feudal periphery". This probably extended to the stabilisation of the initial economic structures as well, here represented by the *weichbild*. Here, however, the sovereign's interests came into conflict with the aims of the nobility, who were gradually pushed out. It would seem that the decline of castle sites in the *weichbild* territory, archaeologically dated to the turn of the 14th century, was caused by the king's pressure on Švábenice.

The gradually increasing royal influence over the Trutnov region is linked to property transactions undertaken in 1289 that marked Bolek's foundation of the Cistercian house at Krzeszów. Among the properties that were sold or given to the Silesian princes, and which had hitherto been part of the Hradec Králové province, were the Švábenice chattels lying on the watershed. When the Elbe/Oder watershed was defined as the boundary between Bohemia and Silesia during Wenceslas' donations for the Silesian princes, several of these properties became part of the Cistercian monastic estate on the Silesian side. The settlement completion in the southern borderlands of Bolek's principality made possible thereby concurrently confirmed the necessity for the military securing of the territory, including the lines of communication over the Lubawka saddle and on into Silesia, on which the Bohemian sovereign places increasing demands.

The vassal system, which presumed the creation of an economic hinterland, clearly already existed prior to 1316, when the Trutnov town and Dvůr Králové town vassals first appear in the written sources. At the same time, the appearance of a vassal organisation is evidence for the economic and settlement development of the region. The vassal homesteads appeared outside the *weichbild* zone, but at the same time formed the agrarian hinterland of the towns and offered the material conditions for fulfilment of vassal obligations. The archaeological sources that should securely place vassal seats in the Trutnov region as early as the second half of the 13th century are, however, absent to date.

A new element was introduced into the structure of rural settlement with the creation of a vassal system: the fortified rural seat. The archaeological contribution to the appearance of such is thus far rather unconvincing, and their beginnings can be dated with certainty only by one case (Mladé Buky) to the first half of the 14th century. This shows that the structural/fortification form of the manor was determined by the specific instance of local geo-morphological conditions. The material sources testify only peripherally to the social and economic milieu, and the greatest informative potential presently lies in the ceramics. From the late Middle Ages the “working yard” probably forms an economic and sometimes structurally connected whole with the fortified manor. The commercial endeavour of the vassal gentry, however, was also directed towards non-agrarian pursuits linked to the mining and working of non-ferrous ores in the 15th–16th centuries.

By roughly the middle of the 13th century the unoccupied and thus economically unused regions of the south-eastern to eastern foothills of the Krkonoše (Giant Mountains) formed suitable preconditions for a new form of patrimonial administration. The setting up of both a *weichbild* system and a vassal organisation meant an alteration to the prior legal customs of the Přemyslid state, with the king guaranteeing his subjects economic, legal and court privileges and also independence from the provincial offices (cf. the exemptions of the farmsteads of the crusader spital). Above all, under such conditions a predetermined form of medieval settlement could appear and develop even in the difficult environment of the south-eastern parts of the downlands beneath the Krkonoše. It was thus that from the mid-13th century Trutnov shed its peripheral character and took on economic, transitory and understandably also political significance.

English by *Alastair Millar*

Nové nálezy kamnářských výrobků s portrétem Jana Husa Příspěvek k poznání výroby českých renesančních kachlů

New finds of stove-makers' wares bearing a portrait of Jan Hus
A contribution to an understanding of Czech Renaissance stove tile
production

Jaromír Žegklitz – Jan Zavřel

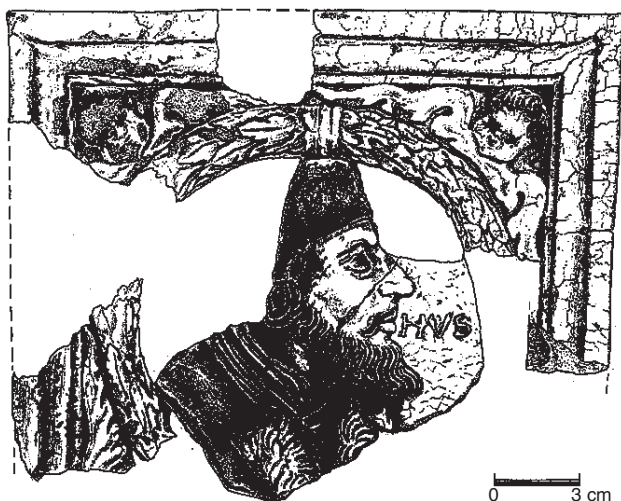
Text si všímá dvou nových keramických nálezů – kachle a formy na výrobu kachlů – s portrétem Jana Husa. Tyto exempláře tvoří spolu s dalšími dvěma, již publikovanými, uzavřenou skupinku, přičemž přes vzájemné metrické i dílčí výtvarné rozdíly pochází ústřední motiv všech kusů z jednoho společného originálu. Detailní shoda ústředního motivu s vyobrazením Jana Husa na jáchymovských medailích svědčí o tom, že tyto medaile sloužily jako předloha pro zhotovení originální formy, pokud jejím výrobcem, resp. výrobcem dřevěného pozitivního modelu, z nějž byla otištěna, nebyl přímo některý z krušnohorských řezačů pracujících pro jáchymovskou mincovnu (Hieronymus Dietrich či Hieronymus Magdeburger). Nálezová situace exempláře pocházejícího z výzkumu Pražského hradu dovoluje – v kombinaci se zprávami písemných pramenů o stavebním vývoji daného areálu – poměrně přesné datování výroby celé skupiny do 40.–50. let 16. století. Časové zařazení vzniku samotné prvotní formy se odvíjí od datování zmíněných medailí, resp. grafických předloh, a lze je klást nejspíše do druhé poloviny 30. let 16. století. Vzájemné srovnání všech čtyř kusů z hlediska ikonografického a metrického umožňuje vyslovit hypotézu o pořadí jejich vzniku a ve spojení s podrobným hodnocením technologických detailů prokazuje užití dosud jen teoreticky předpokládaných výrobních postupů.

renaissance – kachle – kachlové formy – medaile – Jan Hus – technologie výroby

This paper considers two new ceramic finds – a stove tile and mould for making stove tiles – bearing a portrait of Jan Hus. These examples, together with two others published previously, form a closed group, wherein – despite the mutual metric and particular artistic differences – the central motif on all the pieces comes from the same common original. The concurrence in detail with the central motif of the Jáchymov medals with depiction of Jan Hus indicates that such medals were taken as the model for the creation of the original mould, assuming that the latter's creator – or the creator of the wooden positive from which it was imprinted – was not actually one of the carvers from the Krušné Hory Mts. who worked at the Jáchymov mint (Hieronymus Dietrich or Hieronymus Magdeburger). The finds context of the example from Prague Castle allow, when taken together with reports in written records on the progress of building work in the given area, a relatively precise dating of the products in the whole group to the 1540's-1550's. The appearance of the original mould may be chronologically classified by the date of the aforementioned medal, or rather its graphic precursor, and most likely may be assigned to the second half of the 1530's. A mutual comparison of all four pieces from the iconographic and metric points of view allows a hypothesis to be advanced as to the order in which they were created, and in conjunction with a careful evaluation of the technological details demonstrates the use of a hitherto only theoretically presumed manufacturing process.

Renaissance – stove tiles – stove tile moulds – medals – Jan Hus – technology of manufacture

Ve sbírkách českých museí a archeologických institucí byly doposud identifikovány čtyři keramické kachle s portrétem Jana Husa (*Hazlbauer 1995a; 1995b*). V průběhu posledních tří let byl tento soubor obohacen o dva nové přírůstky, a to o jeden pozitivní otisk a jeden unikátní zlomek keramické formy se stejným motivem. Tyto nové nálezy nabízejí vzácnou možnost vzájemného srovnání jednotlivých hotových výrobků z hlediska jejich výtvarných

Obr. 1. Pražský hrad, zahrada Na valech – terasa. Majolikový kachel s portrétem Jana Husa. Kresba Sylvie Svatošová. – Fig. 1. Prague Castle, the Rampart Garden – terrace. Majolica stove tile with a portrait of Jan Hus. Drawn by Sylvie Svatošová.

i metrických parametrů, tedy i formulování hypotézy o posloupnosti výroby, o možném totožném výrobcí, a konečně i případnou identifikaci některého z kachlů s nalezeným zlomkem formy, tedy určení jeho provenience. Kromě toho tento malý soubor umožňuje nahlédnout do procesu vzniku a výroby renesančního kachle a blíže se seznámit s některými, na jiném materiálu obtížně identifikovatelnými detaily tohoto procesu.

S ohledem na uvedené cíle nás z dosud publikovaných čtyř exemplářů budou zajímat především dva, a sice nález ze zahrady Na valech v areálu Pražského hradu a zlomek velmi podobného kachle nalezeného při povrchovém sběru na hradě Libštejně. Další dva kusy, kachel uložený v Muzeu hlavního města Prahy a kachel z Klátova u Počátek, ponecháme vzhledem k odlišnému ztvárnění ústředního motivu stranou.

Nálezové okolnosti, popis nálezů a jejich datování

1. Kachel ze zahrady Na valech Pražského hradu

Kachel (obr. 1, 2), uložený v depozitáři pracoviště pro výzkum Pražského hradu AÚ AV ČR (přír. č. PHZVT 73, 74, 500, 525), byl nalezen při archeologickém výzkumu v prostoru terasy přiléhající k jižnímu průčelí čp. 2 (bývalý Ústav šlechtičen) v zahradě Na valech Pražského hradu v letech 1988–1989 (obr. 3: 1).

Výzkumem bylo identifikováno a částečně prozkoumáno několik metrů vysoké souvrství tvořené stavebním a jiným odpadem, uloženým sem, do prostoru bývalého parkánu vybudovaného ve druhé polovině 14. století, někdy v průběhu druhé poloviny 16. století. S ohledem na charakter vrstev je více než pravděpodobné, že k ukládání této části souvrství nedocházelo postupně. Odpad, tvořený četnými zlomky cihel, prežků, kameny, opukovou drtí, hrudkami malty a hlinitými vrstvami s množstvím uhlíků, zlomků keramiky (v nemalé míře právě kachlů) a vypálenou hlinou z výmazu kachlových kamen, byl na toto místo depopován jednorázově, patrně v souvislosti s rozsáhlejší přestavbou některého z objektů v areálu Pražského hradu v blízkém okolí místa nálezů. O víceméně jednorázovém uložení svědčí i skutečnost, že zlomky týchž kusů byly nacházeny v různých, až 1,5 m od sebe vertikálně vzdálených vrstvách.

Obr. 2. Pražský hrad, zahrada Na valech – terasa. Majolikový kachel s portrétem Jana Husa. Foto J. Žegklitz. – Fig. 2. Prague Castle, the Rampart Garden – terrace. Majolica stove tile with a portrait of Jan Hus. Photo: J. Žegklitz.

Ze samotného kachle s portrétem Jana Husa se podařilo nalézt pouze zhruba polovinu jeho čelní vyhřívací stěny (dále jen ČVS; rekonstruovaná šířka 233 mm, dochovaná výška 184 mm) a na ni navazující náběh na komoru (i v tomto případě byla část kachle nalezena ve svrchní, další zlomky naopak ve spodní vrstvě zkoumaného souvrství). V centrální části ČVS je v kruhovém medailonu, tvořeném listovým věncem sepnutým nahoře a pravděpodobně dole dvojitou kruhovou manžetou, poprsí vousatého muže v kabátě s velkými klopami a s mistrovským biretem. Muž je zachycen z pravého profilu. Před obličejem ve volné ploše medailonu je majuskulním písmem uvedeno jméno portrétovaného, totiž „HVS“. Volná vnitřní plocha medailonu za hlavou není dochována, a nelze tedy říci, zda i v této části byl původně nějaký nápis. Ve dvou horních trojúhelníkových rohových cviklech ohraničených medailonem a okrajovou lištou jsou hlavičky andílků se stylizovanými křídly. Dolní dva cvikly byly (podle zbytků v dochované levé spodní části) vyplněny nejspíše stylizovaným rostlinným (akantovým) motivem. Profilace okrajové lišty se skládá z plochého hranolu, širokého a úzkého výžlabku. ČVS je polychromně glazována: obličej a krk portrétovaného i obličje andílků, objímka věnce a vnitřní část klop kabátu (podle plastického ztvárnění klop podšíitého kožešinou) špinavě bílou, svrchní část kabátu a biret hnědou až světle hnědou, spodní vrstva oblečení, vousy a oko portrétované postavy a vlasy andílků tmavě hnědou, věnec, křídla andílků i výzdobný motiv v dolních cviklech a okrajová lišta zelenou až světle zelenou glazurou. Zbytek ČVS (volná plocha medailonu i rohových cviklů) je pak opatřen glazurou bezbarvou, resp. záměrně netónovanou, která díky svým přirozeným složkám, příp. v reakci s podkladem, dává špinavě okrovému až hnědočervenému střepe výsledné světle žlutohnědé zbarvení. Přinejmenším bílou, možná i tmavě hnědou glazuru lze na základě makroskopického zhodnocení považovat za majolikovou, zelenou a bezbarvou pak za běžnou transparentní olovnatou. Glazování není dokonalé, zejména tmavě hnědá poleva se často rozpíjí či stéká do okolí, a ani ostatní barvy nejsou nanášeny tak, aby se přesně kryly s okrajem glazovaného reliéfu.

Na zbytcích komory je patrná mělká záchytná šroubovice se zbytky hlíny, svědčícími o tom, že kachel byl zasazen do kamnového tělesa, tedy použit. Zhruba uprostřed horní stěny komory je proražen nepravidelný záchytný otvor, který lze vzhledem ke svislým rýhám na zadní straně ČVS předpokládat i v protilehlé stěně pláště komory.

Střep ČVS i komory je ze stejného materiálu, jehož výsledné zbarvení po poměrně kvalitním výpalu kolísá od světle okrové až po hnědočervenou a který obsahuje poměrně hojnou klastickou složku tvořenou především oválnými zrní křemene, jejichž velikost často dosahuje až 1,5 mm. Pod mikroskopem jsou rozpoznatelná též zrna živců a další klasty či závalky, zbarvené oxidy železa do hnědočervena. Identifikovatelný je rovněž jemný muskovit a biotit.

Obr. 3. Plán centra Prahy s vyznačením míst nálezů. 1 – Pražský hrad, zahrada Na valech – terasa; 2 – náměstí Republiky čp. 1078/II; 3 – Malá Strana, bývalá Hergetova cihelna. – Fig. 3. Plan of the centre of Prague with findspots indicated. 1 – Prague Castle, the Rampart Garden – terrace; 2 – nám. Republiky 1078/II; 3 – Lesser Quarter, the former Herget Brickworks.

K přesnějšímu datování nalezeného kachle může pomoci zhodnocení jak nálezového kontextu (doba užívání či ukončení funkce kachle), tak samotného motivu na jeho ČVS (vznik formy).

Odpadní vrstvy, z nichž zkoumaný kachel pochází, obsahovaly značné množství dalších kachlových zlomků, očividně pocházejících z více kamnových těles, nadto pak i z ikonografického hlediska odlišně datovatelných. K nejstarším, u nichž může k přesnějšímu časovému zařazení napomoci ztvárněný motiv, patří zlomek polychromně glazovaného (transparentní i krycí, tedy majolikové glazury) medailonového kachle (přír. č. PHZVT 210; obr. 4), na němž je uprostřed centrálního kruhového medailonu tvořeného plastickou lištou zdobenou listovcem část ženské hlavy z levého profilu. Vlasy portrétované jsou kryty sítkou či callote pod širokým plochým baretem a kolem krku má dvojitý řetěz. Majuskulní nápis „MARIA“ ve volné ploše medailonu za hlavou dovoluje (s přihlédnutím ke zpodobnění této panovnice na dobových medailích i jiných kachlích: *Habich 1929*, Taf. X/2a; *Moltheim 1906*, 66, Abb. 103; *Voit – Holl 1963*, fig. 39; obr. 5) identifikovat znázorněnou osobu jako Marii Uherskou (1505–1558), sestru Ferdinanda Habsburského a manželku Ludvíka Jagellonského. Doba vzniku tohoto kachle, resp. formy na jeho výrobu, je takřka jistě vymezena dobou dospělého života této ženy. S vysokou pravděpodobností ji lze dále upřesnit: forma nejspíše nevznikla před nástupem Ludvíka na český trůn, tedy před rokem 1516. Jako ještě pravděpodobnější se může jevit rok 1522, kdy došlo k formálnímu završení sňatku Ludvíka s Marií (uzavřeného při schůzce císaře Maxmiliána a krále Vladislava

Obr. 4. Pražský hrad, zahrada Na valech – terasa. Majolikový kachel s portrétem Marie Uherské. Foto J. Žegklitz. – Fig. 4. Prague Castle, the Rampart Garden – terrace. Majolica stove tile with a portrait of Mary of Hungary. Photo: J. Žegklitz.

Obr. 5. Medaile s portrétem Marie Uherské. Reprodukce z knihy G. Habicha (1929). – Fig. 5. Medal with a portrait of Mary of Hungary. Reproduction after G. Habich (1929).

Jagellonského ve Vídni roku 1515) svatebním obřadem v Budíně. Téhož roku, po tříletých přípravných jednáních, král Ludvík s manželkou zároveň poprvé a naposledy navštívili Prahu (Macek 2001, 299n.). Jako nepravděpodobné se naopak zdá, že by forma s portrétem Marie (je-li ovšem domácím výrobkem) vznikla po Ludvíkově smrti v roce 1526, tím spíše, že Marie se v Praze neobjevila nejen při smutečních obřadech za zemřelého krále, ale ani později. V roce 1528 pobývala sice nějaký čas ve Znojmě, v roce 1531 však již byla v Bruselu a následujícího roku se stala regentkou Nizozemí (Janáček 1984, 67, 106). Výroba formy, pokud je české provenience, spadá tedy nejpravděpodobněji do let 1522–1526. Není-li domácího původu, můžeme horní časovou hranici posunout až do doby kolem poloviny 16. století.

Jako naopak nejmladší, tentokrát pouze na základě slohového vyhodnocení ztvárněného motivu a technologických detailů, se z celého souboru jeví velkoformátový (šířka 511 mm, dochovaná výška 484 mm) rámový kachel s výjevem Zuzany v lázni (přír. č. PHZVT 524, 525, 542, 576, 584, 588, 589; obr. 6). Ústřední motiv je ohraničen širokým obloukem s bohatým geometricko-rostlinným dekorem doplněným třemi lvími hlavami v kruhových medailonech, který je nesen dvojicemi kanelovaných pilířů, na jejichž hlavicích stojí postavy chlapců s praporce v rukou. ČVS je kryta zelenou transparentní glazurou a není rámována okrajovou lištou. Až manýristické ztvárnění ústřední scény odkazuje k zařazení výroby do doby ne starší než poslední třetina 16. století (opět ovšem za předpokladu, že jsou kachel, resp. forma domácím výrobkem). Nápadná podobnost jak celkové kompozice, tak i některých detailů zobrazené scény se stejným výjevem na olovené plaketě norimberské provenience datované do roku 1580 (Bekker 1998, č. 296; obr. 7) toto časové zařazení potvrzuje, byť je pravděpodobné, že scéna na kachli i na plaketě vychází z neznámé starší grafické

Obr. 6. Pražský hrad, zahrada Na valech – terasa. Kachel s výjevem Zuzany v lázni. Foto Hana Toušková.
– Fig. 6. Prague Castle, the Rampart Garden – terrace. Stove tile depicting Susanna at the baths. Photo: Hana Toušková.

předlohy. V každém případě je datování výroby kachle před polovinu 16. století jen těžko představitelné.

Do období druhé a třetí čtvrtiny 16. století je možné klást vznik i dalších, z velké části pestrobarevných majolikových, dokonce zlacených kusů tohoto nálezového souboru: římsový kachel s portréty šlechtického páru, kachle s alegorií síly, alegorií spravedlnosti, se ženou hrající na pozitiv, několik kachlů se ženskou postavou rámovanou obloukem na pravoúhlých pilířích, hrajícími si či zápasícími dětmi a mnohé další (Brych – Stehlíková – Žegklitz 1990, č. kat. 206, 261, 262, 265, 297, 298, 300, 324).

Z uvedeného datování nevybočuje ani nalezená kuchyňská a stolní keramika, jejíž detailnější rozbor by ovšem daleko přesáhl rámec tohoto textu. Pro naše účely se spokojíme s konstatováním, že ani v jedné z vrstev obsahujících zlomky kachlů nebyl identifikován materiál, který by nebylo možné rámcově zařadit do 2. poloviny 16. století. Naopak ně-

Obr. 7. Plaketa se scénou Zuzany v lázni, Norimberk 1580. Reprodukce z knihy G. Bekkera (1998, č. 296). – Fig. 7. Poster with a scene of Susanna at the baths, Nürnberg 1580. Reproduction after G. Bekker (1998, No. 296).

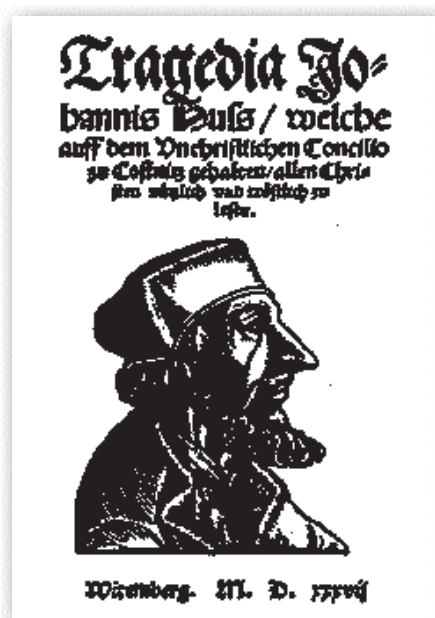
kteří mezivrstvy obsahovaly prakticky pouze zlomky keramiky středověké, datovatelné do 13. století. Na základě zhodnocení celého nálezového souboru je možné vyslovit domněnku, že k jeho uložení do prostoru bývalého parkánu došlo nejspíše někdy v průběhu poslední třetiny 16. století.

S ohledem na zmíněný charakter souvrství se nabízí možnost spojit proces jeho vzniku se stavební aktivitou v nejbližším okolí. Místo nálezů leží přímo pod okny bývalého Rožmberského paláce, s nímž na západní straně sousedil dům Švamberskú a na straně východní palác Pernštejnů (dnes palác Lobkovický; před rokem 1554 patřil Wolfovi Krajiřovi z Krajků a ještě předtím, v době, kdy byla příslušná parcela rozdělena na tři, resp. dvě jednotky, Zikmundovi z Freygutů a Kaplířům ze Sulevic). Všechny tři domy padly za obětí velkému požáru Malé Strany a Hradčan roku 1541 a v následujících desetiletích procházely rozsáhlými rekonstrukcemi.

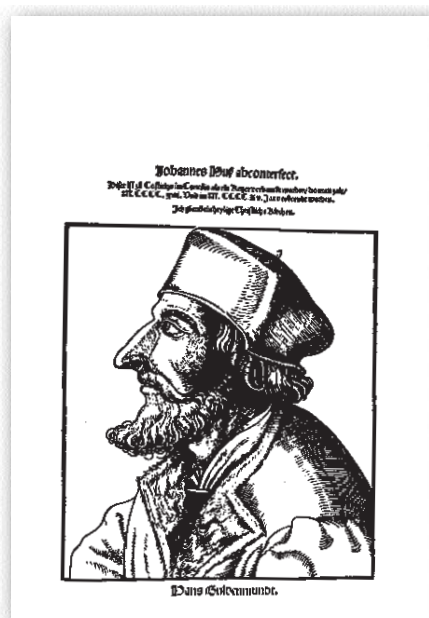
Přestavba Rožmberského paláce byla zahájena roku 1545 za Petra z Rožmberka. Hlavní práce probíhaly do roku 1556 (od roku 1552 byl stavebníkem již Vilém z Rožmberka); v tomto roce nebyl ovšem palác ještě dokončen a stavební činnost pokračovala, i když v menším rozsahu. V roce 1563 „palác nějakým způsobem utrpěl; k takovému té škody ohledání byl v srpnu povolán mistr Augustin“ (Křčálová 1970, 470). V letech 1573–1574, po zakoupení sousedního domu Švamberského a patrně i původního Rožmitálského, později Najdekarovského, sousedícího se Švamberským na západní straně, začala druhá etapa stavby (viz níže).

Přestavbou procházel i dnešní Lobkovický palác, a to opakovaně: v letech 1546–1554 byl stavebníkem ještě Wolf Krajiř z Krajků, po roce 1554 pak následovaly dvě výrazné stavební etapy za držení Pernštejnů: první v letech 1554–1560 za Jaroslava, druhá v 70. letech za Vratislava (Frolík – Chotěbor – Žegklitz 1991).

Konečně i dům Švamberskú byl v letech po požáru rekonstruován. Přestavba či nová výstavba je datována do let 1555–1562 (Křčálová 1970, 482). Již v roce 1573 však Kryštof Jindřich ze Švamberska dům prodal Vilémovi z Rožmberka. Ten nechal v letech 1573–1574 zbořit celé východní křídlo až po sklepy (Preiss 1986, 38) a na jeho místě vybudoval arkádami lemovanou zahradu. Křčálová (1970, 476) v této souvislosti hovoří naopak o tom, že východní strana zahrady byla uzavřena východním křídlem domu Švamberského a zbouráno bylo „západní křídlo tohoto anebo východní trakt Rožmitálského domu, zhruba v polovině nové zahrady“. Ačkoli dobová zpráva říká, že „gruntové hluboce se vybírali jedenmécítma loket, rumové do příkopu proti císařské zahradě [Jelení příkop – pozn. aut.], poněvadž potokem odprazdňování býti mohli, na kolečkách vození a sypaní“ (Svoboda et al. 1992, 16), není vyloučeno, že část stavebního odpadu mohla

Obr. 8. Jan Hus. Dřevořez z titulní strany knihy Georgia Agricolae „Tragedia Johannis Huss“, Wittenberg 1537. – Fig. 8. Jan Hus. Woodcut from the title page of Georgius Agricolae's „Tragedia Johannis Huss“, Wittenberg 1537.

Obr. 9. Jan Hus. Dřevořez Erharda Schöna vydaný tiskařem Hansem Guldenmundem, Norimberk, kolem 1530. – Fig. 9. Jan Hus. Woodcut by Erhard Schön, published by Hans Guldenmund, Nürnberg, c. 1530.

skončit i v prostoru bývalého parkánu. Podobnou praxi potvrzuje pozdější zpráva stavitele Horatia Fontany a stavebního písaře Davida Florina (1601), hovořící o „nezdobě, kterou působily hromady odpadků, rumu, kamení, hnoje a různých nečistot, vyhazovaných z domu Rožmberského i ostatních do vnitřního příkopu“ (Svoboda et al. 1992, 19). Navíc i samotná terénní situace zjištěná výzkumem, konkrétně značný sklon zachycených odpadních vrstev směrem k jihu, svědčí o tom, že k zaplňování tohoto prostoru docházelo sypáním odpadu ze severní strany, tedy z prostoru tehdy rekonstruovaných paláců. Vzhledem k přítomnosti středověkého materiálu v jinak „čistých“ vrstvách 2. poloviny 16. století se nabízí možnost klást vznik tohoto souvrství do souvislosti s bouráním Švamberského paláce v první polovině 70. let 16. století, při němž docházelo i k zásahům do starších terénů. Ruku v ruce s tím mohl být na dané místo ukládán i odpad vznikající při pokračující přestavbě samotného Rožmberského paláce. Těto možnosti by zase odpovídaly charakter samotných nalezených kachlů, které svým provedením odpovídají luxusní podobě celého vnitřního vybavení Rožmberského domu (srov. Krčálová 1970, 479–480; Svoboda et al. 1992, 18; Pánek 1989, 258). O výjimečnosti kamen v tomto paláci postavených svědčí ostatně nepřímo i stavební účty z roku 1549, v nichž figuruje položka neuvěřitelných 162 kop grošů, vyplacených „mistrům hrnčířským za troje kamna“, přičemž již tři roky předtím stavěl hrnčíř Jan Jícha kamna „v panský světnici“, na která spotřeboval 263 (!) kachlů (Svoboda et al. 1992, 7, 10).

Tomu, že kamna, jejichž trosky byly odkryty pod okny Rožmberského paláce, vznikla až po roce 1541, odpovídá i skutečnost, že nalezený materiál nenese žádné stopy po ohni (jak by tomu v případě, že by pocházel z doby před požárem 1541, muselo přinejmenším zčásti být). Přítomnost staršího kusu s portrétem Marie Uherské může být výjimkou potvr-

Obr. 10. Medaile s portrétem Jana Husa: a) medaile se značkou Hieronyma Dietricha (či snad Hieronyma Magdeburgera), reprodukce z článku *J. Boublíkové-Jahnové (1992)*; b) reprodukce z knihy *G. Pollarda (1967)*; c) reprodukce z knihy *G. Habicha (1932)*. – Fig. 10. Medals with a portrait of Jan Hus: a) medal with the mark of Hieronymus Dietrich (or perhaps Hieronymus Magdeburger), reproduction after *J. Boublíková-Jahnová (1992)*; b) reproduction after *G. Pollard (1967)*; c) reproduction after *G. Habich (1932)*.

zující pravidlo: i z jiných případů je známo, že kachlové formy jakožto na zhotovení náročné a patrně i nákladné výrobky byly používány až překvapivě dlouhou dobu i bez ohledu na „módní dobové trendy“ (srov. *Žegklitz 1987, 668; Žegklitz – Hazlbauer – Chotěbor 1992*). Některé kachle mohly nadto v kamnovém tělese sloužit i několik desetiletí a ne všechny místnosti popisovaných paláců musely být nutně požárem zcela zničeny.

Zmíněná značná setrvačnost v užívání kachlových forem i možnost poměrně dlouhého fungování samotných kachlů v kamnovém tělese datování výroby husovského kachle komplikují. O jeho zpřesnění se ovšem můžeme pokusit i prostřednictvím zhodnocení tohoto kusu samotného. Je totiž značně pravděpodobné, že jeho hlavní motiv byl zhotoven podle nějaké již existující předlohy.

O nalezení takové předlohy, a to v oblasti grafického umění, se pokusil *Zdeněk Hazlbauer (1995a; 1995b)*. Jak správně uvádí, typ Husa zobrazený na kachli (tj. polopostava z profilu, se špičatým plnovousem, výrazným, ostře řezaným nosem a biretem) má své počátky v německém prostředí. Jakožto prototyp se však poprvé objevil nikoli až na titulním dřevorezu ve spisu Georga Agricoli „Tragedia Johannis Huss“, vydaném v roce 1537 ve Wittenbergu (*obr. 8*), ale již kolem roku 1530, a to na dřevorezu Erharda Schöna vydaném tiskařem Hansem Guldenmundem z Norimberku (*Boublíková-Jahnová 1992, 34, 38; obr. 9*). Za zmínku stojí, že obrázkové letáky Guldenmundem vydávané měly jak německé, tak české texty, což jistě nemálo přispělo k jejich šíření v Čechách. Přes zmíněného Agricolu pak tento typ, vyznačující se vedle výše uvedených znaků především kabátem s velkými otevřenými klopami podšitými kožešinou (na rozdíl od jiného, kde bývá Hus oblečen do kabátu s klopami menšími a stojacími), pokračuje k bratrskému kancionálu z roku 1576, spisu Theodora Bezy „Verae imagines virorum doctrina simul et pietate illustrium“ vydanému v Ženevě roku 1580 a dalším až po holandské rytiny či mezzotintu Richarda Hous-tona z 18. století (*Krofta et al. 1915*).

V souvislosti s naším materiálem, tedy kachli vyráběnými z formy, je zajímavé všimnout si podoby Jana Husa na některých dobových medailích. Na nejstarších ražbách šlikovské mincovny v Jáchymově z druhé poloviny 20., resp. počátku 30. let 16. století se sice již setkáváme s husovským typem „německým“, přesto se však ještě od Guldenmundova tisku liší: Hus má jiný kabát i biret, profil i držení hlavy. Až o medaili kladené do

30. let 16. století (*Boublíková-Jahnová 1992, 36; obr. 10: a*), resp. do roku 1534 (*Katz 1927, 64*), lze říci, že na aversu nese Husův portrét, který do podrobností, jaké tak malý formát dovoluje, odpovídá vyobrazení Jana Husa na kachlích a až na zanedbatelné detaily i na Guldenmundově letáku a v Agricolově spisu. Přitom ovšem není jasné, zda se rytec razidla inspiroval některým z těchto vyobrazení (což by nebylo nijak překvapivé, neboť Agricola měl k Jáchymovu, kde v letech 1527–1533 působil jako městský lékař, blízký vztah a svůj spis mohl zaslat některému ze svých starých jáchymovských přátel), nebo zda naopak medaile byla předlohou pro některý z uvedených dřevorytů. Ať tomu bylo jakkoli, časový odstup nebyl zřejmě nijak výrazný. Tomu nasvědčuje čtvrté vydání Agricolovy knihy, kladené do roku 1538, v němž je na místě původního titulního obdélného dřevorezu, připisovaného Lucasi Cranachovi, vyobrazen avers medaile, včetně Husova jména a textu v opisu, na poslední straně knihy pak revers této medaile s výjevem Husova upálení (*Weil 1887*).

Autorství jáchymovské medaile, která se stala předlohou pro další krušnohorské ražby druhé poloviny 16. a počátku 17. století (*obr. 10: b, c*) i jiné pozdější, připisuje *J. Boublíková-Jahnová (1992, 36)* kraslickému řezači želez Hieronymu Dietrichovi, pracujícímu pro jáchymovskou mincovnu. Činí tak na základě značky na reversu medaile, která má podobu písmene „H“, z jehož vodorovného břevna vyrůstá kříž. Ke stejnému závěru, totiž že se pod touto značkou skrývá „nejplodnější řezač rudohorských medailí ve druhé čtvrtině 16. století“ Hieronymus Dietrich, signující od roku 1531 do roku 1539 (zemřel asi po roce 1550, před rokem 1548 strávil nějaký čas v jáchymovském vězení, poté jej slavkovský hejtman doporučil k výrobě královské medaile a vyslal jej do Prahy), dospěl i *Viktor Katz (1934)*. Pro úplnost je třeba dodat, že *Eduard Fiala (1923, 237)* jméno Hieronyma Dietricha spojuje se značkou jinou, a to se zrcadlově obráceným písmenem „D“ a písmenem „E“ („Dietrich Eisenschneider“ či „Eronimen Dietrich“). Fiala o Dietrichovi hovoří jako o „zlatníku a řezači želez ve Slavkově, narozeném nejspíše v saském Gaieru“. Vychází při tom ze značené medaile s portrétem Ferdinanda I. a Maxmiliána II., již datuje do roku 1549. Odvolává se v této věci na Ferdinandův přepis jáchymovskému mincmistrovi Ruprechtu Puellacherovi z roku 1550, týkající se odměny Jeronýmu Dietrichovi za zhotovení medaile s portréty těchto osobností (*Fiala 1923, 237*).

Tutéž značku, tedy „H“ s křížkem, vyskytující se i na některých z dalších variant této medaile, připisují ale jiní autoři dalším dvěma medailérům: Hieronymu Magdeburgerovi (zemřel 1540), činnému do roku 1533 ve službách saského vévody v krušnohorském Annabergu a mezi lety 1533–1538 možná i přímo v Jáchymově, kde se o práci řezače ucházel již v roce 1528 (*Katz 1927; 1929, 109; 1934, 77; Pollard 1967, 117; Bernhart 1911, 141; Weil 1887, 225; Erman 1884, 45*), případně Michaelu Hohenuerovi, jenž působil jako řezač razidel ve Vídni (zde o něm také první zmínka k roku 1551), v Sedmíhradsku a v Praze, kde roku 1558 zemřel (*Bekker 1998, 182; Habich 1916, 53; 1932, 272*). Jakkoli dnes převažuje mínění, že za značkou „H“ se skrývá výše jmenovaný Hieronymus Dietrich, není tento názor založen na zcela jednoznačných a nevyvatitelných důkazech. Z našeho pohledu se může zdát neméně zajímavé její připisování Hieronymu Magdeburgerovi, o němž je známo, že se zabýval i drobnou (byť kovovou) plastikou a nebyl neznám ani Agricolovi (srov. výše), který v jednom ze svých děl uvádí, že mezi Magdeburgerovy zakázky patřilo i zhotovení série medailí s portréty saských (luteránských!) knížat i jiných slavných osobností, včetně již nežijících (*Katz 1932, 53*).

Poněkud obsáhlejší exkurs do oblasti medailérství má v tomto případě své opodstatnění, a to nejen kvůli značné výtvarné podobnosti Husova portrétu na nalezeném kachli a na medailích. Ještě podstatnější než shoda v jednotlivých detailech Husova obličejí či oblečení je totiž způsob ukončení Husova poprsí v jeho spodní části. Na rozdíl od všech ostatních známých renesančních kachlů s portrétem v medailonu zde totiž poprsí zobrazené postavy nevyrůstá přímo ze spodního oblouku medailonu, nýbrž je od něj odděleno výraznou mezerou a ukončeno ostrou hranou vysokého reliéfu, v oblasti pravého ramene dokonce mírně prohnutou v protisměru k oblouku medailonu – tedy přesně tak, jak bývá tato část

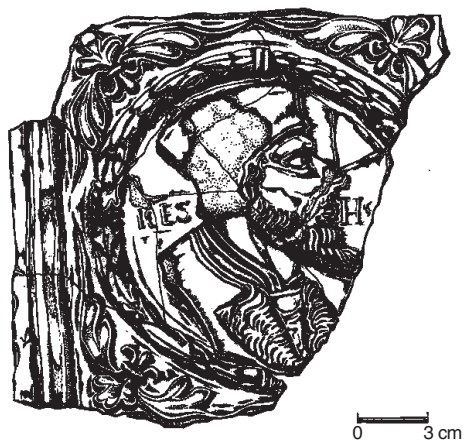
portrétované osoby ukončena na stovkách dobových portrétních medailí včetně kusů s Husovým portrétem.

Na základě všech uvedených skutečností lze soudit, že původní forma na výrobu kachle s portrétem Jana Husa, případně pozitiv pro její zhotovení, byla vyrobena profesionálním rytcem razidel či medailérem (možnost vstupu těchto profesí do procesu vzniku kachlových forem již před desetiletími teoreticky naznačil *Leminger 1926*, 163–164), a to nejspíše koncem 30. let 16. století. Tomuto datování konečně odpovídá i rohová výzdoba kachle (okřídlené hlavičky andílků v horních, akantové listy v dolních cviklech): s velmi podobnou se setkáváme na dvou medailonových portrétních kachlích, resp. formách, nalezených v zaniklé hrnčířské dílně v německém Špýru a datovaných do let 1540–1550 (*Strauss 1983*, 131, Taf. 117).

Na závěr této části ještě stručně k otázce zdánlivě překvapivého výskytu kachle s portrétem českého náboženského reformátora v prostředí Pražského hradu, tedy oficiálního sídla katolické královské moci. Podobnou otázku si (ovšem v souvislosti s materiálem o něco starším) položil již před lety *Zdeněk Smetánka (1983, 323)*. Tomu však nálezová situace neumožnila než konstatovat, že není jisté, zda kachle s motivem vlka kázajícího husám skutečně sloužily v kamnovém tělese v areálu Pražského hradu, a svůj exkurs uzavřel obecným konstatováním, že výskyt tohoto motivu „je odrazem náboženských zápasů a neklidu doby jagellonské“. V našem případě je nálezová situace o poznání jasnější a pro dobu kolem poloviny 16. století máme také k dispozici větší množství písemných pramenů, s nimiž je možné nález konfrontovat.

Jak již bylo řečeno, kachel s Husovým portrétem pochází se značnou pravděpodobností z objektu Rožmberského paláce. Tam byl zasazen do kamen patrně někdy v průběhu pátého desetiletí 16. století, v období přestavby probíhající po požáru Malé Strany a Hradu roku 1541. V daném desetiletí přešel palác z držení Petra mladšího z Rožmberka (zemřel 6. 11. 1545) do rukou Viléma, resp. před dosažením jeho plnoletosti (1552) do rukou jeho poručníků: Albrechta z Gutnštejna, Jeronýma Šlika a Oldřicha Holického ze Šternberka. Oba jmenovaní Rožmberkové byli sice katolíky, rozhodně však nepatřili ke krajnímu katolickému křídlu. Svou náboženskou toleranci prokázal ostatně Petr již v roce 1542, kdy svého synovce Viléma poslal studovat do evangelicky zaměřené školy v Mladé Boleslavi, zřízené otevřeným stoupencem Jednoty bratrské Arnoštem Krajířem z Krajku a vedené absolventem luteránské university ve Wittenbergu Matyášem Polejem (*Pánek 1989, 40*). Jeden z Petrem ustanovených poručníků – Šlik – byl navíc rovněž luteránem a – což je pro naše téma zvláště zajímavé – ve šlikovské jáchymovské mincovně vznikaly medaile s Husovým portrétem. Konečně ani Vilém z Rožmberka nepatřil k fanatickým stoupencům katolické víry. Jeho manželka Kateřina Brunšvická byla luteránka a ve svatbních smlouvách měla vymíněno svobodné vyznávání své víry. S protesty proti praxi nedělních kázání v Rožmberském domě nepochodil u Viléma dokonce ani samotný Ferdinand I. (*Svoboda et al. 1992, 15*).

Zmíněné skutečnosti nás samozřejmě neopravňují vyslovit závěr, který by byl zcela jednoznačný a definitivní. Na druhou stranu je zřejmé, že výskyt kachle s portrétem Jana Husa v převážně katolickém prostředí Pražského hradu nelze jednoduše vyloučit pouhým odkazem na „ideologickou nekompatibilitu“. V každém případě ale i zde platí, že jde nepochybně o odraz náboženských zápasů a neklidu, byť tentokrát doby formování české stavovské opozice a jejího protihabsburského odboje.

Obr. 11. Praha, náměstí Republiky, čp. 1078/II. Kachel s portrétem Jana Husa. Kresba Isabela Skřivanová. – Fig. 11. Prague, nám. Republiky 1078/II. Stove tile with a portrait of Jan Hus. Drawn by Isabela Skřivanová.

Obr. 12. Praha, náměstí Republiky, čp. 1078/II. Kachel s portrétem Jana Husa. Foto J. Žegklitz. Fig. 12. Prague, nám. Republiky 1078/II. Stove tile with a portrait of Jan Hus. Photo: J. Žegklitz.

Obr. 13. Hrad Libštejn. Kachel s portrétem Jana Husa. Foto J. Žegklitz. – Fig. 13. Libštejn Castle. Stove tile with a portrait of Jan Hus. Photo: J. Žegklitz.

2. Kachel z náměstí Republiky čp. 1078/II

Nový exemplář kachle s vyobrazením Jana Husa (*obr. 11, 12*) byl nalezen při archeologickém výzkumu v areálu bývalých kasáren Jiřího z Poděbrad na náměstí Republiky v Praze v roce 2003. Jelikož samotný terénní výzkum nebyl ještě ukončen, lze k nálezové situaci

řící jen tolik, že kachel (a spolu s ním značné množství dalšího keramického materiálu) pochází z vrstev vyplňujících jednu z četných odpadních jam rozmístěných v zadních částech parcel domů tvořících jihovýchodní frontu Truhlářské ulice blíže k jejímu vyústění do náměstí Republiky (obr. 3: 2). Dosavadní výsledky výzkumu prokázaly, že právě v těchto místech fungovaly ve druhé polovině 15. a přinejmenším i v první polovině 16. století hrnčířské dílny (prozatím je odkryto šest vypalovacích pecí a z jejich okolí bylo získáno obrovské množství dílenského keramického odpadu). Odpadem z dílen byly zaplněny i dosud odkryté svrchní partie výše zmíněné jámy, z níž pochází i kachel s portrétem Jana Husa.

Kachel (přír. č. 1/2003–V20069) se velmi podobá exempláři z Pražského hradu. V centrálním kruhovém medailonu, lemovaném listovým věncem sepjatým nahoře a dole dvojitým prstencem, je poprsí vousatého muže z pravého profilu. Muž má na hlavě baret a je oblečen v kabátu s velkými rozevřenými a kožšinou podšitými klopami. Zhruba uprostřed výšky medailonu je v jeho volné ploše za zobrazenou hlavou majuskulní nápis „IOĚS“ (zkratka Johannes), před hlavou ve výši úst pak majuskulní „H“ a zbytek písmene „V“. Okrajovou lištu tvoří plochý hranol přecházející místy v jednostranné zaoblení a úzkými výžlabky z obou stran lemovaný šikmý pásek, uprostřed mírně prožlabený. V rohových cviklech mezi okrajovou lištou a obloukem medailonu jsou nahoře i dole do tvaru lilie sepnuté stylizované akantové listy. Komora není zachována, ve zbytcích jejího pláště se v polovině výšky kachle nachází záchytný otvor, po jehož proražení (pravděpodobně skrz obě protilehlé strany pláště) jsou na zadní straně ČVS patrné vodorovné rýhy. Zadní strana ČVS nenese stopy očazení a i veškeré další znaky svědčí o tom, že kachel nebyl nikdy použit. Dochovaná šířka činí 189 mm, dochovaná výška 205 mm.

Kachel je režný, pouze na zadní straně ČVS jsou patrné drobné skvrny žlutohnědé transparentní glazury. Barva povrchu ČVS je špinavě bílá, střepe na lomu je světle okrový. Na lomu jsou rovněž dobře patrné dvě vrstvy, kdy první (na hotovém výrobku vrchní) je z velmi jemného, neostřehného, po výpalu bílého materiálu (pravděpodobně kaolinitu), zatímco vrstva kladená při výrobě do formy jako druhá je zřetelně hrubší, s hojnou klastickou příměsí tvořenou především zrny mléčně zakaleného, někdy načervenalého křemene o velikosti ca 0,5 mm. Plášť komory byl zhotoven z materiálu ještě hrubšího (zrna křemene 2–4 mm) a po výpalu tmavšího. Ve všech částech střepe lze identifikovat rovněž velmi drobné lupínky muskovitu a biotitu. Vrstevnaté složení střepe (patrné i na mnoha dalších kusech) může mít několik důvodů: výrobce tak mohl chránit reliéf formy, z níž se kachel vyráběl, před poškozením hrubými a tvrdými zrny křemene, neostřehná jílovitá hmota lépe vyplnila všechny detaily reliéfu a díky své jemnosti a světlejšímu odstínu mohla mít rovněž určitou funkci při následném glazování (lepší kresba i barevný tón glazury, převrstvení větších zrn, jež by byly pod průhlednou glazurou patrné). Zdá se tak velmi pravděpodobné, že kachel je pouhým polotovarem a že ve své konečné podobě měl být glazurou opatřen (srov. níže).

Ze stejné vrstvy jako kachel s vyobrazením Jana Husa pocházejí i zlomky kachlů dalších, a to jak nádobkových, tak komorových. Vedle čtyř kusů se zelenou transparentní glazurou a dalšího zlomku, opatřeného světle žlutou, matnou a drsnou, podle všech známek přepálenou glazurou, jsou všechny ostatní kusy režné. Je však pravděpodobné, že jde, podobně jako u exempláře s Husem, pouze o přežah a že jen kvůli technologické chybě při výrobě (příliš vysoká teplota prvního výpalu, o níž kvalita většiny zlomků včetně kusů deformovaných žárem svědčí a kvůli které pak glazura na střepe nedrží a stéká) se na další fázi výrobního procesu, tedy na glazování a další výpal, už nedostalo. Této hypotéze nasvědčuje i fakt, že ani jeden z nalezených zlomků nenese stopy použití (zakouřená zadní strana ČVS, stopy mazanice).

Z identifikovatelných motivů na ČVS komorových kachlů lze uvést Juditu s hlavou Holofernovou a Zmrtvýchvstání Krista. Tyto kusy jsou řazeny do poloviny 16. století a výše (Strauss 1983, Taf. 123, 131: 2; Brych – Stehlíková – Žegklitz 1990, č. kat. 277 a 290). Ani ostatní zlomky, byť identifikaci celého motivu neumožňují, z datování do doby kolem poloviny 16. století nevybočují.

Uvedené časové zařazení nalezených kachlů, stejně jako domněnku o tom, že jde z převážné části o nedokončené či nepodařené výrobky, potvrzuje i další keramický materiál z příslušné vrstvy, jehož detailní rozbor by daleko přesáhl rámec tohoto textu. Předběžně lze prozatím konstatovat, že co do tvarů a výzdoby nevybočuje z dosavadních představ o užitkové keramice druhé a třetí čtvrtiny 16. století. Téměř naprostá

absence keramiky stolní (jediný identifikovatelný zlomek okraje džbánu, jinak zcela převládají hrnce a pánve, v mnohem menším počtu pak i další kuchyňská keramika jako pokličky a hluboké mísy) svědčí spíše o specializaci dotyčného výrobce než o větším stáří souboru. (Podle předběžných pozorování dosud nalezené keramiky se zdá, že teze o jisté specializaci zdejších výrobců má obecnější platnost pro celou zkoumanou lokalitu.) Rovněž převaha režných kusů není v tomto případě znakem chronologickým, nýbrž je důsledkem nedokončené výroby (opět pouhý přežah bez následného glazování a druhého výpalu). Ostatně i řada zlomků glazovaných nese neklamně stopy silného přepálení, takže glazura bývá často spečená, puchýřkovitá či matná, samotný střep je pak zvonivý a mnohdy vykazuje známky začínajícího slinutí.

Jelikož se v celém nálezovém souboru pocházejícím z vrstvy obsahující zlomky kachle s Husovým portrétem nevyskytuje žádný výrazně starší či výrazně mladší artefakt, lze jej považovat za časově homogenní a jeho vznik zařadit zhruba do poloviny 16. století. O datování samotného kachle s Husovým portrétem pak v zásadě platí závěry učiněné v případě kusu z Pražského hradu. Kachel je navíc takřka jistě v místě nálezu vyrobeným a nikdy nepoužitým polotovarem, k jehož uložení do země došlo ještě v průběhu procesu výroby a nikoli až po třeba i desetiletích fungování v kamnovém tělese. Jeho časnější vznik lze tudíž vyloučit.

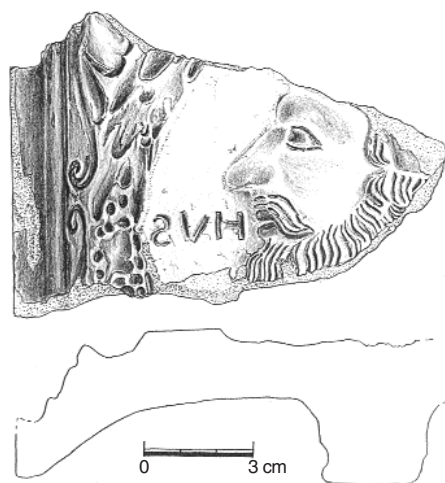
3. Kachel z hradu Libštejna

Zlomek kachle (*obr. 13*), uložený v museu v Mariánské Týnici (inv. č. 16 550), byl počátkem 60. let 20. století nalezen při povrchovém sběru při úpravě turistické cesty na hradě Libštejně (*Hazlbauer 1995, 68*).

Z kachle původně nejspíše čtvercového formátu je zachován pouze pravý dolní roh (max. dochovaná šířka 111 mm, max. dochovaná výška 142 mm, vzadu zbytek komory o zachované hloubce 56 mm), na němž je v kruhovém medailonu, vymezeném listovým věncem, část poprsí muže z pravého profilu. Zachovala se špička nosu, ústa, plnovous a část levého ramene. Ve volné ploše medailonu před ústy je špatně čitelný minuskulní nápis „hus“. Rohový cvikl je vyplněn stylizovaným akantovým listem, který svým ztvárněním neodpovídá protějšku z náměstí Republiky; o podobnosti či dokonce shodě s dolní rohovou výzdobou kachle z Pražského hradu nelze bohužel z důvodu její torzovitosti rozhodnout, byť není vyloučena. Okrajovou lištu tvoří plochý hranol místy přecházející v jednostranné zaoblení, široký a úzký výžlabek. Lišta je tedy prakticky totožná s exemplářem z Pražského hradu. ČVS je režná, její barva, stejně jako barva střepu na lomu, kolísá mezi světle hnědou až světle špinavě okrovou. Otisk je málo kvalitní, detaily reliéfu (nakolik lze z tak malého zlomku soudit) jsou značně setřelé. Zadní strana ČVS nese výrazné stopy očazení. Makroskopicky patrná klastická složka střepu tvořená především zrny křemene je méně hojná než u kachle z Pražského hradu, výpal je rovněž méně kvalitní.

S ohledem na nálezové okolnosti není možné opřít se při datování tohoto kusu ani o nálezovou situaci, ani o doprovodný materiál. Rovněž majetková držba hradu toho mnoho nevyovídá: od konce 15. století byl hrad v držení Albrechta z Kolovrat, a to až do jeho smrti v roce 1510. Poté přešel do majetku bratrů Bernarta a Jana z Valdštejna. Po Janově smrti (1540) sídlo zdědili jeho synové. Z nich přímo na hradě po jistou dobu bydlel patrně jen Kryštof. Ten zemřel roku 1576 (*Sedláček 1998, 91–93*). Náboženskou či politickou orientaci ani jednoho ze jmenovaných vlastníků, jež by snad mohla k výskytu kachle s husovským motivem napovědět něco bližšího, se nepodařilo zjistit, přesněji datovány nejsou ani stavební úpravy hradu v průběhu 16. století. K roku 1590 se hrad uvádí již jako pustý (*Durdík 2000, 328*).

Nezbývá proto než na základě značné podobnosti s kachli z Pražského hradu a náměstí Republiky zařadit vznik tohoto kusu rovněž zhruba do období kolem poloviny 16. století.

Obr. 14. Praha – Malá Strana, Hergetova cihelna. Zlomek formy k výrobě kachle s portrétem Jana Husa. Kresba Sylvie Svatošové. – Fig. 14. Prague, the Herget Brickworks in the Lesser Quarter. Fragment of a mould for the manufacture of stove tiles with a portrait of Jan Hus. Drawn by Sylvie Svatošová.

Obr. 15. Praha – Malá Strana, Hergetova cihelna. Zlomek formy k výrobě kachle s portrétem Jana Husa. Foto J. Žegklitz. – Fig. 15. Prague, the Herget Brickworks in the Lesser Quarter. Fragment of a mould for the manufacture of stove tiles with a portrait of Jan Hus. Photo: J. Žegklitz.

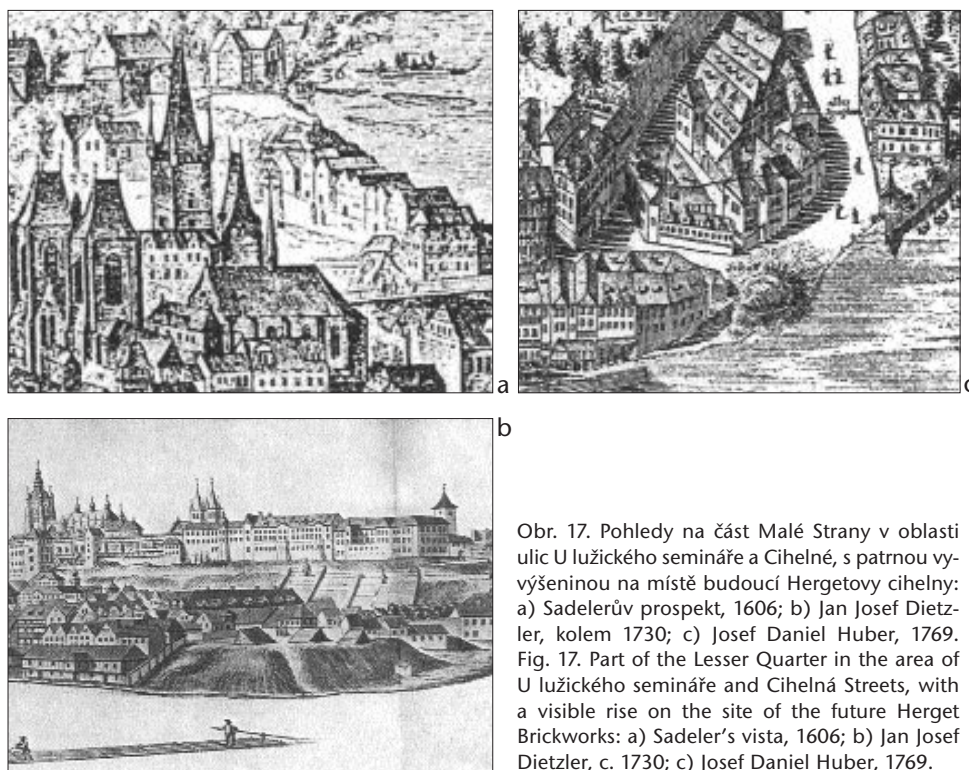
Obr. 16. Praha – Malá Strana, Hergetova cihelna. Pozitivní otisk ze zlomku formy. Foto J. Žegklitz. Fig. 16. Prague, the Herget Brickworks in the Lesser Quarter. Positive imprint from a mould fragment. Photo: J. Žegklitz.

4. Zlomek formy z areálu Hergetovy cihelny na Malé Straně

Fragment formy s reliéfem Jana Husa (př. č. 35/01–48–6; *obr. 14, 15, 16*) byl získán v roce 2001 při archeologickém výzkumu prováděném pražským pracovištěm Státního památkového ústavu a probíhajícím v rámci přestavby objektu bývalé Hergetovy cihelny na Malé Straně (čp. 101 a 102).

Při hloubení nových prostor pro technické zázemí na dvoře objektu u jihozápadní stěny východního křídla cihelny (*obr. 3: 3*) bylo odkryto mocné souvrství navážkovitého charakteru, tvořené vrstvami rozličného destruovaného stavebního materiálu, břidlicových a křemenných písků až štěrku a jiného odpadu s příměsí uhlíků, které se skláněly pod úhlem ca 30° směrem k Vltavě. Navážky tvořily stěnu stavební jámy až k jejímu dnu (hloubka 350 cm od současného povrchu).

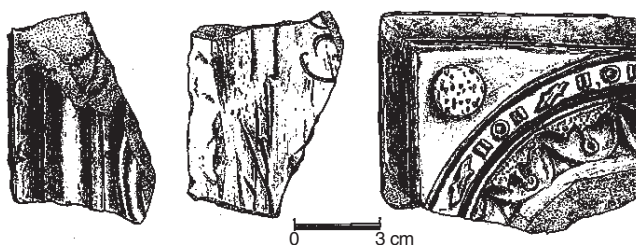
Obr. 17. Pohledy na část Malé Strany v oblasti ulic U lužického semináře a Cihelné, s patrnou vyvýšeninou na místě budoucí Hergetovy cihelny: a) Sadelerův prospekt, 1606; b) Jan Josef Dietzler, kolem 1730; c) Josef Daniel Huber, 1769. Fig. 17. Part of the Lesser Quarter in the area of U lužického semináře and Cihelná Streets, with a visible rise on the site of the future Herget Brickworks: a) Sadeler's vista, 1606; b) Jan Josef Dietzler, c. 1730; c) Josef Daniel Huber, 1769.

Výzkum potvrdil, že areál Hergetovy cihelny a jejího okolí se nachází na mírné vyvýšenině, dříve nazývané „Rasův vršek“ či „Schinderberg“ (obr. 17). Tato část Malé Strany (dnešní čp. 85–101 podél jižní strany ulice U lužického semináře) nebyla až do roku 1562 zastavěna, protější blok domů mezi ulicemi Cihelnou a U lužického semináře pak vyrostl až po parcelaci provedené roku 1600 (*Hlavsa – Vančura 1983, 80*). Zmíněný vršek, jak doložil i samotný výzkum, byl umělého původu a jeho vznik lze klást do souvislosti s dohodou uzavřenou roku 1506 mezi malostranskými a staroměstskými (jimž patřil i malostranský břeh Vltavy), že malostranští mohou „na břehy a do Vltavy nečistoty vyvážeti, ale tak, aby neublížili mostu“ (*Merhout 1938, 65*). Proluka s pahorkem v tomto místě vydržela až do založení cihelny Franzem Leonhardem Hergetem v roce 1781.

Na dochovaném zlomku formy o rozměrech 127 mm (max. šířka) a 87 mm (max. výška) je část obličejje portrétovaného a před ním ve výši úst zrcadlově obrácený majuskulní nápis „HVS“. Portrét je rámován kruhovým rostlinným věncem. Okrajovou lištu tvoří vysoký hranol, rohové cvikly byly vyplněny stylizovanými, pravděpodobně symetrickými rozvilinami. Vzhledem k vysokému reliéfu formy (centrální část otlaštěného kachle byla oproti okrajové partii značně zahloubena) byla forma na spodní straně opatřena zhruba uprostřed nožkou, která měla při výrobě otisku bránit jejímu prolomení.

Barva velmi kvalitně vypáleného střepu je na povrchu i na lomu světle cihlově červená až naftalovělá, pouze uvnitř střepu, tam, kde je nejsilnější, zůstala tenká nepravidelná čoučka světle šedé barvy. Na obličejové partii je zlomek zbarven do tmavě šedé až černé barvy, snad v důsledku sekundárního očazení. Zrnitost střepu je jemná (nejmenší klasty ze všech popisovaných kusů), převládají zrnka křemene o velikosti 0,2 až 0,5 mm, která jsou kompaktně spojena s keramickým těstem (při rozbití formy došlo k lomu i napříč zrnům křemene). Přítomny jsou i droboučké lupínky muskovitu a biotitu. Místy střepem prorůstá novotvořený mléčně bílý minerál.

Obr. 18. Praha – Malá Strana, Hergetova cihelna. Zlomky dvou forem na výrobu kachlů. Kresba Sylvie Svatošová. Fig. 18. Prague, the Herget Brickworks in the Lesser Quarter. Fragments of two moulds for making stove tiles. Drawn by Sylvie Svatošová.

Rovněž v případě tohoto zlomku není datování na základě nálezové situace možné a jsme odkázáni na relativní dataci na základě srovnání s jinými kusy. Výzkumem dokumentovaná část souvrství (podloží nebylo dosaženo) vznikala nepochybně až v průběhu 17. století, a to v relativně krátké době. Všechny vrstvy, včetně nejspodnějších, obsahovaly keramické zlomky zařaditelné převážně do 16. a první poloviny 17. století. Mladší materiál identifikován nebyl (s výjimkou povrchové vrstvy), naopak některé partie souvrství, včetně vrstvy se zlomkem formy, obsahovaly keramiku středověkou, což svědčí o tom, že odpad sem ukládaný byl přinejmenším zčásti produktem nějaké stavební činnosti spojené se zásahy do země. Nálezy zmetků a snad i polotovarů, byť nečetné, a především zlomků dvou dalších kachlových forem (*obr. 18*) svědčí také o tom, že v případě výskytu formy s Husovým portrétem nejde o náhodnou záležitost a že sem byl s největší pravděpodobností vyvezen odpad z hrnčířské dílny, která přinejmenším někdy kolem poloviny 16. století pracovala někde v nepříliš vzdáleném okolí.

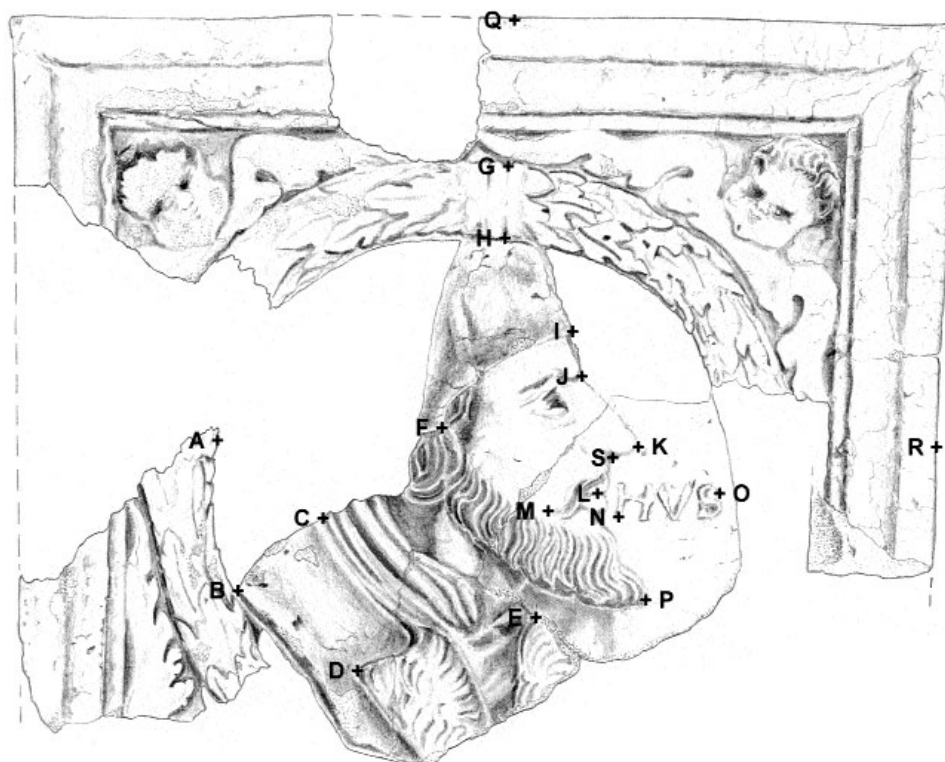
Vztahy mezi jednotlivými kachli a formou, postup jejich vzniku¹

Máme-li hodnotit podobnost či rozdíly ve ztvárnění ČVS jednotlivých kachlů a formy, je nutné rozdělit ČVS na dvě základní části, a sice na samotný centrální motiv portrétu Jana Husa v medailonu a dále zbytek ČVS, tedy okrajovou lištu s rohovou výzdobou. Jakkoli jsou si totiž medailony s Husovým portrétem velmi podobné, okrajové lišty a rohová výzdoba se ve třech případech výrazně liší.

Podobnost samotného Husova portrétu lze hodnotit jednak podle více či méně objektivních měřítek (rozměry, detaily obličeje či oblečení), jednak podle spíše subjektivně vnímaného ztvárnění celého motivu.

Nejúplnější vzájemné srovnání umožňují díky stupni svého zachování kusy z Pražského hradu a náměstí Republiky. Husův portrét na nich se i při detailním zkoumání shoduje nejen v celkové formě svého ztvárnění, ale i v těch nejmenších detailech, jakými jsou modelace oka, vousů, kožešiny na klopách kabátu či záhybů spodního oblečení pod kabátem. Totéž platí také pro spíše subjektivní pozorování reliéfu obličeje i dalších partií portrétu, kdy jednotlivé detaily (promáčknutí biretu, modelace nadočnicového oblouku, lícní kosti, krku) jsou naprosto stejné, a konečně rovněž pro nápis před obličejem, resp. pro srovnatelné písmeno „H“, kdy i přes jeho značnou subtilnost jsou na obou exemplářích dobře

¹ Za konzultace a cenné připomínky k některým částem této kapitoly autoři děkují akademickému sochaři Michalu Vitanovskému.

Obr. 19. Kachel s portrétem Jana Husa s vyznačením bodů měření. – Fig. 19. Stove tile with portrait of Jan Hus, with measurement points indicated.

patrné náznaky patek, pouze sklon písmene se nepatrně liší. (K pootočení nápisu mohlo však snadno dojít jak při samotném mačkání keramické masy do formy, tak i při vyklápní otisku z ní a při následné manipulaci s ještě plastickým materiálem.) Za v zásadě shodné lze označit také rámuující rostlinné větve. Ty se shodují opět i v detailech, jakými jsou počet a tvary jednotlivých lístků. Jediný rozdíl spočívá v méně zřetelném reliéfu větve na některých místech exempláře z náměstí Republiky a v mechanickém porušení jeho vnějšího obvodu u téhož kusu, o čemž se podrobněji zmíníme níže. Všechna tato pozorování vedou k závěru, že oba kachle, resp. jejich centrální motiv, mají společný výchozí originál.

Srovnání zlomku pocházejícího z hradu Libštejna s oběma dalšími kusy je vzhledem k jeho značné torzovitosti více než problematické, přesto se zdá, že vzájemná podobnost je značná a že i v tomto případě lze uvažovat o společném „předkovi“. Totéž pak platí pro ústřední motiv včetně rámuujícího větve na zlomku malostranské formy.

Pro řešení otázky nastolené v úvodu, tj. možnosti vzniku některého z nalezených kachlů prostřednictvím otisku kusu jiného, je nezbytné doplnit výše uvedené zhodnocení výtvarné podobnosti jednotlivých exemplářů i jejich srovnáním metrickým, jež je uvedeno v tabulkách:

Vzájemná vzdálenost jednotlivých vybraných bodů zobrazeného motivu (v mm, viz obr. 19).

(MS = forma, Malá Strana, PH = kachel, Pražský hrad, NR = kachel, náměstí Republiky, LIB = kachel, Libštejn)

	MS	PH	NR	LIB
A–D	–	68	59	–
A–H	–	93	86	–
A–K	–	109	100	–
B–D	–	38	34	–
B–H	–	111	100	–
B–K	–	109	96	–
B–P	–	102	89	–
C–H	–	83	76	–
C–K	–	81	74	–
C–P	–	82	72	–
D–E	–	45	40	–
D–F	–	62	58	–
D–H	–	114	104	–
D–I	–	92	83	–
D–K	–	90	82	–
D–P	–	72	65	–
D–Q	–	164	154	–
F–H	–	53	48	–
F–I	40	41	36	–
F–J	37	37	33	–
F–K	49	49	45	–
F–N	49	49	46	–
F–O	70	70	–	–
F–P	–	63	58	–
G–H	–	17	12	–
H–L	–	72	66	–
H–P	–	99	91	–
H–Q	–	51	52	–
I–K	34	34	32	–
I–L	41	41	38	–
I–M	44	45	–	–
I–N	46	47	45	–
K–P	–	38	34	32
K–R	64	73	–	62
N–O	25	26	–	–
P–S	–	35	32	30

Pozn.: Tučně vyznačeny míry od bodů v nápisu či vně věnce.

Poměr vzdálenosti jednotlivých vybraných bodů zobrazeného motivu.

(MS = forma, Malá Strana, PH = kachel, Pražský hrad, NR = kachel, náměstí Republiky, LIB = kachel, Libštejn)

	MS/PH	MS/LIB	MS/NR	PH/LIB	PH/NR	NR/LIB
A–D	–	–	–	–	86,7 %	–
A–H	–	–	–	–	92,5 %	–
A–K	–	–	–	–	91,7 %	–
B–D	–	–	–	–	89,5 %	–
B–H	–	–	–	–	90,1 %	–
B–K	–	–	–	–	88,1 %	–
B–P	–	–	–	–	87,3 %	–
C–H	–	–	–	–	91,6 %	–
C–K	–	–	–	–	91,4 %	–
C–P	–	–	–	–	87,8 %	–
D–E	–	–	–	–	88,9 %	–
D–F	–	–	–	–	93,5 %	–
D–H	–	–	–	–	91,2 %	–
D–I	–	–	–	–	90,2 %	–
D–K	–	–	–	–	91,1 %	–
D–P	–	–	–	–	90,3 %	–
D–Q	–	–	–	–	93,9 %	–
F–H	–	–	–	–	90,6 %	–
F–I	102,5 %	–	90 %	–	87,8 %	–
F–J	100 %	–	89,2 %	–	89,2 %	–
F–K	100 %	–	91,8 %	–	91,8 %	–
F–N	100 %	–	93,9 %	–	93,9 %	–
F–O	100 %	–	–	–	–	–
F–P	–	–	–	–	92,1 %	–
G–H	–	–	–	–	70,6 %	–
H–L	–	–	–	–	91,7 %	–
H–P	–	–	–	–	91,9 %	–
H–Q	–	–	–	–	102 %	–
I–K	100 %	–	94,1 %	–	94,1 %	–
I–L	100 %	–	92,7 %	–	92,7 %	–
I–M	102,3 %	–	–	–	–	–
I–N	102,2 %	–	97,8 %	–	95,7 %	–
K–P	–	–	–	84,2 %	89,5 %	94,1 %
K–R	114,1 %	96,9 %	–	84,9 %	–	–
N–O	104 %	–	–	–	–	–
P–S	–	–	–	85,7 %	91,4 %	93,8 %
Průměr	100,8 %	–	91,6 %	85 %	90,5 %	94 %

Pozn.: Tučně vyznačeny míry od bodů v nápisu či vně kruhového věnce, tyto hodnoty nejsou započítány do průměru.

Jak známo, ČVS kachle vzniká otiskem z formy vyrobené z vypálené hlíny (přímý důkaz pro existenci forem z jiného materiálu dodnes neexistuje). Taková forma mohla vzniknout v zásadě dvěma, resp. třemi způsoby:

a) Výroba formy vyrytím negativu do ještě nevypálené hlíny (*Hazlbauer 1986*, 489; *Vitanovský – Hazlbauer 1995*), případně otiskem vypáleného hliněného pozitivu, vyrobeného z originálního, do dřeva řezaného negativu (*Vitanovský 2001*; *Ernée – Vitanovský 2003*). Tuto možnost nepřímo dokládají kachle s nápisy, kde bývají některá písmena či celý text zrcadlově obráceny, k čemuž by patrně těžko došlo v případě vzniku formy otiskem předlohy vyráběné v pozitivu (srov. např. *Žegklitz 1987*, 660: 2, 4, 663: 4; *Richterová 1982*, tab. 64: 6; *Stephan 1991*, 70, 112, Abb. 70: 13, 113: 1).

b) Výroba formy otiskem pouze pro tento účel zhotoveného pozitivu, ať již hliněného, nebo dřevěného (*Hazlbauer – Špaček 1986*, 160; *Hazlbauer 1986*, 489).

c) Výroba formy otiskem kachle zhotoveného jiným výrobcem (*Hazlbauer 1986*; *Hazlbauer – Špaček 1986*, 163).

S nástupem renesance, kdy se výtvarné pojetí ČVS mění, okrajová lišta získává složitější profilaci a spolu s doplňkovými dekoračními motivy (rámujeví architektura či medailon, rohová výzdoba) se stává samostatným výzdobným prvkem, došlo i k modifikaci výrobního postupu. Stále se množí příklady hotových výrobků s identickým ústředním motivem a rozdílnou okrajovou výzdobou nasvědčující tomu, že k výrobě ČVS byly někdy používány dvě formy – jedna k otištění hlavního motivu, druhá k otištění jeho rámujeví části (srov. *Pajer 1983*, 171; *Hazlbauer 1986*, 497; *Hazlbauer – Špaček 1986*, 163). Za přímý doklad této praxe je pak možné považovat dochované formy sloužící k otisku právě jen centrálního motivu (*Franz 1969*, Abb. 441; *Strauss 1983*, Taf. 141: 1, 142: 5, 6) či naopak okrajové části kachle (*Ambrosiani 1910*, 90, 91, 139; Abb. 140), případně pozitivní modely centrální části kachle, jež mohly sloužit jako jedna z částí výchozího pozitivu při výrobě formy (*Strauss 1983*, Taf. 76: 1–3, 82: 4; *Franz 1969*, Abb. 227–229), a konečně i celé hotové kusy, u nichž jsou ústřední motiv a rámujeví část odlišně datovány (*Franz 1969*, Abb. 273–274). V praxi probíhalo zhotovování ČVS tak, že do volného středu formy s okrajovou výzdobou byla vložena druhá forma s centrálním motivem a ČVS byla otištěna z takto sesazených kusů. Tento způsob umožňoval značnou variabilitu v jednoduchém kombinování centrálního motivu s rámujeví částí kachle – na rozdíl od dalšího možného postupu, při němž mohla jednodušší forma vzniknout otiskem dvou různých, složených a na sobě nezávislých pozitivů.

V další fázi výrobního procesu, při sušení a vypalování kachle (resp. formy), docházelo vlivem úniku vody ke smršťování výrobku. Máme-li se pokoušet o vzájemné srovnávání kachlů se stejným motivem, případně srovnávání hotového výrobku s formou s cílem zjistit možnou posloupnost vzniku jednotlivých kusů otiskováním jednoho z druhého, je třeba s touto skutečností počítat. Situaci bohužel komplikuje fakt, že míra smršťování se v závislosti na použitém materiálu výrazně liší. Při pokusech s jíly označovanými pracovními názvy „Vonšov“ (bohužel bez bližší charakteristiky) dospěli autoři experimentů k závěru, že při výpalu na teplotu 850–960 °C – kterou považují za odpovídající teplotě výpalu středověkých kachlů – dochází ke smrštění o 7–10 % (*Mikšík – Hanykýř – Hazlbauer 1986*). Jak zjistili autoři tohoto textu, při použití cenomanských jílu křídového stáří z Petřína, kde byly tyto suroviny v 16. století pro keramickou výrobu těženy (*Žegklitz – Zavřel 1990*, 107; *Zavřel a kol. 2001*, 28) – a podle přímých nálezů zbytků této suroviny také používány

v hrnčířských dílnách odkrytých na náměstí Republiky –, činilo smršťení při výpalu na teplotu 1100 °C pouhých 5 %. Až při nárůstu teploty na 1350 °C a při hodinové prodlevě na této hodnotě se, aniž by došlo k deformaci střepe, smršťení zvýšilo na 11,5 %. Červené terciární neogenní jíly z lokality „V pánvích“ nedaleko Berouna, které byly dle dodnes patrných pozůstatků po těžbě v tomto významném středisku hrnčířské výroby 16. století berounskými hrnčíři využívány, vykazaly při teplotě výpalu 1200 °C smršťení dokonce až 14 %.² V případě pokusů s dnes běžně prodávanou ostřenu kamnářskou hlínou činilo smršťení po výpalu na 890 °C naopak pouze necelá 3 % (*Ernée – Vitanovský 2003, 556*). Tezi o zhruba sedmi- až desetiprocentním smršťení výrobku po jeho vysušení a vypálení relativizoval ostatně do značné míry již sám Z. Hazlbauer, když v rámci souboru 19 exemplářů římsového kachle vyrobených v jedné dílně z jedné formy a ze stejného materiálu zjistil metrické odchylky až 5,5 %, způsobené pravděpodobně jak různým množstvím vody v syrové keramické mase, tak i lokálními rozdíly v teplotě uvnitř vypalovací pece (*Hazlbauer – Špaček 1988*). Z řečeného vyplývá, že např. velikostní rozdíl mezi dvěma kusy pohybující se kolem 10 % nemusí znamenat pouze jedno, ale i dvojí až trojí smršťení (tj. dvojí až trojí nový otisk a pálení).

S vědomím těchto skutečností lze přistoupit k úvahám o posloupnosti vzniku jednotlivých kusů. Jak již bylo řečeno, je pravděpodobné, že centrální motiv na všech čtyřech exemplářích pochází ze stejného výchozího originálu. Na samém počátku musela stát původní forma, která, jak bylo výše naznačeno, mohla teoreticky vzniknout několika různými způsoby. V tomto konkrétním případě některé výrobně-technologické prvky vcelku bezpečně svědčí o tom, že prvotní model byl vyráběn v pozitivu, pravděpodobně do dřeva. Práce v negativu je více než nepravděpodobná – zhotovit tímto postupem veškeré jemné detaily, které jsou na výsledném otisku „negativní“, tedy do okolní plochy zahluobené (např. poměrně detailní znázornění kožešiny na klopách kabátu, *obr. 20*), by bylo ne-li nemožné, pak přinejmenším značně náročné a nepraktické. Otiskem tohoto pozitivu do hlíny pak byla vyrobena primární negativní forma, přičemž ještě před jejím zaschnutím mohly být doryty některé detaily, konkrétně jednotlivá písmena jména. Nelze ovšem vyloučit ani jejich vyřezání v původním dřevěném pozitivu.

Stanovit další posloupnost vzniku jednotlivých kusů, jež máme k dispozici, je s ohledem na výše zmíněný problém s různým smršťováním výrobků v závislosti na použitém keramickém materiálu, teplotě výpalu a dalších proměnných značně obtížné. Ze srovnání velikostí je zřejmé, že na samém počátku celé řady stojí kachel z Pražského hradu. Kvalita výrazně propracovaného reliéfu zároveň napovídá, že byl zhotoven otiskem z kvalitní, patrně primární formy. Možnost jeho výroby z „pirátské“ formy, otištěné z jiného kachle, není příliš pravděpodobná i proto, že taková varianta by neúměrně prodlužovala celou „vývojovou řadu“ kachlů s tímto motivem. To příliš neodpovídá počtu dnes známých exemplářů, který patrně do jisté míry odráží i samotný původní objem jejich výroby.

Další pokračování vývojového řetězce lze již stanovit pouze hypoteticky. V každém případě platí, že:

² Materiál nebyl ostřen, naopak byl proplaven a na sítu zbaven frakce nad 1 mm. Střep po výpalu na 1100 °C je ve srovnání s materiálem 16. století přiměřeně kvalitní.

Za laskavou pomoc při provedení zkoušky děkují autoři akademickému sochaři Aleši Wernerovi z ateliéru keramiky VŠUP v Praze.

Obr. 20. Praha – náměstí Republiky, čp. 1078/II. Kachel s portrétem Jana Husa, detail kožešiny na vnitřní straně pravé klopy kabátu. Foto J. Žegklitz. – Fig. 20. Prague, nám. Republiky 1078/II. Stove tile with portrait of Jan Hus, detail of the fur on the inner side of the right coat lapel. Photo: J. Žegklitz.

– Kachel z náměstí Republiky byl vyroben otiskem do formy složené ze dvou kusů – forma s motivem centrální části kachle (portrét rámovaný kruhovým věncem) byla vložena do volného středu formy se zbývající částí ČVS a z takto sesazeného celku byl získán pozitivní otisk. Svědčí o tom již zmíněné porušení vnějšího obvodu rostlinného věnce, k němuž došlo dodatečným zahlazováním „švu“ v místě dotyku obou částí formy (*obr. 21*).

– Kachle z Pražského hradu a z náměstí Republiky a malostranská forma mají všechny vzájemně rozdílnou rohovou výzdobu a profilaci okrajové lišty, což znamená, že nemohly jako celky vzniknout z jediné společné předlohy v podobě celého kachle. Naopak profilace okrajové lišty a snad i ztvárnění rohové výzdoby u kachle z Libštejna se shoduje s kusem z Pražského hradu. U těchto dvou kusů tedy můžeme předpokládat společnou výchozí předlohu nejen v případě centrálního motivu, ale kachle jako celku.

– Forma na kachel z náměstí Republiky nemohla být zhotovena otiskem exempláře z Pražského hradu, a to ani v případě otisku toliko jeho centrální části (krycí glazura stírá některé části reliéfu natolik, že na otisku, který byl pokusně sejmut, nejsou vůbec patrné). Totéž platí i pro formu, z níž byl zhotoven kachel z Libštejna. Ten je navíc nejmenší a reliéf je nejméně kvalitní – původní písmena nebyla již vůbec čitelná, takže jméno portrétovaného muselo být do ještě měkké formy nově doryto, jako jediné minuskulí a s písmenem „u“ namísto obvyklého „v“. Tyto indicie nasvědčují, že forma na jeho výrobu mohla být otištěna z glazovaného kachle, ne ovšem přímo z kusu nalezeného na Pražském hradě, neboť listy jeho věnce jsou glazurou zality natolik, že na zkušebním otisku nejsou takřka vůbec patrné.

– Z malostranské formy nebyl vyroben ani jediný nám známý kus. Vylučuje to jak odlišná rohová výzdoba a okrajová lišta, tak podoba některých detailů tváře. Je zřejmé, že forma vznikla otiskem nějaké pozitivní předlohy (o tom svědčí měkké, zaoblené obrysové linie listů rámuujícího věnce i Husovy tváře a rovněž její měkká a přirozená hloubková modelace). Zároveň je možné v celku spolehlivě vyloučit, že by touto předlohou byl originální dřevěný pozitiv. Nedokonalý otisk musel být totiž v některých partiích ještě před zatuhnutím

Obr. 21. Praha – náměstí Republiky, čp. 1078/II. Detail kachle s dobře patrným žlábkem podél vnějšího okraje rámuujícího věnce. Foto J. Žegklitz. – Fig. 21. Prague, nám. Republiky 1078/II. Detail of a stove tile with clearly visible groove along the outer edge of the framing wreath. Photo: J. Žegklitz.

Obr. 22. Praha – Malá Strana, Hergetova cihelna. Zlomek formy k výrobě kachle s portrétem Jana Husa. Detail dodatečně dorytých linií oka. Foto J. Žegklitz. – Fig. 22. Prague, the Herget Brickworks in the Lesser Quarter. Fragment of a mould for the manufacture of stove tiles with a portrait of Jan Hus. Detail of the supplementary engraving of the line of the eye. Photo: J. Žegklitz.

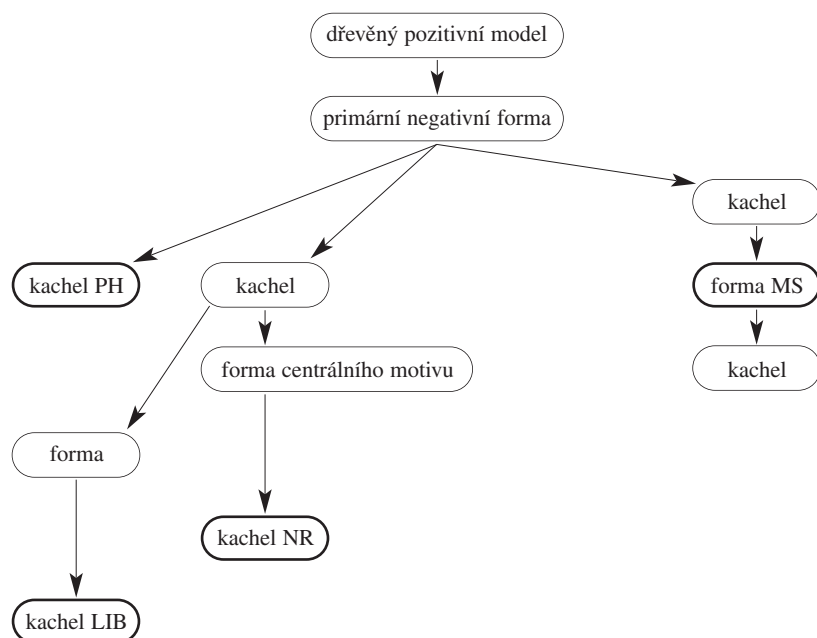

Obr. 23. Praha – Malá Strana, Hergetova cihelna. Zlomek formy k výrobě kachle s portrétem Jana Husa. Detail písmena jména zvýrazněných dodatečným vtlačováním. Foto J. Žegklitz. – Fig. 23. Prague, the Herget Brickworks in the Lesser Quarter. Fragment of a mould for the manufacture of stove tiles with a portrait of Jan Hus. Detail of the lettering of the name, emphasised by supplementary impression. Photo: J. Žegklitz.

upravován dodatečným dorýváním (obrysy oka, vousy: *obr. 16, 22*), případně vtlačováním pomocí k tomu uzpůsobeného nástroje (bobule v rostlinném věnci, písmena jména, *obr. 23*), což napovídá, že forma byla vyrobena otiskem z jiné, již méně ostré předlohy, nejspíše z již hotového kachle.

Na základě těchto dílčích poznatků se lze pokusit o sestavení jakéhosi „vývojového diagramu“, který by mohl vypadat následovně (směrem dolů se velikost ústředního motivu zmenšuje):

Je jasné, že výše uvedené schéma je jen jedním z možných, byť další by asi byla jen v dílčích jednotlivostech se lišícími variantami. Co informace, které máme k dispozici, zodpovědět nemohou, je postup vzniku nejméně tří exemplářů se společným centrálním motivem a rozdílnou okolní výzdobou. Pouze stopy na kachli z náměstí Republiky svědčí o tom, že byl kachel vyroben pomocí kombinace dvou na sobě nezávislých forem. Stejný postup (či jeho variantu v podobě vzniku celistvé formy otiskem dvou různých předloh) musíme ale předpokládat ještě v minimálně jednom případě. Vyloučena není ani možnost, že takový postup byl užit u všech kusů – na samém počátku byl do dřeva vyřezán pouze model centrální části kachle a k jeho zkombinování s rohovou výzdobou a okrajovou lištou došlo až při vzniku samotných jednotlivých variant kachlů.

Závěr

Ačkoli kachle s vyobrazením Jana Husa byly již poměrně obsáhle publikovány, dva nové nálezy umožnily rozšířit naše vědomosti o této skupině nejen kvantitativně, ale i kvalitativně. Zároveň přispěly k obecnějšímu poznání technologie výroby renesančních kachlů. Hlavní poznatky lze shrnout následovně:

1. Na základě podrobného porovnání jednotlivých kusů z hlediska výtvarného ztvárnění ústředního motivu včetně jeho detailů je takřka jisté, že všechny kusy pocházejí z jednoho výchozího originálu, byť nejméně ve třech případech nikoli přímo, ale zprostředkovaně, přes druhotné otisky tohoto originálu.

2. Některé detaily reliéfu prokazují, že prvotní hliněná forma nevznikla rytím do negativu, ale že byla vyrobena otiskem nejspíše do dřeva modelovaného pozitivu s možným následným dorytím některých jednotlivostí do ještě měkkého těsta sejmuté formy.

3. Díky detailnějšímu studiu nálezové situace v kombinaci s písemnými, ikonografickými a dalšími hmotnými prameny je možné upřesnit dobu vzniku originální formy a její výrobu zařadit do konce 30. let 16. století. Výroba jednotlivých kusů z ní následovala patrně s nevelkým časovým odstupem (1540–1550).

4. Jako předloha pro vznik originální formy, resp. pozitivního dřevěného modelu, jehož otiskem byla vyrobena, sloužily téměř jistě soudobé medaile s portrétem Jana Husa vyráběné v jáchymovské mincovně. S přihlédnutím k ojedinělému provedení reliéfu je dokonce pravděpodobné, že autorem dřevěného modelu byl přímo některý z jáchymovských řezačů, nejspíše Hieronymus Dietrich, případně Hieronymus Magdeburger, jimž jsou první jáchymovské husovské medaile připisovány. V kladném případě by šlo o první zdokumentovaný hmotný doklad tohoto druhu u nás.

5. Nálezová situace i zhodnocení výrobku samotného vypovídají o tom, že kachel pocházející z archeologického výzkumu na náměstí Republiky na Novém Městě pražském je nepochybně výrobkem zhotoveným v hrnčířské dílně na tomto místě. Výskyt formy (spolu s dalšími fragmenty keramiky pocházejícími z hrnčířské dílny) v areálu Hergetovy cihelny svědčí o tom, že se kachle s Husovým portrétem vyráběly i na Malé Straně. Ačkoli u dalších dvou exemplářů, tj. kachlů z Pražského hradu a z Libštejna, jasnější indicie v tomto směru chybí, je i v jejich případě domácí původ pravděpodobný.

6. Pokus o určení posloupnosti vzniku jednotlivých kusů na základě porovnání jejich velikosti, resp. vzájemných vzdáleností jednotlivých vybraných bodů reliéfu, vede k závěru, že dosavadní, v literatuře se vyskytující názory na objektivnost kritéria velikosti smrštění keramického těsta při sušení a výpalu jsou značně problematické. Velikost smrštění závisí na druhu použité hlíny, množství vody v ní, na teplotě výpalu a možná i na dalších proměnných, a může se lišit i několikanásobně. Spolehlivě tak platí pouze tvrzení, že kus zhotovený z formy otištěné z nějaké předlohy je oproti této předloze (i oproti formě samotné) menší.

7. Zkoumání technologie výroby husovských kachlů s identickým ústředním motivem a rozdílnou okrajovou výzdobou ukázalo, že přinejmenším některé kusy musely být zhotoveny otiskem do formy složené ze dvou částí. Užití tohoto postupu prokazují technologické stopy na exempláři (polotovaru) z náměstí Republiky. I v tomto případě jde o první přímý dokumentovaný doklad této výrobní technologie u nás.

Za pomoc s překlady německé literatury děkuji autoři Lucii Žegklitzové.

PRAMENY A LITERATURA

- Ambrosiani, S. 1910: Zur Typologie der älteren Kacheln. Stockholm.*
Bekker, G. 1998: Europäische Plaketten und Medaillen vom 15. bis zum 18. Jahrhundert. Grassimuseum Leipzig.
Bernhart, M. 1911: Medaillen und Plaketten. Berlin.
Boubliková-Jahnová, J. 1992: K ikonografii a významu jáchymovských medailí s Janem Husem. Numismatické listy 47, č. 2, 33–41.
Brych, V. – Stehlíková, D. – Žegklitz, J. 1990: Pražské kachle doby gotické a renesanční. Praha.
Durdík, T. 2000: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.
Erman, A. 1884: Deutsche Medailleure des XVI. und XVII. Jahrhunderts. Berlin.

- Ernée, M. – Vitanovský, M. 2003:* Řezaná negativní dřevěná forma – první krok při výrobě čelní vyhřívací stěny kamnového kachle?. *Archeologické rozhledy* 55, 548–560.
- Fiala, E. 1923:* Jeroným Dietrich. *Věstník Numismatické společnosti československé v Praze* V/10, 237–242.
- Franz, R. 1969:* *Der Kachelofen*. Graz.
- Frolík, J. – Chotěbor, P. – Žegklitz, J. 1991:* Lobkovický palác na Pražském hradě a jeho hmotná kultura. In: *Documenta Pragensia IX/1*, Praha, 215–234.
- Habich, G. 1916:* Die deutschen Medailleure des XVI. Jahrhunderts. Halle a. d. Saale.
- 1929: Die deutschen Schaumünzen des XVI. Jahrhunderts. Erster Band, Erste Hälfte. München.
- 1932: Die deutschen Schaumünzen des XVI. Jahrhunderts. Zweiter Band, Erste Hälfte. München.
- Hazlbauer, Z. 1986:* Příspěvek k technologii výroby pozdně středověkých reliéfních kachlů. *Archaeologia historica* 11, 489–504.
- 1995a: Renesanční reliéfní kamnové kachle se zobrazením Jana Husa. Muzejní a vlastivědná práce 33 – *Časopis Společnosti přátel starožitností* 103/2, 65–77.
- 1995b: Zobrazení M. Jana Husa na kamnových kachlích 16. století. *Starožitnosti* č. 7, 4–7.
- Hazlbauer, Z. – Špaček, J. 1986:* Poznámky k výrobě reliéfních kachlů s přihlédnutím k nálezům ve středním Polabí. *Časopis Národního muzea – řada historická* 155, č. 3–4, 146–166.
- 1988: Metrická variabilita u pozdně gotického římsového kachle. *Archaeologia historica* 13, 561–573.
- Hlavsa, V. – Vančura, J. 1983:* *Malá Strana – Menší Město pražské*. Praha.
- Janáček, J. 1984:* *České dějiny. Doba předbělohorská 1526–1547. Kniha I, díl II*. Academia, Praha.
- Katz, V. 1927:* Další příspěvky k dějinám jáchymovského medailérství 16. století. *Numismatický časopis československý III*, č. 1–2, 62–71.
- 1929: Prvních sto let české portrétní medaile. *Numismatický časopis československý V*, 105–138.
- 1932: Die Erzgebirgische Prägemedaille des XVI. Jahrhunderts. M. Schulz, Graphische Kunstanstalt, A. G., Praha.
- 1934: Poznámky o rudohorských rytcích želez 16. století. *Numismatický časopis československý X*, 74–83.
- Krčálová, J. 1970:* Palác pánů z Rožmberka. *Umění XVIII*, 469–485.
- Krofta, K. – Hanuš, J. – Šalda, F. X. – Štech, V. V. – Holeček, J. 1915:* *Mistr Jan Hus v životě a památkách českého lidu*. Praha.
- Leminger, E. 1926:* Umělecké řemeslo v Kutné Hoře. *Rozpravy České akademie věd a umění, třída I*, č. 71. Praha.
- Macek, J. 2001:* Jagellonský věk v českých zemích. Díl 1.–2. Academia, Praha.
- Merhout, C. 1938:* *Malá Strana za starodávna*. Praha.
- Mikšík, M. – Hanykýř, V. – Hazlbauer, Z. 1986:* Studie podmínek výroby reliéfních ploch pozdně středověkých kachlů. *Archaeologia historica* 11, 505–513.
- Pajer, J. 1983:* Počátky novověké keramiky ve Strážnici. Ústav lidového umění, Strážnice.
- Pánek, J. 1989:* *Poslední Rožmberkové. Velmoži české renesance*. Panorama, Praha.
- Pollard, G. 1967:* Renaissance medals from the Samuel H. Kress collection at the National gallery of art, based on the catalogue of renaissance medals in the Gustave Dreyfus collection by G. F. Hill. London.
- Preiss, P. 1986:* *Italští umělci v Praze*. Panorama, Praha.
- Richterová, J. 1982:* Středověké kachle. Muzeum hlavního města Prahy, Praha.
- Sedláček, A. 1998:* *Hrady, zámky a tvrze království českého. Díl třináctý*. Praha (reprint).
- Smetánka, Z. 1983:* Ad lupum predicantem. Reliéf pozdně gotického kachle jako historický pramen. *Archeologické rozhledy* 35, 316–326.
- Stephan, H.-G. 1991:* Kacheln aus dem Werraland. Die Entwicklung der Ofenkacheln vom 13. bis 17. Jahrhundert im unteren Werra-Raum. *Schriften des Werratelvereins Witzenhausen*, Heft 23.
- Strauss, K. 1983:* Die Kachelkunst des 15. bis 17. Jahrhunderts in europäischen Ländern. III. Teil. München.
- Svoboda, J. – Strnadová, V. – Vávrová, V. – Kašička, F. 1992:* *Pražský hrad – Ústav šlechticů – čp. 2. Passport, SÚRPMO Praha*.
- Vitanovský, M. 2001:* Dřevo a hlína v procesu vzniku středověkého kachle. *Archaeologia historica* 26, 403–409.
- Vitanovský, M. – Hazlbauer, Z. 1995:* Příspěvek k výrobě pozdně gotických kachlových matric – otázky výtvarné formy a technologie. *Archaeologia historica* 20, 539–550.
- Voit, P. – Holl, I. 1963:* *Old Hungarian Stove Tiles*. Corvina Press, Budapest.
- Walcher, Ritter von Moltheim, A. 1906:* *Bunte Hafnerkeramik der Renaissance in den Österreichischen Ländern*. Wien.
- Weil, R. 1887:* Die Medaille auf Johannes Hus. *Zeitschrift für Numismatik XIV*, 225–226.

- Zavřel, J. a kol. 2001: Pražský vrch Petřín. Paseka, Praha – Litomyšl.
- Žegklitz, J. 1987: Pozdně gotické kachle se jmény hrnčířů. *Archeologické rozhledy* 39, 655–671.
- Žegklitz, J. – Hazlbauer, Z. – Chotěbor, P. 1992: Pokus o rekonstrukci kachlových kamen ze zaniklé renesanční sklárny v Broumech. *Archeologické rozhledy* 44, 94–108.
- Žegklitz, J. – Zavřel, J. 1990: Geochemical and petrographical studies of the post-mediaeval pottery of the Prague and Beroun regions. On the questions of raw-material sources and provenance. In: Z. Smetánka – J. Žegklitz eds., *Studies in Postmediaeval Archaeology* 1, Prague, 95–126.

New finds of stove-makers' wares bearing a portrait of Jan Hus A contribution to an understanding of Czech Renaissance stove tile production

The group of Renaissance portrait stove tiles showing the religious reformer Jan Hus known from Czech archaeological collections, which can be divided into two basic types (Hazlbauer 1995a; 1995b), has in recent years been enriched by two new finds: a stove tile found in 2003 during excavations at the site of the former George of Poděbrady Barracks on náměstí [Square] Republiky in Prague (figs. 3: 2; 11–12) and a mould fragment for the production of this type of tile recovered in 2001 from excavations on the site of the former Herget Brickworks in Malá Strana [the Lesser Quarter] in Prague (figs. 3: 3; 14–16).

These two finds, together with the stove tiles found during excavations of the terrace of the Rampart Garden at Prague Castle (figs. 1–2) and surface artefact collection at Libštejn Castle in West Bohemia (fig. 13) form a whole that is to a great extent homogenous, characterised by a central motif that is similar even in small details. This comprises a rounded floral wreath with bunches at the sides, and a double, rounded surround with arches at the upper and lower extremes. The field of the medallion depicts the bust of a bearded man in right profile, with a marked nose, dressed in a coat with large, fur-lined lapels and with a biretta on his head. On a tile from Prague Castle and the mould fragment from the Lesser Quarter, the empty space in front of the face bears the inscription „HVS“ in majuscule, while a piece from Libštejn has the name in minuscule („hus“). An example from nám. Republiky is missing this part, but at the same level behind the head majuscule letters show a contraction of the Christian name („IOĚS“). The reliefs on all four pieces are identical, both in their shaping and in the smallest artistic details, and in the depth of modelling. This attests to the fact that all of these exemplars are (directly or indirectly) made from a common original.

The face of the tile from Prague Castle is glazed, with a colour glaze, while some of the glazes can without question be ranked among majolica slips. Traces of daub are apparent on a chamber fragment, showing that the tile was used. The example from nám. Republiky, by contrast, is off-white and clean on both sides; with an eye to the character of the ceramic material recovered together with the stove tile fragment from a waste pit on the plot of a house where there was a ceramic workshop in the 15th and 16th centuries, it seems clear that this was a locally produced blank, which was again intended to be given a glaze. Finally, the tile, or rather fragment thereof, from Libštejn Castle also served its purpose in a stove body, as is indicated by the pronounced blackening of the reverse of the heating panel.

The dating of this type of stove tile may be arrived at both by an evaluation of the finds context and the accompanying material, and by an assessment of the rendering of the tile motif itself. The best opportunities in this regard lie with the piece recovered from excavations at Prague Castle; this was found in the area of the former rampart in the eastern part of the Castle, beneath the windows of the Rožmberk Palace (now part of the complex of the former Foundation for Noble Ladies). A considerable part of the investigated stratigraphy from which the tile came comprised layers of a waste character (including construction waste), most likely deposited at this location in connection with the rebuilding of nearby structures. Reports in the written record lead to the conclusion that this could have been the reconstruction of the Rožmberk Palace itself, or its expansion into the neighbouring Švamberk property in 1573–1574. That the deposition of these layers took place sometime

during the last third of the 16th century is also indicated by other material recovered during excavations – numerous fragments both of other stove tiles and of kitchen ceramics and tableware. At the same time, it may be assumed that this piece was set onto a stove body in the 1540's, when there was a major reconstruction of all of the buildings damaged by a fire at the Castle in 1541.

The finds context implies that the tile had ceased to fulfil its function; to answer the question of the time of its creation, or of the period on which the original mould was made, it is necessary to turn to the tile itself and its motif. Even Z. *Hazlbauer* (1995a; 1995b) noted the conspicuous similarity of Hus' portrait on the stove tile to the depiction of the same personage in a woodcut for Agricola's „Tragedia Johannis Huss“, first published in 1537 (fig. 8). An almost identical type of Hus portrait, however, can be found not just in the graphic sphere, but also in the art of contemporary medallists. A medal bearing a portrait of Hus, with the mark (a majuscule „H“, the horizontal bar of which bears a single-armed cross) ascribed to the Kraslice carver Hieronymus Dietrich or to another well-known medallist of the Krušné Hory Mts., Hieronymus Magdeburger, can be dated practically to the same period as the publication of Agricola's work. Whichever author was responsible for the medal, it is highly likely that the same carver was also the creator of the original stove tile mould, or the positive model as the case may be from which the mould was impressed. This hypothesis is supported not only by the similarities in detail between the figure depicted on the tiles and the medals, but in particular by the means of terminating Hus' bust. Unlike all of the known medallion portraits on stove tiles, this is separated from the framing wreath by a gap, and is sharply cut off in the opposite direction to the curve of the medallion, i.e. precisely by the same way as it is normal among the hundreds of period portrait medals. With the aid of graphic and medalling models, the origin of the original mould can thus be dated approximately to the end of the 1530's.

The existence of four pieces produced by stove-makers, each bearing the same motif, also provides an opportunity for the mutual comparison of their dimensions, and thereby the establishment of the order in which they were made. The influence of residual water in pottery products leads during drying and firing to contraction. Experiments with various types of materials have shown that the degree of such contraction is dependent upon the type of clay used, the quantity of water within it, the firing temperature and other variables, and ranges from 3 % to 14 %. The previous assumption of 7–10 % contraction with each firing does not, therefore, apply generally. What is certain is just that every piece manufactured from a mould impressed from some kind of positive (e.g. a previously produced stove tile) must therefore be smaller than the original model, and at the same time smaller than the mould. From this it follows that the tile from Prague Castle, which is the largest of three positives, could not have been made from the Lesser Quarter mould, the dimensions of which are almost identical. Given the size of this tile and the quality of its relief, it is likely that it was made from the original mould, itself made by the impression of a wooden positive. Traces of the subsequent engraving of several poorly impressed details on the Lesser Quarter mould also rule out its use in the manufacture of either of the other two pieces. In terms of dimensions, it is not, on the other hand, impossible that the tiles from nám. Republiky and Libštejn Castle were made from moulds impressed from a piece coming from the same series as the tile from Prague Castle; the latter could not itself have served as a model because thanks to its glazed surface it would not be possible to take an impression that would be sufficiently distinct.

Finally, in all of the stove tiles of the small 'Hus' series, it is interesting that while the central motif was the same, the corner decoration and the profiling of the surrounding moulding are different in at least three cases. Traces on the tile from nám. Republiky (fig. 21) are direct evidence that in the production of Renaissance stove tiles two moulds, separate from each other but put together, were sometimes used – one with the central motif, and the other with the surround.

English by *Alastair Millar*

MATERIALIA

Pleistocenní sedimenty a paleolitické artefakty z cihelny v Modřicích u Brna

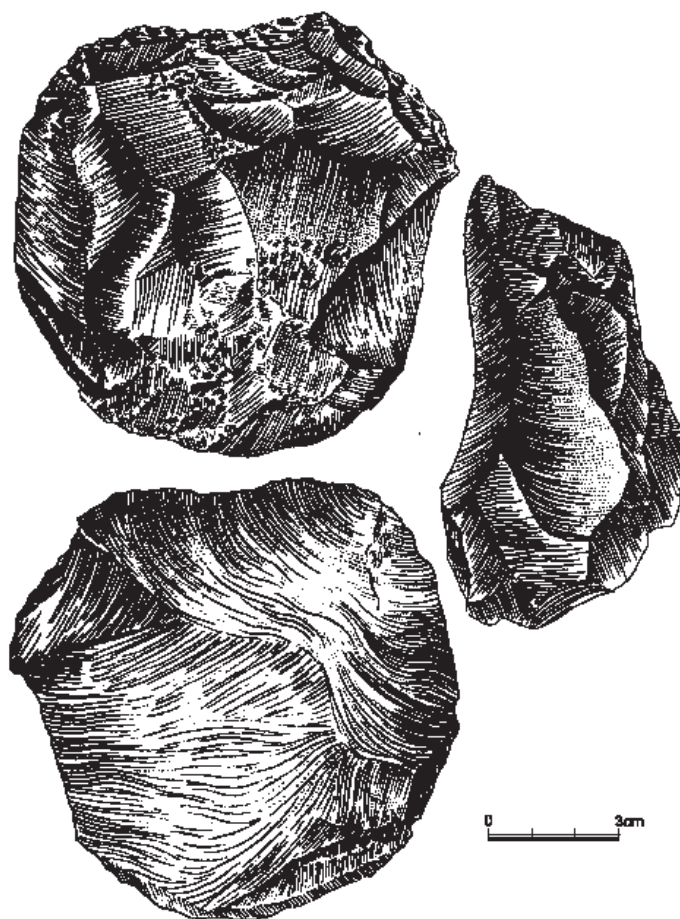
Karel Valoch

Souvrství spraší a púd odkryté v cihelně v Modřicích je považováno za standardní profil mladého pleistocénu. Spraše jsou tu proloženy výrazným komplexem zdvojených púd, které reprezentují poslední riss-würmský či eemský interglaciál (PK III) spolu s humózními púdami časně würmských interstadiálů (PK II). Nadložní, dosti mocná pokrývka würmských spraší je ještě dělena dvěma méně intenzivními polohami púd, z nichž spodní odpovídá středowürmskému interstadiálu hengelo a svrchní slabému výkyvu označovanému jako stillfried B (PK I). Spraš pod zdvojeným púdním komplexem pak byla naváta v mladší části předposledního (risského) glaciálu. V podloží tohoto souvrství se má nacházet šterková terasa Svratky. Tento profil byl mnohokrát popsán a interpretován a tvoří jednu z pevných opor chronostratigrafie českomoravského pleistocénu (*Pelíšek 1940; 1949; 1969; 1971–1972; 1982; Musil et al. 1955; Musil – Valoch 1955; Ložek 1964; 1973; Smolíková 1968; Kukla 1969; 1975*).

Odkryv v Modřicích je však jediný, který byl, zejména díky činnosti prof. J. Pelíška, sledován soustavně po dobu šedesáti let. Záslužné zveřejnění skic a poznámek z jeho pozůstalosti dokládá, jaké rozdíly vykazují sled vrstev i jejich mocnost a intenzita púd v různých stadiích těžby hlín (*Musil 1998*). Popis a komplexní analýza profilu v určitém momentu těžby nemusejí tedy zdaleka být reprezentativní pro stratigrafii dané lokality a nemusejí ani umožňovat, nejsou-li k dispozici radiometrická či paleomagnetická data, stanovení jeho skutečné chronostratigrafické pozice. Při běžné výzkumné činnosti jsme ovšem na tento způsob zaznamenání a interpretace profilu odkázáni, musíme však počítat s možností, že v případě rozšíření takového odkryvu a získání nových poznatků či dat bude nutné dosavadní představy změnit.

Také klasická interpretace modřického odkryvu nemusí být vyčerpávající, neboť ideální profil, zkonstruovaný na podkladě Pelíškových poznámek (*Musil 1998*, fig. 3), vykazuje podstatně větší počet fosilních púd (10), a tím i klimatických výkyvů, než bylo svého času pro celý svrchní pleistocén počítáno. I když vezmeme v úvahu, že na podkladě novějších zjištění bylo klima posledního glaciálu mnohem méně stabilní a teplotní výkyvy četnější, než se dříve předpokládalo (*Labeyrie 1984; Behre – Lade 1986; Dansgaard et al. 1993; Musil 1997; 2001*), takže některé slabé púdy by jim mohly odpovídat, přesto se naskytá otázka, zda výrazný komplex púd není starší než PK III + II (PK IV?). Pozorování z posledních let naznačují, že PK III + II by mohly být skryty v reliktu původně, jak se zdá, intenzivní púdy, jež se nachází v nadloží zmíněného komplexu (*Valoch 1992; Karásek – Seitl 1997*). Relikt by mohl být obdobou púdy 7 v citovaném ideálním profilu podle Pelíška (*Musil 1998*, fig. 3).

Nový impuls k problematice modřického profilu přinesla práce o datování púdního komplexu pomocí racemizace aminokyselin v ulitách měkkýšů, odebraných ze spraše v jeho nadloží a podloží (*McCoy – Oches – Cílek 1996*). Výsledky analýz interpretuje V. Cílek tak, že vzorek z podloží nepochybně odpovídá sprašovému cyklu C, tedy předposlednímu glaciálu, a vzorek z nadloží cyklu B, tedy poslednímu glaciálu. To je rámcově nesporné, avšak velký rozptyl hodnot údajů neumožňuje stanovit, které fáze předposledního glaciálu se týkají: zda první, tedy před PK IV, anebo poslední. Podobně i se vzorkem z nadloží jsou spojena úskalí. Jednak předpokládaný hiát pro údobí eemu v místě, kde relikty jeho púd již zcela vyklínil, narušuje kontinuální sled sedimentů, takže stáří spraše nevpovídá nic o stáří podloží a údaje získané postupem *Free Amino-Acid Alle/Ille* (*McCoy – Oches – Cílek 1996*, tab. 1) jsou tak vysoké, že spíše uvedenému zařazení odporují. Nelze tedy říci, že tento příspěvek odstraňuje pochybnosti o interpretaci profilu v modřické cihelně.

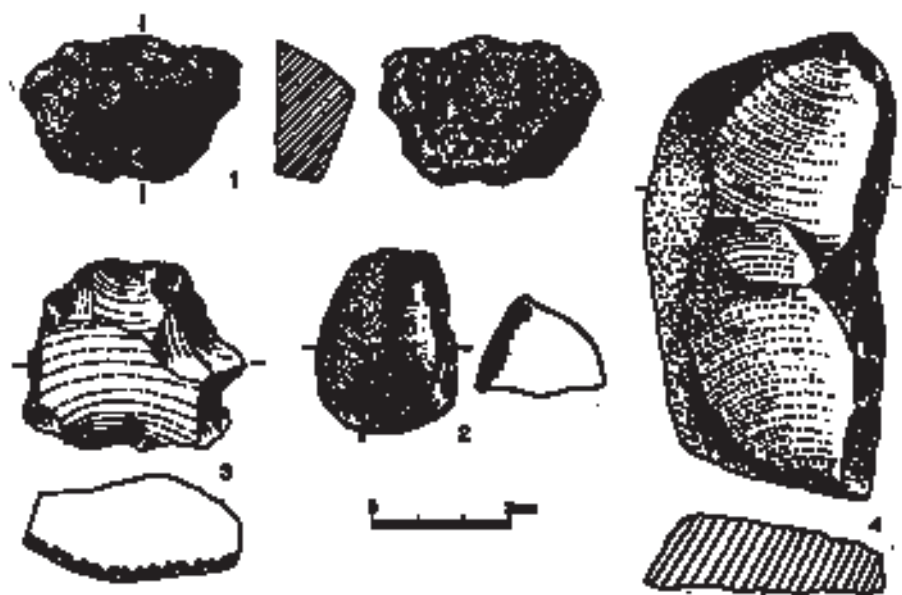

Obr. 1. Jádrovitý sekáč z jurského rohovce. – Abb. 1. Kernartiger Choppe aus jurassischem Hornstein.

Jistým problémem se zdá být i existence tzv. modřické šterkové terasy v podloží sprašového souvrství, zaznamenané Pelíškem poprvé v r. 1940 a popsané 1949 (*Pelíšek 1949; Musil 1998*, 39 sq.). V r. 1954 byl povrch šterků znovu zachycen v severní i jižní stěně tehdejšího odkryvu blíže silnice a sondou byla jejich mocnost stanovena na 6–8 m (*Musil et al. 1955*, 118).

V následujících letech nebyly šterky nikde odkryty ani dokumentovány. Mimo jiné to vyplývá i ze zprávy o mapování kvartéru v oblasti Modřic, z níž lze citovat: „Daleko důležitější, rozsáhlý, velmi zřetelný, nesporně samostatný a hlavní stupeň spodní terasy však představuje terasa modřická (3b), která ve značné mocnosti, až přes 10 m, provází nivu na jejím levém [východním – K. V.] okraji od Ivanovic k Rajhradcům a tu je zřetelně obnažena, zatím co pruh jejích náplavů na pravé [západní – K. V.] straně nivy je od Heršpic až po Rajhrad skryt pod mocnou, až dvacetimetrovou vrstvou spraše ...“ (*Sýkora 1962*). Mocnost sprašových návějí mohla být tehdy zjištěna jedině v modřickém odkryvu, a tam se tedy poloha šterků nevyskytovala. Ve svých poznámkách se Pelíšek o bazálních štercích spolu s nadložními oglejenými sprašemi zmiňuje ještě v r. 1967 (*Musil 1998*, 46).

V různých letech byly sice v rozmanitých pozicích, i uprostřed spraší nebo na jejich bázi, zjištěny polohy a čocky šterkopísků (*Musil 1998*). Také v r. 1954 se nacházela nad bazálními šterky taková

Obr. 2. 1 úštěp hnědého křemene, 2 úštěp křemene, 3 diskovité reziduum křemencového valounu, 4 úštěp křemene. – Abb. 2. 1 Abschlag aus braunem Quarz, 2 Quarzabschlag, 3 diskoider Rest eines Quarzitgerölls, 4 Quarzabschlag.

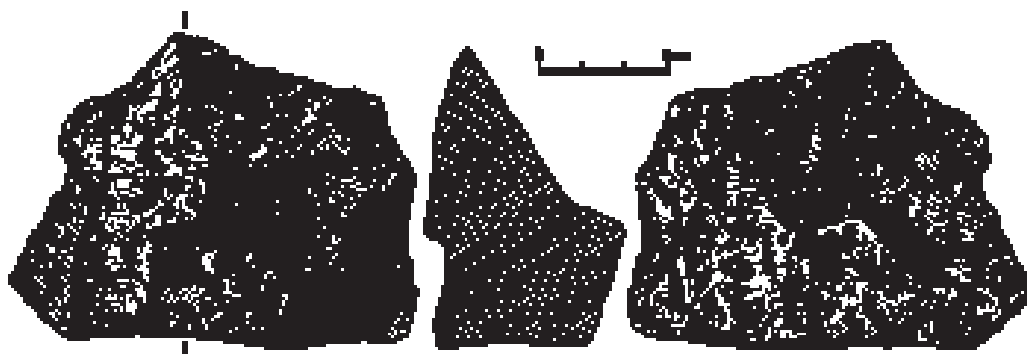
vložka, oddělená od nadloží i podloží oglejenými sprašemi (Musil *et al.* 1955, 118). Vždy se však nepochybně jednalo o soliflukci, screepem nebo jinak přemístěné části geomorfologicky vyšší a starší tuřanské terasy (Karásek *et al.* 1998; Karásek – Seitl 1997), jejíž relikty se v okolním terénu i v areálu cihelny nacházejí. O sekundární pozici také bazálních štěrků uvažuje Musil při hodnocení Pelíškových archivních záznamů jako o jedné interpretační variantě (Musil 1998, 49). Z přístupné dokumentace je zřejmé, že bazální štěrky byly zaznamenány pouze v raném stadiu těžby ve východní části (poblíž silnice), tj. několik set metrů od závěrečné těžební stěny.

Nehledě na lokální poměry v modřickém odkryvu má modřická terasa v brněnské kotlině jako geostratigrafický fenomén své opodstatnění i značný význam, neboť byla v preemské pozici bezpečně dokumentována jak v Maloměřicích na Svitavě (terasa V: Musil – Valoch 1961), tak v Pisárkách na Svatce (Musil *et al.* 1996). Ukazuje se tedy, že i takový klasický a dlouhodobě studovaný odkryv může stále skýtat otevřené otázky. Těžba v cihelně je však již zastavena, a stav odkryvu je tak po několik let stejný. Kromě jednotlivých jam různé hloubky v celém areálu je hlavní stěna zčásti šikmá a zčásti stupňovitě utvářená, zarůstá býlím a je erodována deští.

Během těžby byly v modřické cihelně zcela náhodně nalezeny ojedinělé paleolitické artefakty, pocházející z různých poloh, v některých případech jen nepřímo doložitelných.

Prvním a snad nejvýznamnějším nálezem je jádrovitý předmět, vyzvednutý ze spraše pod komplexem půd *J. Pelíškem* (1949). Tehdy představoval jediný bezpečně stratifikovaný doklad existence středního paleolitu na Moravě, proto byl od té doby mnohokrát vyobrazen. Jeho stáří je nesporně risské, ať již mladorisské (*warthe*) podle dosavadní interpretace profilu, anebo starorisské (*drenthe*), byl-li by půdní komplex starší než eem.

Artefakt je zhotoven z kvalitního modravě šedého rohovce, nejpravděpodobněji původem ze Stránské skály, a je po celém svém povrchu opracován (*obr. 1*). Místy je na obou stranách zachován tenký sintrový povlak a dorzálně jsou patrné inhomogenity horniny. Tvar je plankonvexní, nad téměř plochou ventrální stranou je vysoce vyklenuta dorsální strana. V podstatě se jedná o úštěp, neboť část

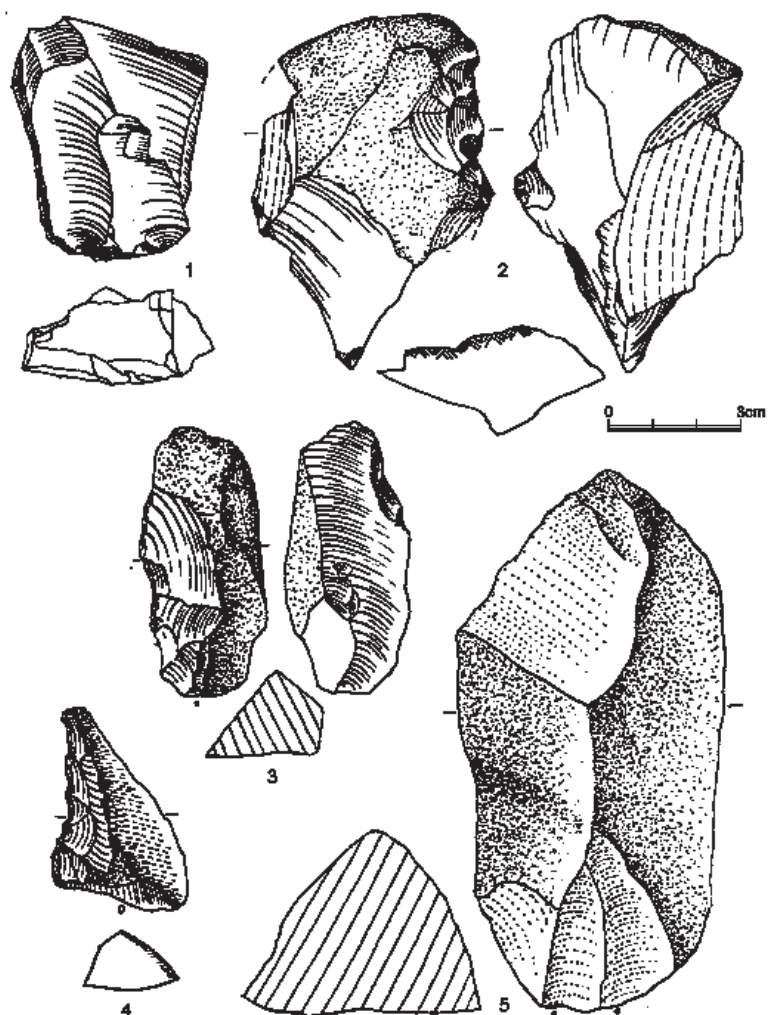
Obr. 3. Velký úštěp křemenného valounu. – Abb. 3. Großer Quarzabschlag.

ventrální strany (na obr. 1 vpravo nahoře) má zřetelné koncentrické vlny a značné vystouplý bulbus, jehož patka je však odstraněna. Také na zbývající ploše se zdají být pod povlakem sintru koncentrické vlny, vycházející asi z téhož směru, tedy zbytek předchozí štěpné plochy (na obr. 1 nepřesně šrafováno). Dorzální strana je pokryta negativy, u nichž je směr vzniku převážně doložený koncentrickými vlnami. Byly sbíjeny jednak z původně (vzhledem k poloze bulbu) bazální části a jednak z levé strany. Terminální hrana je obita, a tím byla odstraněna i patka, nejde však o skutečnou retuši, spíš o jakousi úpravu. Celá distální část je osekána krátkými nepravidelnými odštěpy. Není to tedy jádro ve stadiu těžby a už vůbec ne levalloiské, jak bylo někdy uváděno. Ba ani jako připravené jádro k další úpravě není příliš vhodné. Nejpravděpodobnější je, že se jedná o masivní nástroj typu sekáče (*chopper*), čemuž opracování distální části nejspíše odpovídá.

Stejně staré nebo ještě starší by mohlo být diskoidní residuum valounu světle hnědého křemence, jehož četnými nárazy rozbrázděný kortex tvoří celou ventrální plochu. Na dorzální straně jsou v distální části dva hluboké, strmě vyštípnuté vruby, vpravo je negativ dalšího velkého odštěpu, artefakt je středně silně eolicky obroušen. Byl nalezen v jz. části odkryvu ve spraši v nadloží tuňanské terasy J. Karáskem (v roce 1991; obr. 2: 3).

Další izolované nálezy pocházejí z půdního komplexu. Z jeho spodní partie, podle tmavě zbarvené části sintrového povlaku asi z černozemě, pochází úštěp křemene ve tvaru citrusové čtvrti. Je to našedle bílý nehomogenní, a tedy špatně štípatelný křemen se světle šedým kortexem, na jehož levé podélné hraně jsou patrné okrajové retuše. Na ventrální straně je bulbus nerozeznatelný, dorzálně jsou negativy více odštěpů a na bázi jsou stopy kontrabulbu (nálezcce R. Klíma, 1975; obr. 2: 4). Ze spodní černozemě byl vyzvednut také silný úštěp z podobného křemene s kortexem na patce a levé dorzální straně. Bulbus zřetelně vystouplý, distální část je asi odlomena (nálezcce J. Karásek, 1974; obr. 2: 2). Z téže černozemě pochází asi také úštěp hnědavého křemene se zbytkem kortexu na pravé dorzální straně. Bulbus sice není zcela zřetelný, ale jeho poloha je velmi pravděpodobná (nálezcce R. Klíma, 1974; obr. 2: 1).

V bazální hnědozemí horní černozemě, která byla plošně obnažena v jz. části odkryvu, byl nalezen trojboký úštěp spongolitu, jehož levá hrana je vklesle retušovaná a představuje konkávní drasadlo. Tato strana je patinovaná, protilehlá strana je tvořena přirozeným povrchem horniny (nikoliv valounovou kůrou), báze je asi odlomena. Ventrální nepatinovaná strana je zčásti pokryta sintrovým povlakem, takže bulbus není viditelný (nálezcce K. Valoch, 1974; obr. 4: 4). Ve vrchní černozemi byla nalezena část bílého, místy lehce nahnědlého křemenného valounu, jehož bázi tvoří světle hnědý kortex. Zřejmě se jedná o masivní hrotitý úštěp, i když bulbus není zcela zřetelný. Ventrální štěpná plocha je zachována zčásti, vlevo je negativ úštěpu vycházejícího od báze a pravá polovina je hluboko vyštípnuta z boku. Rovněž dorzální strana je celá opracovaná. Uprostřed a vlevo jsou negativy vycházející z báze, vpravo jsou odštěpy vedeny z boku (nálezcce R. Klíma, 1975; obr. 3).

Obr. 4. 1 jednopodstavové jádro ze stránskorskalského rohovce, 2 zlomek valounu MJR zoubkovitě retušovaný, 3 drasadlo s ventrálním vrubem na úštěpu spongolitu, 4 konkávní drasadlo ze spongolitu, 5 protáhlý úštěp křemene dorzálně na bázi opracovaný. – Abb. 4. 1 Kern mit einer Schlagfläche aus jurassischem Stránská skála-Hornstein, 2 gezähntes Fragment eines Hornsteingerölls, 3 gekerbter Kreidehornsteinabschlag, 4 Hohlshaber aus Kreidehornstein, 5 länglicher Quarzabschlag an der Basis bearbeitet.

Ze spraše nad komplexem púd, tedy rámcově starowürmské, pochází tlustý protáhlý úštěp s paralelními hranami bílého, místy zahnědlého křemene. Ventrálně je hladká štěpná plocha se dvěma zřetelnými, vedle sebe ležícími, rýhou vzájemně oddělenými bulvy, úzkou patku tvoří kůra valounu. Většina dorzální strany je pokryta bílým až lehce nahnědlým kortexem, distálně vlevo je část vyštípnuta. Z báze vycházejí negativy tří paralelních, téměř čepelovitých úštěpů (nálezce M. Drmola, 1975; obr. 4: 5). V téže spraši byl nalezen protáhlý úštěp spongolitu, na jehož dorzální straně je většinou ponechána kůra valounu, jen levá strana je oštípána a opatřena několika retušemi. Ventrálně je hladká štěpná plocha se zřetelným bulbem, patka byla asi hladká, ale je poškozena, stejně jako vlevo je kou-

sek čerstvě vylomen. Distálně vpravo je mělký vrub. Všechny štěpné plochy jsou bíle patinované (nálezcce R. Klíma, 1973; *obr. 4: 3*).

Konečně máme z Modřic i dva artefakty z počátku mladého paleolitu. První je jednopodstavové jádro, vyštípané ze stránskoskalského rohovce (*obr. 4: 1*). Ventrálně je z větší části zachována kůra hlízy, levá hrana je místně upravena, na bázi je jedním odštěpem vytvořena úderová plocha, distálně vlevo je čerstvě poškození. Dorzálně jsou negativy čepelových odštěpů. Tato strana je světlešedě patinovaná. Artefakt byl nalezen J. Karáskem r. 1988 bez stratigrafického kontextu, na podkladě morfologie je však možno jej spolehlivě zařadit do bohunicieny, snad v souvislosti s nedalekou stanicí v Bohunicích-Kejbalech. Druhý artefakt je nepravidelný zlomek většího úštěpu valounu moravského jurského rohovce s černou kůrou, zčásti dorzálně zachovanou a místy pokrytou povlakem sintru (*obr. 4: 2*). Pravá hrana je zoubkovitě retušovaná, štěpné plochy jsou bíle patinované. Byl vyzvednut P. Nerudou r. 1993 z fosilní interpleniglaciální půdy.

V dřívější publikaci těchto artefaktů (*Karásek et al. 1998*, fig. 11–13) došlo v důsledku redakčního krácení textu a jeho již nekorigovaného překladu do angličtiny k několika nepřesnostem a zejména k vypuštění popisu nálezů, což by nyní mělo být napraveno.

Uvedené izolované paleolitické nálezy z cihelny v Modřicích dokládají, že se lidé v průběhu uplynulých 200–250 tisíc let ve zdejším regionu občas pohybovali. Neznáme z těch dob žádné tábořiště, vyjma jeskyně Kůlna na konci rissu, v eemu pak Kůlnu a Předmostí II a ve starém würmu opět Kůlnu. Významné nové poznatky v tomto směru lze očekávat od probíhajících výzkumů P. Nerudy v Krumlovském lese, v lokalitě Moravský Krumlov IV, kde se jeví velmi staré osídlení. Proč se nacházejí porůznu ve spraších a půdách ojedinělé artefakty, je těžko vysvětlitelné, snad jako *ad hoc* vyrobené a na místě použité nástroje při loveckých výpravách či přesunech tlupy.

Získaný soubor také ukazuje, že při dlouhodobém sledování aktivních odkryvů se může podařit během delší doby shromáždit kolekci byt izolovaných artefaktů, které však mohou mít jistou alespoň chronostratigrafickou hodnotu a dokazují existenci paleolitických lovců v regionu. Naznačuje také, že v cihelnách rozptýlených po kraji, jež nemohou být sledovány z míst badatelských center, musí docházet ke značným ztrátám cenného materiálu. Jisté je, že časté sledování sprašových odkryvů je časově náročné a málo efektivní, neboť nemusí přinést ani jeden artefakt za rok. Zejména při dnešním vysoce mechanizovaném způsobu těžby tam, kde ještě nějaké cihelny zbyly, je šance na jakékoli nálezy nevelká. Přesto by bylo žádoucí, aby badatelé, zabývající se pleistocénem z hlediska přírodních věd i archeologie, projevovali o sprašových odkryvů zájem.

LITERATURA

- Behre, K.-E. – Lade, U. 1986*: Eine Folge von Eem und vier Weichsel-Interstadialen in Oerel/Niedersachsen, *Eiszeitalter und Gegenwart* 36, 11–36.
- Dansgaard, W. W. – Johnsen, S. J. – Clausen, H. B. – Dahl-Jensen, D. – Gundestrup, N. S. – Hammer, C. U. – Hvidberg, C. S. – Steffensen, J. P. – Sveinbjörnsdóttir, A. E. – Jouzel, J. – Bond, G. 1993*: Evidence for general instability of past climate from a 250-kyr ice-core record, *Nature* 364, 218–220.
- Karásek, J. – Seitl, L. 1997*: Poznámky k morfologii a stratigrafii sprašové serie v Modřicích u Brna, *Geologické výzkumy na Moravě a ve Slezsku za rok 1996*, 4, 7–10.
- Karásek, J. – Seitl, L. – Valoch, K. 1998*: Geomorphological and stratigraphic problems of loess series in Modřice near Brno (S. Moravia), *Moravian Geographical Reports* 6, 1, 18–31.
- Kukla, J. 1969*: Die Fundstellen in Mähren. In: J. Demek – J. Kukla red., *Periglazialzone, Löss und Paläolithikum der Tschechoslowakei*, Brno (Geografický ústav ČSAV), 100–103.
- *1975*: Loess Stratigraphy of Central Europe. In: K. W. Butzer – G. L. Isaac eds., *After the Australopithecines*, Hague – Paris (Mouton Publishers), 99–188.
- Labeyrie, J. 1984*: La cadre paléoclimatique depuis 140 000 ans, *L'Anthropologie* 88, 19–48.
- Ložek, V. 1964*: Quartärmollusken der Tschechoslowakei. *Rozpravy ÚÚG sv. 31*. Praha (Nakl. ČSAV).
- *1973*: Příroda ve čtvrtohorách. Praha (Academia).

- McCoy, W. D. – Oches, E. A. – Cílek, V. 1996:* Datování fosilního půdního komplexu v Modřicích u Brna pomocí racemizace aminokyselin, *Geologické výzkumy na Moravě a ve Slezsku v r. 1995*, 23–26.
- Musil, R. 1997:* Klimatická konfrontace terestrických a marinních pleistocenních sedimentů. In: *Dynamika vztahů marinního a kontinentálního prostředí*, Brno (PřF MU), 93–167.
- *1998:* Changes in the longitudinal and transversal sections of the loess cover at Modřice near Brno, *Moravian Geographical Reports 6/2*, 38–49.
- *2001:* Interpretační nesrovnalosti ve stratigrafii posledního glaciálu, *Geologické výzkumy na Moravě a ve Slezsku v r. 2000*, 10–14.
- Musil, R. – Valoch, K. 1955:* Über die Erforschung der Lössen in der Umgebung von Brno, *Eiszeitalter und Gegenwart 6*, 148–151.
- *1961:* Die unteren Terrassen der Svitava bei Brno. In: *Práce Brněnské základny ČSAV 6*, Brno, 225–256.
- Musil, R. – Valoch, K. – Nečesný, V. 1955:* Pleistocenní sedimenty okolí Brna, *Anthropozoikum 4*, 107–168.
- Musil, R. – Valoch, K. – Seitl, L. 1996:* Současné stratigrafické problémy fluvialní „modřické terasy“ v Brně-Pisárkách, *Geologické výzkumy na Moravě a ve Slezsku za rok 1996*, 26–28.
- Pelišek, J. 1940:* Studie diluviálních půd (ve spraších) a diluviální podnebí v oblasti svrateckého úvalu na Moravě, *Práce Moravského přírodovědného spolku 12*, 1–15.
- *1949:* Příspěvek ke stratigrafii spraší svrateckého úvalu, *Práce Moravskoslezské akad. věd přírodních 21*, 11, 1–19.
- *1971–1972:* Pedogenetische Charakteristik der Fossilböden in der Lössschichtenfolge bei Modřice südlich Brno (Tschechoslowakei), *Časopis Moravského musea – vědy přír. 56/57*, 111–126.
- *1982:* Spraše a fosilní půdy Brněnské kotliny. In: *R. Musil ed., Stránská skála IV. Studia Geographica 80*, Brno, 85–106.
- Smolíková, L. 1968:* Geneze mladopleistocenních půd v Modřicích u Brna na základě půdní mikromorfologie, *Časopis pro mineralogii a geologii 13*, 199–209.
- Sýkora, L. 1962:* Zpráva o mapování kvartéru v oblasti Modřic a Chrlíc u Brna, *Zprávy o geologických výzkumech v roce 1961*, 253–256.
- Valoch, K. 1992:* Contribution to the stratigraphy of the Upper Pleistocene in Moravia, *Scripta 22 – Geology*, 77–80.

Pleistozäne Ablagerungen und paläolithische Artefakte aus der Ziegeleigrube in Modřice, Südmähren

Im bekannten Lössaufschluss in Modřice (südl. von Brünn im Tal des Svratka-Flusses), der als Stützpunkt der chronostratigraphischen Gliederung des Jungpleistozäns dient, wurden im Laufe der Jahre einige vereinzelte mittel- und frühjungpaläolithische Artefakte geborgen, die hier vorgelegt werden. Es werden auch gewisse Bedenken über die zeitliche Position des verdoppelten Bodenkomplexes sowie über den Ursprung der im Liegenden der Lössen verzeichneten Schotterakkumulation (sog. Modřice-Terrasse) ausgesprochen.

Der Lössaufschluss in Modřice wurde im Verlaufe der vergangenen 60 Jahre besonders von J. Pelišek (*Musil 1998*) verfolgt und von einer Reihe weiterer Forscher untersucht. Die dort vorgefundene Abfolge von Lössen mit einem mächtigen verdoppelten Bodenkomplex im unteren Teil und weiteren schwachen Böden im Hangenden wurde zum Standardprofil des Jungpleistozäns erklärt. Der Bodenkomplex repräsentiert den eemzeitlichen Boden (PK III) mit den Böden der frühwürmzeitlichen Interstadiale (PK II), die schwachen Böden darüber dann die beiden intrawürmzeitlichen Schwankungen (Interpleniglazial und Stillfried B) (*Pelišek 1940; 1949; 1969; 1971–1972; 1982; Musil et al. 1955; Musil – Valoch 1955; Ložek 1964; 1973; Smolíková 1968; Kukla 1969; 1975*). Im Liegenden dieser gesamten Abfolge vermerkte Pelišek (1949) eine Schotterakkumulation, die er als Modřice-Terrasse benannte und die somit risszeitlich sein müsste. Diese basalen Schotter befanden sich, wie man nach den Aufzeichnungen von Pelišek (*Musil 1998*) und weiteren Arbeiten (*Musil et al. 1955*) schließen kann, nur im östlichen, in den 40. und frühen 50. Jahren abgebauten Teil des Ausschlusses. Da man aber zu verschiedenen Zeiten und in verschiedener Position (auch in den Lössen) sandig-schottrige

Linsen und Bänder fand, die zweifellos aus einer geomorphologisch höheren Terrassenstufe (sog. Tuřany-Terrasse) durch Solifluktion, Screep oder sonstige Prozesse verlagert wurden, entstanden auch Bedenken über die Herkunft der basalen Schotter (*Karásek et al. 1998; Musil 1998, 49*).

Diese Erwägung könnte jedoch Konsequenzen für die Interpretation des Profils haben, denn die liegende Terrasse wurde als ein fester Ausgangspunkt risszeitlichen Alters betrachtet. Es gibt aber einige Anzeichen dafür, dass der gesamte Bodenkomplex älter als Eem sein könnte (vielleicht PK IV) und PK III + II sich als schwache Reliktböden in einem der hangenden Bodenbänder verbergen würde (*Valoch 1992; Karásek – Seitl 1997; Musil 1998, fig. 3*). Es wurde auch der Versuch unternommen, mit Hilfe der Racemisation von Aminosäuren aus Schneckenschalen aus dem hangenden sowie aus dem liegenden Löss des Bodenkomplexes diese Sequenz zu datieren (*McCoy et al. 1996*), doch die Datenstreuung ist so groß, dass man das Ergebnis wohl kaum als die endgültige Lösung des Problems betrachten kann.

Im Verlaufe des Abbaues wurden gelegentlich einige paläolithische Artefakte gefunden, die angesichts ihres Alters eine gewisse Bedeutung besitzen. Der erste Fund stammt bereits von J. Pelíšek (1949), der aus dem Löss unterhalb des Bodenkomplexes, also zweifellos risszeitlich, ein kernartiges Artefakt aus lichtgrauem Jurahornstein barg. Es handelt sich eigentlich um ein Abschlagstück, da auf der Ventralseite ein Bulbus, dessen Schlagflächenrest entfernt wurde, sichtbar ist. Man kann es am ehesten als Chopper bezeichnen (*Abb. 1*). Vermutlich gleichaltrig oder noch älter ist ein schwach windgeschliffener, mit Kerben versehener Quarzitzeröllrest (*Abb. 2: 3*), der im Löss über einem Schotter der Tuřany-Terrasse gefunden wurde.

Aus dem unteren humosen Boden stammen drei Quarzartefakte: Abschlag mit undeutlichem Bulbus (*Abb. 2: 1*), Abschlag mit hervortretendem Bulbus, distaler Teil abgebrochen (*Abb. 2: 2*) und vermutlicher Abschlag (körniger Quarz, Bulbus nicht ausgeprägt) mit Randretuschen (*Abb. 2: 4*). Aus der Braunerde des oberen Bodens stammt ein als Hohlschaber retuschierter und an den Spaltflächen patinierter Spongolitabschlag (*Abb. 4: 4*), aus dem humosen schwarzen Boden ein größerer Quarzabschlag (*Abb. 3*).

Die altwürmzeitlichen Lössen oberhalb des Bodenkomplexes gewährten einen patinierten, teilweise retuschierten Spongolitabschlag (*Abb. 4: 3*) und einen größeren Quarzabschlag mit doppeltem Bulbus und drei Schlagbahnen am proximalen Ende (*Abb. 4: 5*). Dem frühen Jungpaläolithikum gehören zwei Artefakte: Ein gezähnt retuschiertes Fragment eines Hornsteingerölls mit schwarzem Kortex stammt aus dem interpleniglazialen Boden (*Abb. 4: 2*) und ein indirektioneller Kern ohne stratigraphischen Kontext, der aus morphologischen Gründen mit ziemlicher Sicherheit dem Bohunicen zugewiesen werden kann (*Abb. 4: 1*).

Diese Einzelfunde bezeugen wenigstens, dass die Menschen im ausgehenden Mittelpleistozän sowie während des Jungpleistozäns in diesem Raum streiften, obwohl keine Lagerplätze bisher entdeckt worden sind.

Deutsch vom Verf.

Halštatské sídliště v Tuchomyšli, okr. Ústí nad Labem

Drahomír Koutecký

Lokalizace a nálezové okolnosti

V muzeu města Ústí nad Labem je uložen archeologický materiál kultury halštatské a z neolitu. Nálezy pocházejí ze sídliště zkoumaného E. Simbrigerem v letech 1932 a 1935 (*Simbriger 1933*, 86–88). V podstatě ve stejné lokalitě, v poloze „vodárny“ a u hřbitova, v předpolí dolu „5. květen“, byly zároveň v letech 1968 a 1974–1975 provedeny záchranné výzkumy.

Sídliště bylo zjištěno jižně od vsi, a to v místě, kde kdysi existoval rybník. Na východě jeho hranici tvořila přírodní strouha do mlýna. Lokalita se nachází na poli v mírném svahu, jež bylo později nazváno „Pole u rybníka“ (Teichfelder), a na parcele F. Bartoně, čp. 192 (*pl. 1; Cvrková 1984*, 28–29).

Ve své publikaci o lineární keramice uveřejnil E. Simbriger přehledný plánek naleziště. Na něm jsou zakresleny jámy a objekty č. 1–9, 19, 20, 23, 29–35. Z toho ke keramice lineární náleží objekty č. 5, 8–11, 21, 23, 25, 27, 29, 30, 32, 33, ke kultuře halštatské (pozdně bylanské období) pak objekty č. 1–4, 6, 7, 18, 19, 22, 24, 26, 28, 29, 31, 34, 35 (*pl. 2*).

Při zpracování nálezů jsem vypustil objekty neolitické, kromě smíšených objektů, jakými jsou č. 9, 30, 11 (*Simbriger 1936*, 1–6). Halštatské objekty měly dokumentaci různé kvality. Jámy č. 2, 3, 4, 6 a 7 měly kresby půdorysu i profilu. Z nich jsem odvodil základní rozměry. Většina jam měla jen základní rozměry bez plánek. Bez rozměrů zůstaly jámy č. 1, 4 a 29. U objektu č. 22 jsem přibližné rozměry odvodil z hlavního plánu (*pl. 3*).

Podle autora výzkumu vytvořily odkryté plochy kúlové jamky na jednom místě pravidelný čtvercový půdorys. Základem půdorysu byly jamky P1–10, P1–6 a mezi nimi pak P2 a P3. Pouze v rohu ve směru P10 a P9 autor rekonstruoval jamku, která byla údajně snesena při orbě (*Simbriger 1933*, 86). Uprostřed domu se nacházejí P5 a P8 a zásobní jáma č. 16 (viz níže).

Simbriger (1933, 4) k rekonstrukci domu dodává: „Velikost kúlů (průměr 40–50 cm) při velikosti domu od 6 do 7,5 m mluví pro těžkou vrchní stavbu. Středové kúly měly patrně nést větší tíhu, proto se také vyskytují ve trojici. Byly to tedy určitě nosné kúly hřebene střechy. Dům musel mít tedy sedlovou střechu. Jsou-li krokve zavěšeny na hřebenovém trámu, mají být stěny domu jako dolní opěrný bod nepatrně posunuty směrem dovnitř. Proto také v našem případě nebylo nutno opatřovat postranní stěny podpěrami. Silné kúly byly zasazeny do jílu, ale asi sotva tak hluboko, i při předpokladu značné denudace, aby mohly s dostatečnou pevností odolávat tlaku větru. Stěny domu musely mít tedy potřebné vyztužení. V úvahu by připadaly dvě možnosti zhotovení stěny: 1) postranní podpěra kúlů a vyplnění polí proutím s mazanicí. Tyto podpěry by však rovněž musely být zahloubeny do dna a zanechat nám po sobě nějaké stopy. 2) Druhou možností by byla roubená stavba. Konce navzájem zdvojených trámů by měly ležet ve žlábcích rohových kúlů, zatímco uzavírací trám by měl navzájem spojit (protějšší) kúly. Pro tento předpoklad mluví ty nadměrně silné kúly.“

Štítová strana míří na jih a patrně v ní byl otvor pro dveře. Horní část štítu byla asi otevřená a tvořila otvor pro světlo a odtah kouře. Štítová stěna se mohla skládat z proutí a mazanice, každopádně se našlo také několik kusů mazanice s otisky proutí včetně těch s otiskem trámu v jamách. Byla asi obložena slámou či kúrou. Střecha byla téměř jistě kryta došky nebo rákosem.“

Podle Simbrigera měl půdorys domu rozměry 7,5 x 6,0 m, byl tedy téměř čtvercový. Stavba byla přikryta sedlovou střechou pokrytou došky nebo rákosovými snopky. Stěna stavby mohla být postavena dvěma způsoby: mezi kúly bylo vpleteno proutí, nácpan mech či tráva a vše bylo vymazané hlínou, nebo byly stěny postavené z klád vodorovně položených (na způsob srubu). Oba způsoby jsou možné.

Popis objektů

Jáma 1. Výzkum 31. 8. 1932. Bez krusty. Okrouhlý půdorys, profil nezjištěn. Výplň sypká, popelovitá. Rozměry neudány. Hl. 50 cm. Obsah: keramika, zvířecí kosti a mazanice.

Jáma 2. Výzkum 1. 9. 1932. *Pl. 4: 5.* Veliká oválná jáma s mělčím výběžkem a oválnou prohlubní, stěny a dno šikmé. Nad jámou byla ornice (20 cm). Výplň sypká, popelovitá. Rozměry: 210 x 140 cm. Hl. 70 cm. Obsah: keramika, zvířecí kosti, mazanice a škeble.

Jáma 3. Výzkum 1. 9. 1932. Kresba profilu. *Pl. 4: 3.* Okrouhlá jáma s kuželovitým profilem. Výplň neudána. Rozměry neuvedeny. Hl. 60 cm. Obsah: keramika, zvířecí kosti, mazanice a škeble.

Jáma 4. Výzkum 3. 9. 1932. *Pl. 4: 2.* Půdorys oválný, profil válcovitý, stěny svislé, dno šikmé. Asi v 1/3 hloubky byla vrstva hlíny silně smíšená s mazanicí. Rozměry: 88 x 70 cm. Hl. 45 cm. Obsah: keramika, zvířecí kosti, přeslen a mazanice.

Jáma 6. Výzkum 3.–4. 9. 1932. *Pl. 4: 1.* Dvojitá jáma (jedna z jam mělčí), s výběžkem. Hlubší jáma: podebrané stěny, kuželovitý profil, část výplně s černou vrstvou (jinak výplň hnědá, popelovitá). Rozměry: 195 x 110 cm. Hl. jam 35 a 55 cm. Obsah: keramika, zvířecí kosti, struska a mazanice.

Jáma 7. Výzkum 4. 9. 1932. *Pl. 4: 1.* Dvě jámy „v sobě“, s výběžkem. Hlubší jáma patrně porušila mělčí, její profil kuželovitý, hnědá hlína promíšená s černou. Rozměry: 140 x 130 cm. Hl. jam 35 a 50 cm. Obsah: keramika, zvířecí kosti a mazanice.

Objekt 12. Výzkum 22. 9. 1932. Bez kresby. Nepravdělně členěná neolitická jáma č. 10 s četnými prohlubněmi a černou hrudkovitou výplní. Do této jámy zapuštěna halštatská jáma okrouhlého půdorysu a patrně kuželovitého profilu. V hnědé výplni celá řada kamenů. Rozměry: průměr 160 cm. Hl. 120 cm. Obsah: keramika, zvířecí kosti, struska, uhlíky.

Jáma 13. Výzkum 23. 9. 1932. Bez kresby. Okrouhlý půdorys a kuželovitý profil. V horní polovině výplně nalezena lineární keramika, ve spodní převážně keramika neolitická, smíšená s halštatskou. Halštatská jáma zapuštěna do neolitické jámy s černou hrudkovitou výplní. Průměr horní části 80 cm, průměr dolní části 120 cm. Hl. 160 cm. Obsah: keramika, zvířecí kosti, mazanice.

Jáma 14. Výzkum 24. 9. 1932. Na zhruba čtvercové ploše se po odkrytí ornice objevila vypálená hlína: ohniště. Na něm kdysi pravděpodobně stála velká zásobnice. Rozměry neudány. Obsah: keramika, mazanice.

Jáma 15. Výzkum 24. 9. 1932. Půdorys okrouhlý, profil kuželovitý. Obsah: keramika, žernov, neolitická sekerka. Průměr 145 cm. Hl. 55 cm. Obsah: keramika, zvířecí kosti, mazanice.

Jáma 16. Výzkum 24. 9. 1932. Půdorys okrouhlý, profil kuželovitý. Lokace: uprostřed kúlové stavby. V hnědé výplni střepy a dvě lidské stehenní kosti. Průměr horní části 170 cm, průměr dolní části 230 cm. Hl. 80 cm. Obsah: keramika, zvířecí kosti.

Jáma 17. Výzkum 25. 9. 1932. Okrouhlá jáma, profil nezjištěn. Výplň hnědá, popelovitá. Průměr 170 cm. Hl. 60 cm. Obsah: keramika, zvířecí kosti, mazanice, kostěný hrot.

Jáma 18. Výzkum 26. 9. 1932. Okrouhlá kotlovitá jáma porušila malou neolitickou jamku. Výplň zčásti černá, hrudkovitá, zbytek hnědá, popelovitá. Průměr 190 cm. Hl. 50 a 80 cm. Obsah: keramika, zvířecí kosti, mazanice.

Jáma 19. Výzkum 29. 9. 1932. Mělká okrouhlá jáma s hnědou tvrdou výplní a s menším množstvím keramiky. Průměr 170 cm. Hl. 55 cm. Obsah: keramika.

Chata 22. Výzkum 26. 10. 1935. Chatu nebylo možno odříznout celou, protože částečně sahala na sousední pozemek J. Fischera, na němž výzkum prováděn nebyl. Chatu porušil starší neolitický objekt s černou hrudkovitou hlínou (výplň jinak hnědá). U východní stěny vypálená plocha ohniště. Vedle ohniště nalezena popelovitá vrstva hlíny a zbytky spadlé stěny. Přibližně ve středu chaty nalezena kotlovitá neolitická jáma (střední část zničena) a další prohlubně. Stěny objektu svislé. Rozměry: 550 x 350 cm. Hl. nezjištěna. Obsah: keramika, zvířecí kosti, mazanice, hl. závaží a přeslen.

Jáma 24. Výzkum 6. 11. 1935. Okrouhlá jáma s kuželovitým profilem a silně podebranými stěnami. Vedle jámy dvě kúlové jamky (č. 22 a 23), asi neolitické. Průměr horní části 100 cm, průměr dolní části 200 cm. Hl. 100 cm. Obsah: keramika, zvířecí kosti, uhlíky, mazanice.

Jáma 26. Výzkum 28. 11. 1935. Okrouhlá, profil kuželovitý, hnědá výplň. Průměr horní části 100 cm, průměr dolní části 130 cm. Hl. 125 cm. Obsah: keramika, zvířecí kosti, mazanice a uhlíky.

Jáma 28. Výzkum 28. 11. 1935. Okrouhlá jáma, profil kuželovitý, silně podebrané stěny (jako č. 24). Ve výplni mnoho kamenů. Průměr horní části 100 cm, průměr dolní části 150 cm. Hl. 120 cm. Obsah: keramika, zvířecí kosti, mazanice.

Jáma 29. Výzkum 9. 11. 1935. Patrně oválná, porušila neolitický objekt. Výplň nahoře černá, dole hnědá. Na dně dočervena vypálená plocha: ohniště. Rozměry neudány. Obsah: keramika, zvířecí kosti, mazanice a náramek.

Objekt 30. Patří neolitu, ale obsahoval také halštatskou keramickou příměs.

Jáma 31. Výzkum 12. 11. 1935. Okrouhlá jáma s kuželovitým profilem. Výplň složena ze dvou vrstev: horní vrstva černá, spodní vrstva popelovitá. Na dně plocha vypálené hlíny: ohniště. Ve výplni dosti střepů. Průměr horní části 120 cm, průměr dolní části 160 cm. Hl. nezjištěna.

Pl. 1. Tuchomyšl, o. Ústí nad Labem. Lokalizace výzkumu 1932 a 1935. – Pl. 1. Tuchomyšl, Kr. Ústí nad Labem. Lage der Grabungsflächen von 1932 und 1935.

Chata 34. Výzkum 15. 11. 1935. Pravidelný obdélníkový půdorys, ve středu bylo vyvýšené pódium – ohniště. Výplň: tmavá hlína. Rozměry: 350 x 370 cm. Hl. 70 cm. Obsah: keramika, zvířecí kosti, mazanice, přeslen, žel. spona a kostěná destička.

Jáma 35. Výzkum 15. 11. 1935. Mělká nepravidelná jáma, u dna okrouhlý půdorys. Výplň nezjištěna. Rozměry neudány. Obsah: keramika, přeslen.

E. Simbriger (1938, 18–23) plochu halštatského sídliště rozdělil na 4 komplexy:

1. Jižní komplex č. 1, okr. 2. Objekty č. 1–4, 6, 7, 19. Inv. č. 354–400, 406.
2. Halštatský dvůr, komplex č. 2, okr. 3. Objekty č. 15–18. 7 kúlových jam. Inv. č. 288–316.
3. Velký jámový komplex č. 3, okr. 4. Objekty č. 12, 13, 22, 24, 26, 28, 31. Inv. č. 284–7, 409–437, 439–442, 454–9.
4. Severní halštatský dům, komplex č. 4, okr. 5 a 6.

Kovové předměty z různých objektů: okr. 1, 4, 3, 6, 10, 12.

Autor neuvádí objekty č. 14, 29, 34 a 35.

Popis nálezů provedl E. Simbriger podle komplexu a bez uvedení objektů, takže není možné odlišit nálezové celky. Proto bylo zároveň třeba znovu nakreslit obsahy jednotlivých objektů.

Popis nálezů (pořadová čísla popisu souhlasí s čísly v tabulkách)

Ojedinelé nálezy (tab. 1A)

- 1 – Baňatá amfora se zúženým hrdlem a ulomeným okrajem. V. 16 cm. Inv. č. 61.
- 2 – Polokulovitá mistička. Průměr 8,2 cm. Inv. č. 78.
- 3 – Zatažená mistička. Průměr 10,2 cm. Inv. č. 49.
- 4 – Baňatá amfora se zúženou horní částí. V. 16,2 cm. Inv. č. 47 (8877).

Jáma 1 (inv. č. 354–357; *tab. 1B*)

- 1 – Rekonstrukce baňaté amfory s vysokým, odsazeným a vyhrnutým okrajem, vně tuhovaným. Uvnitř černý náter. Výzdoba: na podhrdlí 2 řady důlků a na hrdle svislé pásy vlásečnic. Spodek se dnem chybí. Zv. 12,0 cm. Inv. č. 354.
- 2 – Profil koflíku s uchem a ulomeným okrajem. Výzdoba: uvnitř, na tuhovaném podkladě vyleštěné pásy a mřížkovaná pole. Inv. č. 355.
- 3, 6, 7 – Okrajové části nalomených misek, č. 3 s řadou důlků pod okrajem.
- 4, 5 – Profily horní části esovitých koflíků.
- 8 – Větší část výdutě s plnou plastickou páskou.
- 9 – Zl. stěny misky zdobené uvnitř vyleštěnou mřížkovanou výzdobou.
- 10 – Profil hrdla hrnce. Č. 3–10. Inv. č. 357.

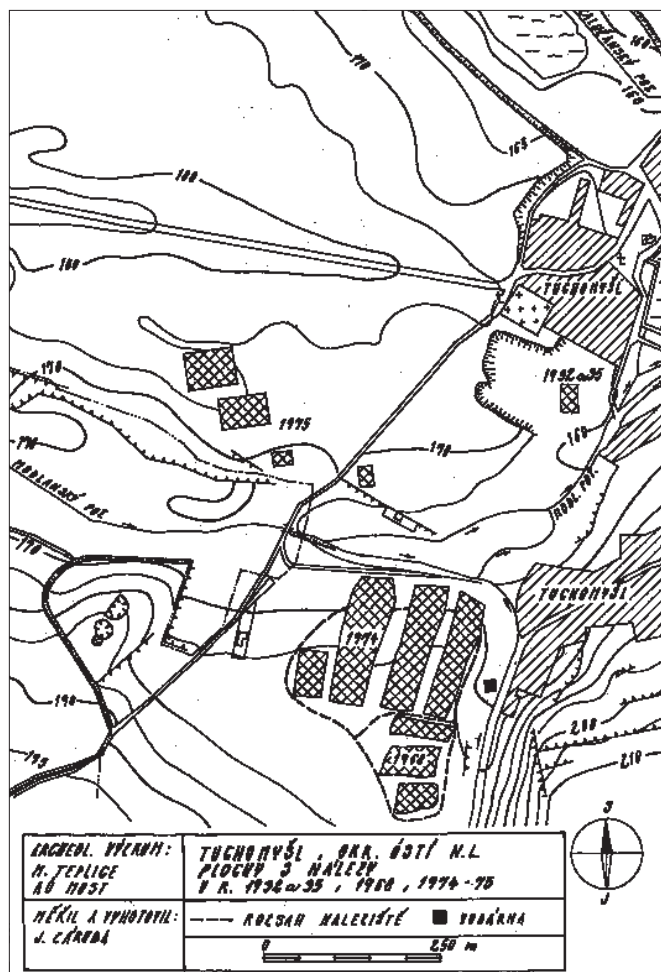
Jáma 2 (inv. č. 358–373; *tab. 1C, 2*)

- 4, 7, 11, 15, 31 – Profily zatažených misek. Inv. č. 473.
- 5, 13, 14 – Profily rozevřených, slabě zatažených misek. Inv. č. 473.
- 1, 3, 9, 10, 12, 17, 18 – Okrajové zlomky různých hrnců. Inv. č. 473, 369.
- 2 – Profil koflíku. Povrch tuhovaný.
- 6, 8 – Zlomky hrnců s plastickou páskou. Inv. č. 477.
- 16 – Větší kus horní poloviny profilu zatažené misky zdobené tuhovanými pásy. Inv. č. 371.
- 19 – Zlomek stěny misky uvnitř zdobené vyleštěnou mřížkou. Inv. č. 473.
- 20 – Zlomek výdutě s ostrým lomem. Povrch tuhovaný a zdobený dvěma pásy šikmých krátkých výřezů. V. 3,0 cm. Inv. č. 370a.
- 21 – Kuželovitý přeslen zdobený pásem šikmých krátkých výřezů.
- 22 – Malý kuželovitý přeslen.
- 23 – Zlomek stěny s vyleštěným pásem uvnitř nádoby.
- 24 – Vyšší zatažená miska s odsazeným spodkem. V. 13,5 cm. Inv. č. 359.
- 25 – Rekonstrukce baňatého hrnce s plastickou důlkovanou páskou. Hrdlo zúžené, spodek výdutě se dnem chybí.
- 26 – Rekonstrukce horní poloviny baňatého hrnce s plnou plastickou páskou. V. 12 cm. Inv. č. 361.
- 27 – Rekonstrukce esovitého pohárku bez dna. Pod hrdlem dvě řady vpichů. V. 7,5 cm. Inv. č. 365.
- 28 – Rekonstrukce esovité misky. Na hrdle tuhovaný pás. Průměr 10 cm. Inv. č. 364.
- 29 – Profil koflíku s ulomeným okrajem. Povrch uvnitř tuhovaný. V. 10 cm. Inv. č. 358.
- 30 – Profil horní poloviny hrnce se zúženým hrdlem. Pásek na hrdle tuhovaný, na výdutí černá engoba, uvnitř povrch černý. Inv. č. 363.
- 31 – Škeble.

Jáma 3 (inv. č. 374–384; *tab. 3, 4A*)

- 1 – Široká, silně zatažená miska. Povrch tuhovaný. Průměr 22 cm. Inv. č. 374.
- 2 – Rekonstrukce horní třetiny baňatého hrnce s plastickou důlkovanou páskou. Průměr 20 cm. Inv. č. 384/3.
- 3 – Rekonstrukce horní poloviny podobného hrnce. Průměr 16 cm. Inv. č. 384/5.
- 4 – Rekonstrukce horní poloviny podobného hrnce. Průměr 18 cm. Zv. 14 cm. Inv. č. 377.
- 5 – Rekonstrukce horní třetiny hrnce s plastickou páskou pod okrajem. Zv. 12,5 cm. Průměr 24 cm. Inv. č. 378.
- 6 – Rekonstrukce horní poloviny rozevřené misky. Průměr 34 cm. Inv. č. 376.
- 7 – Rekonstrukce horní třetiny misky s ostrým lomem. Povrch tuhovaný. Průměr 22 cm. Inv. č. 380.
- 8–10 – Profily horních třetin hrnců s plastickou důlkovanou páskou. Inv. č. 384/2, 4, 1.
- 11–13 – Profily horních částí hrnců s plnou plastickou páskou. Inv. č. 378/1–3.
- 14, 22 – Profily misek. Povrch tuhovaný. Inv. č. 384/1.
- 15 – Profil horní poloviny misky – cedníku. Inv. č. 379.
- 16 – Profil horní poloviny hrdla amfory. Zv. 12 cm. Průměr 20 cm. Inv. č. 384/6.
- 17 – Rekonstrukce horní poloviny soudkovitého hrnce. Průměr 16 cm. Inv. č. 384/7.
- 18 – Rekonstrukce jiného soudkovitého hrnce a jeho horní poloviny. Zv. 13 cm. Průměr 23 cm. Inv. č. 384/8.
- 19 – Profil horní poloviny esovité misky. Inv. č. 484/10.
- 20, 21 – Okrajové zlomky hrnců. Inv. č. 384/9.
- 22 – Zlomek horní části pohárku. Inv. č. 484/1.
- 23, 24 – Profily zatažených misek. Inv. č. 384/24–25.

Pl. 2. Tuchomyšl. Lokalizace výzkumů v letech 1932, 1935, 1968, 1974 a 1975. – Pl. 2. Tuchomyšl. Lage der Grabungsflächen von 1932, 1935, 1968, 1974 und 1975.

- 25–28 – Zlomky výdutě misek zdobené uvnitř vyleštěnou mřížkou na tuhovaném podkladě. Inv. č. 384/31, 34, 36, 38.
 29 – Část výdutě misky s ostrým lomem a vrypy. Povrch uvnitř zdobený, vyleštěný, na tuhovaném podkladě. Inv. č. 384.
 30 – Škeble.

Jáma 4 (inv. č. 384–387; tab. 4B)

- 1 – Plochá rozevřená miska. Povrch tuhovaný, uvnitř zdobený vyleštěným ornamentem. Průměr 15 cm. Inv. č. 385.
 2 – Malá zaoblená mistička. Průměr 12 cm. Inv. č. 386.
 3 – Rekonstrukce baňatého hrnce. Horní část zúžená. V. 15,8 cm. Inv. č. 387/1.
 4, 5 – Profil horních částí kónických misek. Inv. č. 387/15, 17.
 6, 7 – Profily slabě zatažených misek. Inv. č. 387/1, 16.
 8–10 – Profily hrdel hrnců. Inv. č. 387/3, 7, 8, 16.
 11 – Profil hrnce, výdutě a podhrdlí s plastickou páskou. Inv. č. 387/35.
 12 – Horní část hrnce. Na rozhraní hrdla a výdutě zdobená řadou důlků. Inv. č. 387/2.
 13 – Přeslen.

Jáma 6 (inv. č. 388–390; *tab. 5A*)

- 1 – Rekonstrukce zatažené misky. Spodek se dnem chybí. Průměr 18 cm. Inv. č. 390/1.
- 2 – Rekonstrukce hrnce s odsazeným hrdlem. Spodek se dnem chybí. Průměr 10 cm. Zv. 7,5 cm. Inv. č. 389.
- 3–5, 11 – Zlomky okrajů misek. Inv. č. 390/11, 14–16.
- 6 – Větší zlomek koflíku s převýšeným uchem. Povrch tuhovaný. Inv. č. 388.
- 7 a 9 – Profil hrnců s plastickou páskou. 390/1, 5.
- 8 – Profil koflíku. Inv. č. 380/3.
- 10 – Zlomek vyhrnutého okraje misky.
- 12 – Profil rozevřené misky. Horní část. Inv. č. 390/11.

Jáma 7 (inv. č. 391–400; *tab. 5B, 6A*)

- 1 – Profil misky s ostrým lomem a dvojicemi důlků. Povrch tuhovaný. Inv. č. 393.
- 2, 6 – Profily zatažených misek s řadou důlků na výdutí. Povrch tuhovaný. Inv. č. 400/2, 3.
- 3–5 – Profily hrnců s plastickou páskou. Povrch tuhovaný. Inv. č. 400/4, 6, 7.
- 7 – Zlomek hrdla pohárku s řadou důlků uvnitř. Pod okrajem tuhovaný pás. Povrch tuhovaný. Inv. č. 400/1.
- 8, 17 – Profily výdutí s ostrým lomem. Inv. č. 387, 400/16.
- 9, 15 – Profily horních částí rozevřených misek. Inv. č. 400/5, 25.
- 10 – Zlomek stěny misky zdobené uvnitř vyleštěnou mřížkou na tuhovaném podkladě. Inv. č. 400/13.
- 11–14 – Profily zatažených misek. Povrch tuhovaný. Inv. č. 400/26, 28, 31.
- 16 – Profil hrdla s podhrdlím pohárku. Inv. č. 400/12.
- 18 – Profil hrdla hrnce.
- 19–20 – Zlomky zatažených misek. Povrch tuhovaný, zdobený vyleštěnou mřížkou. Inv. č. 400/24, 44.
- 21 – Rekonstrukce baňatého hrnce s plastickou důlkovanou páskou. Spodek výdutě se dnem chybí. Zv. 17,5 cm. Inv. č. 395.
- 22 – Rekonstrukce hrdla hrnce. Průměr 20 cm. Inv. č. 400/8.
- 23 – Rekonstrukce horní třetiny hrnce s plastickou páskou. Na ní dvojice důlků. Průměr 30 cm. Inv. č. 395.
- 24 – Rekonstrukce štíhlého hrnce s plastickou páskou s důlky. Spodek chybí. Zv. 12 cm. Inv. č. 394.
- 25 – Rekonstrukce amforovitého hrnce. Hrdlo odsazené. Zv. 8,8. Inv. č. 391.
- 26 – Profil horní poloviny koflíku. Inv. č. 392.

Objekt 9 (inv. č. 479–480; *tab. 6B*)

- 1 – Nízká rozevřená miska. Průměr 15,5 cm. Inv. č. 479.
- 2 – Hlubší malá místička. Průměr 9 cm. Inv. č. 480.

Jáma 12 (inv. č. 284–286; *tab. 6C*)

- 1 – Profil horní části hrnce s dírkou. Inv. č. 484. Neolit.
- 2 – Zlomek okraje nádoby. Zdobení nehtovými vrypy. Inv. č. 285/1. Neolit.
- 3 – Zlomek stěny hrnce s plastickou páskou. Inv. č. 285/94.
- 4, 7–9 – Zlomky hrdel hrnců. Inv. č. 285/1, 4, 5, 7.
- 5 – Zlomek zatažené misky. Inv. č. 285.
- 6 – Zlomek rozevřené misky. Inv. č. 285.

Jáma 13 (inv. č. 286–287; *tab. 6D*)

- 1 – Zlomek zatažené misky. Inv. č. 287/2.
- 2 – Zlomky hrdel hrnců. Inv. č. 287/3–4.
- 3 – Profil horní části esovité misky. Inv. č. 287/5.

Jáma 14 (inv. č. 288/1–3, 352; *tab. 7A*)

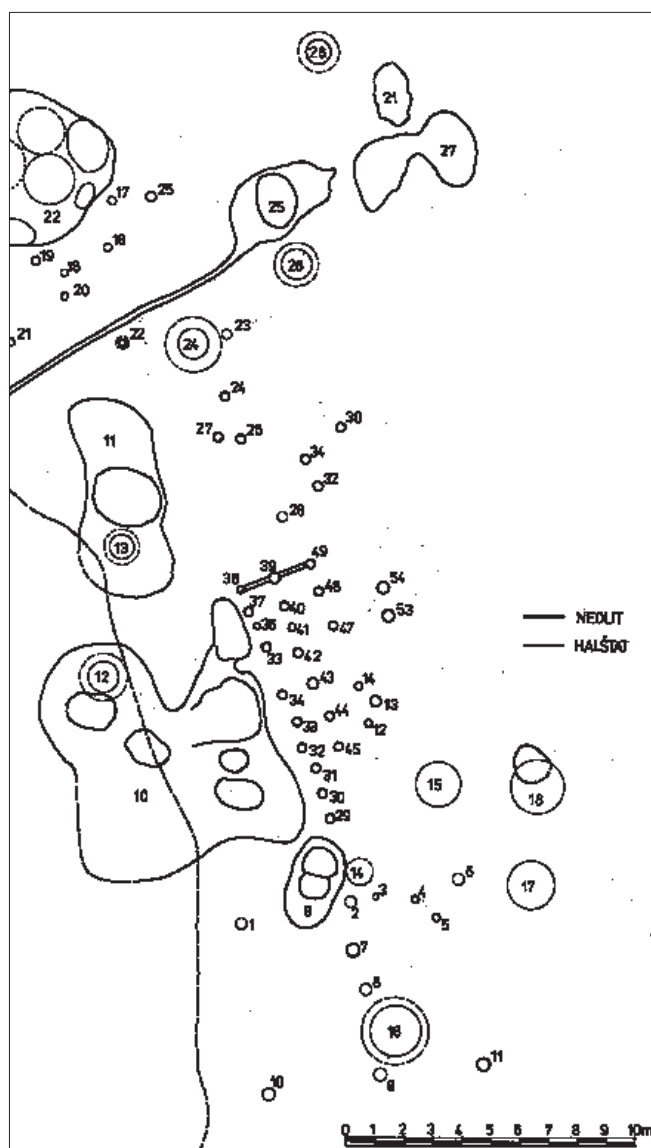
- 1 – Profil horní třetiny hrnku s plastickou páskou s důlky. Inv. č. 388/1.
- 2 – Zlomek okraje hrdla hrnce. Inv. č. 288/2.
- 3 – Profil silnostěnného hrnce s plnou plastickou páskou. Inv. č. 288/3.

Poloha 14 (kúlová jáma č. 4; *tab. 17B*)

Kúlová jamka u objektu 14:

- 1 – Okrajový zlomek zatažené misky.
- 2 – Kuželovitý přeslen. Na rozšířené části zdobený při okraji rýhami. Průměr 4 cm. Inv. č. 353.
- 3 – Hrot z parohu. Zd. 18 cm. Inv. č. 352.

Pl. 3. Tuchomyšl. Plán naleziště neolitického a halštatského sídliště, podle E. Simbrigera. – Pl. 3. Tuchomyšl. Plan der neolithischen und hallstattzeitlichen Siedlung, nach E. Simbriger.

Jáma 15 (inv. č. 289–295; tab. 7B)

- 1 – Veliký štíhlý hrnek s plastickou páskou důlkovanou. V. 41 cm. Inv. č. 289.
- 2 – Zlomek stěny s plastickou páskou s důlky. Inv. č. 295/10.
- 3 – Rekonstrukce profilu amfory bez hrdla. Inv. č. 290/2.
- 4, 5 – Profily hrdel hrců. Inv. č. 295/1–2.
- 6 – Zlomek okraje slabě zatažené misky. Inv. č. 295/2.
- 7 – Profil horní poloviny hrnce. Inv. č. 295.
- 8 – Žernov. Zlomky. Rozměry: 220 x 130 cm. Inv. č. 292.
- 9 – Kamenná sekerka. Délka 6,3 cm. Inv. č. 292. Tab. 17B: 7.

- 10 – Kost se dvěma otvory. Zd. 10,2 cm. Inv. č. A398. *Tab. 17: 8.*
 11 – Zlomek misky s ostrým lomem. Na hrdle a okraji 3 vyleštěné pásy. Inv. č. 397.

Jáma 16 (inv. č. 296–301; *tab. 7C, 8A*)

- 1 – Větší zlomek zatažené misky. Uvnitř zdobená, mřížka na tuhovaném podkladě. Inv. č. 298/1.
 2 – Rekonstrukce rozevřené ploché mističky. Průměr 14 cm. Inv. č. 296.
 3 – Profil horní poloviny zatažené misky. Inv. č. 350/2.
 4 – Zlomek okraje rozevřené misky. Inv. č. 300/3.
 5 – Profil hrdla hrnce. Inv. č. 300/3.
 6 – Zlomek stěny misky zdobené uvnitř, na tuhovaném podkladě vyleštěnou mřížkou. Inv. č. 298/5.
 7 – Profil horní třetiny hrnce s řadou důlků. Inv. č. 300/5.
 8 – Část hrnce s plastickou důlkovanou páskou na rozhraní. Inv. č. 300/6.
 9 – Profil výdutě s řadou důlků u podhrdlí. Inv. č. 397.
 10 – Horní část zatažené misky. Uvnitř zdobeno tuhovými pruhy. Inv. č. 298/1.
 11 – Zlomek stěny misky zdobené vyleštěnou mřížkou a tuhovými pásy. Inv. č. 298/2.

Jáma 17 (inv. č. 302–312; *tab. 8B, 9A*)

- 1 – Baňatý širší hrnek. Pod okrajem řada důlků. V. 18 cm. Inv. č. 302.
 2 – Rekonstrukce výdutě a část hrdla amfory, patrně lahvovitě. Okraj a spodek chybí. Zv. 17,5 cm. Inv. číslo 303.
 3 – Rekonstrukce horní poloviny baňatého hrnce se zúženou okrajovou částí. Pod okrajovou částí řada důlků. Zv. 12 cm. Inv. č. 305.
 4 – Zlomek stěny výdutě hrnce s plastickou páskou a trojicí vlnovek. Inv. číslo 309.
 5 – Rekonstrukce hrdla s podhrdlím hrnce s plastickou páskou členěnou vlnovkou. Zv. 10,5 cm. Inv. č. 304.
 6, 8 – Dva zlomky koflíků. Inv. č. 308/4, 7.
 7 – Kostěný hrot s lomem na otvoru. Zachovalý asi z 1/2. Zd. 7 cm. Inv. č. 311.
 9, 10, 15, 16 – Okrajové zlomky koflíků. Povrch tuhovaný. Inv. č. 308/1, 2; 310/18.
 11, 12, 13, 14 – Profil horních částí zatažených misek. Inv. č. 310/1–4.
 17, 18 – Výdutě hrnců s plastickou páskou. Jedna s důlků. Inv. č. 309/6, 7.
 19 – Bronzová tyčinka. D. 5 cm; 312.

Jáma 18 (inv. č. 313–316; *tab. 9B*)

(nálezy smíšené, neolit a halštát)

- 1–3, 5 – Okrajové zlomky zatažených misek. Inv. č. 313/1–4.
 4 – Zlomek hrdla hrnce. Inv. č. 314/2.
 6 – Zlomek podhrdlí koflíku. Inv. č. 313/12.
 7 – Profil horní části hrnce s plnou plastickou páskou.
 8 – Kostěný hrot s ulomenou špičkou. Zd. 12 cm. Inv. č. 315/1.
 9 – Jiný kostěný hrot s ulomenou špičkou. Zd. 8 cm.
 10 – Zlomek stěny hrnce s plastickou páskou důlkovanou. Inv. č. 313/17.

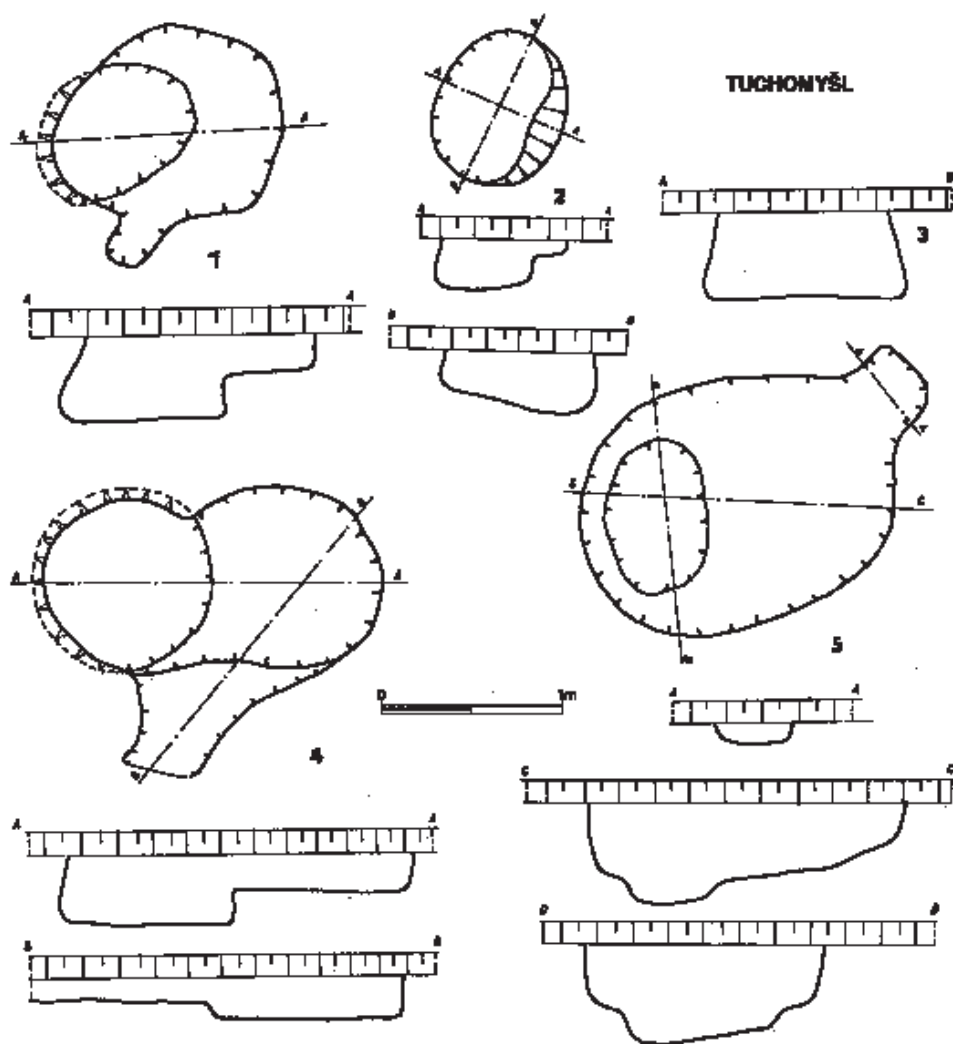
Jáma 19 (inv. č. 406; *tab. 9C*)

- 1 – Profil horní části hrnce s plnou plastickou páskou. Inv. č. 406/1.
 2 – Profil hrdla hrnce. Inv. č. 406/2.
 3 – Profil hrdla hrnce. Inv. č. 406/5.
 4–5 – Profily zatažených misek. Inv. č. 406/3–4.

Jáma 22 (inv. č. 409–437; *tab. 9D, 10, 11, 12A*)

Část I:

- 1 – Kostěný roubík k uzdě. D. 6,8 cm. Inv. č. 410.
 2 – Profil horní třetiny hrnce. Inv. č. 415.
 3 – Profil horní třetiny hrnce s plastickou páskou a s řadou důlků. Inv. č. 414.
 4 – Rekonstrukce horní třetiny hrnce s řadou důlků. Zv. 10 cm. Inv. č. 417.
 5 – Rekonstrukce hlubší misky. V. 5,6 cm. Inv. č. 418a.
 6 – Rekonstrukce nižší misky. V. 5,1 cm. Inv. č. 418b.
 7 – Rekonstrukce hrdla s podhrdlím hrnce s plastickou páskou s řadou důlků. Zv. 10 cm. Inv. č. 416.
 8 – Rekonstrukce misky. Hrdlo odsazené, spodek chybí. Zv. 6,3 cm. Průměr 16 cm. Inv. č. 428.
 9 – Rekonstrukce široké amfory s odsazeným hrdlem. Průměr 12 cm. Inv. č. 424.

Pl. 4. Tuchomyšl. Půdorysy a profily objektů: 1 – jáma 6, 2 – jáma 4, 3 – jáma 3, 4 – jáma 7, 5 – jáma 2.
Pl. 4. Tuchomyšl. Grundrisse und Profile der Objekte: 1 – Grube 6, 2 – Grube 4, 3 – Grube 3, 4 – Grube 7, 5 – Grube 2.

10 – Korál z modrého skla. Průměr 2 cm. Inv. č. 409.

11 – Náramek z bronzového drátu. Deformovaný. Rozměry: 5,8 x 3,5 cm. Inv. č. 411.

12 – Rekonstrukce baňaté amfory. Spodek výdutě chybí. Výzdoba: řada trojúhelníků šrafovaných, s rozetami na vrcholcích, lemované vpichy s trojicemi rozet mezi trojúhelníky. Průměr 10 x 7,5 cm. Inv. č. 420.

13 – Podobná amfora nezdobená. V. 9 cm. Průměr 8 cm. Inv. č. 419.

14 – Široká amfora. Ve výduti zdobena řadou oválných důlků, spodek chybí. Zv. 6 cm. Inv. č. 422.

15 – Podobná amfora nezdobená. V. 7,8 cm. Průměr 12 cm. Inv. č. 421.

16 – Rekonstrukce horní poloviny široké amfory s pupkem. Spodek výdutě chybí. Povrch nese červený náter. Zv. 7,8 cm. Průměr 14 cm. Inv. č. 423.

- 17 – Profil misky zdobené uvnitř vyleštěnou mřížkou na tuhovaném podkladě. Inv. č. 432/10.
 18 – Rekonstrukce hrdla hrnce. Průměr 30 cm. Inv. č. 432/68.
 19–22, 24 – Profily horních částí kónických misek. Č. 24 zdobené nehtovými vrypy. Inv. č. 432/1, 15, 17, 51.
 23 – Profil horní části hrnce. Na výdutí řada důlků. Inv. č. 432/29.

Část II:

- 1 – Profil horní třetiny hrnce. Inv. č. 422/69.
 2, 5, 7–9 – Profily hrdel hrnců. Inv. č. 432/1, 32, 34, 70, 71.
 3, 13 – Profily hrdel hrnců s plastickou páskou plnou. Inv. č. 432/48, 54.
 10, 17 – Profil koflíků. Jeden s řadou důlků. Inv. č. 432/36.
 11, 12, 22, 23, 25–27, 31, 33 – Profily zatažených misek. Inv. č. 432/8, 36, 127.
 20, 21, 24 – Profily zatažených misek. Uvnitř zdobené vyleštěnými pásy na tuhovaném podkladě. Inv. č. 434/27, 28, 8.
 28, 30 – Části misek ode dna. Č. 30 nese uvnitř vyleštěné trojúhelníky. Povrch tuhovaný, uvnitř černá engoba. Inv. číslo 432/51, 150.
 14–16, 18 – Profily misek s přesekávaným lomem. Povrch tuhovaný. Inv. č. 432/2–4.
 20 – Okrajový zlomek misky s ulomeným uchem. Inv. č. 432/7.
 29, 37 – Části misek s ostrým lomem. Uvnitř, na tuhovaném podkladě, zdobené vyleštěnou hvězdicí, mřížkou a trojúhelníky. Inv. č. 432/13–15.
 38, 39 – Zlomky vydutých amforek. Zdobené pásy vlásečnic střídajících se s rozetami. Inv. č. 428b–c.
 40 – Zlomek vydutě amfory zdobené tuhovanými pásy. Inv. č. 428a.
 41 – Rekonstrukce misky s ostrým lomem zdobené uvnitř, na tuhovaném podkladě, vyleštěnou šesticípou hvězdicí a mřížkovanými vzory. V. 9,5 cm. Průměr 20 cm. Inv. č. 426.
 42 – Rekonstrukce slabě zatažené misky. Povrch uvnitř zdobený 4 svislými tuhovanými pásy. Zv. 12,8 cm. Průměr 26 cm. Inv. č. 480.
 43 – Dva zlomky hliněného závaží. Inv. č. 433.
 44 – Skleněný korálek z modrého skla. Průměr 1,8 cm. Inv. č. 409. *Tab. 17B: 5.*

Jáma 24 (inv. č. 439; *tab. 12B*)

- 1 – Rekonstrukce soudkovitého hrnce. Inv. č. 439/4.
 2 – Profil vydutě hrnce s plastickou páskou důlkovanou. Inv. č. 439/1.
 3, 5 – Zlomky hrdel hrnců. Inv. č. 439/9.
 4 – Zlomek okraje pohárku. Inv. č. 439/7.
 6 – Zlomek zatažené misky. Inv. č. 439/17.
 7 – Zlomek kónické misky. Inv. č. 439.
 8 – Část podhrdlí a hrdla amfory zdobené dvojicemi důlků a trojúhelníky. Inv. č. 439/23.

Jáma 26 (inv. č. 422/1–5; *tab. 13A*)

- 1 – Rekonstrukce misky s ostrým lomem. Spodek chybí. Povrch tuhovaný. Průměr 20 cm. Inv. č. 442/1.
 2 – Rekonstrukce situlovitého hrnce s ostrým lomem mezi výdutí a hrdlem. Povrch tuhovaný. Rv. 8 cm. Inv. č. 442/2.
 3 – Zlomek okraje misky. Inv. č. 442/3.
 4, 5 – Zlomky hrdel hrnců. Povrch tuhovaný. Inv. č. 442/4–5.

Jáma 28 (inv. č. 444/1–9; *tab. 13B*)

- 1, 3, 5 – Profily horních částí zatažených misek. Inv. č. 444/4, 7.
 2 – Profil horní třetiny hrnce s plastickou páskou s důlky. Inv. č. 444/3.
 4 – Profil rozevřené misky. Inv. č. 444/9.
 6 – Profil slabě zalomené misky uvnitř zdobené vrypy a rýhovanou mřížkou. Inv. č. 444/1.

Jáma 29 (inv. č. 445–446; *tab. 13C*)

- 1 – Rekonstrukce veliké zatažené misky. Spodek chybí. Průměr 26 cm. Inv. č. 446/19.
 2 – Rekonstrukce horní poloviny pohárku. Zv. 5,5 cm. Inv. č. 446/1.
 3 – Rekonstrukce zatažené misky. Spodek chybí. Průměr 18 cm. Inv. č. 446/14.
 4, 8, 9 – Profily hrdel hrnců. Inv. č. 446/6, 10, 13.
 5, 6, 10–13 – Profily zatažených misek. Inv. č. 446/15–17, 21, 28.
 7 – Zlomek okraje koflíku. Inv. č. 446/4.

- 14 – Profil hrdla s podhrdlím, s plastickou páskou plnou. Inv. č. 446/2.
- 15 – Zlomek stěny misky zdobené uvnitř mřížkou. Inv. č. 446/38.
- 16 – Okraj hrnce–cedníku. Inv. č. 446/34.
- 17 – Zlomek výdutě misky. Patrně s ostrým lomem přesekávaným. Inv. č. 446/35.
- 18 – Bronzový náramek otevřený. Rozměry: 6,6 x 4,5 cm. Inv. č. 445.
- 19 – Část výdutě misky zdobené uvnitř vyleštěným vzorem. Inv. č. 446/32.

Objekt 30 (inv. č. 453; *tab. 14B*)

Neolitický objekt s lineární keramikou. Jako příměs obsahoval dva zlomky halštatské.

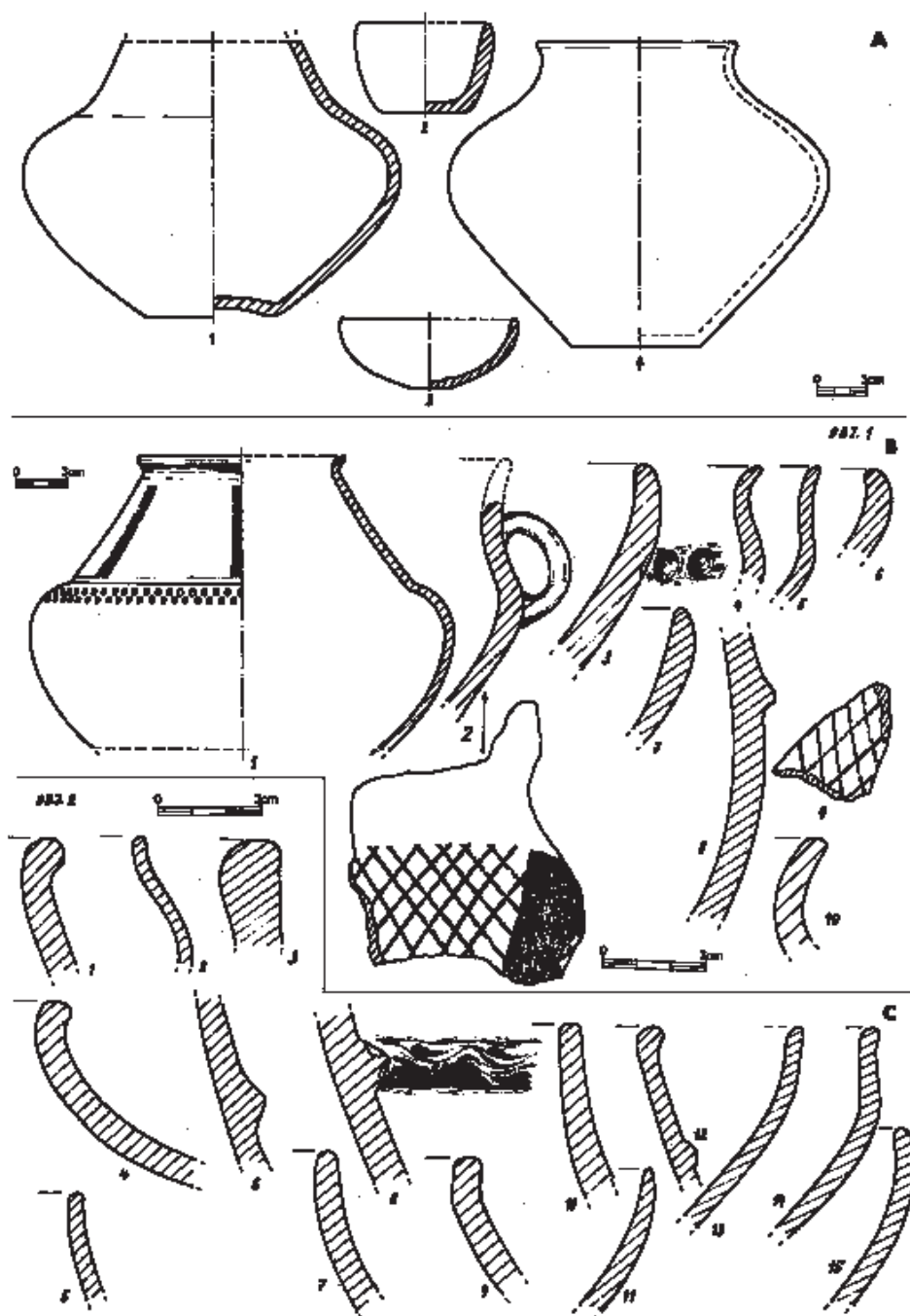
- 1 – Okraj hrdla patrně amfory.
- 2 – Okraj misky s ostrým lomem.

Jáma 31 (inv. č. 454–459; *tab. 14A*)

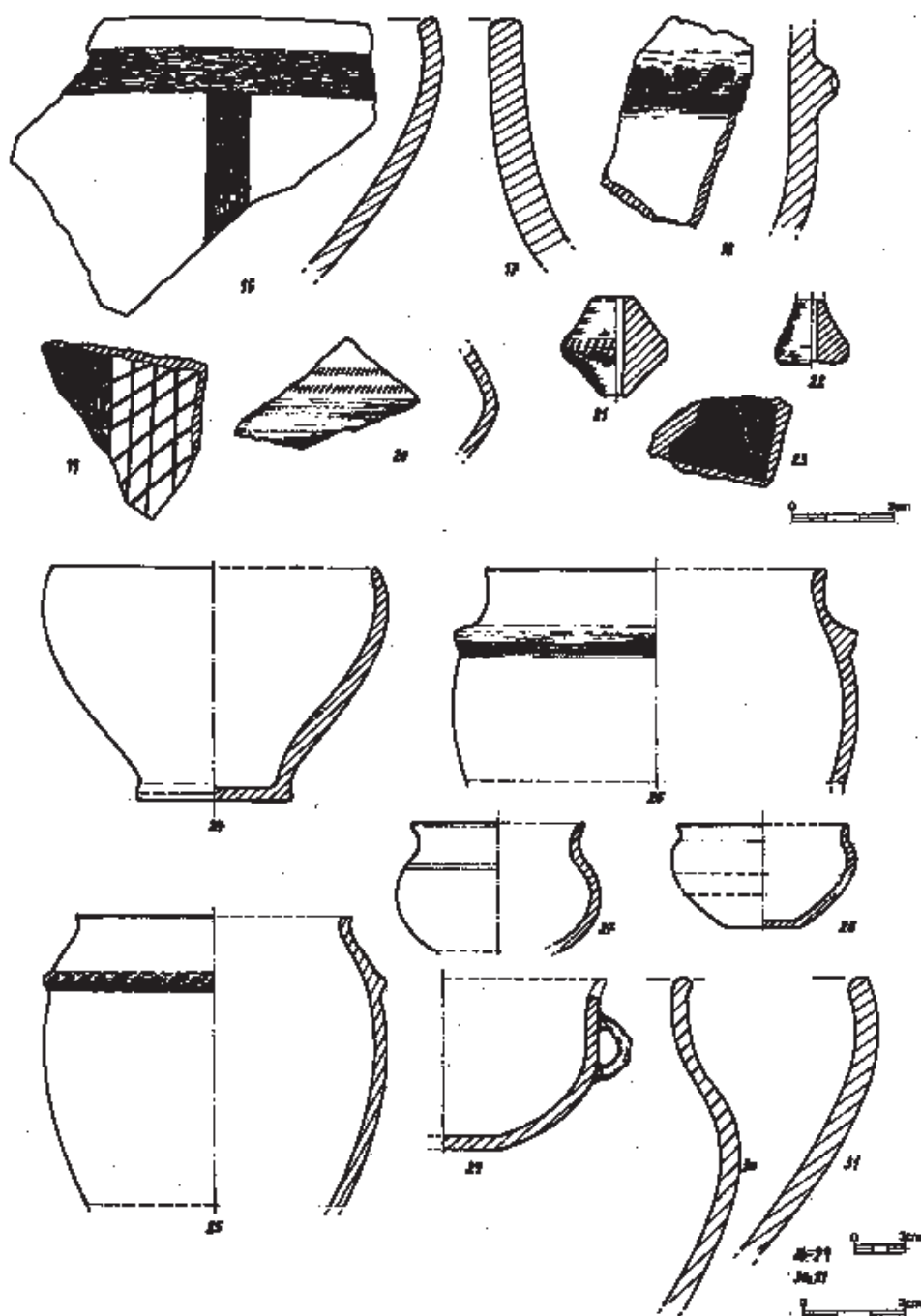
- 1 – Rekonstrukce hrdla s plastickou páskou s dvojitou řadou důlků. Průměr 22 cm. Inv. č. 459/18.
- 2 – Koflík se zataženým okrajem a páskovým uchem slabě nad okraj. V. 6 cm. Inv. č. 455.
- 3 – Rekonstrukce rozevřené misky. Průměr 17 cm. Inv. č. 455.
- 4 – Rekonstrukce pohárku–hrnečku s ulomeným uchem. Spodek chybí. Zv. 7,5 cm. Inv. č. 459/3.
- 5 – Rekonstrukce vyššího hrnce. Okraj zúžený, ve výduti řada nehtových vrypů. V. 14 cm. Inv. č. 459/1.
- 6 – Rekonstrukce hrdla a podhrdlí amfory. Na hrdle pásy svislých vlásečnic. Povrch tuhovaný. Zv. 5,8 cm. Inv. č. 459/2.
- 7 – Rekonstrukce vysoké zatažené mističky. Spodek chybí. Průměr 24 cm. Inv. č. 459/5.
- 8 – Rekonstrukce hlubší zatažené misky. Dno chybí. Průměr 10 cm. Inv. č. 459/8.
- 9 – Rekonstrukce vyšší zatažené misky. Spodek chybí. Průměr 22 cm. Inv. č. 459/6.
- 10 – Profil hrdla patrně zatažené amfory. Inv. č. 459/12.
- 11 – Profil horní třetiny hrnce s plastickou páskou s dvěma řadami důlků. Inv. č. 459/19.
- 12 – Kostěný hrot se dvěma otvory. D. 12 cm. Inv. č. 557.
- 13 – Část výdutě amfory zdobené pásy svislých vlásečnic a dvěma řadami vpichů. Inv. č. 459/4.
- 14 – Drobná mistička. V. 1,5 cm. Průměr 3 cm. Inv. č. 459/1.

Jáma 34 (inv. č. 466–478; *tab. 15, 16*)

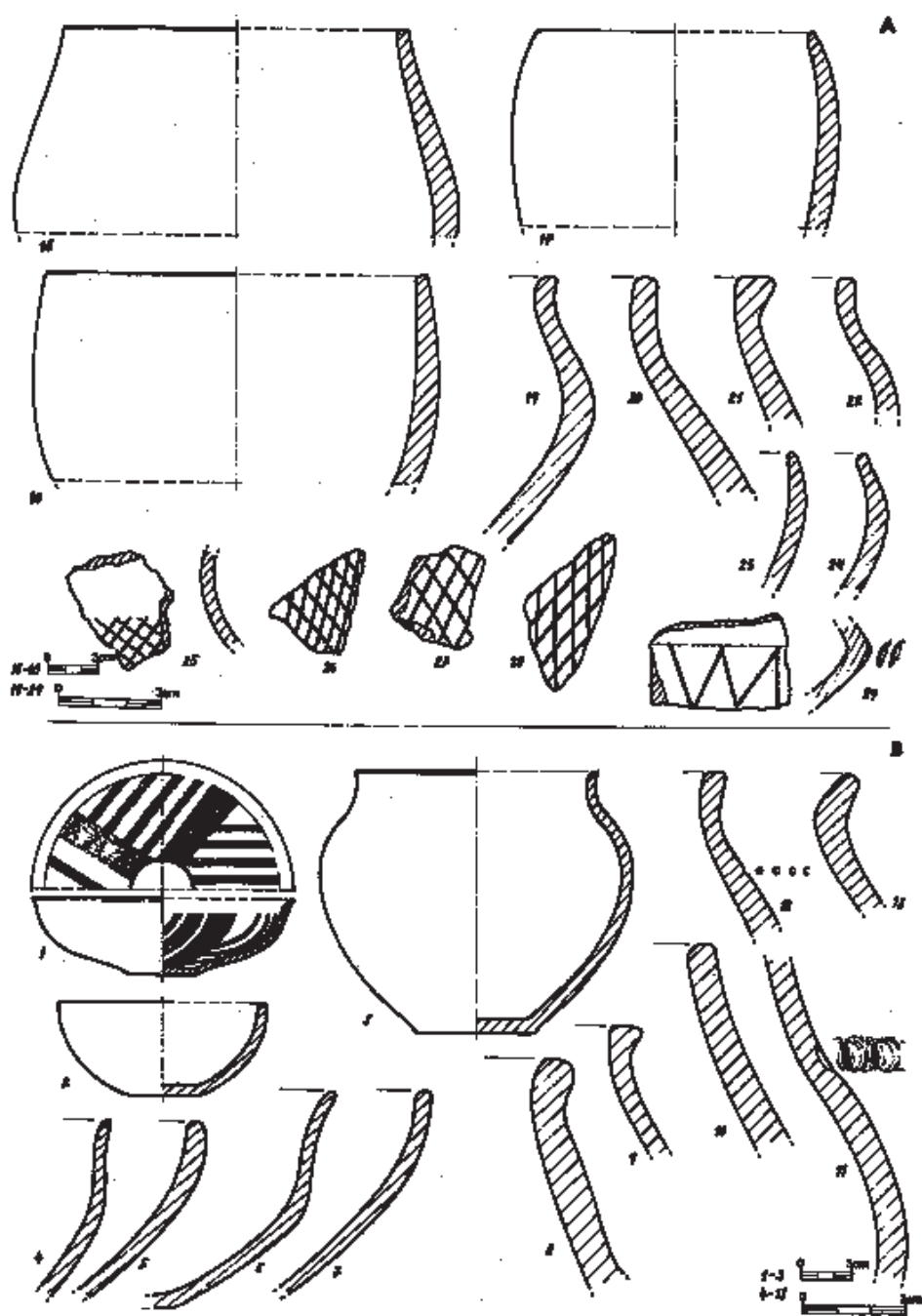
- 1 – Rekonstrukce misky s ostrým lomem. Průměr 17 cm. Inv. č. 466.
- 2 – Rekonstrukce horní poloviny amfory. Povrch na hrdle tuhovaný. Zv. 10,6 cm. Inv. č. 469.
- 3 – Baňatá amforovitá nádoba. V. 17,5 cm. Inv. č. 461.
- 4 – Nádoba na rozhraní zaoblené misky a široké amfory. Průměr 14 cm. Inv. č. 468.
- 5 – Rekonstrukce misky s lomem. Dno chybí. Průměr 15 cm. Inv. č. 467.
- 6 – Rekonstrukce hrnce s řadou oválných důlků na podhrdlí. Zv. 16,5 cm. Inv. č. 473.
- 7 – Rekonstrukce horní poloviny hrnce. Na výduti řada dvojitých důlků. Zv. 13,0. Inv. č. 472.
- 8 – Rekonstrukce misky s ostře dovnitř zalomenou stěnou. Průměr 23 cm. Inv. č. 467.
- 9 – Železný srp. Silně korodovaný. D. 12,8 cm. Š. 2,2 cm. Inv. č. 462.
- 10 – Kostěná destička se dvěma otvory. Část ulomená. Zd. 11,2 cm. Inv. č. 463.
- 11 – Rekonstrukce misky s ostře dovnitř zalomenou stěnou. Průměr 24 cm. Inv. č. 475/18.
- 12 – Rekonstrukce horní třetiny hrnce. Zv. 8,5 cm. Inv. č. 474.
- 13 – Profil horní poloviny misky.
- 14 – Přeslen se dvěma vývalky. Průměr 3,5 cm. Inv. č. 465.
- 15 – Rekonstrukce horní poloviny slabě zatažené zaoblené misky. Průměr 30 cm. Inv. č. 475/4.
- 16 – Rekonstrukce rozevřené mističky. Spodek chybí. Průměr 8 cm. Inv. č. 475/34.
- 17 – Rekonstrukce zatažené misky. Dno chybí. Průměr 28 cm. Inv. č. 475/2.
- 18 – Rekonstrukce zatažené misky. Spodek chybí. Povrch tuhovaný. Průměr 22 cm. Inv. č. 475/1.
- 19 – Rekonstrukce horní třetiny hrnce. Zv. 7 cm. Inv. č. 476/18.
- 20, 22, 23, 29 – Profily misek se zataženým okrajem. Inv. č. 475/6, 32, 38.
- 21, 30 – Profily rozevřených misek. Inv. č. 475/29, 6.
- 31, 33, 34, 35, 43 – Profily misek se zúženými okraji. Inv. č. 470, 476.
- 24 – Vynecháno.
- 25, 32, 36, 40, 42, 43 – Profily hrdel hrnců. Inv. č. 476/16, 20, 22.
- 26–28 – Drobné okraje misek. Inv. č. 476/9–11.

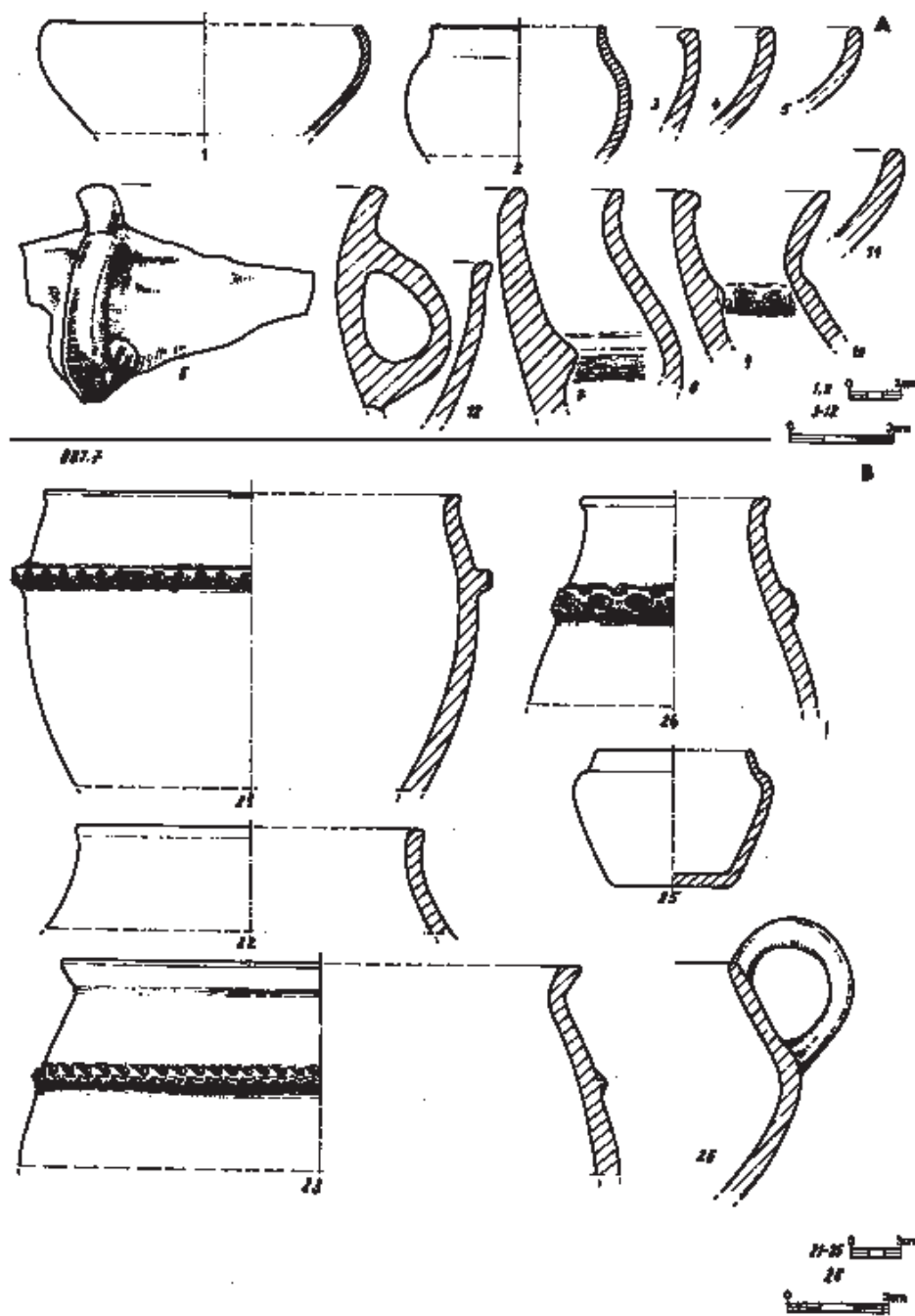
Tab. 1. Tuchomyšl, o. Ústí nad Labem. A – keramika z ojedinelých nálezů. B – obj. 1: keramika. C – obj. 2: keramika. – Taf. 1. Tuchomyšl, Kr. Ústí nad Labem. A – Einzelfunde von Keramik. B – Obj. 1: Keramik. C – Obj. 2: Keramik.

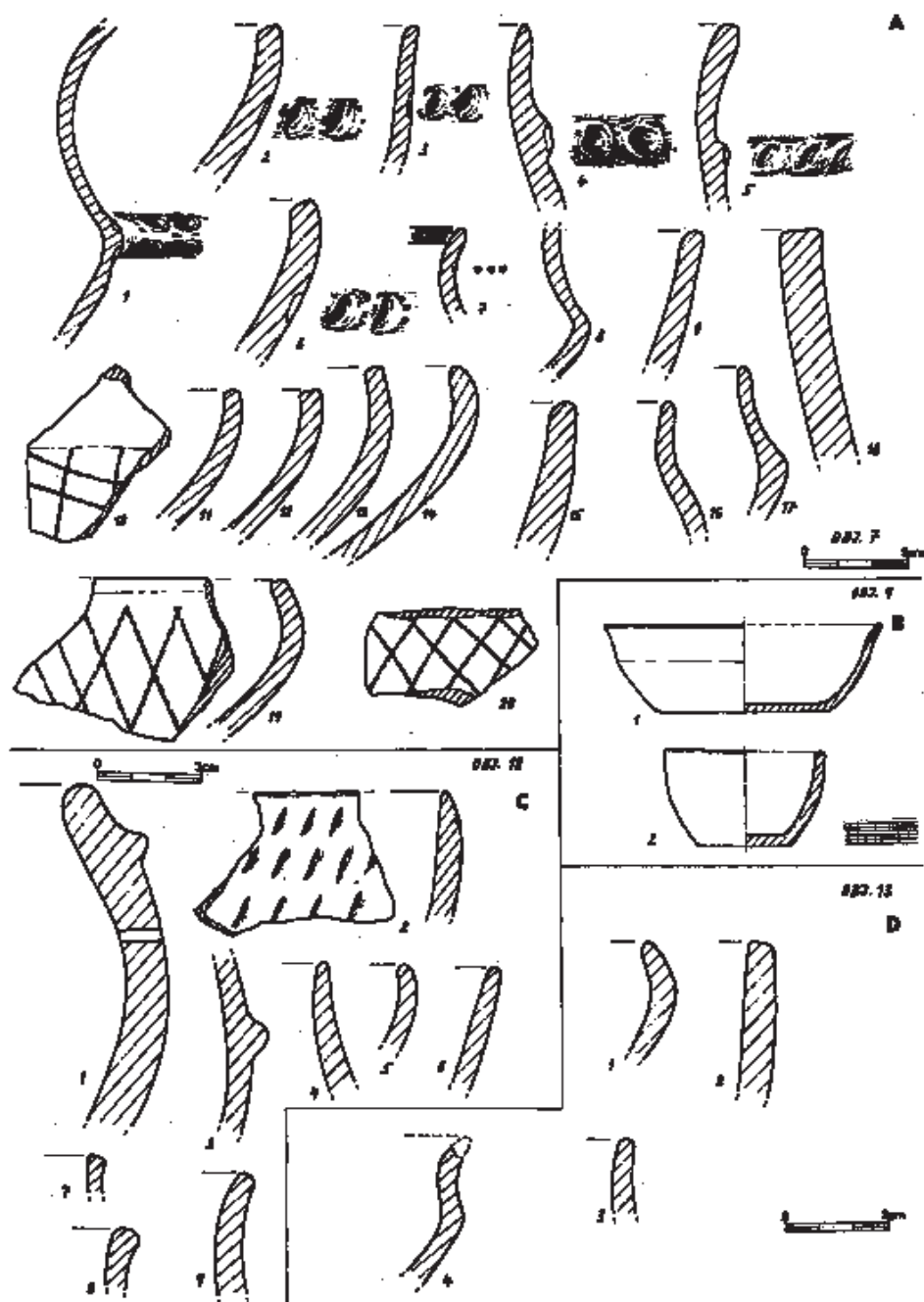
Tab. 2. Tuchomyšl. Obj. 2: keramika. – Taf. 2. Tuchomyšl. Obj. 2: Keramik.

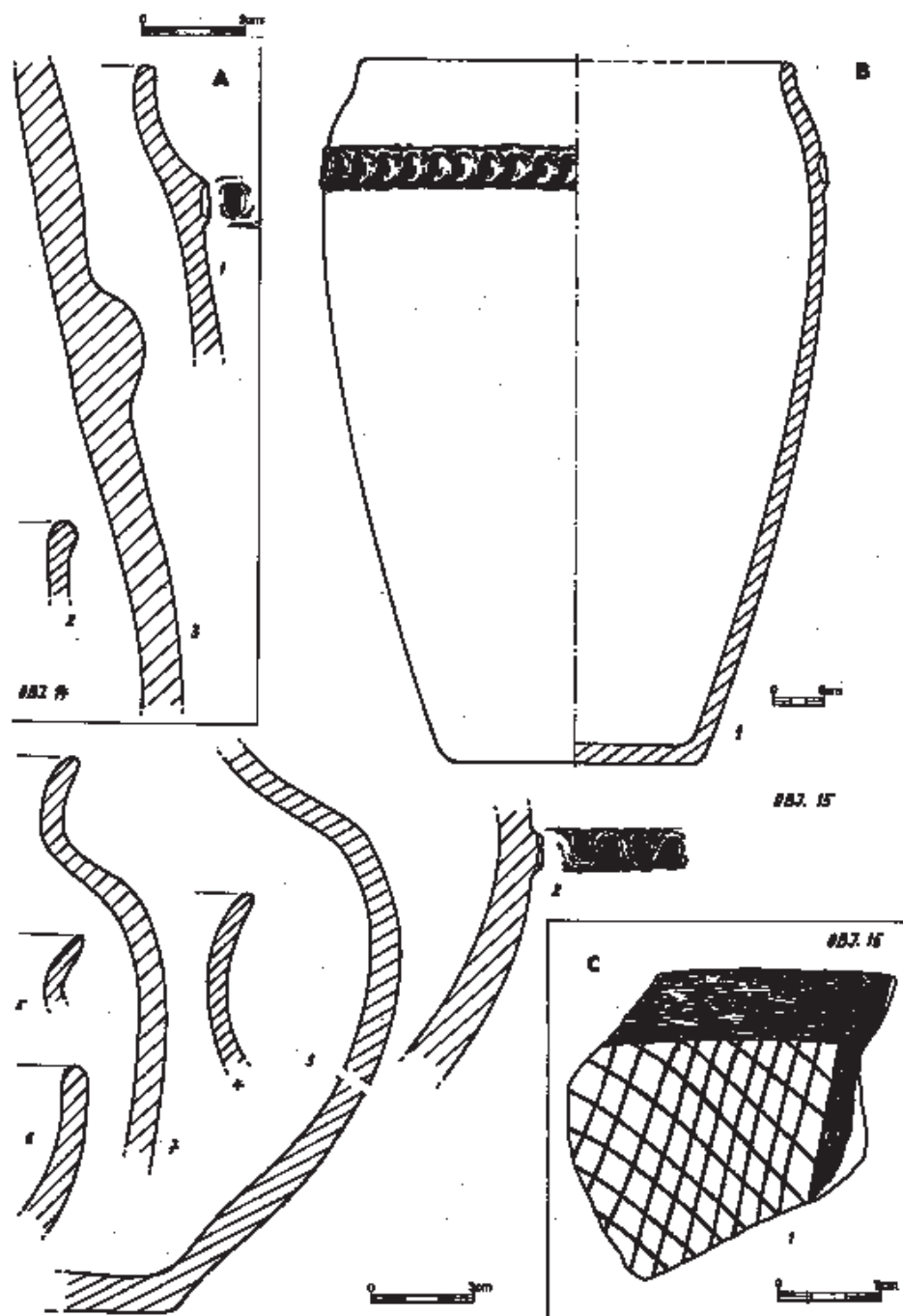
Tab. 4. Tuchomyšl. A – obj. 3: keramika. B – obj. 4: keramika. – Taf. 4. Tuchomyšl. A – Obj. 3: Keramik. B – Obj. 4: Keramik.

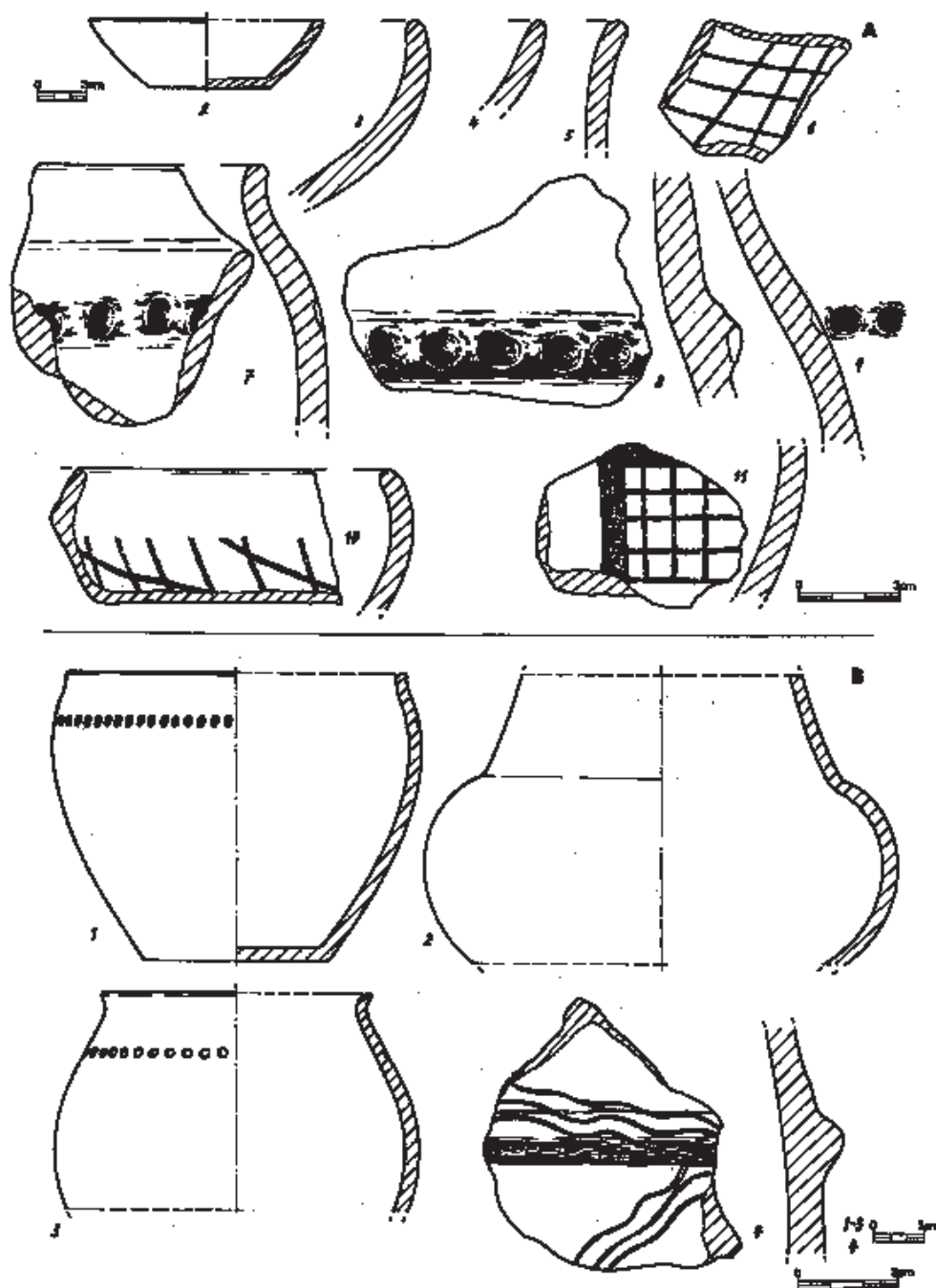
Tab. 5. Tuchomyšl. A – obj. 6: keramika. B – obj. 7: keramika. – Taf. 5. Tuchomyšl. A – Obj. 6: Keramik. B – Obj. 7: Keramik.

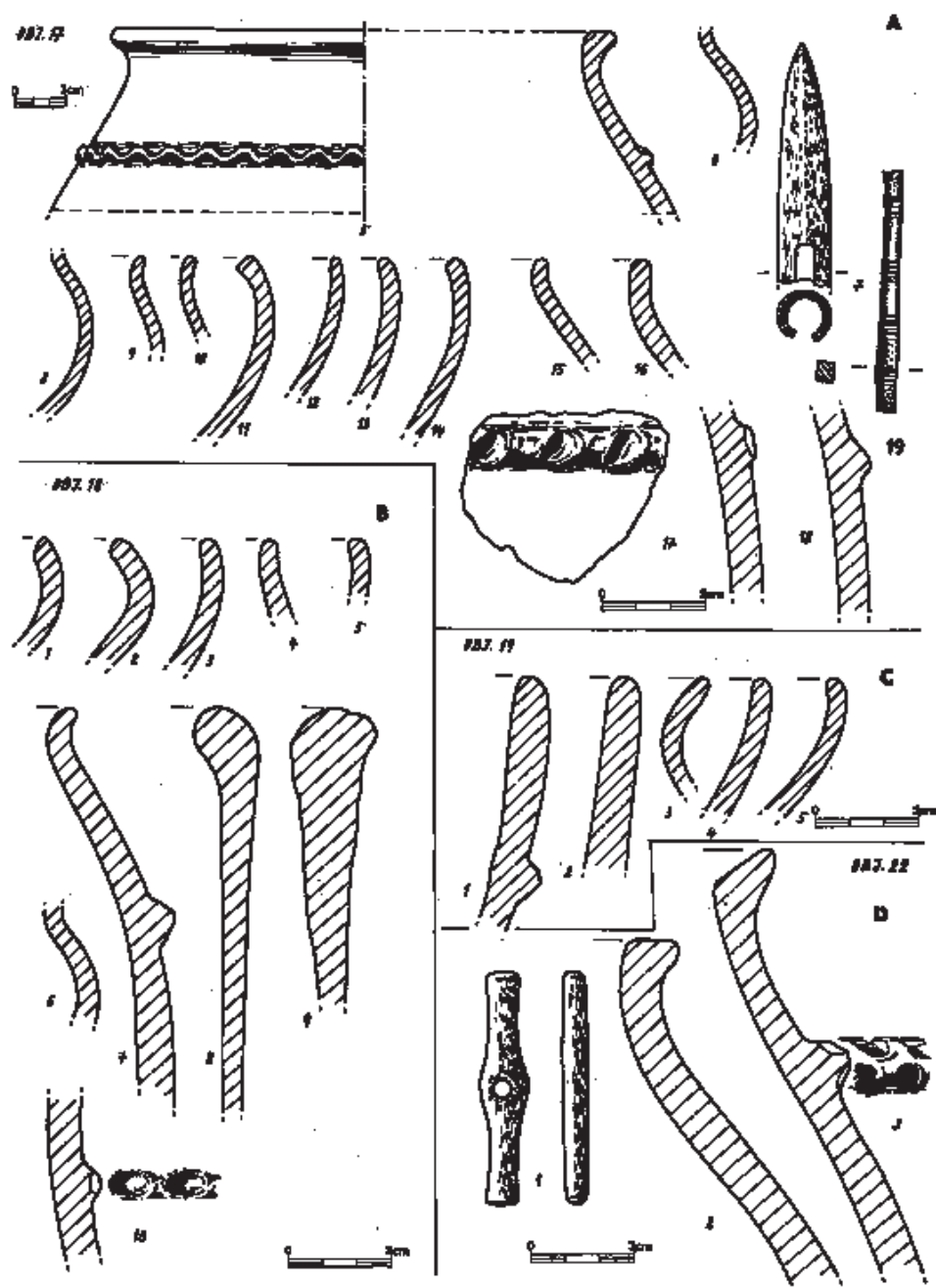
Tab. 6. Tuchomyšl. A – obj. 7: keramika. B – obj. 9: keramika. C – obj. 12: keramika. D – obj. 13: keramika.
– Taf. 6. Tuchomyšl. A – Obj. 7: Keramik. B – Obj. 9: Keramik. C – Obj. 12: Keramik. D – Obj. 13: Keramik.

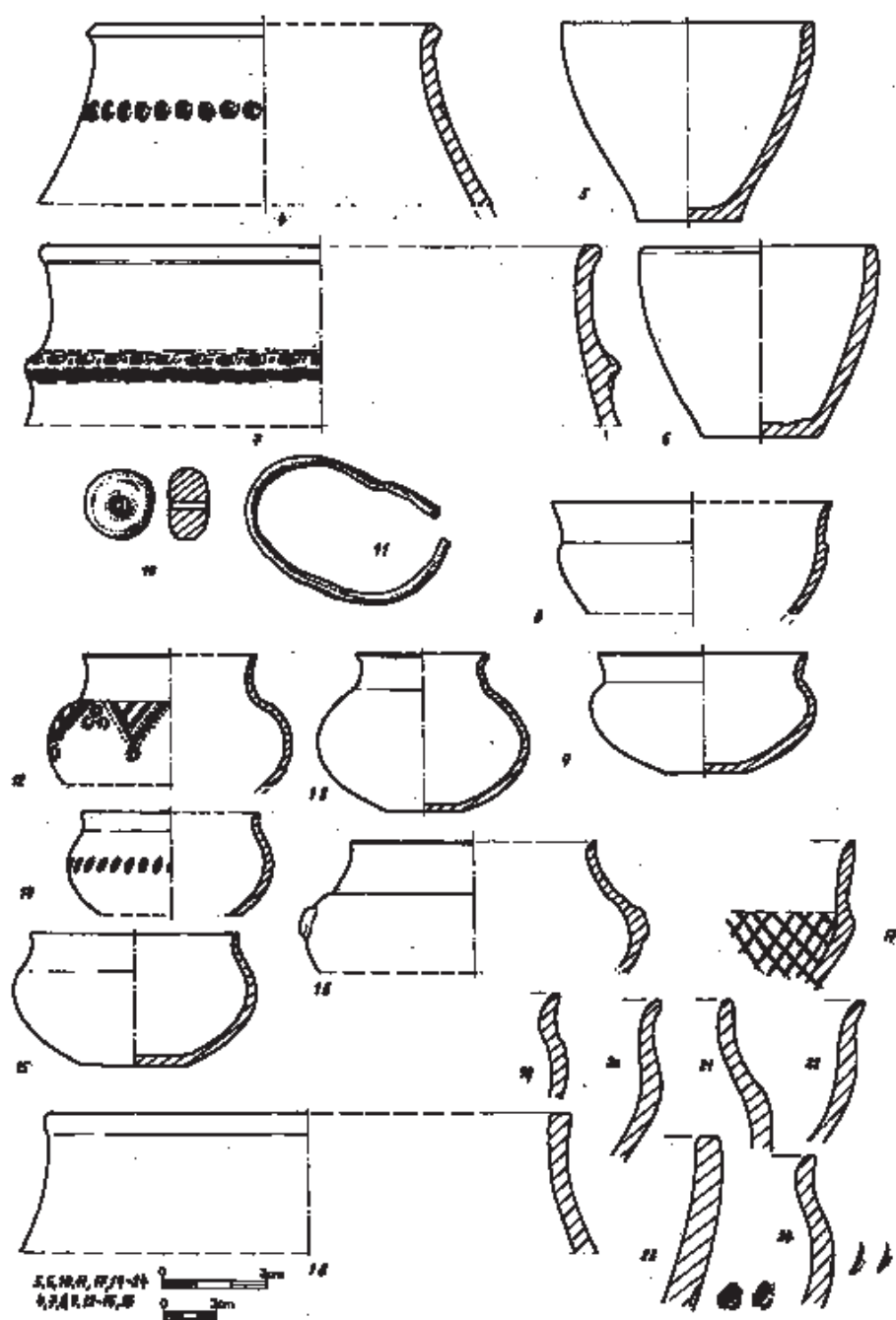
Tab. 7. Tuchomyšl. A – obj. 14: keramika. B – obj. 15: keramika. C – obj. 16: ker. zlomek. – Taf. 7. Tuchomyšl.
 A – Obj. 14: Keramik. B – Obj. 15: Keramik. C – Obj. 16: Keramikfragment.

Tab. 8. Tuchomyšl. A – obj. 16: keramika. B – obj. 17: keramika. – Taf. 8. Tuchomyšl. A – Obj. 16: Keramik. B – Obj. 17: Keramik.

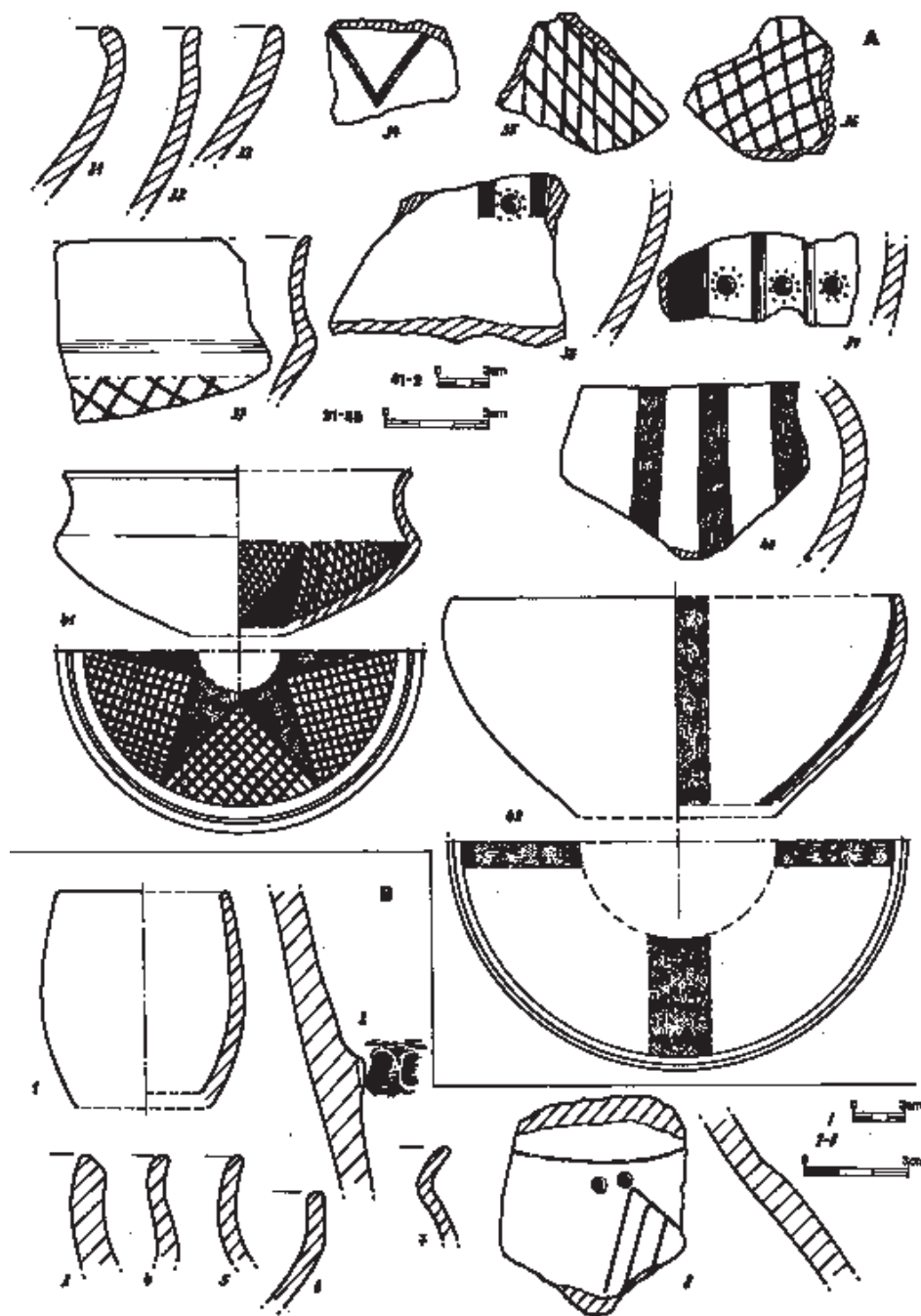
Tab. 9. Tuchomyšl. A – obj. 17: keramika a kostěný hrot. B – obj. 18: keramika. C – obj. 19: keramika. D – obj. 22: keramika a kostěný roubík. – Taf. 9. Tuchomyšl. A – Obj. 17: Keramik und beinerne Spitze. B – Obj. 18: Keramik. C – Obj. 19: Keramik. D – Obj. 22: Keramik und beinerne Knebel.

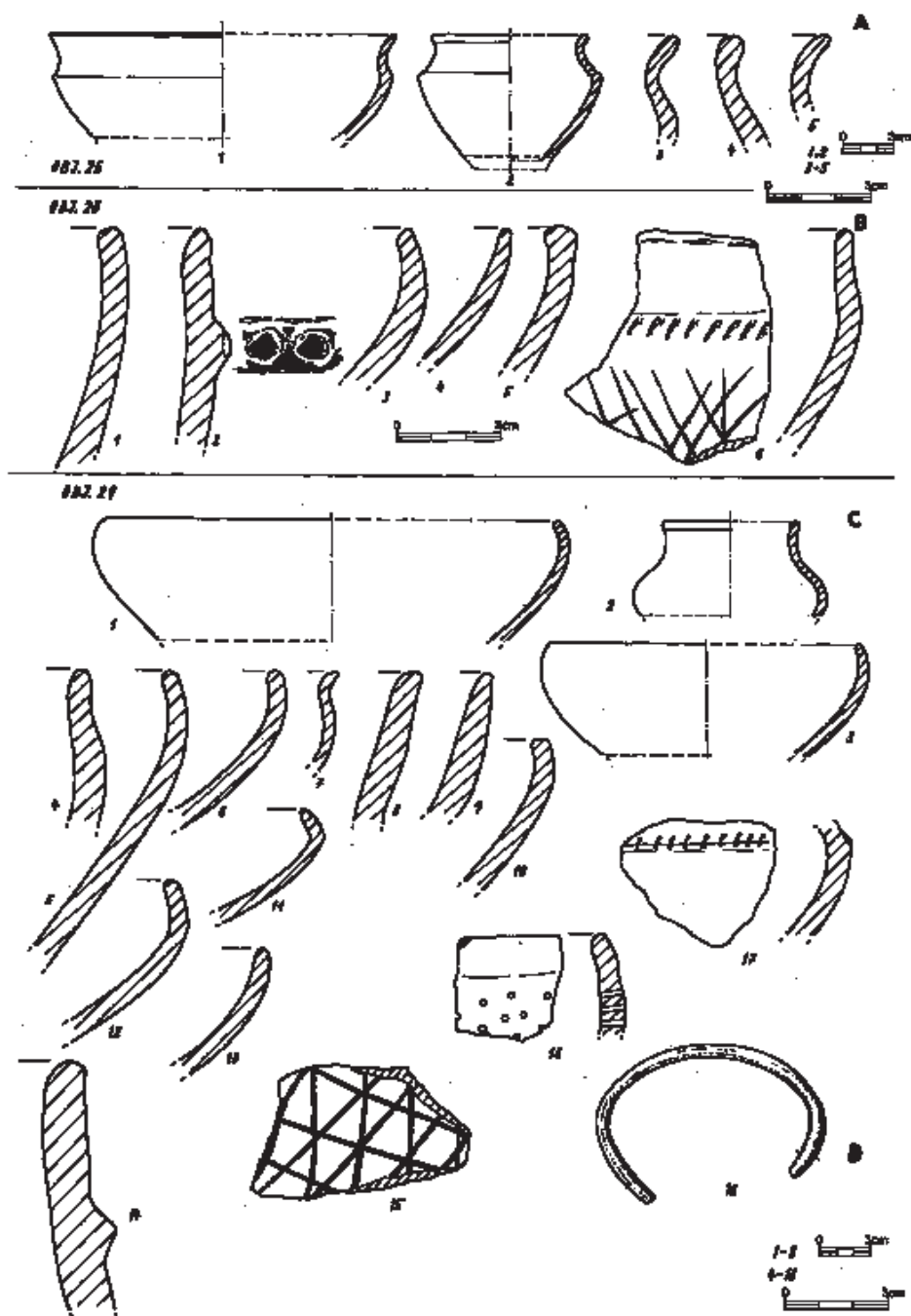
Tab. 10. Tuchomyšl. Obj. 22: keramika. – Taf. 10. Tuchomyšl. Obj. 22: Keramik.

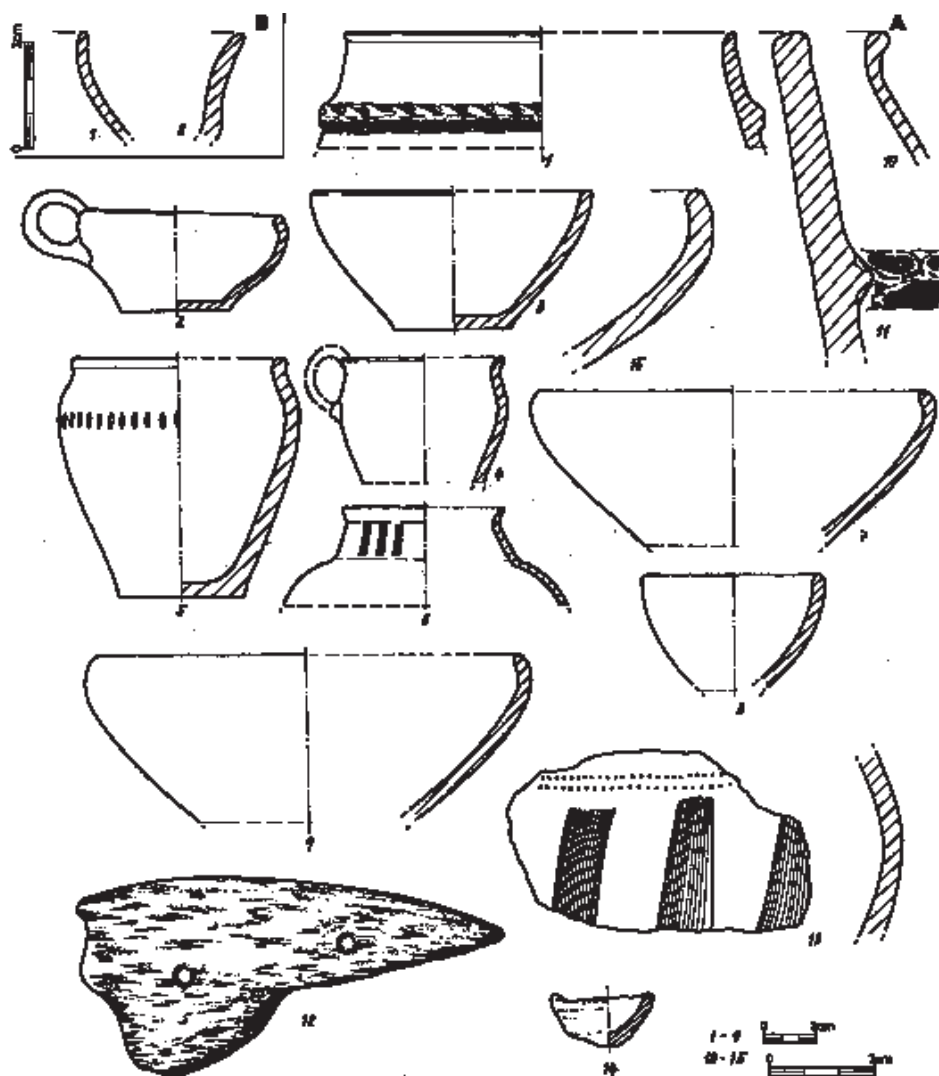
Tab. 11. Tuchomyšl. Obj. 22: keramika. – Taf. 11. Tuchomyšl. Obj. 22: Keramik.

Tab. 12. Tuchomyšl. A – obj. 22: keramika. B – obj. 24: keramika. – Taf. 12. Tuchomyšl. A – Obj. 22: Keramik. B – Obj. 24: Keramik.

Tab. 13. Tuchomyšl. A – obj. 26: keramika. B – obj. 28: keramika. C – obj. 29: keramika a bronzový náramek.
– Taf. 13. Tuchomyšl. A – Obj. 12: Keramik. B – Obj. 12: Keramik. C – Obj. 29: Keramik und Bronzearmring.

Tab. 14. Tuchomyšl. A – obj. 31: keramika a kostěný hrot. B – obj. 30: keramika. – Taf. 14. Tuchomyšl. A – Obj. 31: Keramik und beinerne Spitze. B – Obj. 30: Keramik.

37–39 – Profily hrdel hrnců s plastickou důlkovanou páskou, č. 37 s řadou důlků. Inv. č. 476/1, 4–5.

41 – Silnostěnný okraj zlomené rozevřené misky. Na okraji dvě řady důlků. Inv. č. 476/39.

44–45 – Zlomky misek s ostrým lomem, č. 45 na lomu s důlky. Inv. č. 476/128, 134.

46 – Zlomek stěny misky zčásti tuhovaný. Inv. č. 476/48.

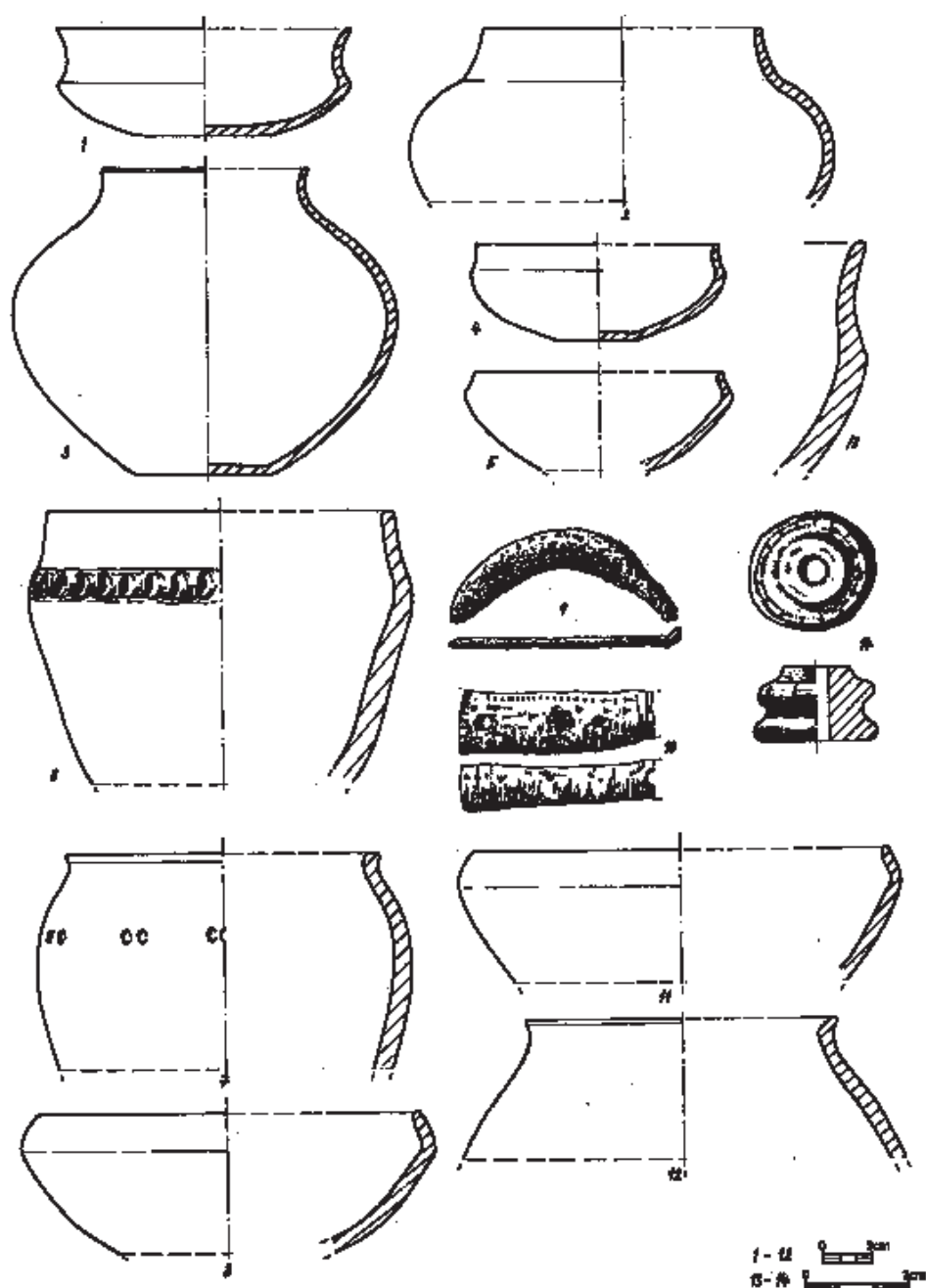
47 – Část stěny misky. Uvnitř vyleštěná mřížka na tuhovaném podkladě. Inv. č. 476/44.

Jáma 35 (inv. č. 479–482; tab. 17A)

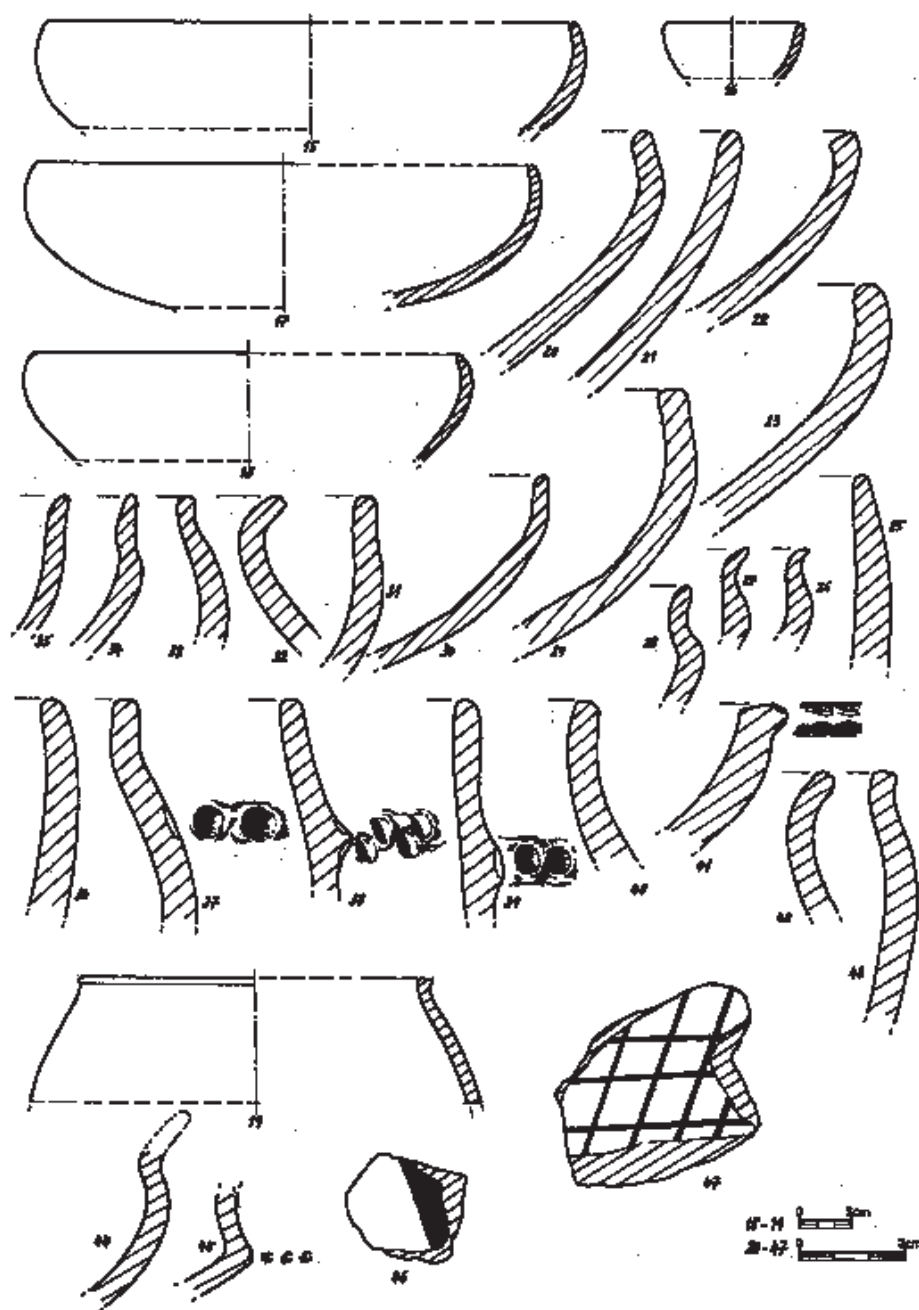
1 – Široká miska s ostrým lomem. Průměr 15,2 cm. Inv. č. 479.

2 – Polokulovitá mistička. Průměr 9 cm. Inv. č. 480.

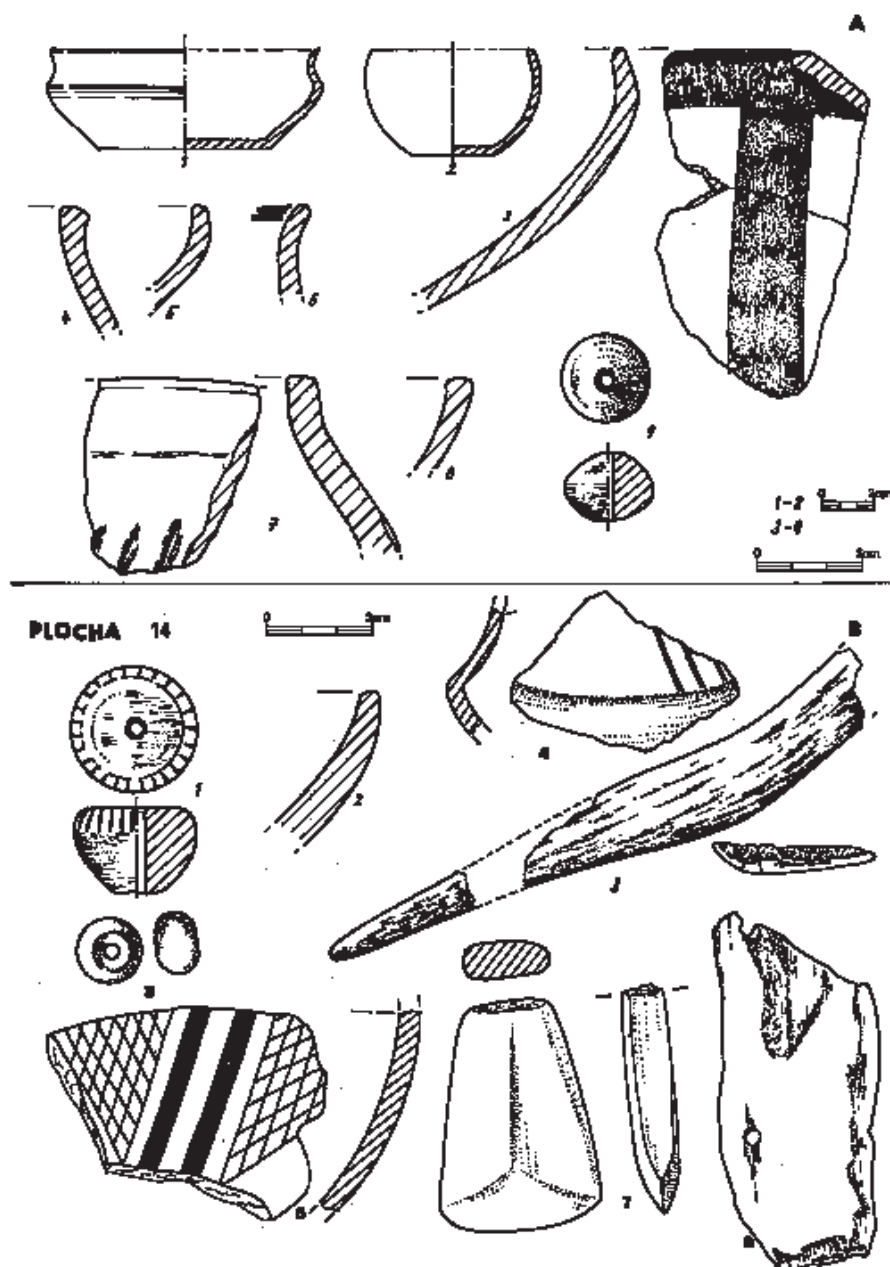
3 – Profil misky zatažené. Uvnitř zdobená tuhovanými pásy. Inv. č. 482/1.

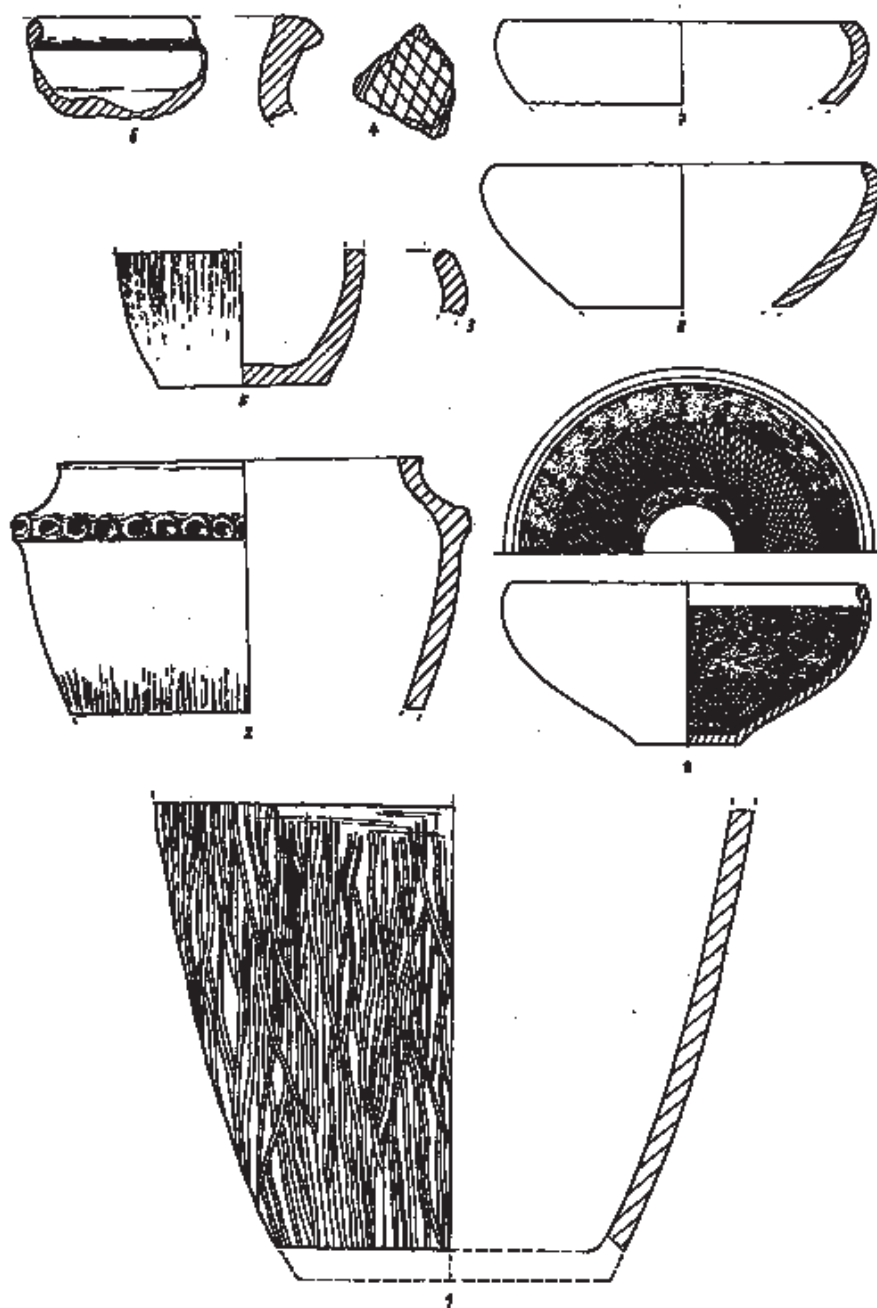
Tab. 15. Tuchomyšl. Obj. 34: keramika, přeslen, žel. srp a kost. destička. – Taf. 15. Tuchomyšl. Obj. 34: Keramik, Spinnwirtel, Eisensichel und beinernes Plättchen.

Tab. 16. Tuchomyšl. Obj. 34: keramika. – Taf. 16. Tuchomyšl. Obj. 34: Keramik.

Tab. 17. Tuchomyšl. A – obj. 35: keramika. B – plocha 14: 1 přeslen; 2 okraj misky; 3 pazourkový hrot; 4 profil misky, obj. 15; 5 skleněný korálek, obj. 29; 6 zl. misky zaoblené, obj. 29; 7 kam. sekerka, obj. 15; 8 kost. destička se dvěma otvory, obj. 15. – Taf. 17. Tuchomyšl. A – Obj. 35: Keramik. B – Fläche 14: 1 Spinnwirtel; 2 Schalenrand; 3 Feuersteinspitze; 4 Schalenprofil, Obj. 15; 5 Glasperle, Obj. 29; 6 Fragmente von runden Schalen, Obj. 29; 7 Steinbeil, Obj. 15; 8 beinernes Plättchen mit zwei Öffnungen, Obj. 15.

Tab. 18. Chabařovice, o. Ústí nad Labem. Obj. 6/65: keramika. – Taf. 18. Chabařovice, Kr. Ústí nad Labem. Obj. 6/65: Keramik.

- 4 – Zlomek hrdla hrnce. Inv. č. 482/6.
- 5 – Zlomek zatažené misky. Inv. č. 482/3.
- 6 – Zlomek hrdla pohárku. Uvnitř na okraji červený nátěr. Inv. č. 482/5.
- 7 – Profil horní části hrnce. Ve výduťi řada nehtových vrypů. Inv. č. 482/4.
- 8 – Zlomek okraje rozevřené misky. Inv. č. 482/2.
- 9 – Oválný přeslen. Průměr 2,5 cm. Inv. č. 481.

Poloha 36 (inv. č. 383, 384; *tab. 17B*)

- 1 – Kuželovitý přeslen zdobený řadou rýh. Průměr 3,5 cm. Inv. č. 383/1.
- 2 – Okraj sl. rozevřené misky. Inv. č. 483/2.
- 3 – Rekonstrukce parohového hrotu. Inv. č. 484.

Chabařovice, o. Ústí n. L.

V červnu 1965 zjistil J. Prokop v jižním profilu stěny dolu „Petří“ zbytek jámy s mladohalštatským materiálem. Objekt, který se nacházel východně od bývalé silnice Český Újezd – Hrbovice, nálezece označil číslem 6/65. Nálezy později předal V. Krutovi. Přesné místo ohledal M. Lička 13. července 1965. Ten na místě učinil sběr a zhotovil náčrt nálezové situace.

Soubor keramiky se skládá ze střepů hrubých (9 kusů), středně silných (5 kusů) a tenkostěnných (10 kusů). Zbývající keramické zlomky jsou nakresleny (*tab. 18*). Materiál je zapsán pod přírůstkovým číslem 101/65.

- 1 – Rekonstrukce spodku hrnce. Povrch svisle přihlazovaný. Zv. 27 cm. *Tab. 18: 1.*
- 2 – Horní polovina květináče s plastickou páskou důlkovanou. Zv. 14,2 cm. *Tab. 18: 2.*
- 3 – Zlomek stěny misky. Povrch tuhovaný, uvnitř vyleštěná mřížka. *Tab. 18: 4.*
- 4 – Okrajový zlomek zatažené misky. Povrch tuhovaný. *Tab. 18: 3.*
- 5 – Spodek pohárku. Povrch šedý. Zv. 7,4 cm. *Tab. 18: 5.*
- 6 – Okrajový zlomek hrnce. Povrch tuhovaný. *Tab. 18: 6.*
- 7 – Rekonstrukce horní poloviny zatažené misky. Průměr 20 cm. *Tab. 18: 7.*
- 8 – Rekonstrukce zatažené misky s chybějícím spodkem. Povrch šedočerný, leštěný. Zv. 8 cm. Průměr 21 cm. *Tab. 18: 8.*
- 9 – Rekonstrukce zatažené misky. Povrch šedočerný, leštěný, uvnitř zdobený vyleštěným pásem pod okrajem a mřížkou u dna. V. 9 cm. Průměr 20 cm. *Tab. 18: 9.*

Poznatky o objektech

Část sídliště prozkoumaného v roce 1932 a 1935 a náležejícího k době halštatské se skládá z 20 jam, dvou chat a 4 objektů nesoucích i rysy neolitu. Jámy mají okrouhlý nebo oválný půdorys, profil převážně kuželovitý (terénní kresby se dochovaly jen k 5 objektům). Chaty v halštatském období mají většinou oválný půdorys, na rozdíl od laténských, obdélných, s kůly uprostřed kratších stěn (*Salač 1984*). Některé chaty mají kůly v kratších stěnách zdvojené a obvykle doplněné kůly dalšími – ve středu objektu a u stěn (*Budinský 1997*, obr. 8: 11–13). Žádné stopy po kůlech v obou chatách z Tuchomyšle zjištěny nebyly. Chaty č. 22 a 34 spíše odpovídají chatám odkrytým v Jenišově Újezdě, kde rovněž chyběly jamky po kůlech a chaty měly uvnitř velké množství prohlubní (např. chata 4, 28, 58 a 63). Plocha chat na sídlištích pozdně halštatských kolísá od 3,7 až do 24,0 m². Menší chata č. 22 měla rozlohu 8,7 m² a velká č. 34 19,1 m². V Hostomicích měla nejmenší chata rozlohu 7,3 m² a největší 22 m². V Podhoří se rozloha pohybovala od 3,7 do 26 m², v Jenštejně od 6,1 do 19,6 m². Více poznatků o terénní situaci bude možno získat až při publikaci odborně vedeného výzkumu z Tuchomyšli z let 1968 a 1974–1975.

Rozbor nálezů (keramiky)

Na první pohled by se mohlo zdát, že nálezy mají celkem jednotný charakter. Některé keramické tvary jsou však odlišné. Rozbor nálezů je založen především na hodnocení keramiky, a to z toho důvodu, že ostatní nálezy jsou ojedinělé a nevýrazné. Z keramických tvarů se budeme věnovat těmto typům: amfora, hrnek, miska, koflík. Pozornost soustředíme též na výzdobu nádob, hlavně misek

a hrnců. Některé výzdobné prvky mají totiž chronologický význam. Podle mého soudu nemá smysl srovnávat typy nádob z jednotlivých objektů a různých míst. Provedu proto srovnání pouze s nálezy ze sídliště z Hostomic u Bíliny (*Budínský 1997*), dále z Podhoří (*Fridrichová 1974*) a s nálezy ze sídliště v Jenštejně (*Dreslerová 1995*). V závěru pak přihlédnou k dalším lokalitám: v Praze – Bubeneči (*Fridrichová – Koutecký – Slabina 1996*), v Praze – Střešovicích (*Fridrichová 1974*) a v sz. Čechách k sídlištěm ve Velkých Žernosekách, Radovesicích a Libkovicích (není-li uvedeno jinak).

K uvedené literatuře se vážou odkazy v následujícím textu, řazené již pouze podle lokalit.

Amfora

V souboru z Tuchomyšle vystupuje ve čtyřech variantách: amfora lahvovitá, baňatá, s vyšším zúženým hrdlem a amforovitý hrnek nebo široká amfora – terina.

Lahvovitá amfora (*tab. 1A: 1; 8B: 2*). Analogie: Jenštejn (25: 292/2; 31: 193/1; 205/1), Praha – Bubeneč (hrob 2 – Abb. 26: 1; hrob 5 – Abb. 27: 1).

Baňatá amfora s vyšším zúženým hrdlem (*tab. 1B: 1; 13C: 2; 14: 6; 15: 2*). Analogie: Praha – Střešovice (obr. 60: 1), Podhoří (obr. 6: 1, 9; 13: 10), Jenštejn (fig. 33: 208/8; 38: 538/3; 28: 216/15).

Amforovitý hrnek se zúženou horní částí (*tab. 1A: 4; 15: 3; 2: 30*). Analogie: Jenštejn (fig. 25: 335; 42: 650/7).

Široká amfora – terina (*tab. 2: 27; 10: 12; 14: 16*). Analogie: Praha – Střešovice (obr. 61: 1), Podhoří (obr. 16: 4; 40: 1), Jenštejn (fig. 24: 223/9; 39: 698/20; 40: 257/1).

Jednotlivé zlomky amfor nelze jednoznačně zařadit do typů, bude k nim však přihlédnuto v závěru.

Výzdoba amfor různých typů:

Lahvovité tvary jsou obvykle zdobené na hrdle a podhrdlí pásy vlásečnic nebo řadami důlků (*tab. 14A: 6; 13; 1B: 1*). Analogie: Podhoří (obr. 49: 12, 18), Jenštejn (fig. 38: 538/3; 40: 733/1, 557/1).

Baňatá amfora s vyšším zúženým hrdlem je většinou zdobená na výdutí pásy vlásečnic, které se střídají s obrvenými sluníčky – rozetami (*tab. 12: 38, 39*). Analogie: Jenštejn (fig. 38: 538/3). U některých typů je výzdoba na výdutí složená z vlásečnicových pásů, které se střídají s trojúhelníky, jež mají na vrcholech obrvená sluníčka (*tab. 1B: 1*). Analogie: Jenštejn (fig. 31: 193/1–2, 205/1).

Amforovité hrnky jsou zdobené na výdutí řadou kolků nebo šrafovanými trojúhelníky (*tab. 12B: 6; 2: 27*). Analogie: Podhoří (obr. 6: 9; 17: 5, 7), Hostomice (tab. 46: 11; 50: 12).

Amfory různých typů, zejména lahvovitého tvaru, mají dosti přesné zařazení chronologické: Praha – Bubeneč (Abb. 1: 2), Citoliby (*Zápotocký 1963*, obr. 37: 1; 35: 14; 32: 3).

Hrnce a hrncovité nádoby

Vyskytují se v pěti variantách. Jejich srovnávání z chronologického hlediska je nepodstatné, objevují se v dlouhém časovém úseku.

Soudkovité hrnce s plastickou důlkovanou páskou nebo řadou důlků (*tab. 3: 3; 4: 17, 18; 12B: 1*). Analogie: Hostomice (tab. 6: 12; 9: 8; 23: 7; 44: 9), Podhoří (obr. 41: 7; 42: 1), Jenštejn (fig. 23: 201/1; 27: 166/2; 41: 636/5–6; 42: 746/6).

Vysoké baňaté hrnce s plastickou páskou i bez ní (*tab. 2: 6, 25; 3: 4; 5B: 21, 23; 14: 5; 15: 6, 7; 18: 2*). Analogie: Podhoří (obr. 54: 7), Hostomice (tab. 1: 8; 14: 1, 7; 13: 10; 16: 11; 23: 11; 37: 10; 38: 5, 7, 8), Jenštejn (fig. 23: 182/8; 32: 345/5; 40: 585/3; 24: 222/1).

Široké hrnce zdobené řadou důlků (*tab. 5A: 2; 8B: 1; 4B: 3*). Analogie: Praha – Bubeneč (obr. 58: 2), Jenštejn (fig. 40: 587/1).

Situlovité hrnce (*tab. 5B: 25; 13A: 2*). V našich srovnávacích souborech nejsou zastoupeny (*Filip 1936–1937*, obr. 80: 10).

Vysoké štíhlé hrnce s plastickou páskou nebo s důlků (*tab. 7B: 1; 5B: 24; 10: 4*). Analogie: Podhoří (obr. 4: 1; 33: 7), Jenštejn (fig. 38: 538).

Výzdoba hrnců a hrncovitých nádob:

Hrnce s plnou plastickou páskou (*tab. 5A: 7; 7A: 3; 2: 26*). Analogie: Podhoří (obr. 24: 2; 24: 14; 25: 6, 9), Jenštejn (fig. 32: 391/1; 34: 277/2; 36: 464/1), Tuchomyšl (*Bouzek – Koutecký 2000*, pl. 38C).

Hrnce s plastickou páskou uvnitř, s jednou řadou důlků (*tab. 2: 18, 25; 3: 9, 10; 5B: 21, 24; 5A: 9; 6A: 2–5; 7A: 1; 7B: 1, 2; 8A: 8; 9A: 17; 9B: 10; 12B: 2; 13B: 2; 16: 39; 18: 2*). Analogie: Podhoří (obr. 35: 8, 9; 36: 1), Hostomice (tab. 8: 1, 7; 9: 6; 14: 9; 15: 12; 26: 6; 27: 11; 29: 8, 12; 36: 1), Jenštejn (fig. 38: 538/1), Tuchomyšl (*Bouzek – Koutecký 2000*, pl. 38C).

Hrnce s plastickou páskou uvnitř, s dvojitou řadou důlků (*tab. 3: 2, 5; 6A: 1; 10: 7; 14A: 1, 11; 16: 38*). Analogie: Podhoří (obr. 29: 9; 40: 7; 15: 6), Hostomice (tab. 8: 4, 5; 14: 1; 27: 12; 32: 7, 11, 12; 36: 11; 37: 10).

Hrnce s řadou důlků pod hrdlem nebo na výduti (*tab. 8A: 7; 8B: 1, 3; 14: 5; 10: 4, 14; 15: 7; 6A: 3, 6; 4B: 11; 1B: 3*). Analogie: Podhoří (obr. 25: 5; 32: 1; 33: 11; 42: 1; 47: 8, 12, 13; 48: 1, 3; 51: 5), Hostomice (tab. 9: 1–5; 13: 10; 16: 11; 17: 8, 9; 23: 1, 4, 7, 11; 29: 13; 22: 9, 10), Jenštejn (fig. 25: 2; 27: 166/2; 37: 488/1; 40: 587/3).

Misky a jejich varianty

Rozevřené misky, misky s vysokým okrajem a lomem, misky s odsazeným okrajem, misky s plynule zataženým okrajem a mísy s dovnitř zalomeným okrajem, esovitě misky a hluboké misky.

Rozevřené misky jsou běžnou součástí halštatských objektů v hrobech i na sídlištích (*tab. 3: 6; 8A: 2; 14: 3; 16: 16*). Analogie: Podhoří (obr. 13: 3; 30: 5, 12; 32: 1), Hostomice (tab. 11: 1; 18: 7; 20: 9), Jenštejn (fig. 22: 180/6).

Misky s vysokým odsazeným okrajem (hrdlem) a ostrým, někdy přesekávaným lomem na výduti (*tab. 33: 7; 6: 7; 6A: 8, 17; 12: 37, 41; 13A: 1; 13C: 17; 15: 1; 16: 44, 45; 17: 1*). Analogie: Praha – Bubeneč (obr. 58: 1), Praha – Šárka (*Fridrichová 1974*, obr. 2: 7), Podhoří (obr. 36: 3; 39: 8), Hostomice (tab. 24: 6; 25: 11, 14), Jenštejn (fig. 22: 6; 23: 182/5, 202/2; 26: 216/2; 39: 504/1; 42: 746/1, 651/3).

Tento typ nádoby má zcela určitě chronologický význam, vyskytuje se v horizontu leštěné keramiky (*Waldhauser 1977*, obr. 7).

Misky s nižším okrajem odsazeným od výdutě (*tab. 10: 8, 17; 11: 14–16, 29*). Analogie: Jenštejn (fig. 21: 49/1; 28: 216/2, 6). Tento typ nádoby byl pravděpodobně vzorem pro typ předchozí.

Zaoblené misky s plynule zataženým okrajem (*tab. 1A: 3; 2: 16; 4B: 2; 5A: 1; 8A: 3, 10; 11: 20, 21; 12A: 42; 13C: 1, 3; 16: 15, 17, 18; 18: 7–9*) a s nehtovými vřepy (*tab. 6A: 2, 6*). Analogie: Podhoří (obr. 13: 1; 22: 6; 31: 1; 32: 4, 6; 36: 6), Hostomice (tab. 22: 5; 24: 4, 11; 29: 5), Jenštejn (fig. 22: 7, 85/1; 26: 131/1).

Hluboké mísy s ostře dovnitř zalomeným okrajem (*tab. 3: 1; 13C: 11, 12; 14: 7, 9; 15: 8, 11*).

Analogie: Hostomice (tab. 2: 3), Jenštejn (fig. 21: 62/2; 23: 182/6; 27: 87/2; 30: 143/23; 31: 236/1; 32: 325/3; 35: 281/1). Hluboké mísy s dovnitř zalomenými stěnami patří v kontextu mezi mladší tvary.

Misky s esovitě zalomenými stěnami (*tab. 1B: 4; 1C: 13, 14; 4B: 1, 4–6; 6B: 1; 10: 19, 20, 22, 24; 12A: 32; 12B: 4, 6, 7; 13A: 3; 13C: 7; 15: 13*). Analogie: Praha – Bubeneč (obr. 59: 2), Praha – Střešovice (obr. 61: 2, 3), Podhoří (obr. 9: 9; 10: 1, 3, 13; 16: 9; 23: 7; 27: 2; 28: 1, 14; 32: 8, 9), Hostomice (tab. 2: 9; 10: 9; 16: 12; 18: 5; 34: 1, 2, 4, 8; 37: 11; 40: 7; 49: 6; 50: 4), Jenštejn (fig. 25: 249/5, 6; 38: 698/4; 41: 627/1, 551/1, 636/1). Výzdoba se neobjevuje u všech typů, ale pouze u misek s plynule zataženým okrajem, u misek s vysokým okrajem a u misek s nižším okrajem.

Misky s vysokým okrajem a ostrým lomem: miska s přesekávaným lomem (*tab. 13: 17*), miska s důlky na lomu (*tab. 16: 45*), miska s vlešřovanou výzdobou uvnitř (*tab. 13: 41*), miska s vyleštěnou mřížkou uvnitř (*tab. 12: 37*).

Misky s nižším okrajem odsazeným od výdutě: miska s přesekávaným lomem (*tab. 11: 14–16*), miska s uvnitř vyleštěnou hvězdicí (*tab. 11: 29*).

Miska s plynule zataženým okrajem (*tab. 2: 16; 11: 20, 21; 12: 42; 8A: 10; 18: 9*). Tyto misky jsou zdobené vyleštěnou mřížkou uvnitř a tuhovanými pásy pod okraji.

Misky s esovitě prohnutými okraji.

Pouze jedna miska byla uvnitř zdobena tuhovými pásy (*tab. 4B: 1*).

Koflíky

V našem souboru se vyskytují pouze koflíky s kulatými páskovými uchy (*tab. 2: 29; 14A: 2, 4; 1B: 2; 5A: 6; 5B: 26*). Analogie: Praha – Střešovice (obr. 6: 3), Podhoří (obr. 48: 4, 5; 21: 11), Jenštejn (fig. 22: 68/1, 2; 23: 197/8; 42: 651/1).

Ostatní předměty

Dochovaly se dva bronzové náramky, otevřené, běžného typu (*tab. 13: 18; 10: 11*).

Železný srp silně korodovaný (*tab. 15: 9*).

Kostěný roubík tvarově odpovídá roubíkům běžně se vyskytujícím v bylanských hrobech (*tab. 9D: 1; Dvořák 1933, tab. III: 16, 17*).

Kostěný hrot s otvorem (*tab. 9A: 7*), kostěný hrot se 2 otvory (*tab. 14A: 12*), kostěná destička se 2 otvory, část ulomená (*tab. 15: 10*).

Ze všech nálezů největší počet tvoří přesleny, mohou být zdobený dvěma vývalky (*tab. 10: 10; 15: 14; 17A: 9; 17B: 1*).

	HOSTOMICE	JENŠTEJN	PODHOŘÍ	RADOVESICE	TUCHOMYŠL	V. ŽERNOSEKY	STAŇKOVICE	LIBKOVICE
Ha D1		?	I. fáze	Želenice				
Ha D2	I. fáze	I. fáze	IIa. fáze	Ia. Fáze	I. fáze	I. fáze		
Ha D3	II. fáze	I. fáze	IIb. fáze	Ib. fáze	II. fáze	II. fáze	II. fáze	I. fáze
LT A	III. fáze	II. fáze	III. fáze ?	II. fáze	II. fáze	III. fáze	III. fáze	II. fáze

Tab. 19. Halštatská a starolaténská sídliště v Čechách.

Závěry

V současné době už máme dostatek sídlištních nálezů i několik publikovaných sídlišť, abychom mohli přistoupit k vypracování pozdně halštatské chronologie. Část sídliště z Tuchomyše, zkoumaná v letech 1932 a 1935, má na první pohled jednotný charakter, ale při bližším zkoumání je různorodá. Mezi objekty se vyděluje 7 případů, které obsahují mladší keramické prvky. Jde především o misky s vysokým okrajem a ostrým, někdy přesekávaným lomem (obj. 3, 13, 22, 34, 35) nebo o hluboké mísy s ostře dovnitř zalomenou stěnou (obj. 13, 18, 29, 34) a situlovitě hrnce (obj. 7, 26). *M. Zápotocký (1963, obr. 37, 38–40)* uvádí misky s vysokým okrajem a ostře zalomenou stěnou jako součást sídlištních objektů citolibského typu, ale dle mého soudu jsou tyto celky nepatrně mladší, nebo alespoň smíšené (Ha D2–3). Největší obtíže působí při vypracování chronologie mladší a pozdní doby halštatské (Reinecke Ha D1), tj. mladší období kultury bylanské, ze kterého je nedostatek hrobových nálezů. Další obtíže činí návaznost na pozdní období halštatské Ha D2–3. *D. Dreslerová (1995)* v publikaci o Jenštejně uvádí horizont Ha D1 pouze v souhrnu, ale v nálezech ho vůbec nevyznačuje. V publikaci sídliště z Podhoří (*Fridrichová – Koutecký – Slabina 1996*, obj. 12, 16, 17/68) *M. Fridrichová* uvádí do souvislosti s Ha D1 hrob 8 z Prahy-Střešovic a hrob 28 z Hradenína. V další publikaci (*Fridrichová – Koutecký – Slabina 1997*) zase Prahu-Bubeneč (hrob 1, 12, 18, 29) a Prahu-Dolní Liboc (hr. 10). *Koutecký a Smrž (1991)* k Ha D1 řadí Poláky (hrob 39). Další sídliště: Praha – Řeporyje a Praha – Trója (*Fridrichová – Koutecký – Slabina 1997*), Želénky na Teplicku (nepublikováno), Chotěbudice – jáma (*Koutecký 1993*).

LITERATURA

- Bouzek, J. – Koutecký D. 2000:* The Lusatian Culture in North-West Bohemia. Most.
- Cvrková, M. 1984:* Archeologická sbírka okresního muzea vlastivědného v Ústí n. L. Teplice.
- Budinský, P. 1974:* Výskum v západnej časti hostomickej tehelni v r. 1967–1969, *Archeologické rozhledy* 36, 348–385.
- 1996: Mladolaténský až časně laténský sídlištní materiál z Litoměřicka a z Lounska v archeologické sbírce teplického muzea (Fond Teplice). Teplice.
- 1997: Výzkum prakeltské osady u Hostomic (okres Teplice) v letech 1970–1977. Teplice.
- Dreslerová, D. 1995:* A Late Hallstatt settlement in Bohemia. Excavation at Jenštejn 1984. Praha.
- Dvořák, F. 1933:* Kostrový hrob bylanského typu z Plaňan, *Památky archeologické NŘ III (díl 39)*, 35–38.
- Filip, J. 1936–1937:* Popelníková pole a počátky železné doby v Čechách. Praha.

- Fridrichová, M.* 1974: Halštatská sídliště v pražském území. *Acta Musei Pragensis* 74. Praha.
- Fridrichová, M.* – *Koutecký, D.* – *Slabina, M.* 1996: Die Gräberfelder der Bylaner Kultur in Praha. I. Teil, *Památky archeologické* 87, 104–178.
- Koutecký, D.* 1993: Halštatské osídlení v SZ Čechách. Nálezy z doby bronzové, halštatské a laténské na Podbořansku III, *Archeologické rozhledy* 45, 585–611.
- 2001: Laténská chata z Libkovic, okr. Most, v tisku.
- 2001a: Význam J. Filipa a J. Böhma pro studium bylanské kultury, *Archeologické rozhledy* 53, 763–768.
- Salač, V.* 1984: Laténské sídliště u Břešťan, okr. Teplice, *Archeologické rozhledy* 36, 261–278.
- Simbriger, E.* 1933: Eine Hausanlage der mittleren Hallstattzeit, *Sudeta* IX, 86–88.
- 1936: Beiträge zu Linearkeramik Nordböhmen, *Sudeta* XII, 1–6.
- 1938: Hallstattfunde im Aussiger Bezirk, *Sudeta* XIV, 18–23.
- Waldhauser, J.* 1977: Keltské sídliště u Radovesic v severozápadních Čechách, *Archeologické rozhledy* 29, 145–177.
- Zápotocký, M.* 1963: Nálezy ze sídlišť citolibského typu na Litoměřicku, *Archeologické rozhledy* 15, 146–166.

Die hallstattzeitliche Siedlung in Tuchomyšl, Kr. Ústí nad Labem

In der vorliegenden Arbeit versuche ich, die Ergebnisse der älteren Ausgrabungen der hallstattzeitlichen Siedlung in Tuchomyšl (Kr. Ústí nad Labem) aus den Jahren 1932 und 1935 von E. Simbriger neu zu bewerten. Gleichzeitig bereite ich auch die Publikation meiner eigenen Ausgrabungen von 1968 und 1974–1975 vor. In der in „Sudeta“ erschienenen Arbeit hat E. Simbriger einzelne Fundkomplexe überhaupt nicht unterschieden, wodurch ältere und jüngere Objekte nicht auseinander zu halten sind. Vorgestellt werden im folgenden 19 hallstattzeitliche Objekte und 4 gemischte Komplexe; neolithische Objekte wurden ausgelassen. Unter den gewöhnlich vorkommenden rundlichen oder ovalen Gruben erschienen zwei Hütten (Nr. 22 und 34) mit zahlreichen Vertiefungen aber ohne Spuren von Pfostengruben.

Zur Analyse der Funde nutze ich Analogien aus Nordwest- und Mittelböhmen. Die Funde, vor allem Keramik, weisen verhältnismäßig einheitlichen Charakter auf, in einigen Objekten wurden jedoch unterschiedliche keramische Formen festgestellt. Z.B. die Objekte Nr. 3, 13, 22, 24 und 35 enthalten Schalen mit hohem schwach durchgebogenem Rand (Hals) und scharfem Wandbruch oder situlenartige Töpfe (Nr. 7, 26) und tiefe Schalen mit nach unten scharf eingeknicktem Rand (Nr. 13, 18, 19, 34). Manche reihen die angeführten – meiner Meinung nach jüngeren – Elemente zum sog. Citoliber Typ (*Zápotocký* 1963), anderen zufolge gehören sie zum sog. Horizont der eingeglätteten Keramik (*Waldhauser* 1977). Ich meine, dass es um zwei zwar sehr ähnliche jedoch zeitlich unterschiedliche Entwicklungsphasen geht. Diese Hypothese muss jedoch erst an einer größeren Menge von Material von Siedlungen erwiesen werden, dazu könnte z.B. Tuchomyšl (1968) mit seinen 100 Objekten beitragen.

In der jüngeren und späteren Hallstattzeit stellt die Synchronisierung der Bylaner Gräberfelder und Siedlungen das größte Problem dar. In Ha C kommen genug Gräber, aber wenig Siedlungsobjekte vor. In Ha D1 stehen uns im Gegenteil genug Siedlungskomplexe zur Verfügung, die Anzahl der Gräber ist jedoch gering. *Dreslerová* (1984) reiht die Anfangsphase der Siedlung in Jenštejn zu Ha D1, entsprechende Funde fehlen jedoch. *Fridrichová* (1974) vergleicht die in Ha D vereinzelt Gräber mit den Siedlungsfunden aus Pohoří. Der bisher veröffentlichte Teil der Siedlung von Tuchomyšl ermöglicht leider keine Aufstellung einer vorläufigen Chronologie der Späthallstattzeit in Nordwestböhmen.

Deutsch von *Tomáš Mařík*

DISKUSE

Archeobotanika v české archeologii na prahu 3. tisíciletí

Věra Čulíková

1. Historie a zaměření archeobotanického výzkumu v českých zemích

Ač nálezy makrozbytků rostlinného původu poutaly při archeologických výzkumech pozornost i v českých zemích již koncem první poloviny 19. století, tradice archeobotaniky jako svébytného interdisciplinárního oboru je u nás dlouhá sotva půlstoletí. V polovině 60. let 20. století konstatoval náš přední archeobotanik Emanuel Opravil, že karpologická analýza sedimentů z archeologických situací je v české archeologii na rozdíl od zemí sousedních stále málo využívána. V tehdejší Československu se na obor zaměřil jako první, a to již během studia botaniky, kdy navázal spolupráci s archeologickými pracovišti. Počátkem 60. let založil při Slezském ústavu ČSAV v Opavě archeobotanické pracoviště včetně laboratoře, jedinečné srovnávací sbírky recentních semen a plodů, kartoték československých a evropských archeobotanických nálezů a specializované knihovny. Toto opavské pracoviště, v současnosti fungující v rámci Archeologického ústavu AV ČR Praha, zůstalo nadlouho jediným svého druhu v Čechách a na Moravě. V následujících desetiletích se vedle Opravila na českém archeobotanickém poli pohybovalo stále jen minimum badatelů zaměřených na archeologické nálezy makrozbytků – semen, plodů, zuhelnatělého a nezuhelnatělého dřeva a jiných fragmentů rostlinného původu (Tempír, Dohnal, Kühn, Holý, Čulíková). Důvodem rychlé ztráty zájmu o obor několika posluchačů biologie byla především zdlouhavost výzkumu.

V první polovině 80. let provedla Vlasta Jankovská v Botanickém ústavu AV ČR v Brně jako první u nás experimentální pylové analýzy antropogenního sedimentu výplně studny z historického jádra Mostu (Jankovská 1983). Souběžně se na Mostecku zabývala pylovými analýzami, interpretujícími nálezy pylových zrn dřevin a bylin, spór i mikrobytků živočišného původu a sedimentů zaniklého Komořanského jezera. V té době byly pylové analýzy kulturních vrstev z městských depozit relativně vzácné nejen ve střední, ale i v severní Evropě (cf. Latalowa 1999), kde jsou pro uchování pylu zvláště příhodné podmínky. V následujících letech Jankovská vyhodnotila po stránce palynologické řadu archeologických situací. Nejvíce výsledků získala z vrcholně středověkých objektů v historických jádrech větších českých měst, v nichž prokázala bohaté pylové spektrum po stránce kvalitativní i kvantitativní, včetně importovaných druhů. Palynologický výzkum antropogenního materiálu z doby raného středověku (např. z několika lokalit v Praze – Malé Straně), zvláště pak z polopřirozených a přirozených sedimentů z tohoto období, a z archeologických výzkumů pravěku mimo města, pokládá Jankovská (1998) za obtížnější. Přesto česká archeobotanika, vycházející dříve jen z nálezů rostlinných makrozbytků, byla palynologickou metodou významně obohacena. Do prvních pokusů Jankovské se palynologie u nás zabývala rekonstrukcí vegetace především v polohách s rašelinnými uloženinami, dále pak v sedimentech jezerních, humusových, sprašových, jílových.

V souvislosti s intenzivní stavební činností v 90. letech se rozšiřují výzkumy archeologů a konečně nastupují i mladí archeobotanici, zaměřující se zpočátku na analýzy makrozbytků a záhy i pylu a řas – především rozsivek. Svou roli ve vzestupu pozornosti sehrál zajisté nástup počítačové techniky, slibující rychlejší a efektivnější zpracování získaných dat. Nová palynologická laboratoř byla vybudována koncem 90. let v Archeologickém ústavu v Praze. Pracoviště poskytující kompletní archeobotanický servis na komerční bázi vzniklo při Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích. Makrozbytky jsou v současnosti vyhodnocovány v ČR rovněž v Plzni.

Nicméně zůstává především Opravilovou zásluhou, že v současnosti je již v ČR archeobotanická analýza vedle dalších přírodovědných metod obvyklou součástí komplexního archeologického výzkumu. Opravil se během svého téměř padesátiletého působení v oboru zabýval mj. soustavným

archeobotanickým výzkumem historických jader našich větších měst i menších sídlišť. I po jeho odchodu zůstalo opavské pracoviště zaměřeno na karpologické analýzy a xylotomické rozbory včetně determinace uhlíků z českých lokalit.

2. Úkoly a metody archeobotaniky

Vegetace osídlené krajiny je výsledkem interakce poměrů přírodních (geomorfologických, klimatických, geologických, pedologických, hydrologických, zoologických aj.) a vlivů antropických (délka a kontinuita osídlení, intenzita hospodaření v území, introdukce kulturních rostlin apod.). Poznáme-li prostřednictvím ekofaktů rostlinného původu vegetační kryt v daném území a časovém úseku, můžeme z jeho skladby zpětně usuzovat na tehdejší poměry přírodní a společenské. Změny vegetace v kulturní krajině signalizují proměny životního prostředí. Poznání sortimentu pěstovaných a sbíraných užitkových rostlin včetně zdrojů surovin rostlinného původu je součástí studia společenských dějin.

Úkolem archeobotaniky v českých zemích je prostřednictvím nálezových souborů rostlinných zbytků rekonstruovat vegetační poměry v jednotlivých etapách vývoje společnosti, od paleolitu po novověk. Nejstarší nálezy rostlinných makrofosilií (zuhelnatělé dřevo, pecky břestovce) z našeho území pocházejí z paleolitických nalezišť, zbytky zuhelnatělých zásob potravin (obilky pšenic, ječmene, prosa, semena vikví) z neolitu (cf. *Tempír 1966*). Stejně jako na pyl jsou i na rostlinné makrofosilie v nezuhelnatělém stavu co do počtu rostlinných taxonů i diaspor u nás nejbohatší středověké městské objekty a sídelní vrstvy.

Je nespornou výhodou, mohou-li být v rámci archeobotanického výzkumu souběžně aplikovány karpologická a pylová analýza, jako u mnohých lokalit především v Polsku, Německu a Velké Británii. Vzhledem k rozdílným vlastnostem pylových zrn a diaspor zakonzervovaných v antropogenních sedimentech se výsledky obou metod vzájemně potvrzují a doplňují, jejich propojení při fundované interpretaci zpřesňuje rekonstruovaný obraz. Oba postupy zaznamenávají v sedimentu antropického původu zbytky především rostlin synantropních, a to jednak kulturních, jednak plevelů, provázejících polní kultury, a druhů rumištních z okolí zkoumaného objektu. Mnohé z nich vystupují jako antropogenní indikátory. Kromě synantropních rostlin obě metody registrují pravidelný výskyt nepřilíš početné kolekce sbíraných užitkových rostlin, především ovocných plodin a mechů k hygienickým a dalším účelům, pocházejících z polopřirozených, přirozených, případně původních rostlinných společenstev od lokality méně či více vzdálených. Přítomnost proantropofytů, činností člověka neovlivňovaných, se v makrozbytkových druhových spektrech promítá v malé míře (užitkové mechy a dřeviny, vzácné byliny), v pylových spektrech je výraznější.

Předností analýzy makrozbytků ve srovnání s pylovou analýzou je rozlišení rostlinných taxonů převážně na úrovni druhů, zatímco u pylových zrn bylin lze mnohdy určit jen příslušnost k vyšší taxonomické jednotce (typu rodu, podčeledi, čeledi). Na druhé straně pylová analýza prokáže taxony, jejichž diaspory nepatrné velikosti a hmotnosti nejsou zachytitelné makroskopicky (např. vřes, kapradiny, přesličky, plavuně, řasy). Pro malé rozměry a způsob šíření bývají vzácné plůdky pelyňků – v pylových spektrech významných indikátorů odlesnění krajiny. Podobně mnohé druhy vodní a mokřadní přirozené flóry bývají v archeologických situacích zastoupeny častěji do větších vzdáleností šířícím se pylem než diasporami. Prostřednictvím pylových zrn dřevin se značnou vzdáleností doletu pylová analýza vypovídá přesněji o dřevinné složce lesní vegetace v okruhu až desítek kilometrů, odhaluje postupující synantropizaci krajiny – nástup travobylinných porostů a polních kultur. V sedimentech zakonzervované zlomky dřeva a uhlíky představují hlavně pozůstatky vybraného užitkového dřeva – zejména stavebního a palivového, a proto na většině českých archeologických lokalit shodně převládají dub, borovice a jedle, které mohly být transportovány do značných vzdáleností. Ostatní dřeviny, většinou prokázané palynologicky jako významné složky porostů, bývají obvykle mezi neopracovanými makrozbytky sporadické, a bez propojení výsledků obou metod by se mohly mylně jevit jako vzácné nebo chybějící. V případě zemědělských plodin, tj. obilovin, zastoupených často jen jednotlivými zatoulanými zuhelnatělými obilkami, a zejména luštěnin a zeleniny z čeledi brukvovitých, jejichž makrozbytky bývají vzácné, je mnohdy jedině pylová analýza schopna potvrdit jejich pěstování v okolí. Konzumace importovaného ovoce a koření, kupř. fíků, hojných na většině našich pozdně stře-

dověkých lokalit, bývá naopak prokazatelná obvykle jen prostřednictvím makrozbytků. Výjimkou je v našich poměrech hřebíčkovec, jehož pyl *Jankovská (1998)* pravděpodobně určila ve středověkých objektech již několika měst. Jako „nosič“ pylu mohla posloužit zdřevnatělá květní poupata zvaná hřebíček, užívaná jako kuchyňské koření. Mezi makrozbytky se je zatím v ČR nepodařilo podchytit.

S výjimkou depozitů se zbytky kulturních plodin převládají v nálezových souborech makrozbytků z archeologických situací obvykle co do počtu taxonů i jejich diaspor druhy rumištní rostoucí přímo „in situ“ a polní a zahradní plevele, přičemž velký podíl z nich se chová na rozmanitých stanovištích buď jako ruderal, nebo jako plevel, a to zvláště v dobách středověkého zemědělství, kdy rostlinná společnost nebyla vyhraněná jako dnes a hospodaření mělo extenzivní charakter.

3. Odběr materiálu pro karpologické a xylotomické rozbory

I když metodické pokyny, jak odebírat vzorky s rostlinnými makrozbytky z archeologických situací a jak s nimi zacházet, byly v minulosti opakovaně publikovány (*Dohnal 1959; Opravil 1961; 1965; 1972*), dosavadní praxe a diskuse s archeology mnohdy svědčí o nepřesných a neúplných informacích. Protože ve většině případů archeobotanik není u odběrů přítomen, projevila se potřeba základní zásady zopakovat.

Vhodná souvrství, z jejichž profilů lze odebírat chronologicky odlišitelné vzorky stejných objemů pro karpologické analýzy obdobně jako pro pyloanalýzy, představují např. rašelinné sedimenty v severní Evropě nebo v alpské oblasti nákolí aj. Proto se tam většina badatelů věnuje současně oběma metodám. Na území České republiky se ovšem archeobotanikovi zabývajícímu se makrozbytky taková příležitost naskýtá vzácně (např. Františkovy Lázně). V případě studia materiálu z archeologických situací je zcela závislý na archeologickém výzkumu, na okolnostech a způsobech odběru, vychází z metod archeologického datování, případně upřesněného radiokarbonovou metodou nebo dendrochronologicky. Jestliže je dnes našimi nastupujícími archeobotaniky kritizováno, že doposud byla preferována archeobotanika středověku na úkor pravěku i novověku, je tomu tak nejenom z důvodu, že středověké objekty obsahují největší bohatství rostlinného materiálu, ale hlavně proto, že veškeré archeobotanické výzkumy vycházely z možností archeologů a z jejich osobního zájmu o botanické výpovědi.

Archeolog odebírá vzorky pro botanické analýzy v průběhu výzkumu podle svých zkušeností, po většinou nahodile, nejednou v časové tísní. Je pravděpodobné, že tmavě zbarvené vlhké sedimenty s převládající organickou složkou, často se zlomky dřeva, oříšků a s peckami okem patrnými, budou bohaté i na diasporu malých rozměrů. Optimální materiál tohoto druhu poskytují středověké odpadní jímky, studny a uložení antropického původu v polohách s vysokou hladinou spodní vody (např. v údolních nivách). Pro vzdušně písčité a hlinité sídelní sedimenty, obvykle světle zbarvené, obsahují organických zbytků málo, a to jen drobné uhlíky a sporadické diaspor ve zuhelnatělém nebo inkrustovaném stavu, které se často objeví až během plavení. Občas ovšem teprve po přeplavení materiálu zjistíme, že převládající organická složka slibující zajímavé výsledky sestává z drti vegetativních rostlinných částí s malou výpovědní hodnotou a že semena a plody jsou v ní ojedinělé. Proto je nejlépe provést před definitivním odběrem orientační laboratorní test, spočívající v proplavení dílčího vzorku.

Nejčastěji opakovanou otázkou archeologů je, v jakém objemu vzorky zeminy určené k plavení rostlinných makrozbytků odebírat. Otázka pochopitelně souvisí s reprezentativností vzorků. Při různorodosti materiálu, jaký poskytují obsahy nádob, zásobnic, výplně objektů a deponií různých funkcí, nelze dát univerzální odpověď. Mnohdy je objem limitován okolnostmi, např. objemem nádoby, mocností vrstvy apod. *Opravil (1965)* po několikaletých zkušenostech s archeologickým materiálem doporučoval k odběru v případě odpadní jímky 20 a lépe i více litrů materiálu. Zároveň upozorňoval, že 1–2 l z obsahu nemohou poskytnout vůbec žádnou představu o skutečném druhovém složení rostlinné složky nálezů. Takový objem je právě vhodný pro orientační zkoušku. Další, více než 25letá praxe opavského pracoviště tuto skutečnost plně potvrdila. Kupř. v případě mosteckých odpadních jímek poskytly neúplnější informace vzorky o objemu 50 litrů. Ty byly v plném rozsahu rozplaveny, zpracovány a vyhodnoceny. Závislostí počtu zjištěných taxonů a množství diaspor na objemu analy-

zovaného materiálu ze sídlištních sedimentů se v minulosti zabývala řada badatelů. Bylo prokázáno, že ve středoevropských podmínkách stoupá křivka značící počet druhů v závislosti na objemu prudce s prvním až druhým litrem, následující vzestup je pozvolný. To znamená, že základní druhové spektrum, na většině lokalit se opakující, je zachytitelné v prvních dvou litrech. Avšak právě několik málo dalších procent představují často taxony v archeobotanických nálezech ojedinělé až vzácné, odlišující lokality navzájem a mnohdy přinášející nové informace zásadního významu. Pokud tyto taxony zůstanou stranou pozornosti, budeme se pohybovat v okruhu základních dat. Dodávají-li archeologové k archeobotanickým analýzám standardní objemy 2 l, jejichž obsah je s nezbytnou precizností vyhodnocen, pak mohou zpravidla očekávat solidní orientační výsledky. V Opavě bývají preferovány vzorky o větších objemech, s možností jejich případné redukce v laboratoři (zvláště u vzorků mimořádně chudých, nebo naopak bohatých). Při odběru série vzorků z jednotlivých vrstev výplně objektu na makrozbytky průměrně bohatého lze doporučit objem 5–10 l, v případě odběru jednotlivých vzorků ze sídlištních kontextů se osvědčuje objem zvýšit na 10–30 litrů. *Kohler-Schneider (2001)* v karpologické studii objektů z dolnorakouské lokality Stillfried an der March z doby bronzové uvádí průměrné objemy vzorků zeminy k plavení 30–90 l, největší z nich obsahoval 210 litrů! Ke zpracování vzorků však používala speciálně sestavené plavící zařízení. V mimořádných případech, jakými jsou např. vzorky sedimentu z polopřirozeného až přirozeného prostředí s množstvím diaspor, bývají ovšem pro paleorekonstrukci vesměs dostačující i daleko menší objemy, a sice i pouhé desetiny litru.

4. Transport materiálu

Převážně je k analýzám dodáván materiál ve vlhkém stavu, určený k laboratornímu plavení. Kromě něj jsou zasílány vzorky „suché“, tj. uhlíky, zuhelnatělá sláma, jednotlivé diaspory ve zuhelnatělém nebo inkrustovaném stavu, části mechových rostlin, zlomky mazanice s otisky rostlinných částí, útržky textilií a provázků rostlinného původu.

Při přepravě vlhké zeminy je především třeba zabránit větším ztrátám vody a případnému plesnivění. Po dnes již nedostupných kovových konvích, kanistrech s víky a přepravkách se pro převoz nejlépe osvědčily pevné dvouvrstevné pytle a sáčky z PVC, co nejtěsněji uzavřené. Dvě vrstvy jsou výhodné i pro vložení etikety vyplněné vhodnou tužkou a obalené rovněž plastovou fólií. Vysušením nebo dlouhým skladováním materiálu dochází k jeho znehodnocení, suchý vzorek již není plně rozplavitelný, na diasporách ulpívá vrstvička zeminy ztěžující determinaci. Obdobně vodou nasycené, změkklé dřevo je třeba transportovat v dobře utěsněných plastových obalech. Pro případ prodlevy determinace je vhodné ošetření dřeva konzervačním roztokem (např. formaldehydem, ajatinem aj.). U dřeva je nutno ještě důsledněji zabránit vysychání, působícímu destrukci jeho anatomické stavby. Pokud nejde o artefakty, stačí dodat k determinaci odštěpky délky kolem 5 cm. U artefaktů se snažíme vystačit se zcela malým vzorkem, předmět však nesmí být předem chemicky petrifikován. Většinou se však daří determinovat i nepatrné zbytky dřeva petrifikované zplodinami oxidace kovů, v jejichž přítomnosti se nacházely. Protože k determinaci potřebujeme pořídit příčný a dva podélné řezy, je obtížné zacházet s pouhou drtí a s dřevem trouchnivějícím, které jsou nám rovněž občas zasílány.

Rostlinné části v suchém stavu – zuhelnatělé dřevo, zuhelnatělá stěbla, lodyhy a jiné vegetativní části rostlin a rovněž jednotlivé zuhelnatělé nebo inkrustované diaspory (obilky, pecky, oříšky) – je nejlépe pro jejich značnou křehkost vložít k transportu buď do krabiček vystlaných buničitou vatou, nebo každý jednotlivý předmět určení obalit hliníkovou fólií a teprve pak jej vložít do sáčku s lokalizací. Jestliže se větší kus zuhelnatělého dřeva volně vložený do sáčku cestou rozpadne, archeobotanik pak musí určit každý zlomek. Obdobně je třeba zacházet se zbytky provázů a útržky textilií. Rovněž zlomky mazanice s otisky rostlinných částí je nejlépe transportovat v hliníkové fólii. U vyplavených uhlíků je třeba s transportem vyčkat do jejich dokonalého vysušení, nikoli je ještě vlhké uzavírat do PVC sáčků.

Etiketa, provázející vzorek od okamžiku odběru, obsahuje obvykle základní archeologické údaje, což jsou lokalizace, kontext, sonda, vrstva, datum odběru a přírůstkové číslo. Je nezbytné, aby byl botanik nejlépe připojeného protokolu obeznámen s nálezovými okolnostmi, s kulturním zařazením a s datováním materiálu. Přivítá i bližší specifikaci archeologické situace a alespoň předběžnou

interpretaci objektů, naznačující genezi sedimentu. Předávací protokol by měl zahrnovat seznam vzorků s vyznačenými přibližnými odebranými objemy, s upozorněním na zvláštní vlastnosti (např. zápach), na pravděpodobnou příměs fragmentů živočišného původu a artefaktů, případně na možnost kontaminace z jiných vrstev. Dále je žádoucí, aby archeolog předem specifikoval základní otázky, na něž očekává od botanika odpovědi, i své případné požadavky na zvláštní zacházení s materiálem (cf. *Jankovská 1997a*). Archeologové často zapomínají na informace o vzájemném vztahu vzorků zaslaných z téhož výzkumu k pylovým a karpologickým analýzám.

5. Laboratorní příprava materiálu k determinaci

Plavení a zejména vytřídění makrozbytků rostlinného původu představuje časově nejnáročnější etapu, která z archeobotanické analýzy činí „pozvolný pochod na dlouhou trať“. Bohužel tento rutinní mechanický proces nelze zkrátit, pokud nechceme přistoupit k redukci objemu vzorků. Přestože vlastní metoda plavení na principu flotace a dekantace je jednoduchá, bývá lépe svěžit vzorky laboratoři, kde zkušený pracovník podle charakteru materiálu rozpozná, jak dlouho a po jak velkých částech je třeba jednotlivé vzorky máčet, zda použít změkčovacích činidel (např. Na_2CO_3) nebo zvolit postup střídavého zmrazování a rozmrazování u vzorků těžko se rozplavujících. Po několikadenním máčení je materiál po částech přeplavován za použití mlynářského síta z umělého vlákna o velikosti ok 0,3 mm. Na rozdíl od praxe před lety je v celém rozsahu přeplavena i nejhrubší těžká frakce ze dna nádob, takže původní objem vzorků je redukován jen odplavením rozpustných částic. V sousedních zemích jsou pro nejjemnější plavení doporučována nylonová síta o šířce ok 0,5/0,25 mm, v případě prezence oogonií řas rodu *paroznatka* a semen sítin dokonce až od 0,15 mm (*Jacomet – Kreuz 1999*), avšak obojí jsme schopni podchytit taktéž na sítích s oky 0,3 mm. Přesné informace zde mají sloužit především těm archeologickým pracovištím, která dodávají k analýzám vzorky již vlastními silami přeplavené. Po přirozeném pozvolném vysušení při teplotě místnosti jsou vzorky pomocí sady sít rozdělány na hrubší a jemnější frakce. Z těch jsou nejprve vytříděny makrozbytky větších rozměrů, viditelné prostým okem. Převažující makrozbytky rozměrů menších než 1 mm jsou tříděny prostřednictvím stereomikroskopu při 10–15násobném zvětšení a za pomoci speciálních jemných pinzet a porcelánových misek, a to po množství ca 1/2 kávové lžičky. Na separaci jemné frakce a roztřídění makrozbytků se kromě laboranta podílí archeobotanik, provádějící posléze determinaci. Kromě rostlinných zbytků je naším úkolem zachytit i drobné objekty živočišného původu (zlomky vaječných skořápek, kůstky, rybí šupiny, části těl hmyzu aj.), malé artefakty a jejich zlomky. Tyto podrobnosti uvádíme na vysvětlenou archeologům, proč není možné vzorek o objemu např. 5 l s množstvím diaspor – v případě středověkého materiálu řádově v tisících – zpracovat během několika dnů. Jen samotná separace si vyžádá stovky (300 i více) hodin. V některých případech determinaci taxonu umožní teprve znaky anatomické, rozlišitelné na povrchu nebo řezech diaspor v procházejícím světle mikroskopu při zvětšení 60–200x (např. semen rodu *bika*, *okurky*, cukrového *melounu* aj.). Při determinaci jsou diaspor a jejich fragmenty počítány, zčásti měřeny a ukládány do označených skleněných plynovek a epruvet. Běžnou součástí determinace by měla být fotodokumentace nebo alespoň prokresby diaspor.

Při determinaci dřeva a uhlíků bylo na pracovišti v Opavě postupně upuštěno od časově náročných metod, jakými jsou vymývání znečištěných uhlíků a dřeva před determinací chemickými roztoky, zalévání uhlíků do parafínu, kanadského balzámu, želatiny nebo řezání na mikrotomu. V současnosti není praktikováno ani zpopelňování uhlíků. Uhlíky, dodávané v posledních letech ve velkých počtech, determinujeme podle čerstvých příčných a podélných lomů v dopadajícím světle (zvětšení ca 60x). Dřevo, předem macerované ve vodě, výjimečně v maceračních tekutinách (např. v kyselině monochloroctové), určujeme na příčném, tangenciálním a radiálním řezu při obvyklém zvětšení 200x.

6. Interpretace výsledků a forma jejich publikace pro potřeby archeologů

Protože v České republice narozdíl od zemí sousedních nevychází specializované archeobotanické periodikum (jako např. *Vegetation History and Archaeobotany* v Německu, *Acta palaeobotanica*

v Polsku nebo Palaeohistoria v Holandsku), směřujeme většinu výstupů karpologických a xylotomických analýz z českých archeologických lokalit do časopisů archeologických. Forma příspěvků má být kompromisem srozumitelným archeologům i odborníkům v dalších oborech (v historii agrikultury a lesnictví, v klimatologii, geologii, etnografii aj.).

Základem každé hodnotící studie je tabulární přehled kompletního nálezového souboru, tj. všech zjištěných rostlinných taxonů.

Interpretace nálezů směřuje jednak k rekonstrukci rostlinné složky potravy obyvatel a mnohostranného využití rostlin v domácnostech, lékařství, řemeslné výrobě, jednak k paleorekonstrukci vegetačního krytu studované lokality. Protože většina v sedimentech běžných plevelů a ruderalů se vyznačuje širokým ekologickým rozpětím, a provází proto různá rostlinná společenstva, je třeba při jejich rekonstrukci současně zvažovat biologické vlastnosti a ekologické požadavky skupin druhů rostoucích pospolu. Je zřejmé, že zjištěné druhové spektrum jak rostlin pěstovaných, tak planě rostoucích není úplně a neodpovídá přesně složení porostů. To, že je druh mezi nálezy zastoupen, je pouhým dokladem toho, že buď byl do sídliště importován, nebo zde rostl. Avšak počet v sedimentu pohřbených diaspor neodráží úplnou spotřebu užitkových ani skutečné rozšíření planých rostlin. Absence makrozbytků neprokazuje absenci druhu.

Skutečnost, že se odolné rostlinné části v sedimentu uchovávají a že je při výzkumu zachytíme, je konečným výsledkem působení komplexu faktorů – přirozených a antropických – součinností biologických vlastností rostlin a sil působících z vnějšku. Antropické vlivy se v menší míře uplatňují před sedimentací i po ní až do současnosti, rozhodující jsou ovšem v době vzniku sedimentu: výplně zásobnic, odpadních a fekálních jímek, příkopů a dalších sídelních deponií jsou konzervami domovního odpadu, včetně zachovaných zbytků užitkových rostlin, v první řadě potravy obyvatel. V antropogenním sedimentu mají nejlepší přirozené předpoklady k uchování diaspor ovocných druhů, včetně těch, které prošly trávícím ústrojím, dále obiloviny, plodová zelenina, olejnin, koření, pochutiny, případně jinak v domácnostech nebo v řemeslech užívané druhy. Spektrum užitkových druhů bývá pravidelně ochuzeno o ty, jejichž vegetativní části podlehly přirozenému procesu rozkladu a semena či plody nestačily před sklizní dozrát (většina zeleniny), anebo sloužily jako palivo (např. ořechové skořápky), naopak bývá obohaceno o vesměs synantropní planě rostoucí rostliny, z nichž semena a plody vedle importu obyvateli na sídliště do otevřených objektů napadaly, byly naváty, splaveny, zavlečeny živočichy apod. Vlivy antropické a přirozené se v případě antropogenního sedimentu neodělitelně prolínají. V rámci antropických zásahů je třeba počítat s přemísťováním skládek i sedimentů, se změnou funkce objektů atd. Nemálo záleží na vzhledu nezastavěného prostoru v sídlišti (komunikací, dvorů apod.). Pokud byla nedlážděná místa porostlá ruderalní vegetací, odstraněnou před dobou zrání většiny plodů a semen, nemusí být tato vegetace v sedimentu prostřednictvím diaspor vůbec prokazatelná. Došlo-li k vysemenění jamách efemerních druhů a postupně dalších, bude se biotop podle diaspor jevit v každé fázi jinak. K přirozeným vlivům lze přiřadit počasí (např. množství srážek, mrazy) v průběhu vegetačního období roku, dále roční období, v nichž se sediment utvářel, popřípadě záplavy, které mohly přispět ke splachu diaspor do objektů. Přítomnost diaspor pro antropofytů v archeologických souborech je vysvětlitelná dopravou píce pro dobytek, chovaný ve středověku i ve městech, nebo bezděčným přesunem diaspor se sbíranými užitkovými rostlinami, se dřevem, dopravou, na oděvech a obuvi apod., tj. opět činností antropickou. Diaspory se ale mohly přesouvat i způsobem přirozeným, prostřednictvím živočichů (u zoochorů), vzdušných proudů (u anemochorů) nebo vody (u hydrochorů).

Nezanedbatelnými současnými antropickými faktory jsou výběr sondy a vzorků, volba jejich vhodného objemu vyplývající z reprezentativnosti a konečně i pracovní postup laboratorní přípravy a determinace.

Přirozený vliv na výskyt diaspor v sedimentu spočívá v biologii rostlinných taxonů. Vlastnosti a způsoby šíření rozmnožovacích rostlinných částic (diaspor) jsou natolik pestré a složité, že se jimi zabývá samostatně odvětví botaniky – diasporologie. Pro archeobotaniku je rozhodující, kolik diaspor druh vyprodukuje, jak jsou odolné vůči prostředí sedimentu a jakým způsobem se šíří, což souvisí s jejich morfologií, rozměry a hmotností.

Pro většinu plevelů a ruderalů jsou charakteristické obrovské reprodukční schopnosti. Co do množství diaspor vyprodukovaných jednou rostlinou se druhy v materiálu pravidelně vyskytující liší až v rozpětí pěti řádů. U nejpłodnějších z nich, například u jedovatého rumištního druhu, blínu černého, jehož semena ve vzorcích nacházíme obvykle jednotlivě až v desítkách, se uvádí produkce nad 400 000 z jednoho exempláře, u archeofytu úhorníku mnohodišného je uváděna produkce drobných semen ještě vyšší, a přesto tato bývají i ve středověkých kulturních sedimentech vzácná. Menší počet obecných plevelů se rozmnožuje vedle semen též vegetativně zlomky oddenků, výběžky z kořenů, šlahouny, cibulkami, pacibulkami nebo hlízkami (např. kozí noha bršlice, trávy, plevele z čeledi liliovitých aj.), které se neuchovávají, a i diaspory těchto taxonů bývají v sedimentech jen ojedinělé. V rámci rodu merlík, z něhož např. merlík bílý vystupuje jako plevel a ruderal všudypřítomný takřka ve všech archeobotanických lokalitách včetně pravěkých, se druhy v produkci semen liší o jeden řád. U merlíku bílého bývá uváděna produkce až 100 000 semen na jednu rostlinu, u merlíku zvrhlého, dalšího častého druhu rodu v archeologických vzorcích, „jen“ kolem 15 000. Semen prvního z obou druhů bývá v materiálu z území Čech obvykle nejméně 10x více než druhého, avšak další druh, merlík mnohosemenný, bývá zastoupen méně než merlík zvrhlý, ačkoli i u něj je uváděna produkce kolem 100 000 semen z jedné rostliny. Je tedy pravděpodobné, že byl ve středověku stejně jako dnes rozšířen mnohem méně než merlík bílý. Navíc skutečná produkce diaspor u rostlin (včetně plevelů a druhů rumištních) závisí na podmínkách, které rostlina na stanovišti má, včetně konkurence jiných druhů, takže např. plevele v různých kulturách dosahují nižší či vyšší produkce. Obecně většina planých synantropních druhů, opakujících se na většině dosud prozkoumaných českých lokalit, vyprodukuje teoreticky na jednom exempláři v optimálním případě od několika set po několik tisíc diaspor.

Při interpretaci výsledků karpologických analýz narážíme často na zdánlivě paradoxní zjištění, že v současnosti méně rozšířený druh, produkující navíc mnohem méně diaspor, je v materiálu zastoupen početněji než druh častější a plodnější. Např. na jedné z malostranských raně středověkých lokalit (Lichtenštejnský palác – nepublikováno) převládá mák polní nad známým mákem včím, ač ten dnes bývá narozdíl od prvního rozšířen daleko hojněji na rozmanitých stanovištích – od polních kultur po ruderalizované plochy, přičemž jedna rostlina je schopna dát až 50 000 semen, zatímco u máku polního se uvádí jen kolem 3000. Protože jsme však získali pouhé desítky semen obou druhů (menších než 1 mm), můžeme pouze spekulovat, zda mák polní kdysi rostl na odpovídajících malostranských stanovištích častěji, než se vyskytuje dnes v teplejších oblastech ČR, nebo zda byl do lokality dopraven třeba s ozimou pící, v níž mívá na rozdíl od máku včímho těžšíště výskytu. Na rostlinné zbytky velmi bohatá lokalita pod Lichtenštejnským palácem je výjimečná v tom směru, že z ní vyhodnotujeme již druhý soubor mj. pro příležitost srovnání se souborem již dříve analyzovaným. V prvním souboru početněji zastoupená semena máku včímho (Čulíková 2001) jsou jedním z dokladů, že malé počty nalezených semen nereprezentují skutečný výskyt obou druhů ve studované lokalitě. Obdobné zjištění se týká i dalších druhů, což pouze potvrzuje, jak velkou roli v druhové skladbě hraje náhoda výběru sondy.

V odolnosti plodů a semen ve vlhkém prostředí sedimentu je rozhodující jejich stavba, přesněji vlastnosti povrchu osemení a oplodí (embryo s výživnými pletivy v průběhu fosilizace vesměs zaniká). Výjimkou jsou petrifikované diaspory, mnohdy povrchových struktur zcela zbavené. Nejlépe se uchovávají, a ve vlhkých sedimentech tak převládají dřevnaté a sklerenchymatické části plodů – oříšky, pecky, dále tvrdky, většina nažek, též semena s tuhým hladkým osemením, které mají např. merlíky, lebedy, ale i časté pluchy prosa. Rozměry diaspor vedle dalších známých faktorů (výška lodyh, způsob sklizně obilovin) jsou důležité zejména u segetálů, zavlékaných do sídlišť s obilím, jako např. koukol polní, sveřep stoklasa, hlaváček letní, řepinka latnatá. Tyto druhy se však dále chovají rozdílně – daleko méně plodící hlaváček vysemeňuje před sklizní, zatímco semena koukolu bývala sklízena spolu s obilím, zejména s ozimy, a nažky řepinky hlavně s prosem. Diaspory posledních dvou druhů nacházíme v porovnání s hlaváčkem v sedimentech mnohonásobně častěji. Suchomázdrtitě, drobounké, větrem lehce roznášené nažky některých druhů z čeledi hvězdicovitých, např. hojně rozšířeného řebříčku obecného (s produkcí až kolem 25 000), obilky planých trav, semena sítin aj. bývají v nálezech sporadické především kvůli malým rozměrům. Ojedinělé však bývají i nažky hvězdic-

nicovitých opatřením létacím aparátem, zvláště chmýrem, umožňujícím šíření do značných vzdáleností od mateřské rostliny. Další taxony, např. vřes, pravidelně zastoupený v pylových spektrech, druhy z čeledi zárazovitých a vstavačovitých, produkující obrovská kvanta mikroskopických semen, nebývají mezi makrozbytky zastoupeny vůbec. U planých druhů hraje důležitou úlohu, zda taxon patří k autochorům, jejichž diasporu se šíří vlastními silami mateřské rostliny do menších vzdáleností (pukajícími a jinak se otvírajícími plody, tíhou semen), nebo zda patří k allochorům, u nichž jsou diasporu šířeny větrem, vodou nebo živočichy. Mnohé allochory, zvláště anemochory, dokládají výskyt taxonů i ve větších vzdálenostech od zkoumaného objektu. Nález zachovaných zásob potravy hlodavců bývá v sídlištních sedimentech raritou, avšak roztroušená semena, obilky a oříšky představují nejspíše jejich zatoulané pozůstatky.

Z nálezů nejen jednotlivých diaspor, ale i z jejich desítek či set v objektu je těžké a většinou i nemožné odvozovat počet rostlin, z nichž pocházejí, nebo dokonce rozsah porostů.

Při posuzování nálezového souboru a při rekonstrukci rostlinné složky zaniklého prostředí není možno zohlednit komplex kombinujících se vlivů na presenci či absenci semen a plodů jednotlivých taxonů v celém rozsahu. Výše uvedený výčet faktorů rovněž nelze mít za úplný. Proto i po mnohaletých zkušenostech zůstává na místě zdrženlivost v závěrečných interpretacích a v jednoznačných soudech o vzhledu a skladbě zaniklých rostlinných společenstev – zpravidla se pohybujeme v oblasti hypotéz.

S ještě větší rozvahou je nutno přistupovat ke kvantitativnímu vyhodnocování získaných dat. Kvantifikace v archeobotanice, procentuální nebo grafické vyjádření základních dat, tj. zastoupení taxonů prostřednictvím nalezených diaspor, což je lákavým trendem posledních let, zůstává záležitostí problematickou. Nesnáze procentuálního, a tedy i grafického zpracování spočívá v tom, že kalkulace nelze zakládat na celkové sumě všech semen a plodů veškerých taxonů v nálezovém souboru obsažených. Ani celkový počet taxonů v souboru se nepodaří vždy stanovit přesně, v některých případech zůstává determinace druhů s otazníkem. Většinou téměř přesně určitelný je počet druhů rostlin pěstovaných a v jejich rámci zhruba i počet taxonů obilovin, ovoce, zeleniny, olejnin a vláknodárných rostlin, přičemž některé z nich (mák, len, konopí) sloužily k několikerým účelům. Kdežto koření a pochutiny, léčivky a další v domácnostech a řemeslnické výrobě užívané rostliny představují druhy rostlin jak pěstované, tak planě rostoucí a v dané lokalitě mohly růst zcela náhodně. Proto zvláště kruhové diagramy, objevující se v pracích archeobotaniků v sousedních zemích (cf. *Bieniek 1999; Kohler-Schneider 2001*), bývají většinou jednoduché, ilustrující jen menší část z úplného druhového spektra. Ukazují buď na vzájemný poměr různých druhů obilovin ve srovnatelných archeologických objektech, nebo na poměr počtu taxonů různých skupin kulturních rostlin v archeologické situaci podchycených. Takový kruhový diagram má buď pouhé dvě výseče, vyznačující v procentech poměr počtu rostlin kulturních ku rostlinám rostoucím planě, případně výseče čtyři, znázorňující poměr druhů obilovin ku ovoci, zelenině a olejninám. Zejména o pěstování zeleniny, jejíž osivo se do objektů zatoulalo zřídka, ovšem takový diagram mnoho nevyovídá. Kdybychom obdobný diagram sestavili na základě podchycených diaspor ovocných druhů, prezentovali bychom situaci velmi zkráceně. Proto nemá vůbec smysl stavět počty diaspor těchto skupin do vzájemného poměru bez použití korektivů, které většinou nemáme k dispozici.

Pokud vyhodnocujeme větší nálezové soubory, v nichž série vzorků pokrývají delší časový interval, tj. delší než minimálně jedno století, nebo pocházejí-li soubory z odlišných situací obdobného datování, pak se nabízí srovnání zastoupení vybraných druhů jakožto indikátorů změn prostředí. O takové komparace (formou tabulek) jsme se pokusili v rámci rozsáhlého archeobotanického výzkumu středověkého Mostu (*Čulíková 2002*), odkud jsme měli k dispozici zatím největší nálezový soubor v Čechách. Přestože výběr vzorků pocházel z 13. až 16. stol., nebyly v tomto případě rozdíly průkazné. Z analýz řady českých lokalit máme zkušenost, že časový úsek jednoho století v průběhu středověku je příliš krátký na to, aby se změny prostředí projevil v druhovém spektru makrozbytků, a to nejen po stránce kvantitativní, ale i kvalitativní.

Pyloanalytik má ke kvantifikaci blíže, protože při determinaci pod mikroskopem počítá veškerá pylová zrna a další mikroskopické částice, tvořící pylové spektrum. Pylová spektra z každého vzorku

vyhodnocuje v procentech a výsledek znázorňuje v pylovém diagramu. K tomu může využít i počítačové metody. Přesto, jak upozorňuje *Jankovská (1997b)*, jde vždy pouze o pylové hodnoty mnohdy se podstatně odlišující od skutečného zastoupení taxonů ve vegetačním krytu. Nakonec vždy záleží na fundovanosti pyloanalytika, jaké závěry z diagramů vyvodí.

Někteří evropští paleobotanici (cf. *Wasylikowa 1978; Latalowa 1999*), zabývající se pylovými i karpologickými expertizami, byli v případě vhodných lokalit vedeni snahou sestavit z týchž archeologických situací diagramy makrofosilií obdobné pylovým. Ty vizuálně propojují výsledky obou metod, čímž zjednodušují srovnání. Ostatní (včetně opavského pracoviště) setrvávají u tabulkového přehledu nálezů makrofosilií (*Behre 1983; Körber-Grohne 1978; Körber-Grohne et al. 1983; Lange 1978; van der Zeist 1970* aj.). Řazení taxonů do tabulek může být různé, mnozí z autorů upřednostňují v rámci sumarizující tabule skupiny podle užitkovosti, za nimiž následují plevele a ruderaly, druhy luk a pastvin, mokřadů, břehů atd. Jiní badatelé podle skladby nálezů sdružují do jedné skupiny (tabulky) veškeré kulturní druhy, za nimiž následují plevele obilovin, lnu, okopanin, ruderaly a další skupiny planě rostoucích druhů, nebo jsou nálezy prezentovány v abecedním pořadí taxonů. Na opavském pracovišti se nám z hlediska přehlednosti výsledků dosud nejlépe osvědčil úplný abecední seznam všech zaznamenaných taxonů, doplněný o součty jejich diaspor a ostatních zbytků zjištěných v jednotlivých časových intervalech. Z takového tabulkového vyjádření je čitelné, ve kterých časových úsecích byl taxon zastoupen, jestli v nich počet diaspor stoupal nebo klesal a zda se diaspor vyskytovaly v materiálu ojediněle, hojněji, nebo hromadně (například v tisících). Pro rychlejší orientaci v publikaci je v kapitolách pojednávajících o jednotlivých skupinách kulturních a planých druhů (obiloviny, ovocné plodiny, zelenina, olejniny, koření a pochutiny, plevele obilí a okopanin, druhy luční, pobřežní atd.) možné doplnit souhrnné tabule o tabulky dílčí. Převedení dílčích tabulek do grafické podoby založené na zastoupení v procentech lze prakticky provést bez rizika zkreslení výsledků jen u obilovin reprezentovaných obilkami, i když i zde by nastal problém u prosa, zastoupeného ve středověkém materiálu častěji zlomky pluch než obilkami. Z různých druhů ovoce se uchovávají pecky, pecičky, semena, nažky, skořápky a jejich fragmenty, z jejichž celkové sumy nelze vyvozovat vůbec žádné závěry. Příčina nepoužitelnosti kruhových diagramů v tomto případě nespočívá v nestějných objemech vzorků plavené zeminy, jak by se snad někteří z archeologů mohli domnívat (lze provést korekci), rozhodující je výše diskutovaná nesouměřitelnost semen, plodů a jejich fragmentů nesoucích nerovné informace o mateřských rostlinách. Využití jakýchkoli diagramů je účelné pro srovnání zastoupení týchž druhů obilovin, případně dalších kulturních rostlin v souboru objektů podobného charakteru a datování v téže lokalitě (cf. *Kohler-Schneider 2001*), v úvahu by připadalo rovněž při znázornění počtu taxonů zastupujících některá rekonstruovaná rostlinná společenstva, i když druhy s širokou ekologickou amplitudou přesahují až do několika cenóz, a vymezení jejich hranic bude vždy jen hypotetické.

Zejména s pomocí počítačové techniky lze veškeré nálezy makrofosilií celého druhového spektra prakticky z jakékoli lokality převést do podoby sloupcových diagramů, v nichž by jeden sloupek představoval sumu diaspor jednoho druhu v jednom vzorku, případně jednoho druhu ve skupině vzorků, které ovšem u nás bývají různých objemů z náhodně volených poloh. Otázkou je, jestli taková časově a technicky náročná metoda při průměrné presenci ca 200 taxonů v lokalitě je větším přínosem než obvyklá sumarizující tabulka, která stejně zůstane ve studii zachována.

Se sloupcovými diagramy, vycházejícími z biometrických údajů, se setkáváme takřka ve všech archeobotanických monografiích a rozsáhlejších studiích prakticky od počátku systematického výzkumu na počátku 60. let. Jsou užívány autory vyhodnocujícími zejména objemnější nálezy makrofosilií užitkových rostlin, nejčastěji soubory zuhelnatělého obilí, pecek především rodu slivoň, občas i užitkového dřeva z nalezišť různých kultur a různého datování. Např. *K.-E. Behre (1983)* touto metodou vyhodnocuje veškeré kulturní druhy z raně středověkého naleziště Haithabu – tj. kromě velmi početných nálezů obilí a pecek slivoň z luštěnin bob, z olejin len, z ovoce diaspor jabloně, maliníku a ostružiníku, lískové oříšky a vlašské ořechy. Sumy diaspor, u nichž byly zjišťovány příslušné biometrické hodnoty, se pohybovaly řádově v desítkách až stech. Podkladem pro diagramy jsou výpočty indexů vyjadřující poměr mezi dvěma z celkem tří měřených rozměrů diaspor (např. u obilek

100x délka/šířka nebo 100x tloušťka/šířka). Typy obilek jednotlivých druhů obilovin, charakterizované indexy, slouží ke srovnání lokalit. Například *van der Zeist (1970)* použil tyto diagramy indexů obilnin pro srovnání prehistorických až raně historických nalezišť na území Nizozemí. Většina evropských archeobotaniků však používá grafické znázornění indexů pouze v případě bohatých nálezů, u méně početných opět volí tabulkové uspořádání biometrických údajů. V současnosti vyhodnocujeme značné objemy zuhelnatělého obilí z raně středověkého hradiska Libice nad Cidlinou. U těch pravděpodobně bude vhodné využít biometriky.

Archeologům známé kruhové diagramy, opakující se v pracích E. Lange již od počátku 70. let, vyjadřují rozsah a využití zemědělských ploch pro rolnictví a chov dobytka od stěhování národů po vrcholný středověk ve střední Evropě. I když se Lange věnovala rovněž karpologickým analýzám, tyto diagramy vycházejí výhradně z výsledků palynologických (cf. *Lange 1976*).

S využitím počítačové techniky se zjednodušily metody sestavování diagramů. Pozoruhodně rozsáhlý sloupcový diagram úplného nálezového souboru makrozbytků z více než 4 m vysokého profilu kulturních vrstev v raně středověkém přístavu Wolin (9.–10. stol.) v sz. Polsku se podařilo sestavit *M. Latalowé (1999)*. Diagram makrofosilií prezentuje zastoupení diaspor veškerých kulturních a planě rostoucích taxonů v každém ze vzorků reprezentujícím kulturní vrstvy ve vymezených časových intervalech. Prostřednictvím samostatných diagramů prezentuje nálezy řas rozsivek. Diagram makrofosilií slouží k porovnání s pylovým diagramem souběžně provedené pyloanalýzy, srovnání rezultuje v závěrečný diagram, propojující části diagramu pylového a makrozbytkového (druhů kulturních i vybraných planě rostoucích indikátorů prostředí). Diagramy makrofosilií (Wolin I, II) opět vycházejí z tabulek sumarizujících veškeré nálezy. Zevrubná práce, které předcházely paleobotanické studii raně středověkého Wolinu několika dalších autorů, doplněná o kvalitní barevné fotografie makrozbytků zaznamenaných taxonů, představuje patrně vyčerpávající moderní paleobotanickou monografii z raně středověké, po stránce botanické bohaté lokality, využívající nejnovější studijní metody a technické postupy zpracování. Počítačové vyhodnocení nálezů a jejich zobrazení pomocí diagramů je přesné a pro čtenáře názorné, nicméně nerozšiřuje zásadním způsobem závěrečnou paleoekologickou rekonstrukci prostředí, jejíž závěry jsou co do kvality srovnatelné i s výsledky českých archeobotanických prací. Rozsahem a délkou archeobotanického výzkumu je u nás s lokalitou Wolin porovnatelný Opravilův výzkum slovanského hradiska v Mikulčicích (*Opravil 2000*).

Přístup k obrazové dokumentaci, tj. fotografiím nebo perokresbám rostlinných makrofosilií, v současnosti požadované redakcemi některých archeologických periodik, je u evropských archeobotaniků různý, tzn. že zatímco většina jich dokumentuje obrazem veškeré zaznamenané druhy, jiní nepřisuzují vyobrazení váhu. Např. H. Kroll z univerzity v Kielu (ústní sdělení) je toho názoru, že obrazová dokumentace není nezbytná, protože základní kolekce taxonů se na evropských lokalitách opakuje. Smyslem obrazové dokumentace je jednak možnost ověření správnosti determinace, jednak informace o stavu zachovaného materiálu. Kvalita většiny fotografií v evropských archeobotanických studiích je na tak vysoké úrovni, že může sloužit jako obrazová určovací příručka. Na většině renomovaných evropských paleobotanických pracovišť je na rozdíl od našich poměrů odborníkům k dispozici fotograf-specialista s dlouholetými zkušenostmi s fotografováním přes stereomikroskop. Ten případně umí povrch makrozbytků pro fotografování upravit. Pořizování kvalitních tzv. makrofotografií v několikanásobném zvětšení samotným badatelem je časově náročnou záležitostí. Fotodokumentace ke studiím z lokalit Most (*Čulíková 1995*) a Mikulčice (*Opravil 2000*) byly pořizeny z důvodu nedostatečného fotografického vybavení mimo opavské pracoviště. Absence fotografií v našich drobnějších publikacích posledních let má tutéž příčinu. Průběžné pořizování perokreseb autorem při množství materiálu, který na našem pracovišti zpracováváme, není myslitelné.

Z pozice servisního pracoviště ARÚ je naší snahou vyjít požadavkům archeologů vstříc jak objemem a rychlostí zpracování materiálu zadaného k analýze, tak formou publikace výsledků. Je však třeba akceptovat, že archeobotanika nepatří k exaktním přírodovědným oborům, a tedy paleorekonstrukce životního prostředí podle rostlinných makrozbytků v archeologických situacích se pohybuje na úrovni hypotézy, závislé do značné míry na interpretačním náhledu.

LITERATURA

- Behre, K.-E.* 1983: Ernährung und Umwelt der wikingerzeitlichen Siedlung Haithabu. Neumünster.
- Bieniek, A.* 1999: The use of plant resources in the early centuries AD on the basis of plant macroremains from the Roman Iron Age at Wasosz Górný, near Klobuck, Poland, *Acta palaeobotanica* 39, 137–169.
- Čulíková, V.* 1995: Rekonstruktion der synanthropen Vegetation des mittelalterlichen Stadt Most, *Památky archeologické* 86, 83–131.
- 2001: Rostlinné makrozbytky z lokality Praha 1 – Malá Strana, Malostranské nám. čp. 258/III (Lichtenštejnský palác). In: *Mediaevalia archaeologica* 3. Pražský hrad a Malá Strana, Praha, 137–166.
- 2002: Proměny životního prostředí v Mostě podle analýz rostlinných makrozbytků z archeologických situací. In: J. Klápště ed., *Mediaevalia archaeologica* 4. Archeologie středověkého domu v Mostě, Praha – Most, 136–157.
- Dohnal, Z.* 1959: Jak zacházet s rostlinnými zbytky z archeologických výzkumů, *Archeologické rozhledy* 11, 570–574.
- Jacomet, S. – Kreuz, A.* 1999: Archäobotanik: Aufgaben, Methoden und Ergebnisse vegetations- und agrargeschichtlicher Forschung. Stuttgart.
- Jankovská, V.* 1983: Výsledky pylové analýzy sedimentu ze středověké studny v Mostě, *Památky archeologické* 74, 519–523.
- 1997a: Archeologie a pylová analýza – metodické poznámky, *Archeologické rozhledy* 49, 146–147.
- 1997b: Možnosti využití pylové analýzy, *Lesnická práce* 10, 366–368.
- 1998: Pylové analýzy a archeologie. In: *Ve službách archeologie*, Brno, 115–118.
- Kohler-Schneider, M.* 2001: Verkohlte Kultur- und Wildpflanzenreste aus Stillfried an der March als Spiegel spätbronzezeitlicher Landwirtschaft im Weinviertel, Niederösterreich. Wien.
- Körber-Grohne, U.* 1978: Pollen, Samen- und Holzbestimmungen aus der mittelalterlichen Siedlung unter der oberen Vorstadt in Sindelfingen (Württemberg). In: B. Scholkmann red., *Sindelfingen/Obere Vorstadt*, Stuttgart, 184–200.
- Körber-Grohne, U. et al.* 1983: Flora und Fauna im Ostkastell von Welzheim. Stuttgart.
- Lange, E.* 1976: Grundlagen und Entwicklungstendenzen der frühgeschichtlichen Agrarproduktion aus botanischer Sicht, *Zeitschrift für Archäologie* 10, 75–120.
- Latalowa, M.* 1999: Palaeoecological reconstruction of the environmental conditions and economy in Early Medieval Wolin – against a background of the Holocene history of the landscape, *Acta palaeobotanica* 39, 183–271.
- Opravil, E.* 1961: Archeologické výzkumy a botanika, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity* E6, 127–134.
- 1965: K botanickému výzkumu středověkých objektů, *Zprávy Československé společnosti archeologické při ČSAV* 7/2–3, 24.
- 1972: Poznámky k práci s rostlinnými zbytky při archeologickém výzkumu. In: *Přehled výzkumů za rok 1971*, Brno, 134–136.
- 2000: Zur Umwelt des Burgwalls von Mikulčice und zur pflanzlichen Ernährung seiner Bewohner. In: *Studien zum Burgwall von Mikulčice* 4, Brno, 9–161.
- Tempří, Z.* 1966: Výsledky paleoetnobotanického studia pěstovaných zemědělských rostlin na území ČSSR, *Vědecké práce zemědělského muzea* 1966, 27–144.
- Wasylikowa, K.* 1978: Early and Late Medieval plant remains from Wawel Hill in Cracow (9–10th century A.D.), *Berichte der Deutschen Botanischen Gesellschaft* 91, 107–120.
- van der Zeist, W.* 1970: Prehistoric and early historic food plants in the Netherlands, *Palaeohistoria* 14, 41–173.

Cruciburgensis magister monetae – tertium non datur?

Tomáš Velímský

Ve svazku věnovaném prof. Martě Mlynarské-Kaletynové k jejímu jubileu jsem publikoval studii, k níž mne přivedl dlouhodobější zájem o problematiku dějin osídlení, ale také o onu velkopodnikatelskou vrstvu měšťanstva, která se svými aktivitami významně spolupodílela na procesu vrcholně středověké transformace českých zemí ve 13. století (Velímský 2002). Jestliže jsem do názvu svého příspěvku vložil možná až příliš efektní obrat „aneb historie jednoho omylu“, měl jsem tím omylem na mysli pouze a jedině tvrzení Hermenegilda Jirečka z roku 1869, který bez hlubší analýzy spojil původ pražského měšťana Jindřicha s Creuzburgem, městem na durynské hranici východně od Fuldy, což později opět bez náznaku kritického přezkoumání přebírala další historiografická literatura.

Ve svém příspěvku jsem se pokusil nastínit jiné řešení problému, i když jsem se zcela jistě nevyhnul také některým omylům či nepřesným formulacím. To jsem si uvědomil již nad textem souběžně a nezávisle vzniklé studie Jiřího Doležela (2001), který mi její autor poslal v době, kdy už byly oba rukopisy v tisku. Jiří Doležel nyní reagoval také příspěvkem na stránkách AR (Doležel 2004) a totéž učinil Libor Jan (2004). Oba hodnotí mou práci kriticky, ale v korektním duchu. Řadu jejich námitek a výtek akceptuji, přesto však nadále pokládám základní premisy interpretace, kterou jsem nastínil, za legitimní a snad v něčem i přínosné.

Donační listina Přemysla Otakara II., kterou vydal jako moravský markrabě v Brně v roce 1247 pro brněnské dominikány (CDB IV.1, č. 127, s. 222–223) se bohužel uchovala jen v pozdních opisech z 18. století, což možnosti analýzy textu podstatně limituje. V závěru svědecké řady listiny jsou po osobách, pocházejících ze šlechtického prostředí, jmenováni: *Ulricus civis Brunensis, Arlanus ejusdem civitatis civis et Cruciburgensis monetae magister* (takto v rukopise B, resp. s přehozeným slovosledem *magister monetae* v rukopisech C, D, E, F, G, H či jako *Crucisburgensis magister monete* v rukopisu I). Přítomnost Oldřicha a Alrama, o nichž z jiných dokumentů víme, že patřili k nejpřednějším brněnským měšťanům té doby, je mezi svědky donačního aktu jistě zcela logická a nevzbuzuje žádné pochybnosti. Samotný závěr řady je ovšem interpretován dvojím způsobem.

Buď je Alram uveden jako „téhož města měšťan a ... magistr mince“: výraz *Cruciburgensis* pak měl nepochybně lokalizovat místo, kde tuto funkci vykonával. Druhá možnost interpretace je spatřována ve čtení Alram „téhož města měšťan“ (jedna osoba) a *Cruciburgensis* „magistr mince“ (druhá osoba). Slovo *Cruciburgensis* by pak bylo možné chápat spíše jako identifikační označení této druhé osoby přízviskem. To není právě obvyklý způsob, je ale faktem, že jako *Chruczburgarius* je označen také jeden ze tří bývalých magistrů mince v textu listiny krále Přemysla Otakara II. z 9. ledna 1261, vydané ve (Smilově) Brodě (CDB V.1, č. 252, s. 384–385). Protože v konfirmačním listině krále Václava I. pro špitál sv. Františka (křížovníků s červenou hvězdou) v Praze ze 6. dubna 1253 pak vystupuje mezi svědky z řad pražských měšťanů také *Henricus dictus Crancpurgarius* (CDB IV.1, č. 266, s. 452–458), někteří badatelé (a k nim se řadí i Libor Jan a Jiří Doležel) upřednostňují u brněnské listiny právě tuto druhou interpretaci.

Uvedené druhé řešení není ovšem zdaleka tak bezproblémové, jak by se po předchozím zdůvodnění mohlo zdát. Nejen že přítomnost pražského měšťana Jindřicha *Cruciburgensis* mezi svědky donace pro brněnské dominikány postrádá motivaci, ale především tato interpretace není v souladu s pravidly syntaxe v latinsky psaných listinách daného období, konkrétně s užíváním spojky *et*. Pokusil jsem se projít svědecké řady 68 listin Václava I. a jeho syna Přemysla Otakara II. z let 1241–1253, které jsou pokládány za autentické, a musím konstatovat, že spojka *et* nebyla nikdy vkládána, jednalo-li se o pouhý aditivní výčet osob (pak byla jména navzájem oddělena vždy čárkou), ale vždy mělo její použití zdůraznit nějakou vazbu mezi takto spojenými jmény. Platí to vlastně i pro často užívanou frázi *et alii quam plures*, resp. *et alii multi* či nejstručněji *et alii*, která uzavírá v 50 případech výčet osob ve svědeckých řadách: blíže nespecifikovanou skupinu dalších svědků tak slučuje se souborem těch vyjmenovaných. Pokud tento závěr s nejmenovanými svědky připojen není, pak i poslední dvojici jmen ve výčtu odděluje jen čárka. Jinak byla v textu svědeckých řad spojka *et* použita jen

tehdy, měla-li vyjádřit logický vztah mezi takto označenými osobami. Nejčastěji vyjadřovala příbuzenské vazby (*Guntherus et Rodolfus fratres de Biberstene; Nacherat et Hrono fratres filii Pacozlay; Burchardus et filius suus; Nicolaus de Borchiz et fratres eius Albertus et Branizlaus; Henricus de Chunewalde et frater eius Hertwicus de Sprewmberch; Henricus et Chaztolaus de Sitauia fratres; Sifridus et Cadoldus Orphani; Gotchalcus et Gotchalcus filius fratris sui de Claz* atd. – pro četnost těchto dokladů neuvádím konkrétní odkazy), mnohem řidčeji jinou formu logického spojení (*Alexius et alter Alexius Olomucenses canonici; Zmyl et Lupus et Marquardus castellani Znoymenses; Johannes de Stragowe et Bertoldus de Pomunc abbates; dominus Albertus Ratisponensis episcopus et dominus Cunradus episcopus et dominus Albertus prepositus sancti Petri de monte in Brunna; Petro provinciali Olomucensi et alio Petro provinciali Brecislauensi; magister Symon et magister Conradus phisici nostri*). To bylo přítomno i v případě, kdy to v jedné z listin nebylo zcela patrné (*frater Conradus dictus de Wrmacia et Teodericus frater de ordine Minorum in Praga*) – neboť stejný vztah, tj. příslušnost ke konventu minoritů v Praze, potvrzovala i listina další (*frater Chunradus de Wormacia et frater Farchasius de domo sancti Francisci*). Méně zřetelná je na první pohled snad vazba pouze u dvojice *Pardus camerarius et Bohussa filius Chergonis castellanus Olomucensis* (CDB IV.1, č. 212, s. 376–377), ale i tady je onen logický spojovací článek přítomen: tkví v označení *Olomucensis*, zde vykonávali oba svůj úřad. Užití spojky *et* pro hypotetickou dvojici osob *Arlanus ejusdem civitatis civis a Cruciburgensis monetae magister* se proto jeví jako krajně nepravděpodobné, neboť chybí logický vztah, který by mělo vyjádřit.

Naopak, sice vzácně, ale přesto je doloženo užití spojky *et* v případech, kdy mělo u jedné osoby vyjádřit více charakteristik: *Cunradus miles et phisicus noster* (CDB IV.1, č. 165, s. 269–270). Že tím byla míněna jediná osoba, lze opět prokázat jinou listinou, v níž se vyskytla již citovaná dvojice *magister Symon et magister Conradus phisici nostri* (CDB IV.1, č. 288, s. 481–482). Výmluvným je také příklad *Herbordus notarius regis senioris et canonicus Pragensis* (CDB IV.1, č. 289, s. 483–484). I z těchto důvodů upřednostňuji v případě brněnské listiny z roku 1247 interpretaci *R. Nového* (1974).

Věnoval jsem této otázce takovou pozornost proto, že je jistě pro další výklad velmi důležitá: byl-li Alram také magistrem mince s působností, která je specifikována místním určením *Cruciburgensis*, posiluje to výrazně mou argumentaci. Vztahují-li se naopak všechny tři listinné zmínky z let 1247, 1253 a 1261 k osobě pražského měšťana Jindřicha *Cruciburgensis*, moji výchozí pozici to oslabuje.

O tomto Jindřichovi se lze v pramenech dopátrat více, a v tom jsme se s Jiřím Doleželem nezávisle na sobě dopracovali ke shodným závěrům, když jsme ho ztotožnili s jedním z dvou Jindřichů, kteří byli roku 1258 společně s Eberlinem/Eberhardem a Dětmarem členy mincmistrovského konsorcia pro celé české království (*magistri monete tocius regni Bohemie: CDB V.1, č. 168, s. 268–269*). A protože dle jedné z dochovaných pečeti na této listině byl tím prvním Jindřich Pták (*Avis*) a identifikovatelná je také pečeť Eberhardova, náš Jindřich používal velmi pravděpodobně jednu ze zbývajících dvou pečeti (ta poslední patřila Dětmarovi). Obdobně jsme oba také dospěli k závěru, že tento náš Jindřich byl nejspíše totožný s Jindřichem magistrem mince v Humpolci, uvedeným v listině z roku 1252 společně s bratrem Alberem (*domino Heinricho, magistro monete in Gumpolz, ... Albero, frater dicti monetarii, cives Pragenses: CDB IV.1, č. 256, s. 435–437*).

Uvedená listina mj. také dokládá, že pro tutěž osobu mohlo být použito souběžně označení *magister monetae* i *monetarius*, i když mezi oběma termíny je obecně pocítován určitý rozdíl (srov. *Nový* 1974): první z nich měl patrně označovat osoby, disponující širšími pravomocemi v oblasti správy mince a zásob drahých kovů, zahrnujícími mj. i dohled nad horním podnikáním, druhý zdůrazňoval spíše úlohu těchto osob při vlastním řízení mincoven. Vzhledem k prolínání činností mohlo tak docházet u uvedených osob i k zaměňování obou termínů. Další problém představuje skutečnost, že působení oněch magistrů mince mohlo být zřejmě vázáno na různě vymezená území. V pramenech (vedle autentických listin zde hrají roli i jejich formulářové vzory, které přinejmenším upozorňují na různé modelové situace, které mohly nastat) se objevují jak doklady o tom, že jedna osoba či konsorcium několika osob mohly být pověřeny správou mince pro celé království. Setkáváme se ale také se samostatným vymezením pro Čechy či pro Moravu, případně s praxí, kdy mohly být některé konkrétní mincovny z pravomoci magistra mince vyňaty (srov. *Nový* 1974), sám jsem se tímto aspektem za-

býval v diskutované studii (Velínský 2002). A konečně se vyskytují také případy, kdy se k označení *magister monetae* váže v listině i konkrétní místo, např. ve zmíněné listině z roku 1252 (in Gumpolcz). U takto určených míst jsem proto uvažoval o bezprostřední spojitosti s mincovnou, zvláště, když pro v Humpolci působícího Jindřicha bylo použito nejen označení *magister monetae*, ale i *monetarius*. V tomto smyslu jsem pak interpretoval také označení *Cruciburgensis magister monetae*. Po diskuzi s Liborem Janem a Jiřím Doleželem připouštím, že možná zbytečně. Vzhledem k poloze obou lokalit v exponované oblasti exploatace drahých kovů na Českomoravské vrchovině mohla uvedená označení znamenat spíše místo působení dotyčného magistra mince, který přitom vykonával především dohled nad horním podnikáním na celém dotčeném území (takto k roku 1258 *Eberhardus magister monetae, super argentifodinas in Brode aliasque per Boemiam plenariam facultatem habens porrigendi quoslibet montes sive meatus: CDB V.1, č. 167, s. 266–268*).

V dalších úvahách jsem přisoudil významnou úlohu Krucemburku, který jsem spojil s uvedenými třemi zmínkami z let 1247, 1253 a 1261. Pokusím se zde svoji pozici dále precizovat a zdůvodnit. Nejstarším dochovaným dokladem o sídlištních aktivitách v tomto prostoru je zjevně listina krále Václava I. z roku 1242, již potvrdil drobovické komendě řádu německých rytířů donaci Jana z Polné, k níž došlo před nějakou, blíže nespecifikovanou dobou (*CDB IV.1, č. 13, s. 74–75*). Ovšem ne dříve, než v průběhu roku 1237, protože konfirmace řádových statků králem Václavem I. z 12. května tohoto roku ještě nic z darování Jana z Polné nezmiňovala (*CDB III.1, č. 162, s. 199–200*). Součástí donace byl také les *Zlubichki*, v jehož názvu lze rozpoznat jméno potoka Slubice. Hranice lesního komplexu byla vymezena toky říček *Camenica* (zjevně Chrudimky) a *Dubraunica*, tj. Doubravy, po jejímž proudu se les rozprostíral až k majetkům Janovy dcery Anny a odtud ke vsím Branišov a Markvartice a k Přechodu: trojice lokalit tak vymezovala hranici lesa vůči již osídlenému území na jihozápadě. Další vymezení lesního újezdu je již méně zřetelné, patrně měl na jihovýchodě sahat až k pramenům Chrudimky a Doubravy či dokonce na rozvodí nad nimi. Hustý pás lesů tu jistě pokračoval přes českomoravské pomezí, přičemž je zajímavé, že samotná hranice mezi oběma zeměmi, vedená původně jen méně určité pásmem lesa, nevedla později přesně po rozvodí: nejhořejší část povodí Sázavy se tak ocitla již na Moravě. Jiří Doležel konfrontoval rekonstrukci rozsahu slubického újezdu s pozdními zmínkami o jednotlivých lokalitách krucemburského dominia z let 1460, 1548, 1638 a 1677. Usoudil, že rozsah tohoto dominia odpovídal původní donaci Jana z Polné německým křižovníkům a v jejich držbě zůstal až do odprodeje Jindřichovi z Lipé, potvrzeného v roce 1321 listinou krále Jana Lucemburského (*RBM III, č. 689, s. 287*). Domnívám se, že majetkoprávní poměry se zde mohly ovšem vyvíjet poněkud komplikovaněji, a to, že se tento vývoj neodrazil explicitně ve výpovědi dochovaných pramenů, ještě neznamená, že úvahy v tomto směru nejsou legitimní.

Samotné jméno Krucemburk s řádem německých rytířů patrně souvisí. Mělo původně možná latinskou podobu *burgus Crucis*, jíž se blížilo i jméno ve středověké němčině, které podle Libora Jana mohlo znít jako *Kriuzburg* či *Chruczburg*. V listině z roku 1321 se sice objevuje ve formě *Creuczpurh*, všechny další doklady ze druhé poloviny 14. a počátku 15. století (RDP, LC, LE – viz Profous 1949, s. 421) však oscilují kolem podoby Krucemburk, jež se pak v roce 1454 objevila také v česky psaném zápisu, vztahujícím se k roku 1423: *RT II, s. 257*). Není proto asi náhodou, že v souvislosti s magistry mince z let 1247, 1253 a 1261 se objevilo jméno v podobě *Cruci(s)burgensis, Crancpur-garius*, resp. *Chruczburgarius*.

Připouštím-li, že k založení Krucemburka nejspíše došlo z iniciativy drobovické komendy řádu německých rytířů, neznamená to, že další osudy osídlení na území lesa Slubice musely být bezvýhradně svázány pouze s touto církevní institucí. Nápadná je např. skutečnost, že území netvořilo nikdy jednotný celek z hlediska církevní správy, nýbrž bylo rozděleno dokonce do tří děkanátů – brodského, kam patřily farnosti Krucemburk a Studenec, chrudimského a vysokomýtského, kam náležely lokality ze severní části. Hranice děkanátů lze rekonstruovat teprve pro dobu po polovině 14. století, ale vznikly nepochybně již dříve a jejich vymezení bylo ovlivněno právě průběhem kolonizace do té doby neosídleného prostoru a nově se utvářejícími vlastnickými poměry. Němečtí rytíři pravděpodobně nezůstali jedinými držiteli celého území, svými aktivitami sem patrně zasáhl také Smil z Lichtenburka. V úvahu je třeba vzít přinejmenším jeho vztah k lokalitě Benátky, ležící v blízkém sousedství

Krucemburka (asi 2,5 km na severozápad), kde 1. ledna 1259 vydal na žádost magistra mince Eberharda a těžaře Dětricha řečeného Freiberg listinu, povrzující a specifikující Dětrichovo horní podnikání v řadě míst, nacházejících se v blízkém těžebním revíru. Listina bezpochyby navázala na předchozí rozhodnutí magistra mince Jindřicha Ptáka v těžce věci, obsažené v listině z 25. října 1258 (*CDB V.1*, č. 167, s. 266–268), která byla vydána ve Šlapanově. Lze předpokládat, že sepsání obou listin předcházelo šetření přímo na dotčených místech. U první z listin to bylo jistě nezbytné. Smilovo potvrzení pak sice údaje listiny Jindřicha Ptáka přebíralo, ale Smil z Lichtenburka by sotva souhlasil s Dětrichovým podnikáním na svých majetcích, aniž by situaci nechal prověřit. Lokalizace míst uvedených v obou listinách může být sotva kdy zcela jednoznačně vyřešena: nepochybné je pouze to, že se některá ze jmenovaných horních děl (*montes*) nacházela někde v blízkosti Utína a Stříbrných Hor (takto i Šimák 1938, 1210). Původ jména *Überschar* v hornické terminologii je nepochybný, transformovalo se však v pomístní jméno – takto je užito i v obou listinách. Další proměnu ve jméno místní, které se spodobou přechýlilo v češtině ke zcela jinému významu, pak lze přímo doložit pro Ždírec jihozápadně od Stříbrných Hor, který ve zlomku urbáře z doby okolo roku 1350 nesl ještě jméno *Scherleyn* (*DRC*, s. 20) a jako *Scharleyn* je doložen i v roce 1417, v roce 1436 již ale vystupoval pod počestěným jménem *Zdzierzec* (srov. Profous – Svoboda 1957, 816–817).

Jak blízko Krucemburku se tedy v dané době stříbro těžilo, zůstává otázkou. Listina Smila z Lichtenburka z 5. listopadu 1257 (*CDB V.1*, č. 138, s. 222–223) jmenuje stříbrné doly v Brodě, Bělé, Šlapanově a Přibyslavi, přičemž z České Bělé je to do Krucemburka 11 km, tedy jednu středověkou míli. Jestliže jsem vyslovil předpoklad, že i samotný Krucemburk se mohl alespoň krátkodobě stát místem těžební konjunktury, vycházel jsem samozřejmě jen z určitých indicií. Jiří Doležel ve svém diskusním příspěvku prokazuje, že se v problematice středověké exploatace drahých kovů na Českomoravské vrchovině orientuje velmi detailně a své závěry opírá o důkladnou znalost odborné montanistické literatury. V tomto ohledu s ním mohu sotva soutěžit. Využiji-li jím uváděné informace, pak stříbrné doly u Cibotína, Jitkova a Střížova se přiblížily ke Krucemburku na vzdálenost 8–9 km. Jiří Doležel uvedl také výskyt polymetalických rud ještě blíže mezi Peršíkovem a Starým Ranskem, resp. i bezprostředně u Krucemburka, zároveň však vzhledem ke zjištěním současného báňského průzkumu, z nichž vyplývá nízký obsah drahých kovů v těchto rudách, možnost jejich středověké exploatace zpochybnil. Výsledky báňského průzkumu nelze ignorovat, zároveň bych však na základě svých, byť krátkodobých zkušeností z působení v Kutné Hoře chtěl varovat před příliš kategorickými soudy. Z konzultací s montanisty z Ústavu nerostných surovin dobře vím, jak oni sami se vyhýbali zcela jednoznačnému hodnocení: již proto, že složení polymetalických rud se liší nejen podle polohy ložisek v hlubinném, cementačním pásmu či v povrchových výchozech, ale značné rozdíly v obsahu drahých kovů existovaly i třeba mezi sousedními žilami. Jiří Doležel naopak potvrdil prokazatelně existující stopy po těžbě v jižním okolí Krucemburka, které spojuje s dobýváním železné rudy. I to je jistě zajímavé zjištění, protože hutě a následná železářská výroba se jistě vázaly přímo na surovinové zdroje a mohly mít pro blízké stříbrné doly značnou důležitost.

Jako indicii existence Krucemburka již před polovinou 13. století jsem uvedl přítomnost pozdně románské podvěžní kaple s půlkruhovou apsidou u kostela sv. Mikuláše (podle Poche *ed.* 1978, 169). Jiří Doležel s přihlédnutím k další dostupné literatuře (*Wirth 1906; Radová-Štiková 1986; Sommer 1989; Líbal 2001*) dovozuje, že podvěžní prostor byl integrální součástí gotického kostela, a jeho vznik klade nejdříve do druhé poloviny 13. století, nevyklučuje však dokonce ani dobu ještě mladší. K tomu je třeba konstatovat, že názory na vznik stavby, současnost či následnost jejích částí a především na datování jsou u jednotlivých autorů, na něž J. Doležel odkazuje, značně rozdílné, ba rozporné. Vyjdeme-li z půdorysu publikovaného Z. Wirthem, pak podvěžní kaple s půlkruhovou apsidou je nepochybně nejstarší dochovanou částí stavby, jižní obvodová zeď lodi i zeď vítězného oblouku jsou k masivnímu zdivu kaple připojeny dodatečně. Naopak při budování podvěžní kaple se patrně již počítalo s návazností chórové části kostela. Nejspíše tedy podvěžní kaple skutečně měla tvořit s chrámem jeden celek a funkčně odpovídá jiným analogickým stavbám z českého a moravského prostředí, které sloužily jako sakristie, pastoforia, soukromé oratoře či pohřební kaple (srov. Benešová 1986). Počátek tohoto jevu spojuje K. Benešová s duchovními proudy, které se u nás začaly uplatňovat

od 40. let 13. století a souzněly s nástupem rané cistercko-burgundské gotiky. Její datování stavby obdobně řešené podvěžní kaple v kostele Povýšení sv. Kříže (původně sv. Gotharda) v Trstěnici u Znojma do 40. let 13. století, vycházející ze slohové příbuznosti detailů s výstavbou premonstrátského konventu v Louce a potvrzené navíc údajem o vysvěcení kostela v roce 1253, souzní v případě podvěžní kaple u kostela sv. Mikuláše v Krucemburku s datováním *D. Libala* (2001, 212), jenž rovněž uvažoval o době kolem poloviny 13. století. Uvedená indicie, mající podpořit názor, že počátky Krucemburku mohou sahát do doby před či kolem poloviny 13. století, tedy zůstává platná. V této souvislosti se vynořuje i další otázka: komu měla v Krucemburku nevelká vedlejší kaple či oratoř při kostele sloužit.

Ať už platí vztah brněnského měšťana Alrama ke Krucemburku k roku 1247 (vykonával by zde úřad magistra mince a dohlížel na horní podnikání v širší oblasti Českomoravské vyřchoviny v okolí Smilova Brodu) či nikoliv, hlavní pozornost se nutně musí soustředit k osobě dalšího z magistrů mince, Jindřicha. U tohoto pražského měšťana nabylo označení *Cruczbürger* zjevně podobu přízviska, které – jak dokládá oběma oponenty citovaná uherskohradištská listina z roku 1297, uvádějící mezi svědky z řad městských přísežných z blízkého Uherského Brodu na prvním místě osobu, označenou jako *Heinr(icus) Crucburg(arius?)* (*CDM V*, č. 70, s. 66–68) – přešlo velmi pravděpodobně na některého z potomků (náš Jindřich by se roku 1297 dožil jen stěží a pokud ano, byl by již stařec). Jiří Doležel (vycházející z H. Jirečka, ovšem na rozdíl od něho po provedení vlastního důkladného rozboru) se domnívá, že jméno bylo odvozeno dle místa Jindřichova původu. Ve svých úvahách počítá tedy s Creuzburgem u durynského Eisenachu, kde již v 8. století byl založen benediktinský klášter, k lokaci středověkého města zde pak došlo v roce 1213. Doleželův poukaz na blízkost rudného revíru v Harzu, kde mohl Jindřich nabýt potřebné zkušenosti pro své pozdější působení v Čechách, není však zcela případný. Creuzburg od horních center v Harzu dělila vzdálenost 60–70 km.

Druhou možností, kterou Doležel rezervovaně uvádí, je ztotožnění s Creuzburgem (dnes Kluczborkem) ve Slezsku, východně od Vratislavi. Tento Creuzburg byl lokován řádem křižovníků s červenou hvězdou (po jeho uvedení do Slezska Přemyslovnou Annou, manželkou vratislavského knížete Jindřicha II. Pobožného). První zmínka o něm je z roku 1252 (*Cruceburgh*), i když zde patrně již dříve, během 40. let 13. století, byl založen řádový špitál. Jeho představený Merboto se totiž poté ujal funkce špitálmistra ve Vratislavi, kde je doložen už k roku 1248 (*Bělohávek 1930*, 39, 46–47). Konečně v roce 1253 získal řád od knížete Jindřicha III. pro Kluczbork privilegium k provedení městské lokace. Protože křižovníci s červenou hvězdou získali v roce 1253 do držení Humpolec, spatřuje J. Doležel možnou souvislost pobytu magistra mince Jindřicha (jehož jsme oba dva ztotožnili s Jindřichem Krucburgerem) v Humpolci v roce 1252 s vazbami na tento řád. Jisté vazby ostatně vyplývají i z účasti Jindřicha Krucburgera ve svědecké řadě výše uvedené listiny z roku 1253 (*CDB IV.1*, č. 266, s. 452–458), jíž král Václav I. potvrdil donace pro řádový špitál sv. Františka na Starém Městě pražském.

Doleželovo vyvozování původu Jindřicha Krucburgera z durynského či slezského Creuzburgu má však také své slabiny. Ani jedno z obou míst nepatřilo k významnějším centrům, kde by bylo možné očekávat existenci osob patřících k okruhu oné velkopodnikatelské vrstvy městského obyvatelstva, pro kterou se jako nejpřípadnější jeví označení meliorát. Slezský Creuzburg/Kluczbork se dokonce jako město měl teprve konstituovat a v této chvíli by měl již Jindřich přejít do Čech a působit zde jako magistr mince. Jestliže panovník správu mince propůjčoval – či ještě lépe řečeno – pronajímal za předem inkasovanou finanční hotovost v řádu tisíců hřiven, pak byl tento způsob podnikání dostupný jen nemnoha jednotlivcům, disponujícím potřebným nemovitým i movitým bohatstvím a schopným i prostřednictvím vzájemných konexí a vazeb s tímto majetkem operativně nakládat.

Ve své studii jsem se snažil prokázat, že jak brněnský měšťan Alram, tak také Jindřich a jeho bratr Albero, kteří byli měšťany v Praze, se dle výpovědi svědeckých řad listin pohybovali právě v tomto nejvyšším patře městské společnosti. Své bohatství tyto jedinci získávali a rozmnožovali řadou aktivit, zahrnujících nejen mincovní a horní podnikání, resp. další finanční transakce (poskytování půjček, úvěrů a záruk), ale také zajišťování dodávek luxusního zboží (textilu, potravin) na panovnický dvůr, výzbroje a výstroje pro vojsko, lokátorskou činnost a účast na kolonizačních podnicích, speku-

lace s pozemkovým majetkem i městskými nemovitostmi atd. Začal-li být Jindřich označován přízviskem Krucburger, pak akceptuji názor Libora Jana v této diskusi, že k němu mohl přijít právě jako případný lokátor Krucemburka. Lze sice namítat, že Krucemburk se nikdy nestal lokalitou většího významu, nezapomeňme však, že v době bouřlivého rozvoje exploatace stříbrných rud na Českomoravské vrchovině mohla být tato lokace vnímána ve zcela jiné perspektivě.

Pražský měšťan Jindřich se tedy v oblasti exploatace drahých kovů na Českomoravské vrchovině pohyboval, v roce 1252 již jako magistr mince, přičemž jeho působnost je lokalizována do Humpolce. V roce 1253 byl naopak u jeho jména již přídomek *Crancpurgarius*, který by poukazoval na jeho vztah ke Krucemburku. Odtud pak, ať už se lokalita nacházela přímo v oblasti těžby stříbrných rud, nebo sice za jejím obvodem, nicméně v těsném kontaktu, mohl vykonávat dohled nad horním podnikáním jako jeden z členů konsorcia magistrů mince (s doklady z let 1258 a 1262, v roce 1261 pak byl označen přímo jako *Chruczburgarius magister monetae*). Poloha Krucemburku k jeho působení v regionu rozhodně vytvářela vhodné předpoklady.

Rád bych závěrem tohoto příspěvku zdůraznil, že mi v něm rozhodně nejde o bezpodmínečnou obhajobu vlastních závěrů a potření názorů mých oponentů. Byl bych rád, kdyby tato diskuse vyústila v další a prohloubenější sledování celé problematiky, s cílem nalézt za daného stavu pramenné základy a znalostí o ní nikoliv jakousi absolutní pravdu (stejně vždy jen iluzorní), ale co možná nejlogičtější a nejkonzistentnější výklad.

PRAMENY A LITERATURA

- Bělohlávek, V. 1930:* Dějiny českých křižovníků s červenou hvězdou. Díl I. Praha.
- Benešová, K. 1986:* Kostel v Trstěnici u Znojma a otázka funkce tzv. vedlejších prostor středověkých kostelů, *Archaeologia historica* 11, 305–312.
- CDB:* Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. T. III.1, edd. G. Friedrich – Z. Kristen, Pragae 1942; T. IV.1, edd. J. Šebánek – S. Dušková, Pragae 1962; T. V.1, edd. J. Šebánek – S. Dušková, Pragae 1974.
- CDM:* Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. T. XV, ed. B. Bretholz, Brunnae 1903.
- Doležel, J. 2001:* Cruciburgensis monetae magister a jeho místo v brněnských dějinách 13. věku, Brno v minulosti a dnes 15, 13–31.
- 2004: *Cruciburgensis monetae magister*: několik poznámek k problému jeho identifikace, *Archeologické rozhledy* 56, 401–416.
- DRC:* Decem registra censuum bohemia compila aetate bellum husiticum praecedente. Deset urbářů českých z doby před válkami husitskými, ed. J. Emler, Praha 1881.
- Jan, L. 2004:* Causa *Cruciburgensis monetae magister* rediviva, *Archeologické rozhledy* 56, 393–400.
- Líbal, D. 2001:* Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha.
- Jireček, H. 1869:* Příspěvky životopisné. Cruciburgensis, *Památky archeologické a místopisné* 8, 307.
- Nový, R. 1974:* Organizace a vývoj českého mincovnictví v 13. století do měnové reformy Václava II., *Sborník archivních prací* 24/2, 366–425.
- Poche, E. ed. 1978:* Umělecké památky Čech. Sv. 2. Praha.
- Profous, A. 1949:* Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl II. Praha.
- Profous, A. – Svoboda, J. 1957:* Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl IV. Praha.
- Radová-Štiková, M. 1986:* Sakristie s apsidou vesnických farních kostelů, *Umění* 34, 441–450.
- RBM:* Regesta diplomatica nec non epistolaria regni Bohemiae et Moraviae. T. III, ed. J. Emler, Pragae 1890.
- RT:* Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum. Pozůstatky desk zemských království českého r. 1541 pohořelých. T. II, ed. J. Emler, Pragae 1871–1878.
- Sommer, J. 1989:* Věž kostela v Křížové, *Památky a příroda* 14, 605–607.
- Šimák, J. V. 1938:* České dějiny. Díl I.5. Středověká kolonizace v zemích českých. Praha.
- Velímský, T. 2002:* Cruciburgensis magister monetae aneb historie jednoho omylu. Příspěvek k dějinám městského meliorátu ve druhé a třetí čtvrtině 13. století. In: *Civitas & villa. Miasto i wieś w średnio-wiecznej Europie Środkowej, Wrocław – Praha*, 201–208.
- Wirth, Z. 1906:* Soupis památek historických a uměleckých v království Českém. Sv. XXIII. Politický okres chotěbořský. Praha.

Cruciburgensis magister monetae – tertium non datur?

The author defends his opinion in the discussion that the adjective “*Cruciburgensis*” is probably originally (in 1247) related to the mint master (*magister monetae*) who worked (resided) in the town of Krucemburk in the northern outskirts of silver rich area in the Bohemo-Moravian Highlands (Českomoravská vrchovina). It was probably Alranus, citizen of Brno, who held the office at that time. According to the evidence, the office was later, in 1261, held by Prague citizen Henricus. It is possible that he had taken part in the foundation of the town/oppidum Krucemburk before 1250 and that the name (*Cruczburg*) became epithet used by him and his next of kin (probably using the form “*Cruczburger*”, as documented in 1253, 1261, and 1297). Both Alranus and Henricus were typical representatives of the class of rich city entrepreneurs (so called meliorate). They had considerable funds at hand and pursued various activities, including mining and mintage, financial transactions, trade with luxurious goods (clothes, food) for the Court, armory and military equipment, colonization of inhabited areas and location of new settlements, speculations with farm and urban land, etc.

The author welcomes the discussion with the reviewers (cf. *Doležel 2004; Jan 2004*) to clarify the points of view and as an opportunity for a deeper look into the subject.

TOMÁŠ VELÍMSKÝ, *Katedra historie PF UJEP, České mládeže 8, 400 96 Ústí nad Labem*
velimskyt@pf.ujep.cz

Sv. Benedikt, Oldřich, nebo Prokop?

K otázce polohy středověké brněnské mincovny a její souvislosti se starobrněnskou kaplí sv. Prokopa

Dana Zapletalová – Marek Peška

V předchozím čísle Archeologických rozhledů se *Libor Jan (2004)* vrátil ke svému článku „Kdo byl Cruciburgensis monetae magister?“ (*Jan 1988*), aby zhodnotil, v čem za oněch 16 let bádání pokročilo. Posun nastal zejména v názoru na osobu mincmistra, kdy se L. Jan přiklonil k výkladu *Jiřího Doležela (2001)*, a poté v názoru na lokalitu *Crux, in Cruce*, kterou s pokračujícím bádáním nad dějinami johanitského řádu místo na Staré Brno lokalizoval do Mutěnic (*Jan – Jesenský 1996*). Vyjadřuje se ještě k dějinám Krucemburku, popř. k jeho možné spojitosti s Jindřichem Kreuzburgerem. Pro nás bude však důležitější další otázka, kterou L. Jan rozvíjí, a to otázka polohy brněnské mincovny.

Poté, co do dějin Starého Brna přestala zapadat lokalita *Crux*, soustředil se Libor Jan na tzv. zakládací listinu třebíčského kláštera, resp. třebíčskou vsuvku do textu Kosmovy kroniky. V pertinenční formuli ve vsuvce citovaného deperdita (tzv. Oldřichova chirografu, ať již listiny, či aktu), tedy ve výčtu donací, jež obdržela nová fundace v letech 1101–1104 od svých zakladatelů, jsou pasáže týkající se Brna: „*locum in luco prope castrum Brenense sancti Benedicti*“ a „*VIII. forum Brnen et thabernarium, centum denarios a moneta ad capellam sancti Benedicti*“.

Přes určitý posun v názorech v závěru svého textu Libor Jan v podstatě opakuje jádro hypotézy z roku 1988, když konstatuje, že na brněnském hradě existovala ve 12. století kaple (kostel) sv. Benedikta, úzce spojená s tamní mincovnou a správou mince. Odtud údajně dostávali určitý plat benediktini z Třebíče, kteří celý hrad označili podle patrociniu tohoto dominantního kostela. Ten měl na počátku 13. století získat nové patrocinium sv. Prokopa a zřejmě z dřívějšíka měl mít i zasvěcení sv. Oldřichu. Jeho představení hráli údajně i nadále významnou roli ve správě mince v brněnském údělu, resp. kraji (*Jan 2004*, 398–399).

Libor Jan sám přiznává, že původní článek, jehož inspirátorem byl Tomáš Krejčík, byl záměrně koncipován tak, aby vyvolal diskusi o třech problémech, z nichž dva se týkají přímo Brna a jejich řešení se bez zapojení archeologických pramenů dnes již neobejde. Připojujeme se tedy k diskusi, neboť problematika, kterou se L. Jan pokusil řešit, je mnohem složitější, a to jak co se týče dějin brněnského hradu a benediktinského proboštství Na luhu, tak dějin kaple sv. Prokopa a mincování v Brně.

Kaple sv. Prokopa a Oldřicha a její význam v dějinách Brna

Při záchranném archeologickém výzkumu na křižovatce ulic Křížová a Václavská na Starém Brně (*Holub et al. 2004b*, 67–69; *Zapletalová – Peška v tisku*) v roce 2003 se podařilo získat zásadní informace právě k dějinám kaple sv. Prokopa. Výzkumem byla zachycena vrcholně středověká ohradní zdiva hřbitova a v malé míře i základy vlastní svatyně. Zdiva byla stavěna lomovou technikou se snahou o vyrovnání líc. Byla spojována nápadně růžovou velmi hrubou písčitou maltou, ke stavbě byl použit výhradně slepenec a pískovec Old-Red, ojedinele pak i fragmenty maloformátových cihel (4,5 x 11 x ? cm). Všechna zmíněná vrcholně středověká zdiva mají naprosto shodný charakter a představují jednu stavební fázi. Charakter zdiva a malty je velmi blízký některým zdivům nejstarší fáze výstavby dominikánského kláštera v Brně, datované do 30. let 13. století (*Peška 2002*). Pro datování zdiv jsou však rozhodující další dvě skutečnosti. Do základu jižní ohradní zdi byl sekundárně zazděn okraj zásobnice datovatelné do 13. století. U této zdi a poté ještě u východní ohradní zdi se dále podařilo doložit, že byly založeny až do vrstev z počátku a z 1. poloviny 13. století. Jiná zdiva, jež by bylo možno datovat do období středověku, natožpak raného, výzkum v okolí křižovatky nedoložil. Nejsou zde ani doklady pohřbívání pro mladší dobu hradištní. Přítomnost kulturních vrstev či objektů z mladší doby hradištní (zde 2. polovina 10. – 12. století) a z 1. poloviny 13. století v nevelké vzdálenosti od pozdější sakrální stavby svědčí spíše pro sídlištní než pro sakrální využití prostoru.

Navíc tyto vrstvy neobsahovaly žádné fragmenty malty, které by alespoň nepřímo dokládaly existenci starší zděné stavby v blízkém okolí, chybějí z nich i doklady sekundárně uložených lidských kostí (*Zapletalová – Peška v tisku*).

Kostel sv. Prokopa s nejvyšší pravděpodobností neměl raně středověký původ, a nemohl tak mít ani starší patrocínium sv. Benedikta. Zmínka v třebíčské vsuvce se ho tedy netýká.

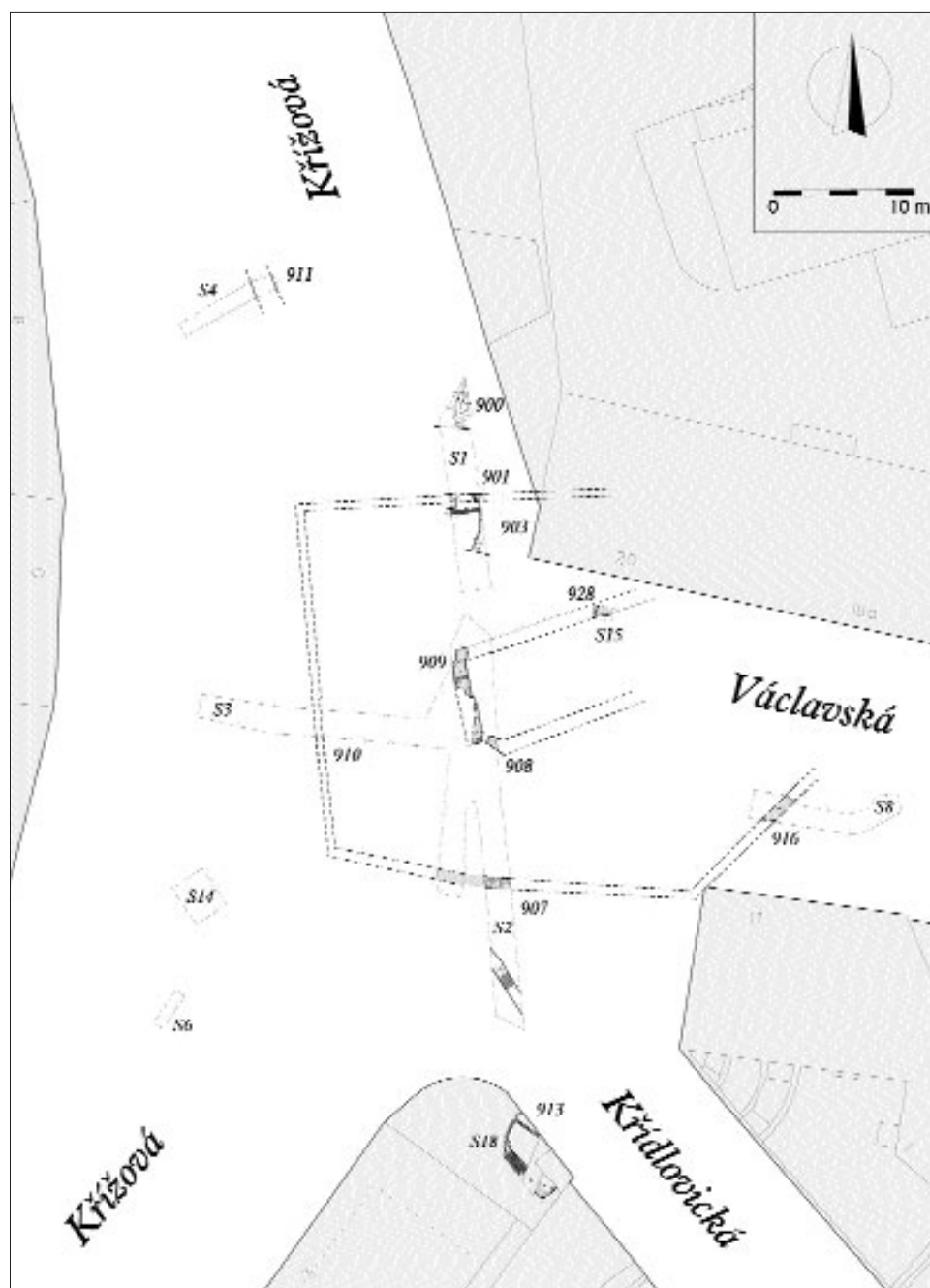
Složitější je i vztah kostela sv. Prokopa k mincovnictví. Spojení kaple s mincovními právy totiž netrvalo kontinuálně, ale zřejmě jej bylo dosaženo díky osobě prvního držitele, brněnského notáře zmiňovaného v tzv. menším privilegii pro Brno (*CDB IV.1*, s. 79–87, č. 17). Zmínku „*qui habuerit capellam sancti Procopii et monetam*“ vykládali a vykládají různí badatelé různě (např. *Šujan 1902*, 83; *Bretholz 1911*, 46; *Pošvář 1952*, 18–19; *Hurt 1972*, 224; *Flodr 1993*, 26). J. Pošvář (1952, 19) z ní vyvodil písařství mince. Učinil tak s přihlédnutím k formulářové písemnosti z doby Přemysla Otakara II. (*RBM II*, s. 1016, č. 2337; *Sulitková 1995*, 49), neboť se již dříve (*Šebánek 1950*, 18–19) brněnskému notáři přisuzovalo provinciální berní písařství. Ze zmíněného formuláře však nelze zjistit souvislost s kaplí sv. Prokopa, ani určit, komu byly oba úřady svěřeny. Pravděpodobně k povinnostem brněnského notáře patřila také služba v markraběcí kanceláři, příležitostně snad i v kanceláři biskupské a královské, jak by ukazoval případ brněnského písaře Konráda, doloženého v úřadě v letech 1222–1239, tedy krátce před první zmínkou o kapli sv. Prokopa a jejím správcí (*Šebánek a Dušková 1961*, 77) nevylučovali u Konráda souvislost s rukou P3 = V35 = R15, doloženou v listinách markraběte Přemysla, biskupa Roberta i krále Václava I.).

Jak dlouho spojení kaple s mincovnictvím trvalo, popř. zdali disponovali obojím, tedy kaplí a mincí, i další brněnští notáři (např. *Simon*, arciděkan břevclavský z roku 1264, *Petrus scriptor* z roku 1262, či *Cunradus, scriptor de Brunna* k roku 1281; *CDB V.1*, s. 619–620, č. 416; *CDB V.1*, s. 522–523, č. 351; *RBM II*, s. 536–537, č. 1240), není známo. Prameny o kapli mlčí až do roku 1288 (*CDM IV*, s. 353–354, č. 276), kdy ji držel královský protonotář Velislav. U něj, pokud je nám známo, není doložena mincovní aktivita, spíše vztah k zemským deskám (*Sulitková 1995*, 55, pozn. 6). Po roce 1300 by také případná starší práva k minci ztratila na významu. K roku 1314 je doložen správce Budislav, děkan olomoucký (*CDM VI*, s. 54–55, č. 77) a v letech 1319–1321 Jan z Brna řečený Volek, probošt vyšehradský a kancléř království českého (*CDM VI*, s. 116–117, č. 146; s. 120–121, č. 154). Roku 1321 přešlo patronátní právo kaple na Elišku Rejčku (*CDM VI*, s. 140–141, č. 185; s. 159–160, č. 215; s. 160, č. 217) a roku 1323 na nově založený klášter cisterciáček (*CDM VI*, s. 184–185, č. 248; s. 230, č. 296; s. 339–340, č. 443). Roku 1327 klášteru obnovil Jan Lucemburský všechna práva kaple sv. Prokopa a udělil mu právo jmenovat examinatora mince a urbury na Moravě, notáře královské berně v brněnském kraji a notáře brněnské cúdy, jenž by měl zemské desky se všemi právy (*CDM VI*, s. 263–264, č. 337).

Na tento akt sice lze pohlížet jako na znovuoživení starších práv, jež kaple již někdy měla, jeho skutečný význam však není třeba přeceňovat. Nabízí se totiž otázka, nakolik bylo právo jmenovat examinatora pro Moravu starobrněnskému klášteru cisterciáček vůbec k užítku, když se podle dnešního stavu bádání v 1. polovině 14. století na Moravě mince nerazila (*Sejbal 1997*, 163–164). Je zároveň známo, že právo jmenovat písaře cúdy a zemských desk klášter po roce 1348 pozbyl ve prospěch svatopetrské kapituly a pravděpodobně nebylo v praxi nikdy uplatněno (*Šebánek 1950*, 47–48; *Jan 2000*, 73–74), takže můžeme předpokládat, že ani platnost ostatních práv získaných roku 1327 netrvala příliš dlouho. Po roce 1349 měl pravomoc jmenovat nejvyšší zemské úředníky markrabě Jan Jindřich (*Mezník 2000*, 45).

Přinejmenším po roce 1300 nemohl být správce sv. Prokopa pověřen správou mincovnictví v Brně ani jinde na Moravě. Mincovní práva tedy nebyla s kaplí mezi léty 1243 a 1327 spojena kontinuálně. Lze vznést i otázku, bylo-li opravdu po celou dobu mezi léty 1243 a 1327 spojeno s kaplí sv. Prokopa zemské písařství. K roku 1288 je totiž držitelem kaple královský protonotář Velislav, téhož roku máme však v Brně prakticky ve stejné době doloženu působnost notáře Kristiána, jenž by jako provinciální písař připadal v úvahu (*CDM IV*, s. 350–351, č. 272; *Jan 2000*, 74).

Podíváme-li se na bezpečně známé držitele kaple před rokem 1321, vidíme, že každý zastával poněkud jiné úřady, a disponoval tak různým majetkem a pravomocemi. Spojoval je však kněžský

Obr. 1. Staré Brno, zachycené pozůstatky kostela sv. Prokopa s přilehlým hřbitovem. 928, 908 – středověké základy kostela, 909 – základ barokního průčelí kostela, 901, 907, 910, 916 – základy středověké ohradní zdi hřbitova, 900, 903, 911, 913 – základy staveb z 18. a 19. století.

stav či přímo kanonikát u některé z kapitul (doložený u Velislava, Budislava i Jana; u brněnského notáře se předpokládá kněžství) a vztah k zeměpánovi, v případě Budislava a Velislava pak k olomouckým biskupům. Kaple sv. Prokopa měla tedy kromě farních práv, o něž posléze přišla ve prospěch kostela sv. Václava, především funkci beneficium pro významné osoby kněžského stavu, často působící v důležitých zeměpanských úřadech či přímo v královské kanceláři. Tak jako se měnili správci a jejich pravomoci související s jejich úřady, lze předpokládat (a v případě Velislava i doložit), že nebyly zcela konstantní ani majetky a práva související s kaplí sv. Prokopa, přestože informace máme k dispozici velmi kusé. Otázku farní funkce a patrocinia zde ponecháváme stranou, byla již řešena na jiném místě (*Zapletalová – Peška v tisku*).

Ze všech výše uvedených důvodů se přikláníme k názoru, že kaple sv. Prokopa měla poněkud jiný historický význam, než jaký jí přiřklo dosavadní bádání. Úloha kaple sv. Prokopa v dějinách Brna a Moravy byla v minulosti přeceněna. Rozhodně ji nelze vysvětlovat tak, že se k ní, potažmo ke Starému Brnu, ještě v 1. polovině 14. století vázaly důležité zeměpanské úřady, a vyvozovat z toho tradici a kontinuitu centrálních funkcí až do raného středověku (*Chaloupka 1965; Pošváv 1952; Hurt 1972; Sulitková 1993; 1995; Jan 1988 ad.*). S jistotou ostatně nemůžeme tvrdit ani to, že kaple byla spojena s některým úřadem po celé období mezi první zmínkou a rokem 1327.

Problém brněnské mincovny

Co se týče raně středověké mincovny, její poloha se s jistotou nebude odvíjet od kostela sv. Prokopa, ale spíše od lokalizace hradu brněnských údělných knížat. Pokud by se nacházel na Starém Brně, což je vzhledem k nálezům mladohradištního opevnění pravděpodobně (*Cejnková – Loskotová 1993; Zatloukal 2000a; 2000b*), mohla by se v jeho prostoru či bezprostřední blízkosti pochopitelně nacházet i mincovna brněnských údělníků. I když se vyskytují tendence klást hrad brněnských údělníků jinak než na Staré Brno (*Konečný 1995/1996; Zřídka veselý 1998*), další doklad nesporné mladohradištní fortifikace, která by časově odpovídala písemným pramenům k dějinám brněnského hradu, z území celého dnešního statutárního města Brna prozatím chybí. Knížecí ražby brněnských údělníků jsou doloženy po polovině 11. století přibližně až do poloviny 12. století, s jistotou za Oldřicha a pak zřejmě ještě za Vratislava, snad i v době, kdy brněnský úděl spravovali Ota II. a Václav (*Šmerda 1996, 18–19; Sejbal 1997, 94*). V průběhu 1. poloviny 13. století se začínají razit moravské denáry fenikového typu, s jejichž objevením se lze uvažovat o znovuoobnověni ražby v Brně (*Sejbal 1997, 121*). Každopádně se v mincovních nálezech projevuje určitý hiát, který pravděpodobně není vůbec náhodný, ale zřejmě odráží krizi brněnského údělu ve 2. polovině 12. století a může svědčit o přerušování mincování. V úvahu tak pro Brno přichází nejen časová, ale i prostorová diskontinuita mezi mincovnou raně středověkých údělníků a vrcholně středověkou mincovnou.

Notář brněnský z menšího privilegia navíc není jedinou osobou, která ve své době disponovala právy k minci a měla vazby k Brnu. Zhruba ve stejném období jako on jsou zmiňováni další mincmistři. Doložení jsou k roku 1234 Bruno/Brumo jako *monetarius regis*, Wigand k roku 1239 a Štěpán k roku 1240. Poslední dva jmenovaní jsou doloženi v období, kdy se Bruno ještě vyskytuje v diplomatickém materiálu, a byl tedy naživu (citace viz *Flodrová 1995, 69–70; Sulitková 1995, 49–50*). O královských mincmistrech se nadto hovoří i v menším privilegii pro Brno. V literatuře se lze k roku 1247 setkat ještě s údajným mincmistrem Alramem či Arlanem, jenž byl podle jiné písemnosti k témuž roku zároveň brněnský rychtář (*Flodrová 1995, 70*). Nově však doložil *Jiří Doležel (2001)*, že se jedná o dvě osoby, Alrama a magistra mince s příjímím *Cruciburgensis*, jehož lze vysledovat v dalším diplomatickém materiálu a jenž pravděpodobně žádné těsnější vazby k Brnu neměl. Tomu by odpovídal i již dříve učiněný poznatek *Mileny Flodrové (1995, 70)*, že zmíněný Alram ani jeho příbuzní nejsou, s výjimkou oně ne nepochybně zprávy k roku 1247, v pramenech uvádění v souvislosti s mincovním podnikáním.

Z listinných zpráv nevyplývá jednoznačně, zda se mincovní aktivita, kterou jednotliví jmenovaní mincmistři vyvíjeli, odehrávala přímo v Brně, nebo na jiném místě. Předpokládá se však, že v Brně (*Sejbal 1997, 121*). Kromě zpráv o mincmistrech či mincovním notariátu (citace viz výše) se za další doklad považují znaky jednotlivých mincoven nad kutnohorskými šmitami, mezi nimiž znak Brna

nechybí (*Sulitková 1993*, 49; *Sejbal 1997*, 163; kriticky k tomu již dříve *Šebánek 1966*, 89–90). Mince z tohoto období nelze však jednotlivým mincovnám přiřadit. Archeologickým dokladem mincování v Brně by mohl být i dosud nepublikovaný nález razidla z výzkumu v Jakubské ul. 4 (1991), podle určení Jana Šmerdy pozdní brakteátové ražby Václava II. z 90. let 13. století.

Poloha brněnské mincovny 13. století se dříve dávala do souvislosti s lokalizací domu mincmistra Brunona (*Sulitková 1995*, 49), v poslední době se však odvozuje spíše od polohy markraběcího domu, resp. pozdější mincovny markraběcí a městské (*Flodrová 1995; 2000*, 255–256; *Sejbal 1997*, 121). Připustíme-li, že správa brněnského královského mincovního regálu nebyla v 1. polovině 13. století vázána výhradně na kapli sv. Prokopa, jak by ukazovaly zmínky o dalších mincmistrech, zhruba současných brněnského notáře, ale že kostel spolu s ostatními majetky a výsadami měl funkci církevního benefícia, není důvod umísťovat ji na Staré Brno.

Co označuje tzv. třebíčská vsuvka do Kosmovy kroniky?

Formulace obou v úvodu zmíněných pasáží z třebíčské vsuvky podnítila již několik pokusů o výklad. Starší bádání, které tzv. zakládací listinu třebíčského kláštera považovalo za středověké falzum vzniklé koncem 12. století či po roce 1200 a zatížené interpolacemi, ztotožňovalo údaje s proboštvím v Komárově, neboť to bylo doloženo pravou listinou z roku 1225; někdy se uvažovalo také o existenci starší kaple sv. Benedikta a dodatečném vzniku proboštvství teprve ke konci 12. století (např. *Šujan 1902; Bretholz 1911; Dřímál – Peša 1969*, 38; *1973*, 283; *Cejnková – Měřínský – Sulitková 1984*, 256, 258–259; *Zemek 1993*, 99).

Se zcela odlišným výkladem přišel *Libor Jan (1988)*. Vyvodil souvislost mezi mincmistrem s příjím *Cruciburgensis*, johanitskou komendou *Crux*, Starým Brnem, brněnským tržištěm, brněnským hradem a kaplí sv. Prokopa, a to mu umožnilo lokalizovat na Staré Brno mincovnu. V nové souvislosti pak viděl i obě zmínky ze zakládací listiny třebíčského kláštera a interpretoval kapli sv. Benedikta jako kapli v prostoru brněnského hradu, po níž je hrad v listině pojmenován. Díky zmínce o minci pak vyslovil hypotézu, že se jedná o dřívější patrocínium kaple sv. Prokopa, jež v areálu hradu údajně stála.

Janovy závěry odmítl *Lubomír Konečný (1995/1996*, 15), jenž považoval kapli sv. Benedikta za svatyni třebíčského kláštera, a především *Ludmila Sulitková (1993*, 57–58). Ta interpretovala druhou zmínku doslovně, tedy že výnosy z brněnského trhu, krčmy a ražby mince mají plynout ke kapli sv. Benedikta, a ztotožnila ji ve shodě se starším bádáním s proboštvím v Komárově (tento názor zastává i *R. Procházka 2000*, 24–25). Další výklad přinesl *Mojmír Švábenský (1993a*, 89–90), jenž navrhl úpravu: *Sedlec, locum sancti Benedicti Inluco prope castrum Brnen*. Poté ji vyloučil jako benediktinskou lokalitu „Na lúce“ poblíž hradu Brno. Z toho pak vyvodil, že to musel původně být buď majetek rajhradského kláštera, nebo že zde již byla benediktinská poustevna. Sám však přiznal, že jej tyto hypotézy zcela neuspokojují.

Nově se na tzv. třebíčskou vsuvku Kosmovy kroniky nahlíží v tom smyslu, že se nejedná o listinné falzum, ale o kronikářský zápis využívající buď starší listinné deperditum a další záznamy (*Fišer 2001; 2002*), nebo zpracovávající různě staré pamětní záznamy, akty (*Bláhová 2002*). Do popisu Kosmovy kroniky byl vložen někdy před koncem 12. století, pravděpodobně přímo v třebíčském klášteře (*Bláhová 2002*, 101–108; *Fišer 2001*, 64; *2002*, 94; *Wišoda 2000*, 100). Lze v něm vysledovat několik chronologických vrstev donací. Každopádně vsuvka odráží stav klášterního majetku maximálně koncem 12. nebo na počátku 13. století (*Bláhová 2002*, 108), podle geografického řazení jednotlivých donací lze uvažovat, že vznikla v době, kdy ještě existovaly moravské úděly, tedy do počátku 70. let 12. století, popř. ještě za života Konráda II. Znojemského (*Fišer 2001*, 61–65; *2002*, 94).

Rudolf Fišer (2001, 34), jenž se třebíčskou vsuvkou a původním obvěněním třebíčského kláštera podrobně zabýval, vysvětluje druhou pasáž jako nepřímou informaci, že se založením třebíčského kláštera byla založena kaple sv. Benedikta v areálu brněnského hradu, jenž je sám nazýván *castrum Brenense sancti Benedicti*. Nelze prý vyloučit ani změnu jejího původního patrocínia (pokud by to byl pozdější svatý Prokop, patrocínii by jen hýřil). V každém případě byla prý kaple svěřena do péče třebíčského svatého konventu a byl jí určen příjem 100 denárů z brněnské mincovny. K tomuto vysvětlení však

R. Fišera nepřivedl rozbor textu tzv. Oldřichova chirografu, ale citované studie *T. Krejčíka (1998)* a *L. Jana (1988)*. Ostatních studií o počátcích Brna cituje R. Fišer minimum (*Cejnková – Měřínský – Sulitková 1984; Měřínský 1995; Skutil 1993; Zemek 1993*), přestože v době vydání jeho knihy byly již k dispozici novější, důležitější a podrobnější studie (za všechny alespoň *Cejnková 1992; Cejnková – Loskotová 1993; Procházka 1993; Procházka – Loskotová 1999; Unger 1994; Unger – Procházka 1995; Jan – Procházka – Samek 1996; snad i Procházka 2000; Doležel 2000*).

Nejnověji *L. Jan (2004, 398–399)* činí vše pro to, aby podpořil svou představu kaple sv. Benedikta a mincovny na brněnském hradě na Starém Brně. Navrhuje proto číst pasáž tak, že v ní nejde o sto denárů z mince, jež se mají dávat ke kapli sv. Benedikta, ale o sto denárů z mince, jež přísluší ke kapli sv. Benedikta, krátce řečeno z mincování s touto kaplí spojeného (z mince u kaple, z mince při kapli). Své argumenty v polemice s *L. Sulitkovou (1993)* se přitom snaží podepřít odvoláním na závěry *R. Fišera (2001, 42, 57)*. Kruh se uzavírá. *L. Sulitková* také podle *L. Jana* nevhodně zvolila důkazy pro ztotožnění s komárovským proboštvím, v nichž je sv. Benediktem označen řád či řádový dům, zatímco v třebíčské vsuvce přímo kaple. Na závěr však *L. Jan* s odvoláním na dosud nepublikované dílo *R. Fišera* přiznává, že snad původní kostel proboštví Na luhu přece jen měl zasvěcení sv. Benediktu. To ale údajně nedokazuje jeho totožnost se svatyní stejného zasvěcení v areálu hradu. Existenci proboštví Na luhu lze totiž podle *L. Jana* pro 1. polovinu 12. století předpokládat jen ztěžka a vzniklo nejspíše až někdy v průběhu 2. poloviny 12. nebo na přelomu 12. a 13. století. Poslední dva argumenty jsou napadnutelné přinejmenším proto, že u nich chybí jakýkoli odkaz na pramen či literaturu. U objektu, jehož počátky nejsou bezpečně známy, to rozhodně na závalu je. Existenci brněnského hradu a jeho hlavní svatyně ve 2. polovině 12. století, kdy vznikla třebíčská vsuvka, kupodivu *L. Jan*, opět bez jediné citace, připouští, přestože archeologicky představuje doba zániku starobrněnské opevněné lokality, popř. přesun centrálních funkcí a osídlení do prostoru pozdějšího města, problém dosud jednoznačně nevyřešený (*Cejnková 1992; Cejnková – Loskotová 1993; Unger – Procházka 1995; Procházka – Loskotová 1999; Procházka 2000, 19–44; Doležel 2000, 172; Borský – Černoušková 2003, 4–14; Holub et al. 2003b; 2004a*) a historikové připouštějí, že z písemných pramenů není jasné, zda ke konci druhé třetiny 12. století vůbec ještě existoval brněnský úděl (*Wihoda 2000, 99*).

Všechny vyjmenované novodobé pokusy o výklad třebíčské vsuvky mají společnou jednu vlastnost. K výsledkům archeologie přihlížejí maximálně v otázce lokalizace brněnského hradu. To ovšem dnes již zdaleka nestačí. Chceme-li argumentovat patrocinií, musíme k nim, nemáme-li se namísto vědecké práce dopouštět věštby, hledat takové sakrální objekty, které v době, kdy se příslušné patrocinium zmiňuje v písemných pramenech, mohly existovat.

Co tedy mohlo označovat patrocinium sv. Benedikta v tzv. třebíčské vsuvce? S jistotou si může odpovědět, že v žádném případě ne svatyni, která vznikla až v průběhu 13. století. Sv. Benedikt z třebíčské vsuvky tedy nemohlo být starší zasvěcení starobrněnského kostela sv. Prokopa, byť by s ním byly v 1. polovině 13. století spojeny sebedůležitější úřady.

Jak by tedy s přihlédnutím k archeologickým pramenům, jež jsou k dnešnímu datu k dispozici, bylo možno interpretovat pasáže třebíčské vsuvky týkající se Brna? Teoreticky přicházejí v úvahu tři možnosti:

1. V tzv. třebíčské vsuvce se jedná o označení komárovského benediktinského proboštví a o jeho kapli, nebo alespoň o místo, na němž bylo proboštví založeno později.
2. Mohlo by jít o starší fázi některého z kostelů, u nichž je znám raně středověký původ.
3. Jde o dosud neznámý sakrální objekt, jenž se nedočkal 13. století.

Pokusme se nyní prověřit, která z těchto možností by při dnešním stavu poznání nejspíše připadala v úvahu. U druhé a třetí možnosti zohledněme hypotézu, že by se mělo jednat o kapli v obvodu brněnského hradu.

Jediný doklad mladohradištního dřevozemního opevnění, jehož stáří by odpovídalo zmínek o hradu brněnských údělníků, je doposud doložen na Starém Brně (*Cejnková – Loskotová 1993; Zatloukal 2000a; 2000b*). Výzkumy, které toto opevnění zachytily, jsou sice publikovány jen předběžně a podrobnější výstupy autoři teprve připravují, z novějšího výzkumu je však k dispozici nálezo-

vá zpráva (*Zatloukal 2000b*). Pokusy lokalizovat hrad brněnských údělníků na jiné místo (*Konečný 1995/1996; Zřídka veselý 1998*) selhávají při současném stavu poznání na absenci dokladů soudobého osídlení a opevnění. Proto se přikláníme ke „starobrněnské“ hypotéze, s výhradou, že prozatím přesněji nedokážeme určit okolnosti vzniku a zániku tohoto opevnění ani jeho rozsah, a nejsme tedy schopni beze zbytku postihnout přesuny centrálních lokalit v rámci Brna.

Na Starém Brně by přicházela v úvahu spíše druhá možnost. Máme zde totiž doloženu rotundu s mladohradištním hřbitovem (*Cejnková 1992*). Tento kostel měl ovšem na počátku 13. století patrocínium P. Marie (*CDB II*, s. 391–393, č. 363; s. 393–397, č. 364; *Richter 1936; Pošváv 1952; Hurt 1969; 1972*). Jiné patrocínium ve starším období sice zcela vyloučit nelze, prameny k tomu však chybějí. Ostatní ve 13. století existující starobrněnské kostely jako případná kaple sv. Benedikta nevyhovují. Kostel Všech svatých a kostel při špitále sv. Ducha jsou měšťanská založení (*Dřímál – Peša 1973*, 261, 263–265; *Jan 1993; Procházka 2000*, 28, 92–95), kostel sv. Prokopa nemá raně středověký původ. Velmi pravděpodobně jej neměl ani kostel sv. Václava, jehož počátky nejsou známy. Na pravobřeží Starého Brna je totiž doloženo mladohradištní pohřebiště s počátky ve střední době hradištní, které je od kostela sv. Václava dosti vzdálené (*Novotný 1973; Matějčková 2000; Procházka 2000*, 26; *Holub et al. 2003a*, 86–87; *2004b*, 55). Z levobřežní části historického starobrněnského katastru další doklady mladohradištních pohřbů chybějí. Připustíme-li zde možnou existenci neznámé raně středověké svatyně, neměla by patrně farní funkci.

Pokud by kaple sv. Benedikta v třebíčské vsuvice označovala kapli v obvodu brněnského hradu na počátku 12. století, pak by se jednalo buď o starší fázi kostela v areálu starobrněnského kláštera s pozdějším patrocínium P. Marie, nejspíše přímo o rotundu, nebo o dosud nerozpoznanou sakrální stavbu, pravděpodobně bez farní funkce, jež se nedočkala vrcholného středověku a výraznějšího zaznamenání v písemných pramenech.

Podívejme se nyní, zda se v třebíčské vsuvice přece jen nemůže jednat o benediktinské proboštství Na luhu v dnešním Komárově. V první řadě se podobně jako u Starého Brna ptejme, je-li zde doložena nějaká raně středověká svatyně, která by mohla být funkčním předchůdcem nejstarší, románské fáze dosud stojícího kostela, vzniklé někdy okolo roku 1200 (nejnověji *Borský – Černoušková 2000*, 28). Po této stránce lokalita plně vyhovuje, neboť archeologický výzkum z let 1966–1976 doložil starší sakrální stavbu a snad i klášterní provizorium v jejím západním sousedství (*Cejnková 1977; 1978; Kudělka – Konečný – Samek 1981*, 55–57; *Borský – Černoušková 2000*; zde odkazy na starší literaturu a prameny, publikovány fotografie a plán z výzkumu D. Cejnkové). Obdélná jednolodní svatyně s odsazenou segmentovou apsidou a provizoriem je bezpečně starší než stavba, jejíž základy využil vrcholně gotický presbytář, a stěží mohla být současná s nejstarší stojící fází kostela (*Cejnková 1977; 1978; Borský – Černoušková 2000*, 18–19; 28–31). Provizornímu charakteru by mohla nasvědčovat i konstrukce základů stavěných na hlínu (*Cejnková 1978*). Můžeme předpokládat, že provizorium a svatyně sloužily řádově po několik desetiletí, než je vystřídala nejstarší, dodnes stojící stavební fáze.

Přestože byl komárovský kostel po dlouhou dobu považován za nejstarší v Brně, dějiny komárovského proboštství nebyly dosud monograficky zpracovány a větší pozornosti se jim nedostává ani v monografiích o Brně (*Šujan 1902; Bretholz 1911; Dřímál – Peša 1969; 1973*, 283–284; *Procházka 2000*, 24–25; *Kuča 2000*, 395–396). Co se počátků kláštera týče, v novější literatuře lze najít názory kladoucí jeho vznik již do 1. poloviny 12. století (*Kudělka – Konečný – Samek 1981*, 55–57; *Švábenský 1993a*, 86) a vedle nich se prakticky souběžně vyskytuje datace na konec 12. století, někdy dokonce i vročení k roku 1195 (*Hálová-Jahodová 1947*, 46; *Dřímál – Peša 1969*, 38, 74, 80, 135–136; *1973*, 283–284; *Cejnková – Stránský – Ustohal 1990*, 119; *Stehliková 1990*, 127; *Skutil 1993*, 102; *Zemek 1993*, 99; *Kuča 2000*, 395–396; odtud zřejmě i *Jan 2004*). Mnohé citované práce, a to i některé novější, jsou bohužel ovlivněny Bočkovými falzy. Dějiny komárovského proboštství by si rozhodně zaslouhovaly novější a podrobnější zpracování.

Kromě údajů třebíčské vsuvky bývá hypoteticky s komárovským proboštstvím Na luhu spojován údaj hradištsko-opatovických analů k roku 1133, podle nichž byl neznámo kde vysvěcen kostel sv. Egidia (*Kudělka – Konečný – Samek 1981*, 55–57; *Švábenský 1993a*, 90; rezervovaně *Borský – Čer-*

noušková 2000, 21). Listiny z roku 1195 a 1197 (*CDM I*, s. 338–339; 362; s. 348–349, č. 372) jsou Bočkova falza (*Švábenský 1993b*, 264, listiny č. 12 a 14; u listiny č. 12 mylně určen klášter jako rajhradský). Nesporně pravé listiny, kde se uvádí probošt Arnold, pocházejí až z let 1225 a 1226 (*CDB II*, s. 261–266, č. 271; s. 286–287, č. 287). Z prvně citované pravé listiny vyplývá zároveň souvislost proboštvství s třebíčským klášteřem (*de capitulo autem nostro Trebecensi Arnoldus prepositus de Luha sancti Benedicti*). Probošt Havel, zřejmě Arnoldův předchůdce, se vyskytuje ještě ve svědečné řadě dvou falz potvrzujících založení zábrdovického kláštera (*CDB II*, s. 391–393, č. 363; s. 393–397, č. 364). Jde o falza z prvé třetiny 13. století, snad odrážející obsah starších listin nebo alespoň aktů (*Hurt 1969*, 3–7). Prvé z falz není datováno, vzhledem ke zmínce o okolnostech svěcení však text mohl vzniknout až po 15. březnu 1211. Druhé falzum se hlásí do roku 1210, stav klášterního majetku v něm je však pokročilejší než v prvním falzu (*Šebánek 1932*, 2). Údaje jsou považovány za relativně věrohodné, neboť založení zábrdovického kláštera s částí majetků potvrzuje i pravá listina papeže Inocence III. z roku 1209 (*CDB II*, s. 77–78, č. 83).

Přesná doba vzniku komárovského proboštvství tedy není známa a samotné písemné prameny dovolují usuzovat na dosti široký časový interval. Pozdní určení doby vzniku ke konci 12. či v prvních letech 13. století však dnes již není udržitelné, neboť tomu evidentně nenasvědčují výsledky archeologického a stavebně-historického průzkumu.

V úvahu by tak při dnešních znalostech připadala ještě další možnost interpretace obou pasáží třebíčské vsuvky. Brněnský, Třebíčský či Bretholzův rukopis jako celek vznikl v 15. století, přičemž opis Kosmovy kroniky obsahuje řadu chyb a nepřesností (*Fischer 2001*, 22; *Bláhová 2002*, 97–98). Samotná třebíčská vsuvka, resp. třebíčský opis Kosmovy kroniky, vznikla ve 2. polovině 12. století, nejpozději do roku 1225 (*Wihoda 2000*, 100; *Bláhová 2002*, 108), ale snad již v období 1156–1161/1162. Tedy za života Konráda II. Znojemského, ale již po smrti Vratislava Brněnského, rozhodně však v době, kdy ještě existovaly úděly (*Fišer 2001*, 63–64). Pasáže týkající se Brna byly již dříve považovány za zkomolené (*Sulítková 1993*, 58), resp. trpící vyšinutím z vazby (*Švábenský 1993*, 90). Nelze tedy zcela vyloučit, že údaje o sv. Benediktu byly k údajům o nejstarší donaci doplněny dodatečně při vzniku vsuvky a v pozdním opisu to již nelze dešifrovat (původní text by tak zněl: *locum in luco prope castrum Brenense a centum denarios a moneta*). Máme-li v prostoru komárovského proboštvství doloženu raně středověkou sakrální stavbu, jež byla okolo roku 1200 vystřídána mladší svatyní, můžeme vcelku důvodně předpokládat, že proboštvství Na luhu v době sepsání třebíčské vsuvky již existovalo a její údaje se ho tedy týkat mohou.

Ke ztotožnění míst kromě patrocinia sv. Benedikta vybízí i formulace *locum in luco*. Označení proboštvství sv. Benedikta Na luhu se vyskytuje v pramenech od první pravé zmínky do 15. století (*Slavík 1897*, 145). Zmínka o kapli sv. Benedikta v třebíčské vsuvce nemusí být ztotožnění s proboštvstvím Na luhu na překážku. Nemusí totiž nutně hovořit o kapli zasvěcené sv. Benediktu, ale o kapli proboštvství bez udání zasvěcení. Patrocinium sv. Jiljí se totiž výslovně nezmiňuje ani v opisu pečeti proboštvství (*Sigillum ecclesie sancti Benedicti*), což je jinak jev u pečeti benediktinských proboštvství běžný. Sv. Jiljí jako patron klášterního kostela je na ní pouze vyobrazen (*Stehlíková 1990*). Ani možnost původního zasvěcení kaple proboštvství Na luhu sv. Benediktu není zřejmě zcela vyloučena (k takovému závěru nejnověji dospěl *R. Fišer* *lv tisku*; citováno podle *Jan 2004f*).

Pokud údaje třebíčské vsuvky odrážejí přesun části původního obvěnění třebíčského kláštera k brněnské filiále, pak ovšem benediktinské proboštvství Na luhu, resp. jeho kaple, muselo vzniknout a být obvěněno v období, kdy se ještě v brněnském údělu razila mince. Při dnešních znalostech tedy někdy v 1. polovině či krátce po polovině 12. století. V úvahu přicházejí zejména brněnští dědiční údělníci Oldřich († 1113) a Vratislav (1125–1129, 1130–1156; ražba mu přidělena hypoteticky), a snad i knížata spravující brněnský úděl dočasně, Ota II. a Václav (*Sejbal 1997*, 94; *Šmerda 1996*, 18–19). Další osudy brněnského knížectví po Vratislavově smrti, resp. osudy Vratislavových potomků nejsou příliš jasné (*Válka 1991*, 43; *Fišer 2001*, 63–64; *Bláhová 2001*, 636–637; *Žemlička 1997*, 356). Ze 2. poloviny 12. století zde také chybějí doklady mincovnictví (*Sejbal 1997*, 94–95; *Šmerda 1996*, 18–19). Hypoteticky tedy mohl komárovský benediktinský klášter vzniknout již krátce po založení třebíčského kláštera. Zmínka o vysvěcení kostela sv. Jiljí k roku 1133 z hradišsko-opato-

vických analů by tak nemusela být zcela beze vztahu k dějinám Brna, prokázat se to však zřejmě nepodaří. Probošství mohlo přirozeně vzniknout i mnohem později, pravděpodobně však ještě před Vratislavovou smrtí roku 1156.

Závěr

Při vědomí, že obě „brněnské“ pasáže třebíčské vsuvky vysvětlovali různí badatelé různě, jsme se pokusili o další možný výklad, aniž bychom si činili nárok na jeho bezvýhradné přijetí. Oproti jiným autorům jsme však zohlednili výpověď archeologických pramenů. Přikláníme se ke ztotožnění patrocina sv. Benedikta a místa *in luco* s proboštvím Na luhu především z těchto důvodů: Probošství bylo takto označováno od první bezpečně pravé zmínky do pozdního středověku a je u něj archeologicky prokázána existence zděné sakrální architektury před rokem 1200, i když přesnější dobu jejího vzniku se archeologicky stanovit nepodařilo. Můžeme však předpokládat její funkci řádově po desítky let, než ji vystřídala nejstarší dodnes stojící stavební fáze. Lze proto předpokládat, že probošství existovalo v době, kdy vznikla třebíčská vsuvka, resp. opis Kosmovy kroniky. Souvislost probošství s mateřským klášteřem v Třebíči je doložena již v první bezpečně pravé listině.

Pokud bychom se za každou cenu drželi názoru, že sv. Benediktu byla zasvěcena kaple na brněnském hradě již v době založení třebíčského kláštera, pak činí obtíže její identifikace. Prozatím jediný známý objekt, který mohl existovat na počátku 12. století, a připadal by tak v úvahu, je starobrněnská rotunda. Ta, popř. její funkční nástupce, však na počátku 13. století měla zasvěcení P. Marii a případnou existenci staršího nedochovaného patrocina či souvislost s třebíčským klášteřem není u ní čím doložit.

Vyloučena je souvislost údajů třebíčské vsuvky se starobrněnskou kaplí sv. Prokopa, jež vznikla až v průběhu 13. století. Lokalizace mincovny na Staré Brno připadá v úvahu v období, kdy máme doloženy ražby brněnských údělníků, za předpokladu, že se zde nacházelo jejich mocenské centrum. Myšlenku vrcholně středověké mincovny na Starém Brně, kontinuálně zde navazující na starší tradice, je již po našem soudu možno definitivně opustit.

PRAMENY A LITERATURA

Bláhová, M. 2001: Historická chronologie. Praha.

— 2002: Funkce a pramenná hodnota pamětních zápisů středověkých církevních institucí. Tak zvaná zakládací listina kláštera Třebíčského. In: L. Jan – P. Obšusta edd., *Ve stopách sv. Benedikta*. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24.–25. května 2001 v Třebíči, Brno, 97–111.

Borský, P. – Černoušková, D. 2000: Brno – Komárov, kostel sv. Jiljí. Stavebněhistorický průzkum. Rukopis SHP v archivu Archaia Brno o. p. s.

— 2003: K stavebním osudům chrámu sv. Petra a Pavla, Zpravodaj STOP (časopis Společnosti pro technologii ochrany památek) 4, sv. 5, 4–23.

Cejnková, D. 1977: Raně středověký výzkum v Brně – Komárově. In: Přehled výzkumů 1975, Brno, 66–67.

— 1978: Pokračování výzkumu kláštera Na luhu v Brně – Komárově. In: Přehled výzkumů 1976, Brno, 81.

— 1992: Archeologický výzkum ve starobrněnském klášteři. In: Forum brunense 1992, Brno, 11–20.

Cejnková, D. – Loskotová, I. 1993: Archeologické výzkumy na Starém Brně, Brno v minulosti a dnes 11, 23–28.

Cejnková, D. – Měřinský, Z. – Sulítková, L. 1984: K problematice počátků města Brna, Československý časopis historický 32, 250–270.

Cejnková D. – Stránský, K. – Ustohal, V. 1990: Pečetidlo benediktinského kláštera Na luhu v Brně – Komárově. In: Forum brunense 1990, Brno, 119–125.

CDB: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemie I ss. G. Friedrich – Z. Kristen – J. Šebánek – S. Dušková – V. Vašků – J. Bystřický edd. Pragae 1904 ss.

CDM: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae I–XV. A. Boczek – J. Chytil – P. v. Chlumecký – V. Brandl – B. Bretholz edd. Olomucii – Brunae/Brünn 1836–1903.

- Doležel, J. 2000: K městskému zřízení na středověkém Brněnsku do roku 1411. In: *Mediaevalia archaeologica* 2. Brno a jeho region, Praha – Brno, 159–259.
- 2001: Cruciburgensis monetae magister a jeho místo v brněnských dějinách 13. věku, Brno v minulosti a dnes 15, 13–31.
- 2003: Brněnský měšťan Henning a brodský těžař Henning řečený Schutwein. K otázce jejich totožnosti, Brno v minulosti a dnes 17, 13–40.
- Dřimal, J. – Peša, V. 1969: Dějiny města Brna 1. Brno.
- 1973: Dějiny města Brna 2. Brno.
- Fišer, R. 2001: Klášter uprostřed lesa. Dvě studie o třebíčském benediktinském opatství. Brno.
- 2002: K počátkům třebíčského kláštera (Poznámky k tzv. falzu zakládací listiny. In: L. Jan – P. Obšusta edd., *Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24.–25. května 2001 v Třebíči*, Brno, 85–95.
- *v tisku*: Z dějin třebíčského benediktinského kláštera. Třebíč.
- Flodr, M. 1993: *Iura originalia civitatis Brunensis. Privilegium českého krále Václava I. z ledna roku 1243 pro město Brno*. Brno.
- Flodrová, M. 1995: „Královský“ a „markrabčí“ dům v Brně, Brno v minulosti a dnes 13, 65–89.
- 2000: Brno v době Lucemburků. In: *Moravští Lucemburkové. Forum brunense 2000*, Brno, 253–282.
- Hálová-Jahodová, C. 1947: Brno. Stavební a umělecký vývoj města. Praha.
- Holub et al. 2003a: Holub, P. – Kováčik, P. – Merta, D. – Peška, M. – Zapletalová, D. – Zůbek, A. 2003: Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2002. In: *Přehled výzkumů* 44, Brno, 101–121.
- Holub et al. 2003b: Holub, P. – Merta, D. – Peška, M. – Zůbek, A. 2003: Poznámky k historické topografii Dominikánského náměstí, Brno v minulosti a dnes 17, 41–77.
- Holub et al. 2004a: Holub, P. – Kolařík, V. – Kováčik, P. – Merta, D. – Peška, M. – Procházka, R. – Zapletalová, D. – Zůbek, A. 2004: Systematický archeologický výzkum města Brna. In: *Forum urbes medii aevi I*, Brno, 57–97.
- Holub et al. 2004b: Holub, P. – Kolařík, V. – Merta, D. – Peška, M. – Zapletalová, D. – Zůbek, A. 2004: Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2003. In: *Přehled výzkumů* 45, Brno, 39–95.
- Hurt, R. 1969: Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Brně-Zábrdovicích. Příloha Vlastivědného věstníku moravského 21. Brno.
- 1972: O poloze starého kostela Panny Marie, *Časopis Moravského muzea* 57 – vědy společenské, 221–229.
- Chaloupka, G. 1965: K nejstarším dějinám Starého Brna, Brno v minulosti a dnes 7, 142–150.
- Jan, L. 1988: Kdo byl Cruciburgensis monetae magister?, *Folia numismatica* 3, 23–30.
- 1993: Účet starobrněnského špitálu z roku 1367. In: *Forum brunense* 1993, Brno, 9–20.
- 2000: Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy. Brno.
- 2003: Úřad správy mince a písařství berně v době krále Václava II. In: T. Dvořák – R. Vlček – L. Vykoupil edd., *Milý Bore... Profesoru Ctiboru Nečasovi k jeho sedmdesátým narozeninám věnují přátelé, kolegové a žáci*, Brno, 27–33.
- 2004: *Causa Cruciburgensis monetae magister revidiva*, *Archeologické rozhledy* 56, 393–400.
- Jan, L. – Jesenský, V. 1996: K funkci a stavební podobě johanitských komend na Moravě, *Průzkumy památek* III/2, 75–86.
- Jan, L. – Procházka, R. – Samek, B. 1996: Sedm set let brněnské kapituly. Brno.
- Konečný, L. 1995/1996: Počátky Brna ve světle nejnovějších poznatků. In: *Forum brunense* 1995/1996, Brno, 7–20.
- Krejčík, T. 1995: Mincovníctví Konráda I. v Brně, Brno v minulosti a dnes 13, 176–185.
- 1998: Problémy moravského mincovnictví v 12. století. In: *Peníze v proměnách času. Acta numismatica Bohemiae, Moraviae et Silesiae* 2, Ostrava, 35–39.
- Kuča, K. 2000: Brno – vývoj města, předměstí a připojených vesnic. Praha – Brno.
- Kudělka, Z. – Konečný, L. – Samek, B. 1981: Výzkum románské architektury na Moravě II, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity* 30 – řada uměnovědná F25, 55–62.
- Matějčková, A. 2000: Brno (k. ú. Štýřice, okr. Brno – město). In: *Přehled výzkumů* 41 (1999), Brno, 153.
- Měřínský, Z. 1995: Úvodem – Brno mezi léty 1091–1243, Brno v minulosti a dnes 13, 9–12.
- Mezník, J. 2000: Jan Jindřich jako markrabě moravský. In: *Moravští Lucemburkové. Forum brunense* 2000, Brno, 37–71.

- Novotný, B. 1973: Slovanské osídlení a hroby z pozdní doby hradištní na Starém Brně (okr. Brno). In: Přehled výzkumů 1972, Brno, 66–67.
- Peška, M. 2002: Brno – Nová radnice, II. etapa. Nálezová zpráva v archivu Archaia Brno o. p. s., č.j. 36/02.
- Pošváf, J. 1952: Kaple sv. Prokopa na Starém Brně a její význam v 13. a 14. století, *Vlastivědný věstník moravský* 9, 17–21.
- Procházka, R. 1993: Archeologie k počátkům středověkého města Brna, *Brno v minulosti a dnes* 11, 29–53.
- 2000: Zrod středověkého města na příkladu Brna (k otázce odrazu společenské změny v archeologických pramenech). In: *Mediaevalia archaeologica* 2. Brno a jeho region, Praha – Brno, 7–158.
- Procházka, R. – Loskotová, I. 1999: K topografii a interpretaci předlokačnického osídlení Brna, *Archaeologia historica* 24, 169–188.
- Richter, V. 1936: Z počátků města Brna, *Časopis Matice moravské* 60, 257–314.
- RBM: *Regesta diplomatia nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* I ss. K. J. Erben – J. Emler – B. Mendl – M. Linhartová – J. Spěváček – J. Zachová edd., Pragae 1855 ss.
- Sejbal, J. 1997: Základy peněžního vývoje. Brno.
- Skutil, J. 1993: Nejstarší patrocinia v Brně a na Moravě (diskuse), *Brno v minulosti a dnes* 11, 101–103.
- Slavík, F. A. 1897: Brněnský okres. *Vlastivěda moravská*. Brno.
- Stehlíková, D. 1990: Umělecko-historický rozbor pečeti kláštera Na luhu. In: *Forum brunense* 1990, Brno, 126–128.
- Sulítková, L. 1993: Brno v listinách do počátku institucionálního města, *Brno v minulosti a dnes* 11, 54–65.
- 1995: Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. století (K původu brněnského patriciátu), *Brno v minulosti a dnes* 15, 46–64.
- Šebánek, J. 1932: Archivy zrušených klášterů moravských a slezských 1. Inventář pergamenů z let 1078–1471. Brno.
- 1950: Listiny příbyslavické, *Časopis Matice moravské* 57, 1–58.
- 1966: Několik zpráv o mincovních a měnových poměrech v českých zemích ve 13. století ve světle diplomatickém. In: *Sborník I. numizmatického symposia* 1964, Brno, 84–91.
- Šebánek, J. – Dušková, S. 1961: Panovnická a biskupská listina v českém státě doby Václava I. *Rozpravy ČSAV – vědy společenské* 71, sešit 4. Praha.
- Šmerda, J. 1996: Denáry české a moravské. Brno.
- Švábenský, M. 1993a: Církevní poměry na Brněnsku před rokem 1243, *Brno v minulosti a dnes* 11, 86–93.
- 1993b: Osudy města Brna do roku 1243. Exkurs. Bočkova falza v CDM, v nichž jsou zmínky o Brnu, *Brno v minulosti a dnes* 11, 223–263.
- Unger, J. 1994: Jak vypadal kostel na Petrově ve 13. století, *Pravěk NŘ* 4, 289–295.
- Unger, J. – Procházka, R. 1995: Počátky katedrály sv. Petra a Pavla v Brně ve světle archeologických výzkumů 1991–1992, *Brno v minulosti a dnes* 13, 90–111.
- Válka, J. 1991: Dějiny Moravy. Nová řada. Díl 1, svazek 5. *Vlastivěda Moravská. Země a lid*. Brno.
- Wihoda, M. 2000: Přemyslovská Morava v dějinách českého státu. In: *Dějiny Moravy a Matice moravská*, Brno, 93–107.
- Zapletalová, D. – Peška, M. v tisku: Nové poznatky ke starobrněnskému kostelu sv. Prokopa a jeho okolí, *Brno v minulosti a dnes* 18.
- Zatloukal, R. 2000a: Brno (k. ú. Staré Brno, okr. Brno – město). In: *Přehled výzkumů* 41 (1999), Brno, 152–153.
- 2000b: Staré Brno, kabelovod Křídlovická, Ypsilantiho, Poříčí, Vídeňská. Nálezová zpráva v archivu ÚAPP Brno č.j. 226/00.
- Zemek, M. 1993: Patrocinia – důležitý pramen k poznání vývoje města, *Brno v minulosti a dnes* 11, 94–100.
- Zřídka Veselý, F. 1998: Staré Brno a knížecí hrad, *Vlastivědný věstník moravský* 50, 3–13.
- Žemlička, J. 1997: Čechy v době knížecí. Praha.

St. Benedikt, Ulrich oder Prokop? Zur Lage der mittelalterlichen Brünner Münze und zum ihren Zusammenhang mit der Altbrünner St.-Prokop-Kapelle

Im sog. Třebíč-Einschub der Chronik des Kosmas wird eine St. Benediktkapelle erwähnt, die *Libor Jan* (2004) zusammen mit der Burg der Brünner Teilfürsten nach Altbrunn verlegt. Aufgrund der Erwähnung einer Brünner Münze setzt er sie mit der späteren, zuerst zum Jahr 1243 erwähnten St. Prokopkirche gleich.

Diese Hypothese ist durch die Ausgrabung beider Autoren an der Stelle der aufgelassenen St. Prokopkirche an der Kreuzung der Gassen Křížová und Václavská in Altbrunn (2003) widerlegt worden. Es wurde eine Mauer der Kirche und die Friedhofsmauer gefunden. Die auffallende Farbe des Mörtels und die identische Zusammensetzung des Baumaterials zeugen davon, dass beide Mauern derselben Bauphase angehören. Die Mauern konnten aufgrund eines Keramikfragments aus der 1. Hälfte des 13. Jahrhunderts und aufgrund ihres stratigraphischen Zusammenhangs mit Schichten aus der 1. Hälfte des 13. Jahrhunderts sowie älteren datiert werden. Die Kirche ist somit im Verlauf der 1. Hälfte des 13. Jahrhunderts an einer Stelle mit älterer Besiedlung errichtet worden. Offensichtlich sehr kurz nach ihrer Entstehung erlangte sie das Pfarrecht und der Friedhof wurde ummauert. Die Kirche reicht jedoch nur in das Hochmittelalter zurück und konnte somit nicht das bei Kosmas (im sog. Třebíč-Einschub) erwähnte Patrozinium gehabt haben.

Gleichzeitig ist auch die Beziehung der Prokopkirche zum Brünner Münzwesen bzw. zu den Schriften des Steueramtes komplizierter. Zwischen 1243 und 1327, als die Rechte der Prokopkirche erweitert und bestätigt wurden, lässt sich keine kontinuierliche Verbindung mit einem bestimmten Amt verfolgen, eher handelte es sich um ein Benefizium für Personen im Dienst des Landesherren. Zudem ist der Verwalter der Kirche nicht die einzige Person, die in Brunn über Rechte zur Münze verfügte (*Zapletalová – Peška v tiskulin Druck*). Eine andere Kirche im Raum von Altbrunn, aus dem 12. Jahrhundert kann auch nicht dem Hl. Benedikt geweiht gewesen sein.

Der Třebíč-Einschub spricht wahrscheinlich wirklich über eine Propstei Na luhu bei Komárov, die bereits zur Zeit der Entstehung der Chronik bestanden haben kann (vgl. *Fišer 2001; Bláhová 2002*). Archäologisch erwiesen ist nämlich eine Kirche mit Provisorium, die älter ist als die erste erhaltene Bauphase der örtlichen St. Ägidiuskirche. Diese ist aufgrund einer neuen baugeschichtlichen Untersuchung an die Wende 12. und 13. Jahrhundert zu datieren, und es ist davon auszugehen, dass das Klosterprovisorium um einige Jahrzehnte früher entstanden war (*Borský – Černoušková 2000*). Wir können erwägen, ob die Propstei noch zu der Zeit entstand und ausgestattet wurde, als die Brünner Teilfürsten Münzen prägten, wahrscheinlich vor 1156 (*Šmerda 1996; Sejbál 1997*).

Die Hypothese von einer hochmittelalterlichen Münze in Altbrunn, die kontinuierlich an die Münze der Brünner Teilfürsten anschließen würde, ist heute abzulehnen.

Deutsch von *Tomáš Mařík*

AKTUALITY

INTERNATIONALE ARBEITSTAGUNG:
NEOLITISCHE KREISGRABENANLAGEN IN EUROPA

Pracovní setkání proběhlo ve dnech 7.–9. května 2004 pod záštitou Kreissparkasse Weissenfels v příjemném prostředí zámku Goseck ca 40 km jižně od Halle. Organizátory byli F. Bertermes a P. F. Biehl z Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg. Na setkání přijela řada zahraničních odborníků na problematiku neolitu, čímž se vlastně navázalo na dřívější konference věnované problematice rondelů (neolitických kruhových areálů, *Kreisgrabenanlagen, circular enclosures*). První z konferencí na toto téma se konala v nedalekém Halle v r. 1971 (od té doby jich proběhlo kolem devíti).

První den po úvodním proslovu zástupce Sparkasse a představitelů vedení města představili F. Bertermes, P. F. Biehl a A. Northe (Halle) výzkum rondelu kompletně odkrytého univerzitou v Halle ca 300 m od zámku Goseck. Uvedený rondel se třemi vstupy a dvěma palisádovými žlábkami se objevil i v logu akce.

Následujícího dne zazněly přednášky: *J. Petrasch* (Tübingen): Funktion und Interpretation der mittelneolitischen Kreisgrabenanlagen aus Zentraleuropa. *I. Pavlů* (Praha): Artefakte und Funktion der Kreisgrabenanlagen. *R. Schwarz* (Halle): Kreisgrabenanlagen der Stichbandkeramik in Sachsen-Anhalt. *H. Behrens* (Wedel): Das fünfgliedrige Palisadensystem der Stichbandkeramik von Quenstedt/Ostharz. *W. Schier* (Würzburg): Die Kreisgrabenanlage von Ippesheim, Kr. Neustadt/Aisch – Bad Windsheim, Bayern. Ergebnisse der Grabungen 1998–2004. *H. Stäuble* (Dresden): Neues zu einem alten Thema? Über mittelneolitische Kreisgrabenanlagen aufgrund der sächsischen Luftbild- und Grabungsbefunde. *M. Meyer* (Berlin): Die Nordperipherie: Mittelneolitische Kreisgrabenanlagen aus Brandenburg. *M. Doeneus – A. Eder-Hinterleiter – M. Gervautz – H. Kamer – B. Leichter – K. Löcker – W. Neubauer – P. Melichar – P. Stadler – G. Trnka – G. Zotti* (Österreich): Aktuelle Kreisgrabenforschung in Österreich. *A. Gibson* (Bradford): Palisades and Circles: Timber Enclosure Construction in Neolithic and Bronze Age Britain and Ireland, 4000–1000 BC. *K. Misiewicz – H. Kowalewska* (Warszawa): Neolithic fortified sites and settlement patterns on the Sandomierz Loess Upland (Little Poland). *J. Řídký – D. Daněček* (Praha): New Middle Neolithic Rondels in Bohemia. *I. Kuzma*

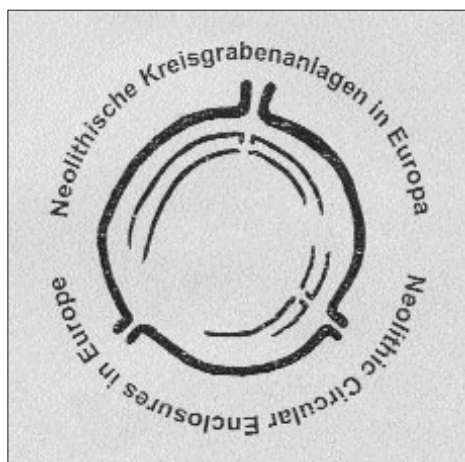
(Nitra): Neolitische Kreisgrabenanlagen in der Slowakei.

Poslední den, před exkurzí ke goseckému rondelu, patřil přednáškám: *I. Mahlstedt* (Ottersberg): Zum religiösen Hintergrund der Kreisgrabenanlagen. Einblick in die neolitischen Vorstellungen zyklischer Ordnung. *W. Schlosser* (Bochum): Astronomische Untersuchungen der Kreisgrabenanlage von Goseck. *M. Meinike* (Halle): Astronomische Untersuchungen zu Quenstedt. *T. Taylor* (Bradford): A theoretical approach to Neolithic Kreisgrabenanlagen: social implications of polythetic variance. *D. Kaufmann* (Halle): Einführung zum Nachbau der Anlage im ZEAM Möllendorfer Teiche bei Mansfeld.

Celkový počet tzv. rondelů (víceméně kruhových objektů složených z 1–4 hrotitých příkopů a 1–3 palisád, se dvěma a více vstupy) se dnes v Evropě díky letecké archeologii spojené s geofyzikou a i v důsledku zvýšené stavební aktivity rozrostl už ke dvěma stovkám. Geograficky lze rondely sledovat od západní části Bavorska přes Brandenbursko a Sasko na severu až k oblasti jv. Slovenska a sz. Maďarska na východě. Nejjižnější nálezy jsou již tradičně hlášeny z Dolního Rakouska. Zatím chybí nálezy z Polska, i když hrotité příkopy (ovšem zřejmě primárně defenzivního charakteru) jsou známy i tam.

Průměr vnějšího příkopu doposud známých rondelů se pohybuje mezi 30 a 210 m (Golianovo na Slovensku). Podle dělení V. Podborského, totiž do tří skupin podle rozměrů, by se např. české rondely (dnes jich známe kolem 16) řadily do skupiny první, tedy mezi rondely s průměrem do 70 m. Počet hrotitých příkopů českých rondelů není vyšší než 3 (Bylany 4/2). V budoucnu bude zajímavé sledovat geografický výskyt jednotlivých typů dle tvaru vstupů. Například známý typ Lochenice-Unternberg se spojenými příkopy v místě vstupů byl zachycen v Rakousku, v Čechách i Německu.

Mezi otázky relativně chronologické vstupuje problém výskytu více rondelů na jednom nalezišti. Z lokality Kyhna (u Lipska) známe až 5 rondelů datovaných (předběžně) do mladšího stupně kultury s vypíchanou keramikou. Tři rondely jsou hlášeny z výstavby dálnice Drážďany – Praha, konkrétně z Drážďan-Nickern. V Čechách zatím neznáme více

než 2 rondely v jedné lokalitě (Bylany, Praha-Kř – neubl. výzkum L. Smejtky z roku 2001).

K čemu rondely vlastně sloužily a jaký byl jejich význam, to je otázka, na kterou nemáme jednoznačnou odpověď. Nejvíce se v literatuře cituje tzv. sociokulturní funkce a uvažuje se o jakési centrální roli sídlící s rondelem pro okolní mikroregiony. Důvodem pro tyto názory je náročnost výstavby rondelu (hloubka příkopů dosahuje až 4 m). Na stavbě muselo spolupracovat zřejmě více komunit z okolí. Z výplní rondelů jsou evidovány některé typy předmětů, například dvoudílné mlýny (Ružindol-Borová, Bylany) či suroviny štípané industrie (Künzing-Unternberg), které by o jejich funkci, například o roli obchodního centra, mohly napovědět více.

Artefakty z výplní a okolí rondelů jsou zároveň dokladem mezikulturních kontaktů. Amfibolový rohovec (na výrobu broušené industrie) ze severní části Čech a štípané industrie (typ szentgál) z Maďarska byly zjištěny až v rakouském Kameggu (výzkum univerzity ve Vídni). Stejně tak jsou doloženy nálezy MMK z Čech i Bavorska. V Ippesheimu (západní Bavorsko), datovaném do místní grossgartašské kultury, byla nalezena keramika východobavorské oberlauterbašské skupiny spolu s importovanou surovinou štípané industrie (typ arnhofen). Oberlauterbašská keramika byla získána i v Kameggu. Tyto smíšené soubory dovolují synchronizovat některé kultury mladšího období neolitu: Grossgartach A (západní Bavorsko) – Oberlauterbach (jv. část Bavorska) – StK IVa (Sasko, Čechy) – MMK Ia (Morava, Dolní Rakousko) – Lgk I (Slovensko, Maďarsko).

Nejvíce diskutovaným (a oblíbeným) tématem je otázka směrové orientace vstupů (astronomická

orientace) a poloha rondelů v krajině. Různí badatelé uvažují o vlivu např. pohybu Slunce a Měsíce, souhvězdí Plejád nebo místních, morfologicky výrazných útvarů v krajině na polohu vstupů. Směrová orientace vstupů ani jejich počet však nekorrespondují ani v rámci jednotlivých regionů, natožpak kultur. A tak zřejmě i nadále zůstane otázka orientace vděčným tématem profesionálních archeologů i amatérů v celé oblasti výskytu těchto populárních objektů.

Do uvedené problematiky vstupují i další objekty kruhového tvaru, které neodpovídají původní definici rondelu, jak ji ke konci 80. let vytvořili V. Podborský a na počátku 90. let G. Trnka s J. Petraschem. Jsou to objekty bez příkopů, žlábků s orientovanými vstupy, zřejmě jen palisádové konstrukce. Z Německa známe pětiřady Quenstedt (východní Harz), z Čech např. Dolní Beřkovice (okr. Mělník, neubl. výzkum P. Fostera 2000–2001). V tomto případě je problém o to zajímavější, že ca 5 km vzdušnou čarou daleko, na protějším břehu Labe na katastru Želíz, M. Gojda letecky zachytil další kruhový areál, tentokrát s příkopem.

A jaké jsou další úkoly studia rondelů v budoucích letech? I když známe plochy samotných rondelů, nevíme toho mnoho o jejich okolí. Stále nám chybí znalost okolních mikroregionů a jejich soudobého osídlení. V České republice byla tato problematika řešena vlastně jen v rámci Bylan a Těšetic-Kyjovic. V počátcích jsou i nové metody, např. sedimentologie (otázka existence valů, datování), chybějí absolutní data. Více dat ¹⁴C známe jen z rakouského Kameggu (ca 95 dat), kde se je pokoušejí synchronizovat s uznávanou typonochronologií MMK. Třicet dalších dat uvádí J. Petrasch z lokality Künzing-Unternberg (po kalibraci 4840–4780 př. n. l.). Co znamenají další typy kruhových objektů (typologicky i chronologicky, dle keramiky, stejného stáří)? Jsou to počáteční fáze budování rondelů, nebo objekty stejné funkce (mohou být i zcela profánního charakteru, např. ohrady pro dobytek), které v plošně omezených výzkumech nemusíme zachytit? Odkud se vzala myšlenka budování rondelů, proč a jak se šířila?

S dalšími objevy přibývají i nové otázky (mnoho těch starších zůstává otevřeno), které se snad budou řešit na příštích setkání tohoto druhu. Doufejme, že z podnětné konference vzejde i odpovídající publikace (abstrakty k jednotlivým přednáškám viz www.praehist.uni-halle.de). Škoda jen, že na poslední konferenci chyběli zástupci z Moravy, kde má komplexní výzkum rondelů již dlouhou tradici.

Jaroslav Řídký

THE 'BEAKER DAYS' IN BOHEMIA AND MORAVIA

The 2004 meeting of the international *Association Archeologie et Gobelets* met in the National Museum, Prague on the 29th April 2004. It proved to be an excellent meeting of people and ideas from across Europe and was extremely efficiently organised by Magdalena Kruřová of the Institute of Archaeology, Prague, and Jan Turek of the Department of Archaeology, University of West Bohemia, Plzeň. The meeting was attended by over 50 delegates from 13 European countries. It was auspicious that such a group should meet on the weekend that the homelands of the Polish, Slovakian, Hungarian and Czech delegates became members of the European Union since the subject of our study, the Bell Beakers and their associated archaeology, had already united Europe some 4500 years ago.

The meeting started with a round table symposium in the National Museum. *O. Lemerrier* (Aix-en-Provence) examined the relationship between Bell Beakers and the indigenous cultures of SE France while *M. A. Rojo Guerra* (Soria) discussed a recently excavated Bell Beaker tomb in the Ambrona Valley. *M. Bailly* (Provence) examined the role of clim-

ate and economy on the spread of the Bell Beaker culture in the NW Alpine area while *A. Endrődi* and *L. Reményi* (Budapest) reconstructed house and settlement patterns in the Csepel Bell Beaker group making those of us from NW Europe very jealous since we have very few Bell Beaker house plans. *J. Turek* and *A. Matějčková* (Plzeň) continued to make us feel envious with their updates on developments at the Hořtice 'megacemetery' and its associated artefacts. Particularly exciting at this meeting was the large range of Bell Beaker pottery and associated material that had been retrieved from the stores of the national Museum for our examination. This was a huge privilege as 'experts' and 'famous ceramics' came to grips.

Friday saw the group driving to the Moravian Museum depot at Rebeřovice where Lubomír Šebela and Petr Dvořák introduced us to the collections and again the material was laid out for our inspection. Particularly notable was the use of inlay and iron-rich slip on the Moravian Beakers prompting a great deal of technological discussion. Further we were driven to Brno where Martin Oliva welcomed

The Beaker people on the staircase of the National Museum in Prague, 29th April 2004 (photography by H. Touřková).

us to the Moravian Museum where, after a viewing of the collections, we were introduced to the Palaeolithic highlights. On Saturday we had a short visit to the Olomouc Museum and then on to look at some of the field monuments surviving from the Neolithic. Miroslav Šmíd gave us a guided tour of the TRB hillfort and cemetery at Rmíz and the long barrow cemetery and *Viereckschanze* at Luděřov. The Comenius Museum in Přerov was next on the itinerary and, for the present writer, held many fascinating miniature pots from the Neolithic and later. Finally, we visited the forest at Dřevohostice where Jan Turek explained the importance and rarity of the earthwork survival of this Corded Ware and Bell Beaker cemetery. Our last visit that day was to the Archaeological Centre at Olomouc where again the recently excavated settlement material from the

Bell Beaker and Corded Ware period were introduced by Jaroslav Peška.

Academic meetings can be many things. Informal symposia, formal lectures, intensive workshops or multi-sessioned conferences. Whatever their format, their importance is not just in promoting academic research but also in the facilitating of social networks across modern political boundaries. This meeting, combining current academic research with field trips and informal sessions focussed primarily on the international networking aspect and in doing so was enjoyed by all. Friendships were made and renewed and joint research projects initiated. Our thanks go to our Czech hosts for ensuring that the mix of activities was exactly right.

Alex Gibson

POST-ROMAN TOWNS AND TRADE IN EUROPE, BYZANTIUM AND THE NEAR-EAST. NEW METHODS OF STRUCTURAL, COMPARATIVE AND SCIENTIFIC ANALYSIS IN ARCHAEOLOGY

Ve dnech 30. 9. až 3. 10. 2004 proběhla v lázeňském městě Bad Homburg pod záštitou hessenského Ministerstva pro vědu a umění a prezidenta Univerzity Johanna Wolfganga Goetha pozoruhodná vědecká konference. Společně ji zorganizoval tým frankfurtského Institut für archäologische Wissenschaften, vedený prof. Joachimem Henningem, a město Bad Homburg, které se spolu s místními privátními firmami (např. Casino Bad Homburg) stalo i více než štedrým sponzorem. Díky tomu se na úbočí pohoří Taunus mohly setkat na čtyři desítky badatelů v oboru raného středověku z mnoha zemí světa. Po čtyři dny odborníci z USA, Velké Británie, Francie, Holandska, Norska, Německa, Rakouska, Polska, České republiky, Itálie, Španělska, Srbska, Řecka, Bulharska a Izraele diskutovali o problematice římských měst a o obchodu v Evropě, Byzanci a na Blízkém východě. Z podtitulu konference vyplývají i kritéria, kterými se pořadatelé řídili při výběru účastníků. Kromě archeologů a historiků, jež se ve své práci zaměřují na problémová řešení s využitím nových vědeckých postupů, zde vystoupili i zástupci různých přírodovědných disciplín, bez jejichž kooperace si již dnes nelze moderní bádání o raném středověku vůbec představit.

V prvním bloku vystoupili němečtí archeologové, kteří představili výsledky bádání ve čtyřech významných lokalitách, ve Frankfurtu nad Mohanem (*E. Wamers*), Karlburgu (*P. Ettel*), Magdeburgu (*T. Weber*) a Marburgu (*Ch. Meiborg*). Významný

posun v bádání byl učiněn především díky rozsáhlým záchranným výzkumům v centru Magdeburgu, na jejichž základě došlo k zásadním korekcím názorů o karolinské i otonské fázi zdejšího osídlení. Zjistilo se, že před 12. stol. n. l. zde byly z kamene vybudovány pouze sakrální stavby. Opevnění i profánní stavby byly dřevěné, resp. dřevohlinité. Běžnými stavbami v samotném centru aglomerace byly i v 10. stol. zemnice.

Další dvě přednášky byly přístupné i laické veřejnosti. *A. Krüger* a *J. Henning* shrnuli výsledky archeologického a historického bádání o raně středověkých počátcích města Bad Homburg. Celý náročný projekt, zahrnující archeologický výzkum, palynologické a mikrostratigrafické analýzy či pátrání v archívech, financovala homburská radnice.

Dendrochronologickou metodu i výsledky datování početných vzorků dřev z mnoha německých měst mezi Labem a Odrou popsal *T. Westphal* z Frankfurtu. Z metodologického hlediska byl velmi zajímavý opakující se chronologický posun mezi první historickou zmínkou o lokalitě a datováním nejstarších dřevěných konstrukcí, které bývají v průměru o 40 let starší.

S. Gelichi z benátské univerzity a *M. McCormick* z Harvardu se ve svých příspěvcích věnovali raně středověkému vývoji v severní Itálii. V souvislosti s náhlým vzestupem Benátek jako obchodního města byly diskutovány především otázky související s podílem královské moci na tomto vývoji.

F. Theuws z Amsterdamu upozornil na přerušení kontinuálního vývoje některých západoevropských měst, např. Maastrichtu, mezi merovejským a karolinským obdobím.

Byzantské importy v avarském kaganátu byly tématem přednášky *F. Daima. L. Olmo-Enciso* na příkladu významného centra Recópolis přiblížil problematiku vývoje raně středověkých měst ve vizi-gótském Španělsku. *Ch. Bakirtzis* se věnoval Soluni mezi lety 500 a 1000 n. l., a to na základě jak písemných, tak hmotných pramenů. *M. Milinkovič* z Bělehradu se zaměřil na oblast dnešního Srbska, Makedonie a Bosny, kde charakterizoval hlavní sídlištní formy v raně byzantském období. Řím 9. stol. byl předmětem referátu *P. Delogu*. Pozoruhodné je, že i v tomto významném centru lze v inkriminované době doložit jen omezený oběh peněz a sporadické stopy obchodu, a to přes dynamický rozvoj stavebních aktivit a celkové bohatství materiální kultury.

Další okruh přednášek byl věnován především využití přírodovědných metod při bádání o raném středověku. Zvláště pozoruhodný byl příspěvek *F. Tereygeola* z Centre National de la Recherche Scientifique, který zkoumal karolinské stříbrné doly v Melle, u nichž existovala i mincovna. Na základě analýzy příměsi olova ve stříbru se podařilo potvrdit místní původ suroviny pro mincování. *J. Burnouf* z pařížské univerzity se jako koordinátor interdisciplinárního týmu dlouhodobě věnuje vztahu města a řeky. Zjistila, že na území, které zkoumá (povodí řek Rhône a Loire), existovala od raného středověku v inudaci sídliště městského charakteru přibližně každých 25 km. Zajímavou metodu archeologického terénního výzkumu představil *R. Macphail* z univerzity v Londýně. Metoda je založena na mikromorfologii uloženin v raně a vrcholně středověkých městech. S pomocí této náročné metody je možno členit zdánlivě homogenní tzv. *dark-earth* nebo výplně zemnic a rozpoznat jejich genezi, související se sídelními a výrobními aktivitami či ustájením zvířat apod. Blok přírodovědně orientovaných příspěvků uzavřel *P. Périna*, který s použitím moderních analytických technologií (např. *proton-induced x-ray emission analysis*) přesvědčivě prokázal, že indické a cejlonské alamandiny používané při výrobě honosných merovejských šperků a garnitur byly na počátku 7. stol. nahrazeny pyropy z Čech. Důvodem této změny bylo patrně přerušení obchodních cest v Rudém moři okolo roku 570. Česká surovina však nebyla pro šperkařské účely dostatečně kvalitní, a proto záhy ztratila na svém významu. Dopad těchto skutečností na historický vývoj českých zemí v první polovině 7. stol. již byl v AR (4/2002) komentován.

V další přednášce *C. Kirilov* ze sofijské univerzity prezentoval výsledky svého bádání o vývoji měst na přechodu mezi pozdní antikou a raným středověkem v balkánských provinciích říše. Předpokládá, že zde ani v této pohnuté době nedošlo k úpadku městského života, nýbrž k jeho transformaci do nových forem, které se staly základem typického balkánského středověkého města. Příspěvek *T. Kinda* z Frankfurtu přinesl revizi výsledků starších výzkumů ve Fuldě, kde byly v blízkosti známého kláštera nalezeny mj. pozůstatky vodního mlýna pocházející podle dendrochronologické analýzy z doby po roce 876. Ke klášternímu hospodářství zde podle archeologických nálezů patřilo i zpracování železa, výroba skla, kostěných hřebenu apod. Druhý den konference zakončil profesor vídeňské univerzity *K. Brunner*, jenž se ve svém filozofujícím příspěvku zamýšlel mj. nad rolí historických a archeologických pramenů při diskusi o kontinuitě či diskontinuitě dějinného vývoje.

První blok třetího dne konference byl věnován vývoji měst v byzantské Anatólíi a v Izraeli. *E. A. Ivison* z University of New York vyšel při řešení těchto otázek z výsledků svých výzkumů v lokalitě Amorium – významném vojenském a správním středisku Byzantské říše. Přestože toto středisko bylo v roce 838 zničeno Araby, bylo znovu vybudováno, i když na menší ploše. Jeho další vývoj vyvrcholil v 11. stol. Ve srovnání s Ivisonem *Ph. Niewöhner* z Freiburgu volil spíše syntetizující a širší přehled. I on však zdůraznil především kontinuitu vývoje mezi pozdní antikou a raným středověkem (na rozdíl od katastrofických scénářů starší generace historiků). Pozoruhodný nález z města Tiberias v dnešním Izraeli prezentoval *Y. Hirschfeld* z jeruzalémské univerzity. Při záchranných archeologických výzkumech byly pod podlahou řemeslnické dílny objeveny tři zásobnice obsahující 700 bronzových nádob importovaných z celého muslimského světa. V jedné nádobě bylo ukryto i 70 byzantských mincí z 10. stol. *R. Francovich* z univerzity v Sieně představil projekt výzkumu zázemí raně středověkého města v Toskánsku. Vycházel z výzkumu opevněných vesnic (tzv. *castelli*), které byly v raném středověku budovány ve výšinných polohách. Při výzkumu raně středověké krajiny hojně využíval moderních přístupů (např. GIS).

Další blok referátů byl věnován problematice centrálních sídlišť v severozápadní Evropě. *H. Hamerow* z Oxfordu se zabývala velkými anglickými emporií, speciálně jejich zázemím. Řešila otázku, zda se rozvoj těchto obchodních center odrazil i v agrární produkci zemědělských osad v jejich okolí. Vycházela při tom zejména z osteologických

a paleobotanických analýz. Nejnovější výzkumy v Haithabu představil *C. von Carnap-Bornheim*. Moderní počítačové technologie jsou zde využívány k integraci dat ze starších terénních odkrytů, detailních povrchových sběrů, prospekce s detektorem kovů a velkoplošných geofyzikálních měření. Získaný obraz v mnohém doplňuje naše znalosti o vnitřní struktuře Haithabu. *D. Skre* z univerzity v Oslo prezentoval výsledky nejnovějších terénních výzkumů norského emporia v Kaupangu. Jednoznačně z nich vyplynulo, že Kaupang nebyl pouze sezónním tržištěm, ale stabilním sídlištěm podobného typu jako Ribe či Haithabu.

Předmětem následujících čtyř referátů byl západoslovanský svět. *S. Brather* z Freiburgu se zaměřil na problematiku zlomkového stříbra, speciálně na otázku jeho vážení a počítání. *A. Buko* z Varšavy podal syntetizující přehled raně středověkého vývoje v Polsku s důrazem na přechod mezi rodovou společností a státem v kombinaci s vývojem dálkového obchodu. *J. Macháček* na příkladu Pohanska u Břec-lavi diskutoval funkci velkomoravských aglomerací a jejich strukturální paralely s jinými významnými raně středověkými lokalitami z Franské říše a jejich periferních oblastí. *L. Poláček* se kriticky zamýšlel nad možností doložit dálkový obchod na Velké Moravě. Dále prezentoval některé nové výsledky vyplývající ze zpracování dlouhodobých výzkumů v Mikulčicích.

Poslední blok přednášek souvisel s německobulharským archeologickým projektem v Plisce – raně středověkém centru, které se ve své době rozkládalo na ploše větší než Konstantinopol. *J. Henning* předložil výstupy frankfurtského týmu. Nejzajímavější výsledky přinesla rozsáhlá geofyzikální

měření prováděná nejen v samotné Plisce, ale i jejím širším okolí. Mezinárodní tým prokopal i část z velké řemeslnické čtvrti, kde byly doloženy metalurgie a zpracování skla. *L. Dontčeva-Petkova* zpracovala keramický soubor 8.–9. stol. z řemeslnického areálu v Plisce. Většinou se jednalo o lokální produkty vyráběné na pomalu rotujícím kruhu. Mnohem menší podíl tvořila v Plisce tzv. žlutá keramika. Na základě analýzy formy a technologie výroby se jí *V. Petrova* pokoušela srovnávat s keramikou známou z avarského kaganátu. Nejlepší paralely však nacházela v oblasti toreutiky, především u nádob z pokladu v Nagyszentmiklós. Ve své práci bohatě využívala i mineralogických analýz. *S. Angelova* z univerzity v Sofii nakonec hovořila o pozdně antickém městě Durostorum.

Celkově lze říci, že konference v Bad Homburgu snad vůbec poprvé umožnila konfrontaci výsledků bádání o počátcích raně středověkých měst a dálkovém obchodu ze široké oblasti, od vikinského severu po anatolskou část Byzantské říše. Jedinečné setkání se může stát určitým mezníkem ve vývoji bádání o raném středověku, které bylo až doposud pojímáno vesměs velice regionálně. Trend směřující k širší mezinárodní kooperaci zřetelně vyplynul i z faktu, že většina příspěvků byla pronesena v angličtině (výjimkou byly některé příspěvky francouzské a bulharské), která doposud nebyla na středoevropských konferencích věnovaných ranému středověku příliš běžná. Nyní lze již jen doufat, že se organizátorům podaří vydat v dohledné době sborník, jehož prostřednictvím by se s výsledky konference mohla seznámit co nejširší odborná veřejnost.

Jiří Macháček

příběh Pražského hradu

Správa Pražského hradu počátkem dubna letošního roku zpřístupnila ve Starém královském paláci novou stálou expozici, která dle slov organizátorů Pražský hrad „představuje a otevírá široké české i zahraniční veřejnosti a přináší množství informací i zábavy“. Poutavý název výstavy „Příběh Pražského hradu“ slibuje netradiční, živé uchopení „tiscíleté historie místa, v němž se tvořily dějiny české státnosti“, a jeho „představení z nejrůznějších úhlů pohledů a zodpovězení mnohých otázek“. Mnohovrstevný a kontinuální příběh „velkých dějin“ i „individuálních historií“ spjatých s osudy ústředí českého státu tak nabízí lákavou výzvu k přípravě atraktivní a třeba i alternativní expozice. Klíčovou roli při přípravě

výstavy vzhledem k samotné lokalitě a jejím možnostem nehrály výběr a dostupnost exkluzivních exponátů, ale způsob jejich prezentace. Rozhodující úloha tedy připadla scénáristům a výtvarníkům.

Základní osa výstavy – vlastní „Příběh Pražského hradu“ – je v souladu s ověřeným historickochronologickým přístupem koncipována jako cesta dějinami hradního areálu „od počátků“ do 20. století. Vyprávěcí linie návštěvnické trasy je doplněna několika tematickými odbočkami – dílčími „příběhy“ – v přilehlých místnostech.

Hlavní linie je založena na prezentaci předmětů v klasických vitrinách. Začíná v prostorné místnosti, obsahující několik vitrín s izolovanými nálezy bez

zjevných souvislostí, z různých období pravěku a z raného středověku. Zřejmá je inspirace putovní (!) výstavou Střední Evropa kolem roku 1000, kde se (ve shodných prostorách) od mlhavých a obecně společných počátků posléze rozvíjely, jak zdůrazňovala gradace výstavy, různorodé kultury středoevropských národů. Zde ovšem návštěvník prochází, aniž by získal jasnou představu o významu předmětů, které ho mají uvést do rodícího se „příběhu Pražského hradu“. Budoucí význam lokality je připomínán vzácnými předměty z 9.–10. století, dokládajícími přítomnost elity. Nicméně k raně středověkému opevnění, které dalo Hradu i jméno, se neváže žádný odkaz, stejně jako třeba ke vztahu christianizace a počátků státních útvarů ve střední Evropě. Utajen zůstává unikátní prostor pod III. nádvořím se všemi jeho předrománskými i románskými památkami (a Plečnikovou citlivou sanací). A tak ani sebeskvotnější předměty představu o roli pražského návrší v zemském kontextu nepodávají.

Románské období podle autorů výstavy asi příliš významné nebylo, neboť v expozici mnoho reflexí nenalezlo (tři plastiky, jeden tympanon, několik rozličných drobných kovových předmětů a tři imпорty z jižní Evropy). Ani potenciál samotných palácových prostor nebyl náležitě využit a zdůrazněn – spíše byl potlačen; velký podíl na tom má tu nevhodné, tu banální osvětlení, postupující celou výstavu. V části věnované 13.–16. století již začínáme přesněji chápat „Příběh Pražského hradu“ jako procházku mezi funeráliemi a nejluxusnějšími předměty, jež poskytoval přemyslovský, lucemburský či jagellonský dvůr. Expozice k období renesance a baroka ve Staré registratuře připomíná spíše rudolfinský kabinet kuriozit, kterému bohužel tvůrci výstavy nevyjasnili místo v historickém kontextu. Odtud přecházíme již k předposlední místnosti, věnované Hradu v 19. století. Je zde shromážděno několik různorodých exponátů, v nichž tušíme především odkaz k dostavbě katedrály. Zatímco doposud si návštěvník mohl prohlížet raritní kusy provázající život na evropských panovnických dvorech, náhle se ocitá v kontextu zcela odlišném, spojeném s formováním národního citění. O tom se však nic nedozví (patrně výraz úsilí o apolitičnost výstavy), a tak rychle projde do poslední místnosti expozice, která podle informace na světelném panelu připomíná „jedno z nejvýznamnějších období v novodobých dějinách“. Postihnout příběh sídla prezidenta republiky ale pravděpodobně bylo tak složitým úkolem, že na něj scénář zcela rezignoval a spokojil se s modelem Štursova lva a s Plečnikovými dveřmi. Snad aby si návštěvník nekazil dojem z celé expozice jako průřezu stěžejními a světlými etapami historie

Pražského hradu, není již zatěžován příběhy svázanými se střídáním totalitních režimů, v nichž hrál Hrad symbolicky i fakticky významnou úlohu. Zato lze přímo před prahem východu ještě několik minut postát u velkoplošné obrazovky a shlédnout střídající se diapositivы s mozaikou na Zlaté bráně.

Na rozdíl od návštěvníka, jenž pochopitelně nahlédne do všech otevřených dveří, se teprve nyní vrátíme k tématickým odbočkám – několika vyčleněným „příběhům“, které tříští prohlídkovou trasu. První zastávku učiníme u „Příběhu patronů“. Jakkoli se zde nabízel prostor pro rozvinutí tématu, jenž po dlouhá staletí spoluvytvářel kontinuitu české státnosti, kult českých patronů, který Pražskému hradu určil výjimečné místo v dějinách, zde téměř zaniká – stejně jako okolnosti působení světců samotných. Jako jeden ze stovek exponátů se tu objevují (korodující) svatováclavská přilba a kroužková košile, jimž je obsah prvořadého symbolu české státnosti přiznán pouze v popisce. Jinak je „Příběh patronů“ zprostředkovan jen několika fragmenty tkanin. Jistě nás však zaujme obecná problematika kanonizace. Se zdánlivě příbuzným tématem se setkáváme i v následujícím „Příběhu církve a katedrály“, jenž je ale redukován na technickou problematiku výstavby katedrály, leč bez přiblížení stavebních technik, stavebního vývoje, dobových plánů, účtů apod. Kontinuální soužití světské a duchovní moci, podstata fenoménu Pražského hradu, je zde takřka zamlčeno – jako ostatně na celé výstavě: projevuje se souborem hodnotného liturgického náčiní a dvěma kasulemi. V „Příběhu pohřbívání“, ve kterém kromě svědectví o pohřbívání středověké elity nalezneme i hroby pravěké, je již jasné, že myšlenka dílčích hradních „příběhů“ nedopadla šťastně. Rozpaky vyvolává i využití předmětů, jaké jsou k vidění i na hlavní trase – všudypřítomné pohřební insignie a textilie tak výstavě dodávají pochmurný tón. Atmosféře „Příběhu pohřbívání“ by snad více než místy poloprázdné vitríny pomohlo vhodné umístění působivého odlitku tváře zemřelého z románské baziliky sv. Víta. „Příběh katastrof“, přehlčený textem, je smutnou podívanou. Divákovi trne při sledování němého filmu (pouze s českými titulky) o transportu žulového monolitu nebo při pohledu na několik předmětů z výstroje vojenské osádky (ale obrázek Hradu se stanovou střechou nad Vladislavským sálem před katastrofálním požárem r. 1541 nespátí). Svou rozjiténou mysl návštěvník neuklidní ani po vstupu do „Příběhu vzdělanosti“, zprostředkovaného téměř výhradně ve vitrínách rozevřenými manuskripty, a dokumentujícího více než cenný obsah Kapitulní knihovny a Archivu Pražského hradu bezradnost při řešení sofistikova-

ného scénáře. Občerstvujícím dojmem oproti tomu působí „Příběh stolování“, podbarvený dosti expresivní zvukovou kulisou. Mezi vitrínami s ukázkami nádob objevujících se v průběhu staletí na jídelních stolech (nejen na Pražském hradě) máme možnost vnímat proměny vkusu, luxusu i vybraných způsobů stolování, byť na jedné polici vedle sebe stojí nádoby navzájem dělené staletími (např. renesanční i barokní; divák jistě ocení detailní informaci, ze které jímky byly při jakém výzkumu v kterém roce vyzdvíženy). Vlastní potřeby však musí návštěvník překonat, neboť sám místo k odpočinku na výstavě (ani v širokém okolí) nenajde. Naprosto nesrozumitelný pak je „Příběh rezidence“, jemuž vévodí portréty z 16.–19. století, de Vriesův Kůň a model Míčovny. Lákadlem tu mohl být pozoruhodný soubor bot ze 16. století, který však v temném koutě bez jakéhokoli osvětlení sotva kdo najde.

Jistě lze bez výhrad souhlasit s autory, že každý z více než 500 vystavených předmětů v sobě skrývá „zasutý příběh materiálů a řemesel a hlavně člověka, který je díky svému umu vyrobil, i osud člověka, jenž se jimi obklopoval a užíval je“. Neubráníme se však dojmu, že vyprávění tohoto příběhu tvůrci expozice nechali nejvíce na předmětech samotných. U některých výjimečných exponátů zůstal potenciál jejich „příběhovosti“ nevyužit, i když se sám přímo nvuocel: např. skleněný arabský pohár mohl podnítit zajímavé líčení kontaktů přemyslovského dvora, pokud již autoři nechtěli návštěvníkům zprostředkovat dramatickou cestu archeologického nálezu z podzemí do výstavního sálu.

Výstava chce, zdá se, zdůrazňovat kulturně-historické aspekty a odhlížet od politických okolností. To je ovšem při prezentaci příběhu Pražského hradu, symbolu české státnosti, sídla panovníků i vlád, politického a správního centra, církevního středu země značně složitý úkol, který by vyžadoval opustit stereotypní pojetí dějepisu. Autoři se vydali jinou cestou a vsadili na špičkové ukázky kulturní úrovně – ale právě jejich zákonitý výběr z nejvyššího společenského prostředí nás vtahuje zpět do centra politického dění. Obrazu rozmanité minulosti Hradu nepomohlo ani opomenutí přítomnosti početných hradních paláců významné šlechty a jejich vybavení. Fascinace panovníckým prostředím charakterizuje celou koncepci, a nedůslednost při rezignování na politické dějiny může v takovém případě vytvářet falešný obraz „odedávna našeho“ Hradu. A naopak, „o materiálech a řemeslech a hlavně člověku“ z Pražského hradu, tedy o atraktivních a neotřelých tématech, která Pražský hrad a především propagace „Příběhu“ nabízejí a která mohla výstavě dodat svěží a atraktivní tvář, se nedozvíme takřka nic.

Výjimkou se mohly stát některé archeologické nálezy, kdyby neskončily jako nefunkční celky bez souvislostí, pro nearcheologa pramálo zajímavé (např. výstavka záušnic).

Instalaci posloužily tradiční prostředky, společně s výjimečností vystavovaných (a dodejme bezproblémových) předmětů, vytvářejících atmosféru „národních klenotnic“ se zvláštním zřetelem na funerální výbavu panovníků. Výstava tak v mnohém navazuje na tradici „památníků národních dějin“, od kterých by se však zároveň ráda oprostila. Ale když se státotvorný odkaz nabízí, je použit, ač např. Zlatá bula Friedricha II. zůstane pro drtivou většinu návštěvníků záhadným pergamenem, navíc s nejasným vztahem k lokalitě samotné. Naproti tomu řada celoevropsky srozumitelných a zároveň lokálně charakteristických kapitol kulturních dějin – např. 17. století se stavovským odbojem, obrazoborectvím i švédskou kořistí – se do hradního „Příběhu“ již nevešla. Za drobné, leč nepřehlédnutelné nedostatky lze považovat mnohdy málo čitelné či nepochopitelně umístěné, a k exponátům obtížně přiřaditelné popisky (pouze česky a anglicky). Někdy se je dokonce podařilo před zraky diváků zcela skrýt do přítmi halčícího téměř neviditelné textilie („Příběh pohřbívání“). Jaký asi pocit v nezastvěceném návštěvníkovi vyvolají nevysvětlené pojmy suppedaneum, kaptorga, aplika, Žiži? Nejedná se o znalce „kultury pražského typu“ by se mohl třeba zamyslet, kde leží „Praha-Korčák“.

Při odkrývání příběhu Pražského hradu nepomáhá ani nákladná technika. V duchu moderních výstavních trendů bylo v expozici instalováno několik počítačových kiosků s dotykovými obrazovkami, „které mají obohatit a rozšířit základní momenty výstavy a poskytnout množství nadstavbových situací“. Namísto dnes již běžných a návštěvnícky vděčných virtuálních modelů se zde z obrazovky na zájemce hrnou (ale jen když příslušná část programu funguje) encyklopedická hesla, dublované informace o předmětech z expozice i jejich fotografie, či rekonstrukce jednotlivých stavebních fází Hradu z různých úhlů pohledu, jež zaujmou leda svou technickou prostotou. Divák si tak raději obejde plastové modely téhož v expozici. Velkoplošné plazmové obrazovky, umístěné do dobře utajených míst, nenabízejí filmové sekvence (ať historické, či současné), nýbrž mozaiku nekomentovaných fotografií a reprodukcí, často bez vztahu k obsahu expozice nebo i k sobě navzájem. Alespoň efekt propojení projekčních zařízení, práce se světlem a počítačových možností mohl vizuální stránce expozice pomoci vybědnout z již opravdu vzdálené minulosti.

Snad úcta k místu výstavy vedla autory k předpokladu, že též návštěvník bude řádně obeznámený s českými dějinami, kultivovaný, s vážným zájmem o kulturní historii, případně čtenářem historických románů. Množství předkládaných informací poskytuje fanouškům historie možnost důkladně si prohloubit znalosti, což jistě vyhovuje především těm, kteří od obdobných výstavních počinů koneckonců ani nic jiného neočekávají. Zahraniční (a zejména zámořští) turisté, jakých je mezi návštěvníky nové expozice značné procento, by si však měli při návštěvě Prahy vyhradit dostatek času na čtení sáhodlouhých informačních tabulí (Číňanů, Japonců, obyvatel španělsky či rusky mluvících částí světa atd. se to ovšem netýká).

Není pochyb o tom, že příprava výstavy byla (i s ohledem na přípravu klimatických a světelných podmínek) velmi náročná, dlouhodobá a nákladná. Za všechny, kteří se na ní podíleli, připomeňme alespoň úctyhodný výkon konzervátorských dílen Správy Pražského hradu při restaurování vzácných textilií. Snad největší podíl na zpracování materiálu má Archeologický ústav AV ČR v Praze, jehož pracovišti prošla více než polovina exponátů, vesměs z jeho sbírek. Je třeba rovněž ocenit vynikající propagaci. O to větší je škoda, že úsilí mnoha odborní-

ků vyšlo mnohdy naprázdno jen proto, že zklamala koncepce. Nenápaditá výtvarná realizace nezdar završila. Správa Pražského hradu upřednostnila absenci originality a poutavosti před invenčními, kreativními nároky dnešního výstavnictví. Ani moderní materiály nedokáží zastřít zastaralost použitého konceptu. Výstava si neklade ambice objevovat či sdělovat, ba ani zaujmout; spíše navozuje dojem, že cílem prezentace pozoruhodných předmětů bylo vyřešit otázku „Kam s ním?“.

A tak výstavu opustíme: divák si dojem nezkaží, ale zároveň ani žádný nezíská. Po shlédnutí sestavy vzácných předmětů, jejichž roli v příběhu Pražského hradu v minulosti i přesah do současnosti si lze svépomocí jen obtížně vysvětlit, se bohužel neubrání pocitu únavy a neurčitěho zklamání. Přání autorů, aby výstava návštěvníka přivedla k tomu, aby si tento příběh přišel prožít i několikrát, se tak pravděpodobně mnohokrát nenaplní. Je ovšem možné, že opačný dojem získáme v plánovaných obměnách expozice – především dílčích „příběhů“ – a při jejím rozšíření o Lapidárium v románském podlaží v roce 2005 a didaktickou část v Tereziánském křídle roce 2006...

Petr Kostrhun – Martin Ježek

Dr. INGEBORG MERTINS-KIEKEBUSCH (1912–2004)

Krátce před svými 92. narozeninami zemřela 18. 7. 2004 dr. Ingeborg Mertins-Kiekebusch, emeritní pracovnice Rheinisches Museum v Bonnu. Během druhé světové války působila v Muzeu hl. města Prahy, kde spravovala archeologické sbírky J. A. Jíry na Hanspaulce. Na tehdejší německé Karlově univerzitě dokončila studia a získala doktorát u prof. L. Zotze. Prahu i své bývalé pracoviště dr. Ingeborg Mertins-

Kiekebusch navštívila naposledy v roce 1994. Při té příležitosti věnovala Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou UK řadu odborných publikací ze své knihovny. O svém otci, archeologovi prof. A. Kiekebuschovi (1870–1935), vydala v roce 1995 biografii s rozsáhlou dokumentační přílohou (A. Kiekebusch. Gedanken und Erinnerungen, s. 1.).

V. Spurný

ÚMRTÍ VÝZNAMNÉHO NUMISMATIKA PROF. PhDr. JIŘÍHO SEJBALA, DrSc.

Řady vědeckých pracovníků dne 18. srpna 2004 navždy opustil numismatik a historik prof. Jiří Sejbal. Navzdory těžké nemoci byl vysoce aktivní až do posledních chvil svého života – působil jako vysokoškolský pedagog a průběžně se věnoval vědecké publikační činnosti. Jako poslední počin lze uvést přípravu souhrnné monografie o moravském brakteátovém mincovnictví 13. století.

Jiří Sejbal, třebíčský rodák (1929), vyrůstal v rodině kamenosochaře. Na třebíčském gymnáziu maturoval v r. 1948. Vysokoškolská studia ho zavedla do Brna. Již ve své diplomové práci, zaměřené na hospodářský a sociální vývoj moravských královských měst Brna, Olomouce, Znojma a Jihlavy ve 14. století, se setkal s problematikou měnového a mincovního vývoje. Peněžní dějiny se brzy staly

základem jeho vědecké kariéry. Nejdelší úsek jeho života a pracovní aktivity je spojen s Moravským zemským muzeem, kam nastoupil v r. 1953 a působil v něm do r. 1991. Jako vedoucí numismatického oddělení (1953–1977) se zasloužil o mimořádný rozkvet tohoto pracoviště. Jeho sbírkotvorná, expoziční, dokumentační a vědecká činnost byla často podnětná i pro numismatické kabinety světově významných muzeí, univerzit či bank. V r. 1963 získal hodnost kandidáta a v r. 1987 doktora historických věd. Jako ředitel Moravského zemského muzea (1977–1991) se zasloužil o rekonstrukci sídla MZM – Dietrichsteinského paláce na Zelném trhu – v součinnosti s uvedením budovy do původního architektonického vzhledu. Vzápětí byl zahájen provoz rozměrných expozičních celků, koncipovaných na základě aktuálního stavu světové muzeologie a připravovaných pod jeho vedením.

Jako vědec se zařadil mezi nejvýznamnější numismatiky především díky svým pracem a objevům v oblasti středověkého moravského mincovnictví. Jeho přínos k poznání moravského měnového vývoje byl vskutku mnohostranný. Pro období raného středověku specifikoval vztah velkomoravských předmincovních platidel ke karolinskému a byzantskému měnovému systému, potvrdil existenci moravské obchodní mince s opisem BRAZISLAVS VSEBOR v 1. pol. 11. stol., zpracoval největší denárový soubor z mladohradištního pohřebiště v Uherském Hradišti-Sadech a zasáhl do diskuse o podivínské mincovně. Významně přehodnotil poznatky o měnových poměrech raného i vrcholného středověku, a to v několika oblastech. Stanovil počátek moravských denárových ražeb do let 1020–1025, a to Oldřichovým denárem. Vytvořil chronologický a metrologický systém moravských denárů a brakteátů 13. století. Zásadně přispěl také k poznání moravského mincovnictví přelomu 14.–15. a 1. pol. 15. stol. studiem k ražbám markraběte Jošta a k moravské husitské minci. Žádná numismatická knihovna se neobejde bez jeho titulů a jeho práce příručkového charakteru jsou nezbytné pro studium mnoha historicko-spoločenských a ekonomických vědních disciplín.

Významnou kapitolu aktivit Jiřího Sejbala představuje vysokoškolská pedagogická výuka. Přednášet začal již v r. 1964 na brněnské katedře pomocných věd historických, archivnictví a archeologie na Filozofické fakultě a později i na Pedagogické fakultě téže univerzity. Od r. 1991 učil numismatiku jako hostující profesor na univerzitě ve Vídni. V r. 1985 byl jmenován docentem a v r. 1993 univerzitním profesorem. Nejen svými publikacemi,

ale i spoluprací s významnými evropskými a světovými univerzitami povznesl prof. Jiří Sejbal mezinárodní význam české numismatiky. Řadu let vyučoval na nově zřízené Ekonomicko-správní fakultě MU v Brně. Téměř do posledních chvil života, v zápase s těžkou nemocí, dokázal předávat své vědomosti a poznatky novým generacím.

Byl nápomocen radou nejen odborníkům, ale i laikům z širší veřejnosti. Vyplývalo to nejen z jeho povahy, ale také z úzké spolupráce s Českou numismatickou společností. Odchodem Jiřího Sejbala utrpěla velkou ztrátu také archeologická věda. Byl v úzkém kontaktu zejména s moravskými archeology, kteří se na něho vždy mohli obrátit. V posledních desetiletích takřka soustavně určoval mince z nejnovějších archeologických výzkumů a vedl o nich podrobnou evidenci a dokumentaci. Patřil ke spolehlivým pracovníkům, na které se bylo možno vždy obrátit o radu i vědecké zhodnocení.

K rozvoji numismatiky a muzeologie přispěl i jako redaktor numismatických periodik – uvést lze Numismatický sborník ČSAV, Časopis Moravského muzea, Moravské numismatické zprávy, Folia numismatica – a jako editor a zakladatel edicí Numismatica Moravica a Studia numismatica et medallistica. V neposlední řadě je třeba vyzdvihnout jeho zásluhy o organizaci mezinárodních numismatických symposií pořádaných v Brně od r. 1964.

Prof. Jiří Sejbal zastával řadu významných funkcí v českých i mezinárodních numismatických, muzejních a archeologických společnostech. Byl zastoupen v Mezinárodním výboru pro archeologická a historická muzea, v numismatických společnostech Rakouska, Francie a Rumunska, stal se členem Numismatické komise Rakouské akademie věd, Národního komitétu ICOM při organizaci UNESCO. Předsedou jemu snad nejmilejší Moravské numismatické sekce zůstal až do svého skonu.

Úmrtím prof. Jiřího Sejbala odešel vědec evropského formátu, nepochybně největší osobnost moravské numismatiky posledního půlstoletí. Na jeho počest, bohužel již jako memoriál, proběhla v Hustopečích 29. 9. – 1. 10. 2004 mezinárodní konference „Postavení Moravy v mincovnictví a peněžních vztazích ve střední Evropě od kalady až po zánik Svaté říše římské“, původně zamýšlená k jeho významnému, žel nedožitému životnímu jubileu. Naše věda ztratila nejen věhlasného odborníka, ale také laskavého a přátelského člověka, jehož si vážili všichni, kteří ho znali a případně měli tu čest s ním spolupracovat.

Tatána Kačerovská – Rudolf Procházka

Z nejvýznamnějších prací prof. PhDr. Jiřího Sejbala, DrSc.

- Nová dutá mince s neznámým portrétem Karla IV, *Numismatické listy* X, 1955, 139–145.
- Moravská kontramarka se šachovanou orlicí, *Časopis Moravského musea* XLI, 1956, 101–120.
- Moravská denárová mince markraběte Jošta, *Numismatický sborník* IV, 1957, 97–180.
- Pallardiho hradisko, výšinné sídliště datované mincemi (Příspěvek k peněžním poměrům na Moravě v 11. století), *Časopis Moravského musea* XLIV, 1959, 79–98 (s J. Sobotkou).
- K počátkům peněžní směny ve Velkomoravské říši, *Časopis Moravského musea* XLV, 1960, 73–82.
- Moravská mince doby husitské. Brno 1965.
- K chronologii moravských ražeb 13. století, in: *Sborník I. numismatického symposia*, Brno 1966, 78–84.
- Moravská drobná mince grošového období, in: *Sborník I. numismatického symposia*, Brno 1966, 106–115.
- K základním otázkám vzniku moravských ražeb 13. století, in: *Sborník z II. numismatického symposia*, Brno 1979, 55–65.
- Dějiny peněz na Moravě. Brno 1979.
- Nálezy denárů z pohřebiště na sadské výšinně velkomoravského Starého Města, in: *Denárová měna na Moravě. Sborník z III. numismatického symposia*, Brno 1986, 98–204.
- Die Beteiligung Mährens am Fernhandel mit dem Norden im Frühmittelalter nach numismatischen Quellen, *Sigtuna Papers. Commentationes de nummis saeculorum IX–XI in Suecia repertis. Nova series* 6, 1989, 289–299.
- Das mährische Münzregal und das Münzwesen der Olmützer Bischöfe, in: *Olomoucké a solnohradské mincovnictví v období tolarové měny. Numismatica Moravica VIII*, Brno 1996, 35–48.
- Denárová měna, in: *Peníze v českých zemích do roku 1999*, Praha 1996, 31–49.
- Základy peněžního vývoje. Brno 1997.
- Die Anfänge der frühmittelalterlichen Münzstätte in Podivín, in: *Festschrift für Katalin Biró-Sey und István Gedai zum 65. Geburtstag*, Budapest 1999, 255–266.
- The minting rights of the Bishops of Olomouc in the 13th century, in: *Moneta mediaevalis*, Warszawa 2002, 309–325.
- Otazníky kolem mincovny v Podivíně ve 13. století, in: *Folia numismatica* 18/19, v tisku.

NOVÉ PUBLIKACE

William Ryan – Walter Pitman: Noah's flood. The new scientific discoveries about the event that changed history. Simon & Shuster New York 1998. 319 str.

Nebývá obvyklé recenzovat knihu bezmála šest let starou, ale v případě *Noemovy potopy* (či spíše *povodně*) recenze na aktuálnosti neztrácí, neboť český překlad knihy právě připravuje k vydání nakladatelství Paseka. Populárněvědecká Ryanova a Pitmanova publikace představuje nová přírodovědná fakta z výzkumu oblasti Černého moře. Tyto nové informace nesou vzrušující punc senzačnosti, ale také labilitu neověřených teorií. Podobného charakteru byla kniha Konrada Spindlera *Muž z ledovce*. Také od dob jejího vydání prošla interpretace příčin „Oetziho“ smrti četnými proměnami. Jak si ukážeme v závěru této recenze, podobně to může dopadnout i s hypotézami autorů *Noemovy potopy*.

William B. F. Ryan a Walter C. Pitman, geologové z Columbia University a Lamont-Doherty Earth Observatory, již po desetiletí pracují v oblasti Středozevního a Černého moře. Jejich hypotéza o povodni, jež se promítla do biblické knihy Genesis, má základ v hlubokomořských vrtech, studiu mořské malakofauny, echolokačním a seismickým geologickým zkoumáním. Záběr knihy je ale mnohem širší a autoři diskutují zásadní otázky geologické, biologické, archeologické (v širokém časovém i regionálním rozsahu), interpretace nejstarších literárních pramenů a dotýkají se i srovnávací lingvistiky.

Základem „Ryan-Pitmanovy hypotézy“ je teorie o náhlém katastrofickém zaplavení oblasti Černého moře – tehdejšího sladkovodního jezera – slanou vodou, která se tam přelila ze Středozevního moře kolem r. 7500 BP. Ryan-Pitmanova hypotéza je založena na následujících myšlenkách.

Celá událost má kořeny v klimatické změně na konci posledního glaciálu. Před 20 000 lety kryly obrovské kontinentální ledovce téměř polovinu Severní Ameriky, Evropy i část Asie. V ledovcích se nahromadilo tolik vody, že hladina světového oceánu poklesla o celých 120 metrů. Když se začalo oteplovat, ledovce tály a obrovská množství vody se hnala zpět do moře. Hladina oceánu začala postupně stoupat. Voda odváděná toky („předchůdci“) dnešního Dunaje, Dněstru, Dněpru a Donu tekla do Černého moře. Přísun vody byl takový, že se z Černého moře stalo sladkovodní jezero, které se odvodňovalo přes Marmarské moře do moře Středozevního. Masa ledovců tlačila vlastní vahou na povrch Země jako těžký předmět položený na měkkou matraci. V okolí tajících ledovců tak vznikla sníženina vyplněná obrovskými jezery tavné vody. Záhy se sníženina zvětšila natolik, že větší voda z ustupujících ledovců přestala odtékat jižním směrem a proudila paralelně s čelem ledovce přes území Polska a severního Německa do Severního moře. Černé moře tak přišlo o životně důležitý zdroj vody a začalo v podmínkách mimořádně suchého klimatu vysychat. Jak jeho hladina klesala, stalo se izolovaným bezodtokým jezerem. Na obnažených březích vysychajícího sladkovodního jezera rostla stepní vegetace s divokými obilovinami. V chladném a suchém výkyvu mladšího dryasu se stalo okolí jezera vyhledávanou oázou s množstvím zdrojů obživy. Ve stejné době vznikaly na Blízkém východě první stálé osady, jejichž obyvatelé si postupně osvojovali zemědělství.

Začátek holocénu byl ve znamení sice teplého, ale stále ještě suchého klimatu. Hladina Černého moře tehdy ležela celých 150 metrů pod úrovní světového oceánu. Úrodná údolí a říční delty v ploché krajině v okolí jezera byly s největší pravděpodobností intenzivně obdělávány prvními zemědělci. Před 7600 lety stoupla hladina světového oceánu natolik, že mořská voda začala od jihu zaplavovat mělké údolí v místě dnešního Bosporu. Slaná voda, hnaná přílivem, se začala postupně přelévat přes přírodnou hráz oddělující Marmarské moře od jezera ležícího o 150 metrů níže. Drobný tok zpočátku jen pomalu meandroval po plochem šelfu severním směrem do vzdáleného jezera. Z potoka se stala říčka a jak se intenzita proudu zvětšovala, její koryto se stále více zakusovalo do měkké horniny. Během několika dní se z říčky stal silný proud, který strhával břehy a čím hlouběji se zařezával, tím zběsileji se hnál, až nakonec dosáhl průtoku asi dvěstěkrát převyšujícího Niagarské vodopády. Hladina Černého moře stoupala neuvěřitelnou rychlostí 15 cm za den. Každým dnem zmizel pod vodou až 1,5 km plochého pobřeží. Voda proudila do Černého moře tak, až se hladiny vyrovnaly a Černé moře zaplavilo poslední zbytky kdysi úrodné krajiny. Obrys pobřeží dostal svůj dnešní tvar. V místě ně-

kdejší sníženiny s meandrujícím tokem řeky Donu vzniklo Azovské moře. Slaná voda zahubila veškerý dosavadní život v bývalém jezeře a nový domov tu našli přistěhovalci ze Středozemního moře.

Je těžké si představit hrůzu obyvatel vytlačенých ze svých obydlí a polí stoupající vodou. Uprchli se svými rodinami a se vším, co pobrali. Rozutekli se do různých částí Evropy i Asie – na západ šel lid s lineární keramikou, Vinčové, Hamangiáni a další, na jih a na východ lidé mluvící semitskými jazyky, předkové Egypťanů i Sumerů. Na severovýchod šli lidé mluvící indoevropskými jazyky. Všichni uprchlíci si vyprávěli o velké potopě. Pověsti se ústní tradicí předávaly až do objevu písma, kdy byly poprvé zapsány klínovým písmem v Eposu o Gilgamešovi, později ve starých hindských védách a v Bibli. Také staří Řekové znali několik verzí mýtu o potopě.

Kniha ihned po svém vydání zaznamenala bouřlivý ohlas a tzv. Ryan-Pitmanova hypotéza vyvolala diskusi, která se vede dodnes. Pomineme-li otázku, zda se dá skutečná geologická událost ztotožnit s událostí popsanou v Bibli, rozpadne se diskuse do dvou hlavních tematických okruhů:

1. Je environmentální výklad správný?
2. Je výklad archeologických nálezů správný?

V roce 1999 se připojil k projektu výzkumu černomořské oblasti (The Black Sea Project zahájený v r. 1996) známý oceánolog Bob Ballard, aby Ryan-Pitmanovu hypotézu otestoval (Ballard, který se proslavil např. objevem Titaniku, je ředitelem Institutu pro odhalování záhad v Pensylvánii). První dva roky pozemní archeologický tým prováděl systematický povrchový průzkum poloostrova Sinop. Odhalil stovky archeologických lokalit a shromáždil 4000 zlomků keramiky z otomanských, řeckých, římských a byzantských vesnic. Na pozemní tým navázal tým mořský, který zkoumal dno podobným způsobem „transektů“ jako tým pozemský. Tak se vytvořil archeologický výzkum „nové dimenze, mapující krajinu od vrcholků hor až ke dnu oceánu“.

Prvním Ballardovým úkolem bylo najít předpokládanou linii původního pobřeží jezera, a to se mu skutečně hned v prvním roce mise povedlo. U dnešního jižního pobřeží v turecké části Černého moře poblíž města Sinop objevil sonarem v hloubce asi 160 m původní pláž – okraj bývalého sladkovodního jezera. Sedimenty obsahovaly schránky měkkýšů, a to sladkovodních (*Dreissena*, *Turricaspia* – asi 7800 BP) a mořských (*Trophonopsis*, *Mytilus* – asi 7300 BP), ukazujících, že sladkovodní jezero bylo inundováno slanou vodou. Tento objev podnítil Ballarda k vypravení dalších expedic, které se zaměřily na vyhledávání vraků a pravěkých sídlišť. Specifické podmínky v Černém moři totiž zaručují excelentní zachování organických hmot. Když se dostala do jezera slaná voda, vody se smísily, těžší slaná voda klesla ke dnu a v horních vrstvách zůstala smíšená brakická voda. Protože voda v Černém moři se nepromíchává jako v oceánech, atmosferický kyslík se nedostal k hlubším vrstvám vody. Spodní vrstvy jsou proto zcela anoxické, takže zde všechny hnilobné procesy ustaly.

V roce 2001 objevil Ballard skvěle zachované vraky čtyř lodí. Objev prvního sídliště obyvatel pobřeží tehdejšího jezera na sebe ale nechal čekat až do další sezóny. V hloubce 95 m, asi 12 mil od tureckého pobřeží našel Ballardův tým pozůstatky jednoduché stavby („single building“) se stěnami tvořenými přitesanými trámy a větvemi, které objevitelé interpretují jako pravděpodobné pozůstatky domu. Na místě byly také dokumentovány kamenné nástroje, mezi nimi tesla nebo sekera, a keramické zásobní nádoby. Na datování celého komplexu se teprve čeká. Fredrik Hiebert z Pensylvánské university, hlavní archeolog projektu, prohlásil: „Tento náález je prvním hmatatelným důkazem osídlení černomořského pobřeží před povodní. Je to zásadní náález a na jeho základě se začne s přepisováním historie v této klíčové oblasti mezi Evropou, Asií a starověkým Předním východem.“

Až doposud by tedy nové nálezy potvrzovaly Ryan-Pitmanovu teorii, alespoň co se týče předpokládaného osídlení břehů tehdejšího sladkovodního jezera. Ostatní teze týkající se archeologie jsou však mnohem diskutabilnější.

Necítíme se erudováni ke kritice archeologických teorií týkajících se severní Anatólie, nicméně je zde několik zjevných rozporů mezi fakty, která Ryan a Pitman uvádějí. Celá náhlá událost se měla odehrát kolem 7500 BP, tj. asi 5500 BC, a podle autorů to mělo podnítit odchod zdejších neolitických zemědělců všemi směry, mj. i na západ do Evropy, a šíření neolitické kultury s lineární keramikou. Mezi lety 5600–5500 však v severní Anatólii bylo již období staršího až středního chalkolitu a kultura s lineární keramikou se za necelých 200 let dostala až do západní Evropy. Povodeň by tedy pro

tuto událost přišla příliš pozdě. Nadto je podle současných teorií neolitický vývoj považován spíše za autochtonní, s občasným příchodem spíše malých skupinek obyvatelstva, a ne za exodus velkého množství lidí z jedné oblasti. Samotná kritika hypotézy o rozšíření indoevropských jazyků v době černomořské potopy by si vyžádala vlastní rozsáhlou studii. Je to problém, který není v žádném případě vyřešen. Prof. B. B. Lal z Indické rady pro historická studia uspořádal dosavadní teorie o původním domově Indoevropanů do pěti skupin:

1. Anatolie (hlavní propagátor této koncepce je C. Renfrew; hlavním znakem Indoevropanů bylo zemědělství, praktikované zde ca 7000 BC).

2. Region mezi Černým a Kaspickým mořem (hlavními propagátory teorie jsou T. V. Gamkrelidze a V. V. Ivanov, hypotéza je založena na lingvistickém bádání).

3. Jihoruské stepi severně od Černého a Kaspického moře – „kurganová“ oblast (hlavní propagátorka teorie M. Gimbutas pokládá Indoevropany za bojovníky na koních, kteří se do střední Evropy dostali někdy v 5.–4. tisíciletí BC, podle Renfrewa sem ale přišli až o 3000 let později).

4. Oblast starověké říše Sogdiana (dnešní Uzbekistán, autorkou této koncepce je J. Nichols: podle ní se odtud šířil jazyk směrem k Aralskému moři a dále na západ, bylo to však šíření jazyka, nikoli jeho nositelů).

5. Oblast východního Afgánistánu, Pákistánu a severozápadní Indie (hlavní propagátor B. B. Lal; odtud by se šířil jazyk společně s jeho nositeli západním směrem do Anatolie).

Z uvedeného přehledu vyplývá, že otázka původu a pravlasti Indoevropanů je mnohem komplikovanější a složitější, než jak je v knize prezentována, a pravděpodobně nebude s událostí zvanou Noemova potopa souviset.

G. R. Morton (2002) soustředil hlavní protiargumenty Ryan-Pitmanovy hypotézy. Také on uvádí kritiku otázky původu a šíření indoevropských jazyků. Podle lingvisty B. Dardena z Chicaga je nepravděpodobné, že by se indoevropské jazyky rozdělily před r. 3500 BC, tj. o 2000 let později, než se odehrála popisovaná povodeň (*Trefil 2000*, 20). Podle jiného argumentu ale povodeň, která měla napomoci šíření zemědělství, proběhla naopak příliš brzo. Zatímco Ryan a Pitman datují událost do stejného radiokarbonového období jako první sedimenty uložené po povodni (bohaté na organický materiál, tedy formované v podmínkách bez kyslíku), jiní badatelé se na základě geochemických modelů domnívají (vzhledem k charakteru těchto sedimentů), že se povodeň musela odehrát nejméně o 2000 let dříve (*Kerr 1988*, 1132).

Hlavní protiúder pro teorii Noemovy potopy vyšel ze světa geologů, palynologů a mořských biologů. V roce 2002 bylo celé říjnové číslo časopisu *Marine Geology* věnováno Ryan-Pitmanově hypotéze o černomořské potopě. Téměř všichni autoři se vyslovili k teorii negativně. Z nejzajímavějších argumentů vybíráme:

1. Středomořská řasa *Emiliana Huxley* aktivně neplave, je pasivní součástí povrchové vrstvy moří. Vzhledem ke směru toku vody přes Bospor se dnes tento druh nemůže dostat ze Středozemního do Černého moře, neboť voda dnes trvale proudí právě opačným směrem. Za Noemovy potopy by však řasa měla šanci rozšířit se i do Černého moře. Skutečně: ve vrstvách sedimentů na černomořském dně se tato řasa objevuje, ale až v 7. století BC, tedy až 5000 let po předpokládané povodni.

2. Mnoho faktů, které stojí proti Ryan-Pitmanově teorii, uvádějí *Aksu et al. (2002)*. Jejich geologická data z pánve Středozemního moře např. ukazují, že voda z Černého moře proudí kontinuálně do Středozemského moře již od doby před 12 000 lety (Ryan-Pitmanova teorie potřebuje reverzní pohyb vody alespoň v době kolem 7500 BP).

3. *Peridinium ponticum* je endemický černomořský druh řasy nalezený v sedimentech Marmarského moře ve vrstvách datovaných 11 000–6000 BP. Jeho zbytky se tam mohly dostat v tomto časovém období jedině z Černého moře, což je opět důkaz o proudění vody opačným směrem.

4. Vrty ve východní části Egejského moře ukazují, že povrchové vody byly prakticky po celou dobu trvání holocénu brakické. Zdrojem sladké vody mohlo být jen Černé moře.

5. Hypotéza Noemovy potopy předpokládá, že řeky přitékající do Černého moře vysychaly mezi 9000 a 7500 BP. Pylová spektra z jižního Ruska a dalších oblastí kolem Černého moře neukazují žádnou změnu vegetace, která by znamenala posun podmínek směrem k více aridnímu prostředí.

6. *Kaminski et al. (2002)* na základě výzkumu fauny dírkovců argumentují tím, že nenalezli žádný důkaz, že by povrchová salinita vody Černého a Marmarského moře byla někdy tak nízká, jako je tomu u sladkovodních jezer.

7. Podle *Mudieho et al. (2002)* jsou k dispozici palynologické důkazy o tom, že v okolí Černého moře byly v diskutované době lesy téměř neporušené zemědělskou činností. Rozvoj pastevečtví a zemědělství měl podle výsledků pylových analýz nastat v oblasti až krátce před dobou bronzovou, někdy před 4600 lety.

Zdá se, že ještě než bude české vydání připraveno do tisku, bude jeho hlavní téma – Ryan-Pitmanova hypotéza biblické Noemovy potopy – v některých základních rysech přehodnoceno. Naskytá se tedy otázka, zda má ještě cenu tuto publikaci číst. Domníváme se, že rozhodně ano. Tím, že zahrnuje tolik různorodých témat, osloví velký okruh čtenářů. Text je napsán stylem živé diskuse, jako fascinující příběh vědeckého poznání. Osou téměř detektivního vyprávění se proplétají popisy použitých metod a detailní vhledy do problémů spojených s jejich aplikacemi.

Z hlediska archeologie spatřujeme hlavní poselství knihy v nezvratné skutečnosti, že v zásadě vysoce „humanitní“ téma je řešeno na základě čistě přírodovědeckých disciplín. Hlavními hrdiny tohoto příběhu nejsou lidé a artefakty, ale nepatrní mořští měkkýši, mikroskopičtí dírkovci, mořské řasy a pylová zrna. Moderní přírodovědecké metody jsou schopny v krátké době posunout vědění neuvěřitelně dopředu a neobejdeme se bez nich ani u nás.

Dagmar Dreslerová – Petr Pokorný

PRAMENY A LITERATURA

- Aksu, A. E. – Hiscott, R. N. – Mudie P. J. – Rochon, A. – Kaminski, M. A. – Abrajano, T. – Yaar, D. 2002:* Persistent Holocene Outflow from the Black Sea to the Eastern Mediterranean Contradicts Noah's Flood Hypothesis. *GSA Today* 12/5, 4–10.
- Ballard, R. D. 2001:* Black Sea Mysteries. *National Geographic*, May 2001, 52–69.
- Gore, R. 2000:* Wrath of the Gods. *National Geographic*, July 2000, 32–71.
- Kaminski, M. A. – Aksu, A. – Box, M. – Hiscott, R. N. – Filipescu, S. – Al-Salameen, M. 2002:* Late Glacial to Holocene benthic foraminifera in the Marmara Sea: implications for Black Sea-Mediterranean Sea connections following the last deglaciation. *Marine Geology* 190/1–2, 165–202.
- Kerr, R. A. 1988:* Black Sea Deluge May Have Helped Spread Farming. *Science* 279, 1132.
- Lal, B. B. 2002:* The Homeland of Indo-European Languages And Culture: Some Thoughts. Paper presented at a seminar organized by the Indian Council for Historical Research on the same theme in Delhi on 7th-9th January 2002. <http://www.hvk.org/articles/0302/200.html>
- Morton, G. R. 2002:* <http://home.entouch.net/dmd/bseaflood.htm>
- Mudie, P. J. – Rochon, A. – Aksu A. E. 2002:* Pollen stratigraphy of Late Quaternary cores from Marmara Sea: land-sea correlation and paleoclimatic history. *Marine Geology* 190/1–2, 233–260.
- Trefil, J. 2000:* Evidence for a Flood. *Smithsonian Magazine*, April 2000. http://www.smithsonianmag.si.edu/smithsonian/issues00/apr00/phenom_apr00.html

Hana Palátová – Milan Salaš: Depoty keramických nádob doby bronzové na Moravě a v sousedních zemích. Pravěk – Supplementum 9. Ústav archeologické památkové péče Brno, *Brno 2002*. 194 str., 56 obr., tab., grafů a mapek.

V devátém svazku Supplement Pravěku byla publikována souborná práce o keramických depotech doby bronzové od autorské dvojice Hana Palátová (Národní památkový ústav, pracoviště Brno) a Milan Salaš (Moravské zemské muzeum v Brně). Komplexní dokumentací, analýzou a interpretací tohoto specifického náleзовého fondu práce poskytuje možnost nového pohledu na celou problematiku. Publikace se rodila několik let, ale výsledky výzkumu byly průběžně podrobně prezentovány jak v tisku, tak na odborných setkáních. Počátečním impulsem ke zpracování poznatků byla magisterská práce Hany Palátové (obhájena na ÚAM FF MU v Brně v roce 1997), konečnou verzi ovlivnilo po-

jetí Milana Salaše, který se okruhem archeologických pramenů označovaných termínem depoty zabývá po celou svoji odbornou dráhu. Na již publikovanou práci o keramických depotech doby bronzové navazuje svým nepoměrně rozsáhlejším zpracováním depotů bronzů. Hromadné nálezy se tak pro území Moravy rázem stávají nejlépe zpracovaným inventářem doby bronzové. Výrazným pozitivem hodnocené práce současně je, že není vytržena z kontextu hromadných nálezů z jiných materiálů.

Za jednoznačný klad je třeba považovat jasné definování náleзовé kategorie „keramický depot“. Důležitá není novost definice, nýbrž vymezení jasných hranic v záplavě názorů ve středoevropské diskusi, jež se na dané téma vede. Ohraničení termínu bylo od prvních stran práce svázáno s interpretací. Autoři se jednoznačně stavějí za názor odmítající profánní motivy vzniku keramických depozit a toto stanovisko je určující pro formulaci řešených otázek. Hlavními argumenty zůstává, že pozdější vyzvednutí nepoškozených nádob je málo pravděpodobné (a neekonomické) a případné pozůstatky hrnčířských pecí nespádají mezi záměrně uložená depozita.

Pro pramennou kritiku byla autory zformulována tři základní kritéria ke stanovení, kdy není možné uznat náleзовý celek za depot:

1. Většina nádob nebyla vložena do objektu v intaktní podobě – vyšší míra fragmentarizace ukazuje na profánní charakter objektu. U objektů vykazujících výjimečný inventář by se podle historických analogií mohlo jednat také o „rituální likvidaci“ odpadu souvisejícího s kultovními praktikami, nikoliv však o depoty.

2. Skladba celku je heterogenní, nebo vykazuje nemalé množství velkých sídlištních tvarů, zejména na zásobnic. Depot by také neměl obsahovat výrazný podíl běžných užitkových tvarů typických i na pohřebištích, např. amfor a dvojkónických nádob.

3. Pro uznání náleзовých souborů jako keramických depotů je rozhodující jejich zjevné záměrné uložení. Depoty, u nichž je znám způsob uložení nádob v objektu, ze tří čtvrtin vykazují známky záměrného uložení, a to především všech nebo většiny nádob dnem vzhůru. Jako depot nemohou tedy být uznány celky, u nichž není známo vzájemné uložení rekonstruovaných nebo neúplných keramických tvarů.

Přes snahu o přesná kritéria se v některých případech nedalo vyhnout rozhodnutí do určité míry intuitivnímu (srov. Horní Počaply /č. 30/, Trasdorf /č. 79/).

Z kategorie depotů jsou také vyloučeny nálezy solitérních nádob (*Einzelfunde*), pokládáné někdy za doklad jídelních obětí. Nejsou tím zpochybňovány možné rituální motivy uložení, ale jde hlavně o rozpor se základní definicí hromadného náleзу. Autoři současně konstatují, že většina užitkových tvarů, které byly za jednoduše depoty na sídlištních považovány, měla patrně profánní charakter.

Z vyhodnocení dobře zdokumentovaných náleзовých situací jednoznačně vyplývá, že nejtypičtějším kontextem náleзу keramických depotů jsou areály sídlišť, a to v tvarově běžných sídlištních objektech. Interpretace některých keramických nálezů v areálu pohřebišť (jejichž příklady jsou známy mimo naše území) jako depozit je jen velmi těžko obhajitelná.

Takto důsledná kritika pramene je uplatněna zejména na moravský fond. Z území Moravy zůstalo 22 náleзовých celků, které vyhovují uvedeným kritériím pro keramický depot. Zatímco některé objekty byly ze společenství depotů vyloučeny, objekt z Bezměrova (č. 1), již tradičně interpretovaný jako kultovní, byl nově zařazen. Soupis je převážně na základě literatury doplněn o depoty z území sousedících s Moravou na celkem 104 náleзовých celků (Čechy, Slovensko, Dolní Rakousko, Burgenland, severní Zadunají – v publikaci je ale soustavně uváděn slovakismus Zadunajsko).

Spíše „středodunajská“ orientace autorů byla způsobena skutečností, že keramické depoty, které by odpovídaly zformulovaným kritériím, v prostoru lužického kulturního komplexu mimo území ČR nejsou známy. Z moravských depotů je většina – 17 celků – vyobrazena v kresebných tabulkách, část je v pracích obou autorů otištěna poprvé: Moravský Písek (č. 52), Mutěnice (č. 54), Pavlov 1 (č. 59) a 2 (č. 60), Starý Lískovec 1 (č. 72) a 2 (č. 73) a také Těšetice (č. 77). Některé celky jsou podrobně dokumentovány i fotograficky. Kresebná vyobrazení jsou kvalitní do míry umožněné typem publikace, rozhodně nejde o reprezentativnost německého typu, ale to ani není záměrem Supplement. Totéž platí i pro mapové přílohy, na nichž je znázorněno kulturní a chronologické zařazení depotů.

Vzhledem k tomu, že ve většině případů je možné depoty časově přesněji zařadit, shrnula publikace velmi zajímavý datační materiál. U dříve publikovaných nálezů jsou v krátkosti zopakovány hlavní argumenty pro jejich časové řazení. Nově zveřejněné depoty počátku a staršího stupně popelnicových polí jsou cenné vzhledem k nedostatku hrobových celků z tohoto období na Moravě. Autoři dokázali využít i mírně rozhojněný počet hromadných nálezů mladší a pozdní mohylové kultury, a to především ke stručnému vyjádření vlastního stanoviska k dělení těchto stupňů a k příslušnosti jednotlivých nálezových souborů k nim. Dosud bylo nejlépe zpracované období starší doby bronzové, chronologií celků se nebylo třeba zabývat, přesto práce obsahuje poměrně zajímavý exkurs k chápání pozice stupně Br A3 ve východní části středního Podunají.

Za nejméně propracovanou část jinak přínosné práce lze považovat rozbor keramického inventáře depotů. Je málo přehledný a soustředí se v podstatě pouze na vývoj časový. Je to škoda, hlavně proto, že autoři velmi dobře vystihli důležité charakteristiky souborů (míra homogenity, příp. heterogenity souboru, podíl velkých a malých nádob ku celkovému počtu nádob, podíl typů nádob v rámci kultur). Při známé pečlivosti autorské dvojice (veškerý dohledatelný inventář moravských depotů v depozitářích osobně ověřili) je navíc nasnadě, že sebraná data přesahují předloženou podobu vyhodnocení. Jestliže bylo pro zpracování použito základní relační databáze, nebyla plně využita. Jestliže ne, její využití by výstup výrazně zefektivnilo a zpřehlednilo. Použití databáze by současně umožnilo verbálně popsané charakteristiky – ať už keramického, či ostatního svědomitě vyhodnoceného inventáře objektů – porovnat s jejich kontexty terénními a také s mírou důvěryhodnosti souboru. Takto získaná data by pak mohla být efektivně využita při strukturování depotů keramických nádob podle způsobu jejich vzniku.

Rozbor možných interpretací rituálních aktivit, které vznik depotů doprovázely, je precizně rozpracován na základě sebraných historických a mytologických paralel (jídelní obětiny, relikty přísazných rituálů provázených libacemi, stavební obětiny, depozita jiného kultovního významu). Je dáno charakterem archeologických pramenů, že konkrétní interpretace jsou k depotům přiřazované jen s větší či menší mírou pravděpodobnosti a že se prostupují. I přes nevyužití potenciálu pramenů etnografických si závěrečná interpretační staf bezpochyby zaslouží ocenění pro šíři svého záběru. Fenomén masového nástupu depotů keramických nádob, které byly kontinuálně ukládány od počátku doby bronzové do středního stupně popelnicových polí, autoři v závěru práce využili k začlenění studovaného jevu do kontextu doby a společnosti. Velmi zajímavé jsou např. již dříve nastíněné otázky možných sociálních proměn odrážejících se v počtu účastníků rituálních aktů, určovaných podle počtu picích nádob. Například nejvíce depotů s vysokým počtem nádob (přes 30 jedinců) se ve zpracovávaném regionu objevuje v časovém rozmezí Br C/D – Ha A2/B1.

Do recenzované studie bylo zakomponováno maximum faktů, na jejichž základě byly závěry vysloveny. Zůstává však platné, že největším problémem archeologické práce jsou kvalitní vstupní údaje. Z 22 depotů z Moravy pochází 8 souborů z řádného výzkumu. Je proto zarážející, že úplný a verifikovatelný inventář a současně profesionální dokumentaci nálezových okolností mají pouze 2 depoty (Bezměrov, Mušov). Recenzovanou prací bylo téma moravských depotů vyčerpáno. Nadějně je, že od jejího vydání se pramenná základna rozrostla hned o několik dalších celků z řádně vedených výzkumů: Hrádek (*Čižmář 2002*, 195–196), Olomouc (*Kalábek – Tajer – Prečanová 2002*, 201, obr. 11), Ivanovice na Hané 7 a Olbramovice (*Výroční zpráva 2003*, 18, 24, obr. 16).

Práce je přehledně strukturovaná, hned na jejím začátku je uveden poměrně srozumitelný heslář tabulek a obrázků. Z technického hlediska se v ní chyb vyskytuje jen minimum (např. nejednotnost úrovní nadpisů, srov. str. 81 a 82). K českému textu je v několika kapitolách připojeno s velkou pozorností vypracované německé shrnutí, představující prameny i jejich rozbor a zejména závěry.

K novému zpracování depotů keramických nádob na Moravě a v okolních zemích je možné vyslovit jen málo připomínek. Problematika byla v práci jasně vymezena, prameny a stav jejich poznání rozebrány. Závěry na úrovni interpretace jsou opřeny o soubor argumentů. Práce se tak řadí mezi zpracování archeologických pramenů středoevropského významu. Poukazuje tak mimo jiné na trend posledních svazků *Supplement Pravěku*, které výrazně překračují rámec materiálových spisů.

K. Šabatová

LITERATURA

- Čižmář, Z. 2002: Hrádek (okr. Znojmo). In: Přehled výzkumů 43/2001, Brno, 195–196.
 Kalábek, M. – Tajer, A. – Prečanová, V. 2002: Olomouc (k. ú. Slavonín, okr. Olomouc). In: Přehled výzkumů 43/2001, Brno, 199–202.
 Výroční zpráva 2003. Ústav archeologické památkové péče Brno. Brno 2004.

Leszek Kajzer – Stanisław Kołodziejcki – Jan Salm: Leksykon zamków w Polsce. Wydawnictwo Arkady Warszawa 2001. 592 str., v textu mapka, 243 plánů a situací, 74 dalších pérovek (rekonstrukcí), historická ikonografie (196 ks), 7 historických plánů, 270 bar. a 71 čb. fotografií.

Po relativně dlouhé době vyšlo nové soupisové dílo o polských hradech a opevněných zámcích. Naposled se o počín podobného záběru postaral věhlasný znalec tohoto fenoménu a architektury památek vůbec – současník Dobrosławy Menclové –, ve Vratislavu dlouho působící Bohdan Guerquin. V své knize *Zamki w Polsce* (Warszawa 1974, znovu 1984 pod redakcí J. Rozpędowského) využil materiálu z předpracovaného území Slezska (*Guerquin 1957*) a o její vydání se zasloužilo stejné vydavatelství Arkady. Autoři nového a rozsáhlejšího soupisu jsou rovněž věhlasní, ale jen nejmladší z nich, J. Salm, je památkovým architektem, zatímco L. Kajzer i S. Kołodziejcki jsou archeology a historiky kultury.

Není divu, že autoři hned v úvodu připomínají Guerquinovy práce. Pokračující bádání za téměř čtvrtstoletí však přineslo množství nových poznatků, které pozměnily syntetický obraz opevněných a zděných panských sídel a bylo motivací pro nový souhrn. Nikoliv náhodou se kniha zabývá hrady v dnešním Polsku, tedy ne objekty tohoto druhu stavěnými v rámci zemí, které tvořily Polsko historické. Tomu dobře rozumí lidé obeznámení s územním vývojem polského státu (*Corona Regni Poloniae – Rzeczpospolita*). O zařazení objektů též rozhodoval vznik po r. 1200 a do přelomu 16. a 17. věku, kdy končilo zakládání posledních opevněných zámků. Názvoslovně se po celé období používá nomenklatura *zamek*, pro který v češtině jsou ekvivalenty dva – hrad, zámek, druhému je adekvátní polský *palac* – významem neopevněný zámek. V důsledku ohrožení tureckou expanzí, švédskou invazí a východními válkami se fortifikace zámků v raně novověkých polských zemích totiž využívaly déle než u nás. Nově zakládané objekty končí pozdními aplikacemi typu *palazzo in fortezza*.

Programově jsou vyloučeny dřevohlinité lokality, tj. jak starší předchůdci vrcholně středověkých hradů (tzv. *gród*), i když mnohé ještě ve 13. a 14. století žily, tak mladší, které většinou patřily ke kategorii rytířských sídel (u nás tvrze a hrádky). Tato hradiska *de facto* odpovídají našim přemyslovským hradům mladohradištního období. Z pozdějších a charakterem vyhovujících objektů mohou podle subjektivních představ některé chybět, neboť autoři provedli výběr 500 lokalit (B. Guerquin jich měl 460). Subjektivitu se úspěšně snažili eliminovat velmi svědomitým přístupem. Publikace si tudíž nečiní nárok být vyčerpávajícím soupisem, ale již podle podtitulu jde o lexikon encyklopedického rázu, a proto neaspíruje na absolutní úplnost.

Pro srovnání autoři uvádějí příklady pokusů o francouzský soupis (*Salch – Bournouf – Finó 1977*) a poukazují na Kraheho lexikon hradů německého středověku v rozsahu středověké Svaté říše římské národa německého (*Krahe 1996; 1999*). Otázkou je, zda právě druhé dílo, krom evidentní neúplnosti (nesrovnatelný *Tilmann 1958–1961*), je z hlediska kvality možno označit za monumentální (srov. recenze k vydání z r. 1994 u Weidlicha: *Zeune 1995* a např. pro Moravu *Měřínský 1997*). Stejně tak se oproti uvedené francouzské práci jeví kompletnější samostatný korpus *Ch.-L. Salcha (1979)*. Recenzovaná kniha se ovšem sama neřadí do sféry širších studií o smyslu sídel šlechty a jejich místě ve vývoji společnosti (včetně vojenství). Vedle autory citovaných A. Miłobędzského, E. Fügediho, N. J. G. Poundse a L. Kajzera se touto problematikou nověji obírá hlavně *J. Zeune (1996)* a kolektivní dílo *Burgen im Mittelalter (Burgen 1999)*.

Po úvodu následuje kapitola o historii hradů v Polsku od L. Kajzera, kterou uvádí stručná subkapitola o historii bádání. Počala podobně jako u nás: topograficko-popisnými díly a soubory vedut. Ne publikovány zůstaly cenné výsledky dokumentace a popisů architektury z poloviny 19. věku. V poslední třetině věku se objevily první terénní, monograficky publikované výzkumy, ale na souborné práce

se čekalo skoro do třetiny 20. století – vyjma ovšem prvních děl *C. Steinbrechta* (1888) o řádových hradech. Hodnocena je obecnější práce *K. Bimlera* (1940–1944), ale chybí zmínka o pozoruhodné knize *K. H. Clasena* (1927 – u hesel a v literatuře je však uvedena). Počátky „kastellologie“ autor nalézá především u O. Sosnowského, který inspiroval B. Guerquina a soudobou početnou vřatislavskou badatelskou školu. Z krakovského centra založeného J. Bogdanowským pochází i spoluautor recenzované knihy S. Kołodziejski a košatost polského bádání dokládá existence střediska varšavského (mj. A. Miłobędzki) a lodžského (hegemonem je L. Kajzer a pochází odtud i J. Salm). Na křižácké hrady se orientuje toruňská skupina (M. Arsyński) a další úspěšní badatelé působí i jinde (např. Z. Radacki, A. Rzempech). Pozoruhodné je, že se v této oblasti angažují historici, historici architektury a archeologové, což svědčí o přínosném interdisciplinárním přístupu. Vystihuje jej dílo L. Kajzera *Zamki a społeczeństwo* z roku 1993 s výčtem literatury do počátku 90. let 20. století.

V podkapitole „Zemia“ je rozebráno situování hradů, především s využitím morfologie terénu. Autoři konstatují potřebu vody a v důsledku toho význam hydrografických poměrů. V Polsku běžná poloha hradu na šíji mezi dvěma jezery je pro naše země z pochopitelných důvodů neobvyklá. Dále vypočítávají druhy stavebních materiálů. V Polsku (Slezsko, Velkopolsko, Pomořany, býv. řádové území) je ovšem značný podíl cihelné architektury, tedy i hradů. Architektonické články pak byly zhotoveny jak z pálených tvarovek, tak z kamene, masové využití vápence k tomuto účelu je charakteristické pro dobu od přelomu 16. a 17. století. Z ekonomických důvodů byl na stavbách užíván převážně místní materiál (pískovce, vápence, valouny ze žuly morénového původu). Na hospodářská a provozní stavení se často používalo dřevo, avšak budovy z něho vesměs zmizely a jsou zjištělné jen archeologicky. Dispozice hradů jsou pravidelné i nepravidelné. V rovinách severního Polska je převaha pravidelných logická, ale není to zdaleka pravidlem.

Do subkapitoly „Ludia“ je kupodivu vřazena typologie v pojetí J. Rozpędowského a J. Bogdanowského a jsou zde stručně pojednány proměny obranných systémů od jednoduchých středověkých, přes bašty až k bastionům (zmiňuje se teoretický vznik v Itálii, praxe je pozdější než zmíněná doba ok. r. 1500). Nastíněny jsou i funkce hradů, mj. jsou zpochybněny tzv. jednoúčelové „strážnice“ (např. na vrchovině mezi Krakovem a Čenstochovou), které byly sídly šlechty nebo centry královských držav, i když militární funkci jistě plnily též. Hrady spojené s opevněnými městy byly do konce středověku schopny obrany i proti měšťanům, pak se změnilly v rezidence, což bylo jednodušší u objektů založených v obvodu hradeb. Vazba na venkovské osídlení, přes nadřazenost hradu, byla pro jeho vývojové proměny důležitá, ale nikoliv rozhodující.

Velikost a dispozici ovlivňovalo postavení majitele (fundátora) v hierarchii společnosti, ale i hrady vládců (králů, knížat) se výstavností a velikostí lišily podle své funkce (rezidence nebo centrum lokální správy). Hrady privátní (světských a církevních feudálů) byly rovněž odlišné podle významu vlastníka (velmož, biskup, rytíř). Dále je zmíněna studie J. Szymczaka k investičním nákladům a době výstavby, z níž plyne, že hrady Kazimíra Velkého stály průměrně 12 tisíc hřiven stříbra. Z typů dispozic L. Kajzer uvádí dispozici bergfritovou, donjonovou, kastely a falce (štaufské – v Polsku se jim blíží Lehnice a Vřatislav). Konstatuje, že kastely francouzské provenience mají kořeny v reformě Filipa II. Augusta, jiné spojuje s produkcí jihoitalského dvora Fridricha II. (jinde s Přemyslem Otakarem II.). Zvláštností evropského významu je pravidelný řádový konventní hrad německých rytířů, jak se zformoval v poslední třetině 13. století. Autor rozebírá i jednotlivé elementy hradního organismu a jejich provedení a vybavení, které nabývalo na kvalitě s koncem středověku.

Další čtyři subkapitoly pojednávají o vývoji sídel v čase. Počátky kamenných hradů (nejdříve v západem více ovlivněném Slezsku) patří do let 1230–1320, a to přes pokusy datovat nově zjištěnou románskou fází Wlenč, pokládanou za císařskou fundaci, již do 12. století. Několik hradů ve Slezsku, pro které A. Boguszewicz převzal označení „přechodový typ“, považuje L. Kajzer spíše za zajištění osídlovacího procesu (kolonizační hrady). Sídelní knížecí hrady procházely postupně přeměnou na kamenné hrady (Opole, Vřatislav), jiná „přechodová“ založení jsou pochybná a část dřevohlinitých piastovských „groďů“ fungovala i ve 14. stol. (Sieradz, Pułtusk, pak přestavěny na kamenné). Až po polovině 13. stol. se ve Slezsku objevily první šlechtické a církevní fundace, zatímco na zbývajícím území Polska to znamenalo teprve počátek hradů knížecích a též křižáckých.

V souvislosti se vznikem pravidelného křižáckého konventního hradu autor upřednostňuje tezi T. Durdíka, že tento typ je odvozen od středoevropského kastelu. Situace je však složitější: šestitýdenní přítomnost Přemysla Otakara II. v Prusku a výstavbu nejstaršího z pravidelných křižáckých hradů dělí dvě desetiletí. Ovlivnění pravidelného rozvrhu hradů rovinatými polohami a italskými kastelovými stavbami je nepochybné, vždyť po zániku křižáckého Zámorí přesídlil řád do Itálie, k níž měl od doby Fridricha II. hluboké vazby. Také myšlenku B. Guerquina o využití převzatých dominikánských stavebních regulí nelze jen tak zapudit – W. Hotz (1975, 176) soudil na cisterciácké vlivy. I v tomto místě je asi málo využita nejnovější práce T. Torbuse (1998).

Rozkvět (1320–1410) souvisí s konjunkturálními poměry ve střední Evropě. Jen Kazimír Velký (1333–1370) založil 36 hradů rozličných forem. Velkým dílem byla obnova a přestavba Wawelu (po Václavu II.), v níž pokračoval Vladislav Jagiełło. Kazimír postavil i některé hrady Jury Krakovsko-Censtochovské a na Dunajci, kam proto byly kladeny zmíněné pohraniční linie. Hojně byly i hrady vysokých církevních hodnostářů a od druhé čtvrtiny století vyrůstaly i privátní, hlavně rodové hrady. Frekvence nových hradů ve Slezsku, které postupně přecházelo pod českou svrchovanost, stagnovala, neboť šlechta získávala hrady knížecí. V Mazovsku se střetaly vlivy polské a křižácké, a též proto byly hrady často pravidelné. Řád byl v zakládání hradů velmi pilný a ve 14. stol. se na největší evropský hrad přetvořil Malbork. Přestavbou Bytowa na počátku 15. stol. už započalo přizpůsobování k využití palných zbraní.

Přelomem ve stavbě hradů bylo období 1410–1530. Hromadně se stavěla šlechtická sídla, zvyšovalo se pohodlí obytných budov, výrazně se zlepšovaly fortifikace a proběhly první velké modernizační přestavby (Wawel, Sandoměř). Vznikly i pozoruhodné rezidenční hrady (Pińców) a ojedinelé došlo k použití obytných věží (Pastuchów, Piotrków). Wawel odstartoval renesanci, která ve zbytku 16. stol. převládala a vyzněla manýrismem. Obytná složka nabývala reprezentativní charakter, zatímco v opevňování se plně uplatnil flankovací systém, který nejprve využíval jako elementy bašty a basteje (bašta je blízká naší bateriové věži, basteja rozložitá baště či rondelu). Už od počátku se stavěly nízké okrouhlé dělové bašty, tedy současně s jejich výskytem v Itálii. Mladší basteje byly někdy i čtyřboké (výjimečně polygonální – Frombork) a byly jimi doplňovány i starší fortifikace. První projevy pětibokých bastionů lze sledovat v aplikaci typu *palazzo in fortezza* (Książ Wielki, Lańcut), ale stavěly se převážně a též později v ohrožených východních zemích. Bastiony také od přelomu 16. a 17. století, a hlavně od poloviny 17. věku doplňovaly starší fortifikace a opevnění nových zámeckých rezidencí tvořila samostatný okruh (Kryžtopór, Lańcut, Wiśnicz Nowy).

Subkapitola „Mezi hradem a opevněným (rezidenčním) dvorem (dvorcem)“ se stručně dotýká knihou jinak nepojednané kategorie sídel nižší kvality. Patří do ní sídla odpovídající našim tvrzím, hrazené dvorce a motte (*gródki stożkowe*). Odhadem jich bylo 10krát víc než hradů a většina kvůli stavebnímu charakteru zanikla. Na Turky ohroženém jihovýchodě se opevněné dvory stavěly ještě na přelomu 17. a 18. století (redukovaný *palazzo in fortezza*), jinde se už od 17. století nové objekty jasně dělily na neopevněná sídla – zámky a stavby s prioritní militární funkcí (pevností).

Závěrem L. Kajzer konstatuje, že přes velké devastace způsobené rozebíráním v 18. a 19. stol. a dvěma světovými válkami se uchovalo mnoho hodnotných objektů. Jiné byly úplně obnoveny (královský zámek ve Varšavě), ostatní je třeba ochraňovat coby dědictví minulosti.

Katalog není uspořádán jednotně. Některá hesla vycházejí z názvů obcí (Płonina – Niesytno, Podzamcze – Ogrodzieniec), jiná z historického jména hradu (Melsztyn – obec Charzewice), ale díky odkazům je dobrá orientace možná. U zemí získaných postupimskou smlouvou je v každém hesle před literaturou uveden německý ekvivalent, absenci odkazů plně nahrazuje soupis vícejazyčných názvů (i českých) na konci knihy. Heslo obdržely i hrady zcela zmizelé i nelokalizované (Czaplinek), ať zanikly záhy (Chelmsko Śl.), nebo později (Bratian, Chałupki, Okartowo). U hradů úplně zničených v důsledku druhé světové války (Braniewo, Grudziądz) je často předložena existující dokumentace. Díky ní bylo možno od základů obnovit zámek ve Varšavě, jiné lokality byly zkoumány archeologicky. Výzkumů, které objasnily zmizelou podobu (rozvrh) bylo mnoho (mj. vedených L. Kajzerem a jeho žáky). Přesto některé výsledky v tomto směru nejsou graficky prezentovány (Chelm).

Hesla obsahují množství půdorysů, někdy jen schematické či situační nákresy s uvedením původu. Stejně je tomu u cenných historických plánů a vedut. Půdorysy však nejsou analytické a pouze

nemnoho objektů má nanejvýš odlišen středověký rozsah. Terén bývá u dobře uchovaných architektur zobrazen málokdy, při torzálně dochovaných lokalitách však doplňuje chybějící průběh obvodních zdí. Bohužel zhruba u poloviny lokalit plánová dokumentace chybí. Není to překvapivé u hradů úplně zaniklých (Borów Polski, Bydgoszcz, Oława), ale mnohé, byť v pozmeněné podobě, dosud stojí (Chocianów, Těšín, Strzegom), nebo jsou ve zříceninách (Czarny Bór, Majkowice, Muszyna, Płonina), případně je zachován reliéf a fragmenty zdí (Opole-Na Górcze, Chrostowa, Trzcieniec, Osolin, Morağ, Lutowiec). Přestože oproti Guerquinovi je předložených půdorysů o dost více a mnohé jsou upřesněné, pro následovníky autorů a další badatele zůstalo v tomto směru stále dost práce.

Oživením knihy je řada střizlivých a kresebně elegantních rekonstrukcí, z nichž naprostou většinu vyhotovil J. Salm. Jednotné provedení zapadá do graficky dobře řešené makety. Předností práce jsou fotografie, přičemž i moderní barevné (dost leteckých) dávají přednost instruktivnosti před samostatnou uměleckou hrou se světlem, barvami a úhly. Také proto je místy dána přednost dokumentačním hodnotným černobílým fotografiím. Ryze historické (archivní) snímky jsou ojedinělé.

Reprezentativní publikace je kvalitně vytištěna na křídovém papíře. Výtečná je úroveň a reprodukce barevných i většiny černobílých fotografií. Především v tomto směru předstihuje nejnovější české publikace, ve srovnání s nimi je přece jen o něco víc zaměřena na širší okruh zájemců o poučení. Avšak tento kompromis kvalitu knihy nesnižuje, nýbrž zpřístupňuje seznámení (i laické veřejnosti) s jednou atraktivní kategorií historických památek a s pokrokem v jejich poznávání.

Miroslav Plaček

LITERATURA

- Bimler, K. 1940–1944: Die schlesischen Massiven Wehrbauten. Bd. 1–5. Breslau.*
Burgen 1999: Burgen im Mitteleuropa. Ein Handbuch. Bd. 1. Bauformen und Entwicklung (Hg. H. W. Böhme – B. v. d. Dollen – D. Kerber – C. Meckseper – B. Schoch-Werner – J. Zeune). Stuttgart.
Clasen, K. H. 1927: Die mittelalterliche Kunst im Gebiete des Deutschordensstaates Preussen I. Die Burgenbauten. Königsberg i. Pr.
Guerquin, B. 1957: Zamki Śląskie. Warszawa.
 — 1984: Zamki w Polsce. Warszawa.
Hotz, W. 1975: Kleine Kunstgeschichte der deutschen Burg. Darmstadt.
Krahe, F.-W. 1996: Burgen des deutschen Mittelalters. Grundrisslexikon. Augsburg.
 — 1999: Burgen des deutschen Mittelalters. Grundrisslexikon. Ergänzungsband. Berlin.
Měřínský, Z. 1997: Moravské a slezské hrady v lexikonu půdorysu hradů německého středověku. Vlastivědný věstník moravský 49, 196–209.
Salch, Ch.-L. 1979: Dictionnaire des Châteaux et des Fortifications du Moyen Age en France. Strasbourg.
Salch, Ch.-L. – Bournois, J. – Finó, J. F. 1977: L'atlas des châteaux forts en France. Strasbourg.
Steinbrecht, C. 1888: Die Baukunst des Deutschen Ritterordens in Preussen. Bd. 1. Preussen zur Zeit der Landmeister. Berlin.
Tilmann, C. 1958–1961: Lexikon der Deutschen Burgen und Schlösser. Bd. 1–3. Stuttgart.
Torbus, T. 1998: Die Konventsburgen in Deutschordensland Preussen. München.
Zeune, J. 1995: recenze Burgen des deutschen Mittelalters. Grundrisslexikon. Burgen und Schlösser 36, 77–78.
 — 1996: Burgen – Symbole der Macht. Ein neues Bild der mittelalterlichen Burg. Regensburg.

Svorník 1/2003. Sborník příspěvků z I. konference stavebně historického průzkumu 4.–6. 6. 2002 v Zahrádkách u České Lípy. Vývoj a funkce topenišť. Praha 2003. 303 str.

V prvním ročníku nové řady sborníků, které budou uveřejňovat příspěvky přednesené na konferencích věnovaných stavebněhistorickému průzkumu, se objevilo několik článků, jejichž autoři řeší témata úzce se dotýkající archeologie.

L. Skružný: Funkce a vývoj otopných zařízení v období od paleolitu po novověk (Z historie otopných zařízení), 7–42. Příspěvek, jehož úvodní pasáž mimo jiné obsahuje úvahu o významu ohně pro paleolitického člověka a o čtrnáct stránek dále např. postřeh autora z cest po Uzbekistánu, kde ho upoutala žena zakrývající kovovým umyvadlem otvor pece, patří do kategorie textů, které se jen ob-

tízně hodnotí. Článek s popularizačně odborným nádechem by spíše patřil do periodika odlišného zaměření.

J. Musil: Římské hypokaustum, funkce a užití, 43–48. Autor stručně charakterizuje stavební podobu římských hypokaust a jediného objektu tohoto druhu na našem území, nalezeného při výzkumu známé lokality Mušov-Burgstall.

M. Hauserová: Teplovzdušné vytápění ve středověku, 49–74. V úvodu autorka stručně shrnula dosavadní poznatky o středověkých teplovzdušných vytápěcích systémech v Čechách, ve střední a severní Evropě. Uvažuje o mnohem širším uplatnění tohoto nepřímého způsobu vytápění, než se doposud předpokládalo. Předmětem článku se stal rozbor doposud téměř opominutých, nenápadných stavebních pozůstatků vyhřívacích zařízení na hradech Myšenci, Kamýku a Hrádku u Purkarce, zařaditelných do 13. až 14. století. O existenci teplovzdušného vytápění na prvních dvou jmenovaných lokalitách uvažoval již T. Durdík. Vyřčenou hypotézu autorka potvrdila a rozvinula na základě podrobného rozboru stavební podoby nevelkého klenutého prostoru v přízemí paláce hradu Myšence, který byl původně rozdělen příčkou na obslužnou předsíňku a vyhřívací kobku. Funkční interpretaci tohoto prostoru odůvodněně odvozuje od přítomnosti čtyř průduchů v klenbě kobky, které s největší pravděpodobností souvisejí s přívodem ohřátého vzduchu do obytné místnosti v prvním patře. Do vyhřívací kobky byla původně zřejmě vložena „teplněakumulační vložka“, horizontálně oddělující vlastní topeniště od prostoru určeného k ohřevu vzduchu. Předpokládanou vložku mohl tvořit zděný plášť z cihel, po zániku funkce zařízení snadno odstranitelná konstrukce. Autorka uvádí k této interpretační variantě několik analogií. Odvod dýmu z topeniště zajišťoval svislý průduch ve vnější čelní zdi předsíňky. Autorka podobně interpretuje i prostory na hradech Kamýku a Hrádku u Purkarce, kde indikují přítomnost vyhřívacích kobek svislé průduchy v nádvorních zdech popisovaných místností. Avšak dochovaná torza zděných konstrukcí zde nepředstavují tak čitelné pozůstatky jako v případě Myšence.

Mimořádný význam příspěvku spočívá v upozornění na doposud neprávem opomíjený způsob nepřímého způsobu vytápění, který mohl být ve 13. a 14. století značně rozšířen a teprve postupně od počátku 15. století vytlačován kachlovými kamny, jejichž šíření indikuje masový výskyt nálezů kachlů. Nabízí se zde jedno z možných vysvětlení nápadně malého počtu nálezů kachlů v hradním prostředí 14. století, který doposud kontrastoval s představou o nepochybně exkluzivní úrovni interiérů šlechtických sídel lucemburské doby. Příspěvek se stává i jedním ze základních opor při diskusi nad způsobem vytápění obytných místností s vloženými dřevěnými konstrukcemi, o nichž bývá mnohdy uvažováno v souvislosti s dynmým provozem. Nad identifikovanými vyhřívacími kobkami v Myšenci a v Kamýku, které byly situovány v přízemí paláců, se nacházely obytné místnosti s vloženými dřevěnými konstrukcemi.

Uvedené pozůstatky vyhřívacích kobek, rozpoznané při stavebněhistorických průzkumech, mohou představovat opory při rekonstrukci analogických objektů odkrytých při archeologických výzkumech. V případě ne zcela čitelných pozůstatků stavebních by archeologický výzkum naopak mohl přinést směřovací řešení. Přehledně uspořádaný text doprovází bohatá kresebná i fotografická dokumentace.

P. Holub – D. Merta – M. Peška – D. Zapletalová – A. Zůbek: K otázce topenišť v dřevohliněných domech ze 13. století v Brně, ... aneb proč nevěříme na zemnice, 75–84. Příspěvek, jak již napovídá dovětek v názvu, autoři koncipovali jako razantní polemiku s představou o obytné funkci pravoúhlých zahlobených objektů typu zemnice v prostředí raných lokačních měst. Na základě nálezů z rozsáhlých archeologických výzkumů provedených v posledním desetiletí v Brně zdůvodňují funkční interpretaci těchto objektů jako dřevohliněných suterénů nadzemních domů, které sloužily pro skladovací účely. Obytnou funkci těchto objektů vylučuje především absence stop po otopných zařízeních u objektů, které byly zkoumány kompletně.

M. Cejpková: Topeniště dochovaná v hradních kuchyních, 85–94. Příspěvek obsahuje stručný popis hradních kuchyní ze zhruba tří desítek českých lokalit. Text věnovaný jednotlivým objektům se omezuje na několik málo vět. Čtenář by zde marně hledal jakýkoliv pokus o komparaci či klasifikaci hradních kuchyní. Poměrně obsáhlou obrazovou přílohu představuje soubor fotografií vybraných

objektů, z nichž mnohé nemají v kontextu tohoto článku valnou dokumentační hodnotu. Např. na obr. 3, snímku části cihelného zdiva, si čtenář jen obtížně představí dochovanou část „pícky“ odkryté při archeologickém výzkumu hradu Litice.

J. Škabrada – P. Bolina: Otvory nad vstupy do místností v přízemí hradu Kamýka, 95–100. Tento příspěvek hodnotí zajímavé stavební zařízení na hradě Kamýku, kterému je současně věnována pozornost i v článku M. Hauserové (viz výše). Nad záklenkem vstupu do několika přízemních prostor paláce hradu se nachází ve vnitřním líci zdiva otvor niky, na niž navazuje v síle zdi vedený svislý sopouch. Tento stavební prvek považují autoři ve shodě s M. Hauserovou za zařízení k odvodu kouře. Navrhují ale odlišnou rekonstrukční variantu otopného zařízení. Nálezovou situaci na hradě Kamýku srovnávají s dymnými jizbami vesnických domů v karpatské a alpské oblasti, kde se v některých regionech vyskytují otvory k odvodu dýmu nade dveřmi. Na základě těchto analogií předkládají možnou variantu dymného provozu místnosti, v níž se zplodiny z otopného zařízení soustřeďovaly v horní polovině prostoru a přebytečný dým unikal otvorem nade dveřmi. Přítomnost dýmu tak mohla být ve spodní polovině místnosti podstatně eliminována. Naproti tomu M. Hauserová považuje uvedené zařízení za indikátor vyhřívací kobky teplotovzdušného vytápění. Tato varianta, odvozená na základě obdobné, ale jednoznačně nálezové situace na hradě Myšenci, je mnohem věrohodnější. J. Škabradou a P. Bolinou navrhované řešení je sice sofistikovaně zdůvodněné, avšak neprokazatelné. Rekonstrukce vyvozovaná na základě analogií z novověké stavební tradice lidové architektury se stává pouze modelem, který se může v daném případě od středověké reality podstatně odlišovat. M. Hauserová naopak porovnává posuzované zařízení na hradě Kamýku s obdobnými stavebními konstrukcemi, identifikovanými na soudobých českých hradních lokalitách.

M. Rykl: Příklady vytápění na stavbách 14. století, 101–127. Spolu s prezentací nálezových situací rozebíraných M. Hauserovou (viz výše) patří i příspěvek M. Rykla ke stěžejním přínosům nejnovějších stavebněhistorických průzkumů do diskuse ke způsobu vytápění obytných místností vrcholně středověkých měšťanských domů a feudálních sídel 14. století. Přímé pozůstatky otopných zařízení obytných místností s charakteristickými vloženými dřevěnými konstrukcemi se doposud nepodařilo v mnoha případech bezpečně identifikovat. Jako hodnověrná byla přijímána a v mnoha případech nekriticky přebírána úvaha J. Škabradou o funkčním významu široce rozšířeného víceúrovňového řešení okenních otvorů v čelních stěnách obytných místností, u nichž byla v mnoha případech rozpoznána charakteristická vložená dřevěná konstrukce (např. *Škabrada 1991*, 79). Nastolená interpretace významu vrcholových okenních otvorů při odvodu dýmu z obytné místnosti, odvozená od jednoho z možných schémat provozu dymné jizby, zacházela s analogiemi z vesnického prostředí. M. Rykl postupuje jiným směrem. Sleduje doposud neprávem opomíjené nenápadné průduchy ve zdech, jejichž charakter a situování naopak naznačují v analyzovaných objektech existenci nepřímého způsobu vytápění obytných místností. Současně přihlíží i k osobě stavebníka v kontextu našich představ o rozšíření nepřímého způsobu vytápění v daném sociálním prostředí. Autor již v roce 1995 publikoval výsledky podrobného stavebněhistorického průzkumu tvrze v Litovicích, venkovského sídla biskupa Jana IV. z Dražic. Jedním ze zásadních přínosů průzkumu se stala identifikace místnosti s vloženou roubenou konstrukcí a charakteristickou trojicí pyramidově uspořádaných okenních otvorů. *M. Rykl (1995, 61)* tehdy považoval za pravděpodobný spíše dymný provoz obytné místnosti, který by měla indikovat charakteristická sestava okenních otvorů, z nichž vrcholový sloužil k odvodu dýmu. Rekonstrukce způsobu vytápění byla odvozena z modelového schématu a nezohledňovala nálezy soudobých kachlů z prostředí feudálních sídel. Nyní autor upozorňuje na dataci kachlů z hradu Kyšperku, kladenou do období, kdy objekt držel právě Jan IV. z Dražic. Zmiňovaná obytná místnost tvrze v Litovicích je nově považována za světnici. O nepřímém způsobu vytápění svědčí nálezová situace v přilehlé uličce. Naproti nedochovanému otopnému zařízení se ve vnější zdi uličky dochovaly dva nevelké otvory, které pravděpodobně přiváděly čerstvý vzduch k obsluhnému prostoru otopného zařízení světnice. Toto zařízení bylo zřejmě obsluhováno nepřímým způsobem z prostoru přilehlé uličky. Na základě podrobného rozboru a interpretace některých doposud opomíjených otvorů ve zdivu věžovitěho paláce známé tvrze v Čachrově je i v tomto případě autorem rozvíjena úvaha o světnicovém provozu obytné místnosti s vloženou dřevěnou konstrukcí. Autor nově interpretuje i provoz

obytného prostoru s vloženou dřevěnou konstrukcí s náročně řešeným trojlaločně „klenutým“ stropem ve druhém patře unikátního domu U zvonu na pražském Staroměstském náměstí. I v tomto případě uvažuje o nepřímém způsobu vytápění. Při publikaci rozboru dispozičního řešení domu nastolili *J. Škabrada a M. Rykl (1996)* i možnost dymného provozu.

V příspěvku upoutává pozornost především prezentace zcela ojediněle dochovaných pozůstatků zařízení k vytápění a odvodu dýmu v domě čp. 150/I v Praze na Starém Městě. Při rozboru domu, vyrostavěného v roce 1352, lze uceleně rozpoznávat dispoziční řešení i jednotlivé stavební prvky, které do detailů dovolují sledovat způsob vytápění jednotlivých místností. V 1. patře byl situován v uliční části reprezentativní sál vytápěný krbem, který zároveň sloužil i jako síň. Dvorní část 1. patra zaujala světnice s vloženou dřevěnou konstrukcí, která byla vytápěna z obslužného prostoru, umístěného v přilehlém sálu. Dým byl odváděn do prostoru mezi dřevěným klenutým stropem světnice a podlahou druhého patra, z něhož unikal nevelkými průduchy ve dvorní fasádě domu. Jedná se o jednoznačně rozpoznání výskytu vyspělého systému vytápění (jehož součástí zřejmě byla kachlová kamna) obytného prostoru domu, který můžeme považovat za příklad „řadové“ zástavby Starého Města v polovině 14. století (*Hauserová – Rykl 2003, 71*). Skromný protějšek, představovaný nevelkým počtem nálezů kachlů 14. století ze Starého Města, zřetelně svědčí o torzovitosti současného archeologického fondu (nálezy naposledy shrnula *J. Richterová 1997*). Výmluvný je i jediný nalezený zlomek komorového kachle z Pražského hradu datovatelný do 14. století (*Frolík – Smetánka 1997, 209*).

Jednoznačně vyzdvihnout lze autorem vyhotovenou bohatou kvalitní fotografickou a kresebnou dokumentaci analyzovaných objektů. Kladem příspěvku je i shromáždění množství analogií z německého prostředí, které vykazují podobnosti v dispozičním řešení.

F. Gabriel: Otopná zařízení na hradě Helfenburku u Úštěku, 141–152. Příspěvek obsahuje kvalitní kresebnou dokumentaci a výstižný slovní popis pěti pozůstatků otopných zařízení zachycených při archeologickém výzkumu severočeského hradu Helfenburku. Ojedinělým objevem je část zařízení, které zřejmě představuje podstavec kachlových kamen. Bližší rekonstrukci a interpretaci většiny objektů neumožňuje rozsah jejich poškození.

Z. Hazlbauer: Vývoj stavební podoby a funkce kachlových kamen ve středověku a raném novověku, 153–168. Text je pojat jako široce koncipovaný úvod ke studiu středověkých a novověkých kachlových kamen. O vývoji a funkci kachlových kamen se zde čtenář dozví jen několik obecně známých poznatků. Bohatá obrazová příloha zahrnuje především fotografie realizovaných rekonstrukcí kachlových kamen, instalovaných v domácích památkových objektech, a několika dochovaných raně novověkých kamnových těles, zejména ze zahraničních lokalit.

Z. Hazlbauer: Dobová znázornění rozličných kachlových kamen s přihlédnutím k jejich zřízení v různých místnostech stavebních objektů, 169–186. Autor shromáždil reprodukce padesáti výtvarných děl, především rytin a kreseb, s nejrůznějšími výjevy z interiérů staveb, v nichž umělci mimo jiné zachytili kamnová tělesa. Časový rozsah ikonografického materiálu sahá od poloviny 13. po 17. století, přičemž valná většina dokladů spadá do období konce 15. až počátku 17. století. Převážná část shromážděných vyobrazení pochází z německého prostředí. Množství rytin a kreseb z 15. až 17. století, znázorňujících téměř výhradně tělesa vystavěná z nádobkových, zrcadlových a nikových typů, kontrastuje s archeologickým pramenným fondem, v němž podstatnou část zastupují kachle s bohatou reliéfní výzdobou. Tato skutečnost mohla souviset se snahou rytců a kreslířů zachytit kachlová kamna, jejichž znázornění bylo méně výtvarně náročné. Umělce omezovala i velikost kreseb a rytin, na nichž by příliš zmenšená reliéfní výzdoba komorových kachlů zřejmě nevynikla nebo by se zcela znejasnila. Příspěvek se jistě stane jedním z dostupných zdrojů dobových znázornění kachlových kamen. Vedle mnoha známých vyobrazení jsou zde reprodukována i vyobrazení publikovaná v těžko dosažitelné zahraniční literatuře.

T. Durdík: Kachlová kamna z manského domu na Křivoklátě, 187–194. Archeologický výzkum manského domu na Křivoklátě, zaniklého požárem v roce 1422, poskytl díky ojedinělé nálezové situaci možnost detailního pohledu do života v hradním prostředí na samém počátku husitských válek. Avšak unikátní nálezová situace a nálezový soubor již desítky let čekají na reprezentativní publikaci, která by nepochybně tvořila jednu z nejpodstatnějších opor při rekonstrukci kultury bydlení ve feu-

dálních sídlech. I předkládaný článek má pouze charakter informativní zprávy, podobně jako ostatní T. Durdíkem publikované příspěvky o manském domě. V článku nalezneme stručný popis nalezených pozůstatků čtyř kachlových kamen. Přesná lokalizace jednotlivých otopných zařízení v dispozici stavby umožňuje blíže charakterizovat provoz příslušných vytápěných prostor. T. Durdík situuje do prvního patra tři kachlová kamna složená z nádobkových kachlů, do druhého patra umísťuje těleso vystavěné z komorových kachlů s kvalitní reliéfní výzdobou. První patro tedy zřejmě sloužilo jako ubikace manů, zatímco ve druhém patře se mohl nacházet sál vytápěný honosným kamnovým tělesem, které plnilo i reprezentační funkci. Autor prezentuje možnou rekonstrukci tohoto tělesa, jejíž hmotná realizace se nachází na hradě Křivoklátě. Podoba nově vystavěného kamnového tělesa se však částečně odlišuje od původní středověké konstrukce (srov. *Hazlbauer 2001*). Pozůstatky ostatních kamen doposud neprošly ani základním laboratorním zpracováním. Zcela ojedinělé jsou některé stavební prvky kamnových těles (např. železná výztuha nástavcové části kamen, vyjímatelné keramické prvky umožňující přívod tepla přímo z kamnového tělesa). Tento a podobné články T. Durdíka, v nichž prezentuje jednotlivé „špeky“ z výzkumu manského domu, nemohou nahradit ucelenou publikaci. Jedině zveřejnění nálezových okolností může též umožnit ověření některých dosavadních tvrzení, např. přesnou lokalizaci jednotlivých kachlových kamen v dispozici stavby.

Jan Kypta

LITERATURA

- Frolík, J. – Smetánka, Z. 1997: Archeologie na Pražském hradě. Praha – Litomyšl.
 Hauseřová, M. – Rykl, M. 2003: Dům čp. 150–151 na Starém Městě pražském, in: Dějiny staveb 2002, Plzeň, 57–72.
 Hazlbauer, Z. 2001: Poznámky k metodice stavebních konstrukcí replik gotických a renesančních kachlových kamen pro účely historických expozic v České republice, Památky středních Čech 15/2, 19–27.
 Richterová, J. 1997: Nález fragmentu kachle s reliéfem orlice z výzkumu v Praze, Archeologické rozhledy 49, 150–156.
 Rykl, M. 1995: Litovice – hloubkový průzkum tvrže, Průzkumy památek II/1, 49–72.
 Škabrada, J. 1991: K možnostem srovnání středověkého a mladšího vesnického domu v Čechách, in: Husitský Tábor 10, Tábor, 67–86.
 Škabrada, J. – Rykl, M. 1996: Byt ve druhém patře domu U zvonu, Zprávy památkové péče 56, 12–15.

1000 let kláštera na Ostrově (999–1999). Sborník příspěvků k jeho hmotné kultuře v raném a vrcholném středověku. Národní muzeum v Praze ve spolupráci s českým výborem ICOM, Praha 2003. ISBN 80-7036-144-1. 134 str.

Sborník věnovaný PhDr. A. Merhautové, DrSc., u příležitosti jejího významného životního jubilea tvoří příspěvky z větší části přednesené v cyklu přednášek Společnosti Národního muzea, které doprovázely stejnojmennou výstavu uspořádanou v r. 1999 v Lapidáriu Národního muzea. *P. Břicháček – M. Richter – P. Sommer*: Archeologie k miléniu ostrovského kláštera (13–28). Po shrnutí základních písemných zpráv k počátkům kláštera autoři charakterizují základní etapy stavebního vývoje kláštera v 11.–14. století, jak vyplývají z archeologického výzkumu. Zvláště cenné poznatky přinesl výzkum nejstarší – dřevěné – fáze kostela a kláštera. I když

se nepodařilo zjistit podobu nejstaršího kostela, lze na základě dochovaných pozůstatků dřev či jejich negativů přibližně vymezit plochu, na níž se stavba rozkládala. K téže fázi patřila vyzděná hrobka, respektovaná kamennou bazilikou z 1. poloviny 12. století. Příspěvek *A. Merhautové*: Ostrovský klášter a jeho výroba keramiky (29–42) přináší další informace o historii kláštera a jeho architektonickém vývoji především z pohledu studia jednotlivých stavebních článků. Dále autorka v základních rysech představuje produkci předpokládané ostrovské dílny, především zdejší dlaždice. *K. Benešovská*: Poznámky k ostrovskému klášteru v době gotiky (43–54). Pokus o rekonstrukci gotických stavebních zásahů v ostrovskému klášteru za posledních Přemyslovců a v době lucemburské a o jejich zhodnocení v kontextu současného stavebního dění v Čechách. Upozornění na nutnost kresebné dokumentace a dopl-

nění katalogu článků o nekatalogizované zlomky. Nad praktickou stránkou tohoto úkolu a detailnějšího studia architektonických článků se zamýšlí *J. Sommer*: Poznámky ke gotickým architektonickým detailům z ostrovského kláštera (55–68). Ve výběrovém katalogu doplňků k stávajícímu katalogu pak konkrétně předvádí vzorový popis, který zahrnuje mj. též popis stop po pracovních nástrojích a je doplněn kresebnou dokumentací. *Z. Všecková*: Zlomky nástěnných maleb z jižní kaple klášterního kostela v Ostrově u Davle (69–74). Popis dochovaných fragmentů nástěnných maleb pocházejících pravděpodobně z klenby jižní a severní kaple (14. stol.). Analogie je sledována v malbách v kostele sv. Petra a Pavla v Hosíně na Českobudějovicku. *D. Stehlíková*: Ostrovské náhrobky a pečeti z let 1220–1520 (75–102). První část studie je věnována detailnímu rozboru ostrovských náhrobků z pohledu stavu pramenné základny jako celku, z hlediska technologie výzdoby i z hlediska jejich uměleckého významu. Analýza se opírá o katalog náhrobních desek doplněný o dosud nepublikované nálezy. Nejstarší náhrobní (?) deska pochází z 12.–13. století, další zlomek s mečem na štítu pak ze 13. století. Podstatná většina desek pochází ze 14. až 1. poloviny 15. století. Ostrovské nálezy jako celek představují velmi cenný srovnávací soubor pro studium českých vrcholně středověkých náhrobních desek. Druhá část studie je věnována pečetím ostrovských benediktinů a je také doplněna katalogem. *V. Brych*: Železné předměty z Ostrova u Davle ve sbírce Národního muzea (103–120). Analýza železných předmětů se opírá o 70 předmětů z výzkumu K. Gutha ve 30. letech 20. století, dochovaných ve sbírkách Národního muzea. Předměty spadají do různých kategorií zahrnujících hospodářské vybavení, výstroj koně a jezdce, zbraně, domácí vybavení, součásti oděvu a součásti stavby a mobiliáře. Interpretační možnosti souboru jsou omezené dobou nedostatečnou dokumentací výzkumu. Studovaný soubor má dle autora charakter orientačního vzorku, jehož cena spočívá v tom, že je zatím jediným v úplnosti prezentovaným náleзовým souborem železných předmětů z prostředí českých klášterů. Publikaci uzavírá příspěvek *H. J. Hlaváčkové*: Ostrovský žaltář – pražská Kapitulní knihovna, A 57/1 (121–132). Je věnován detailnímu popisu tohoto žaltáře a problematice jeho vztahu k Svatojiřískému žaltáři. Interdisciplinární přístup ke studiu pramenů k poznání ostrovského kláštera jistě zajistí tomuto sborníku zaslouženou pozornost nejen archeologů středověku, ale i širší odborné veřejnosti.

K. Tomková

Jan Michal Burdukiewicz: Technokompleks mikrolityczny w paleolocie dolnym środkowej Europy. Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2003. ISBN 83-915048-9-1. 373 str., 53 tab., 4 bar. přílohy a 2 složené profily.

Drobnovaré industrie starého paleolitu zaujmají, jak dokládají výzkumy uplynulých desetiletí, významné postavení ve vývoji materiální kultury hominidů. Autor, jenž v posledních letech prováděl výzkum dvou takových lokalit v jz. Polsku, předkládá souhrn poznatků o středoevropských tábořištích s drobnovarými industriemi s přihlédnutím k podobným jevům na Apeninském poloostrově a v Asii.

V první části (11–25) je po stručném úvodu načrtnuta historie členění starého paleolitu až po současné tendence vymezení morfogenetických a operačních schémat, korelovaných s izotopovými stadii (fáze I – OIS 19–14, II – OIS 13–9, III – OIS 8–5). Hranice mezi starým a středním paleolitem je konvenčně stanovena na počátek předposledního risského (sálského, oderského) zalednění. Dále je zmíněn přínos komplexu drobnovarých industrií ke kulturnímu vývoji paleolitu.

Druhá část (27–68) osvětluje přírodní prostředí a chronologii středoevropských lokalit. Užitečné jsou dvě chronostratigrafické tabulky, v nichž jsou korelovány systémy polské s členěním severoevropským (podle W. H. Zagwijna), u nás převážně používaným. Většina lokalit pochází z údobí komplexu holsteinského (mazowieckého) interglaciálu (Vértesszölös I, Bilzingsleben, Schöningen 12, 13 I a II, Rusko 33, 42, Trzebnica 2g), starší jsou pouze Trzebnica 2d, Vértesszölös III a Mauer se známou heidelberskou čelistí. Drobnovaré industrie se tedy ve střední Evropě vyskytují od OIS 15 do 9, tj. přibližně mezi 600–300 ka BP.

Ve třetí části (69–126) jsou zpracovávány soubory kamenné industrie. Autor předkládá vlastní metodu technologické i typologické klasifikace a v četných grafech znázorňuje výsledky. Z nich vyvozuje, že drobnovarý technokomplex starého paleolitu vykazuje jisté společné znaky podmíněné nejpravděpodobněji adaptací na ekologické niky.

Výrobky z organických materiálů jsou shrnuty ve čtvrté části (127–173). Takové artefakty jsou ve starém paleolitu velmi vzácné, avšak právě dvě lokality s drobnovarou kamennou industrií (Bilzingsleben a Schöningen) poskytly značný počet zcela mimořádných předmětů z kosti, parohu i dřeva, jimiž se autor podrobně zabývá. Také z Vértesszölös byly publikovány kostěné nástroje, některé z nich jsou však posuzovány kriticky. Z Bilzingsleben pocházejí drasadlovité retušované štěpiny dlouhých kostí i menší fragmenty, nalezeny byly i malé úštěp-

ky s bulbem jako odpad výroby. Rozlišeny byly také nože, sekáče a hoblíky. Jelení parohy sloužily jako palice. Vzhledem ke svému stáří jsou světovým unikátem dřevěné oštěpy (celkem 8 ks o délce až 250 cm) ze Schöningen 13–II, vrstva 4, zhotovené ze smrku, vyjma jednoho z borovice. Ze stříbrné jedle je vyrobeno držadlo s rozštěpem na konci, v němž byly zřejmě upevňovány kamenné nástroje. Smrková je také 88 cm dlouhá tyčka se zahroceným a opáleným koncem. V Bilzingsleben byly nalezeny pouze fragmenty dřevěných artefaktů, zčásti jen jako negativní otisky v travertinu.

Pátá část je nazvaná „Analýza prostorová a paleoekonomická“ (175–217). Na podkladě publikovaných výkopových dokumentací jsou reprodukovány plány hlavně z Bilzingsleben a také z Vértesszölös, ukazující polohu sídelních struktur (Bilzingsleben), hustotu osteologického i archeologického materiálu. Podrobně jsou posuzovány doklady o existenci a užívání ohně, z nichž autor vyvozuje, že intencionální užívání ohně v Bilzingsleben, Schöningen i Vértesszölös je dost pravděpodobné. Pro Bilzingsleben připouští vzácný příklad organizace ekonomického i kulturního prostoru ve starém paleolitu. Nálezy ze Schöningen dokládají existenci složených nástrojů, které se sice mohou u mikrolitů předpokládat, jejichž výskyt však byl dosud připisován až mladému paleolitu.

Kosterní nálezy hominidů a prvky jejich symbolické kultury jsou pojednány v šesté části (219–232). V první řadě je to známá dolní čelist z Mauer u Heidelbergu, dále část dolní čelisti a fragmentární lebky dvou jedinců z Bilzingsleben, jakož i stolička a týlní kost z Vértesszölös. Jako doklady symbolických projevů slouží rytiny skupin paralelních čar na kostech z Bilzingsleben.

Sedmá část (233–254) shrnuje lokality s podobnými drobnotvarými industriemi z prostoru Eurasie: Bizat Ruhama (Izrael), datovaná paleomagneticky do doby mezi Jaramillo a hranicí Matuyama/Brunhes (asi 990–850 ka BP), Evron-Quarry (Izrael), Donggutuo, Xiochangliang, Čukutien (Čína), Kuldara (Tadžikistán), Koškurgan a Šoktas (Kazachstán), Visogliano, Isernia La Pineta, Quarto delle Cinfonare a Venosa-Loreto (Itálie).

Stručný závěr (255–257), obsáhla bibliografie a anglický souhrn uzavírají textovou část. Připojeny jsou tabulky technologických i typologických analýz kamenných i kostěných inventářů studovaných lokalit (299–310), popisky obrázků v textu i kreseb kamenných artefaktů.

Kniha poskytuje první podrobný souhrn staropaleolitických mikrolitických industrií a zařazuje tento dosud málo známý jev do kontextu vývoje paleolitu.

kv

Renata Ciołek: Katalog znalezisk monet rzymskich na Pomorzu. Światowit – Supplement Series A: Antiquity, vol. VI. Institute of Archaeology, Warsaw University, *Warszawa 2001*. 261 str., 12 tab., 7 map.

Nálezy římských mincí na území barbarika představují jeden z důležitých pramenů k poznání zložitých a premenlivých římsko-germánských vztahů. Nemožno zabúdat na skutočnosť, že rímske mince predstavujú v barbariku jednoznačne najlepšie datovateľný rímsky výrobok. Ich precízna dokumentácia umožňuje podrobne sledovať vývoj na územiach severne od riek Dunaj a Rýn a premeny v jednaní obyvateľstva, jednotlivých skupín tu žijúcich Germánov. Významným príspevkom k štúdiu doby rímskej v Poľsku a v strednej Európe je aj publikácia archeologičky a numizmatičky Renaty Ciołek. Autorka v nej predkladá nálezy rímskych mincí, prvých republikánskych z dvoch storočí pred narodením Krista až posledných, byzantských, spadajúcich do 6. storočia po Kristovi z územia severopoľského Pomoranska. Teritórium jej záujmu dosahuje plochy 62 000 km². Vymedzila ho prirodzenými geografickými hranicami. Na západe ju tvorí širšie územie okolo toku rieky Odry a na východe toky riek Drwęca a Łyna. Sever ohraničilo pobrežie Baltického mora a juh línia riek Warta, Noteć a Bydgoski Kanal. Celkovo je z Pomoranska predložených 354 náleзов rímskych mincí, v priemere 1 nález na 175 km². Medzi nimi sú zastúpené tak drobné, ojedinelé nálezy, ako aj hromadné nálezy, depoty. Nálezy možno ďalej členiť na nálezy z areálov a z okolia sídlisk, na nálezy z hrobov, na nálezy z obetísk, a napokon aj na náhodné nálezy bez bližších dokladov germánskeho osídlenia interpretované ako „náhodné straty“ či zámerne ukryté hromadné nálezy. Pretože práve v Pomoransku končila Jantárová cesta, nie je vylúčené, že časť nájdených rímskych mincí súvisí s pohybom ľudí majúcimi čo-to do činenia s obchodom s jantárom, jeho výmenou a dovozom až na územie Talianska. O to viac prekvapuje, s ohľadom na význam tohto územia v obchode s jantárom, relatívne nízky počet rímskych výrobkov, ktoré miestni obyvatelia mali získať ako protihodnotu za tak populárnu a v Impériu žiadanú skamenenú živicu (viď napr. CRFB Bd. 1 – Masuren). Preto i nálezy rímskych mincí z území sledovaných Renatou Ciołek nemusia zákonite predstavovať výsledok obchodných transakcií. Časť z nich mohla byť germánskou korisťou, časť žoldom germánskym mužom pôsobiacich v pomocných jednotkách rímskej armády, časť výkupným za udržanie stavu neútočenia barbarov na rímske provincie, či výpalným.

Autorka sa pri zostavovaní svojho súpisu pokúsila revidovať väčšinu starších nálezov, a to buď priamo, prácou s originálnymi razbami, alebo, v prípade mincí odkrytých pred rokom 1945 a často stratených v priebehu II. svetovej vojny, prácou s bežne nedostupným archívnym materiálom a rukopismi dochovanými v Nemecku a v Poľsku. V prípade, že došlo k odhaleniu duplicity lokality a nálezu, bola táto vyznačená uvedením duplicitnej lokality v texte kurzívou. Autorka si bola a je vedomá, že predkladaný súpis nie je úplný. Aj pre to umiestnila hneď v úvode žiadosť k majiteľom zbierok mincí a k súčasným zberateľom s nálezmi z poľského územia o zaslanie informácií k ďalším, jej neznámym zberateľom pochádzajúcim nielen z Pomoranska.

Pri zostavovaní katalógu vychádzala Renata Ciołek zo zásad vypracovaných pre „Corpus der römischen Funde in Barbaricum“, realizovaných už v súpisoch mincí z Nemecka, Rakúska, Maďarska, Luxemburska a Slovinska, a teda všeobecne známych. V stručnom úvode oboznamuje so štruktúrou súpisu. Po ňom nasleduje prehľad skratiek mincovní, nominálov, citovaných katalógov a súpisov mincí, zbierok mincí, v ktorých boli a sú nálezy z Pomoranska zastúpené, a napokon „ostatné“ skratky. Najrozsiahljšiu časť publikácie tvorí vlastný katalóg nálezov. Záver tvorí súpis prameňov a literatúry a index. Doplnením publikácie je šesť máp. Prvá predstavuje všetky náleziská rímskych mincí z Pomoranska, nasledujúcich päť podáva prehľady nálezov rozdelených podľa kovu mincí. Na každej mape sa zvlášť upozorňuje pomocou rozličných značiek na ojedinelé a hromadné nálezy a na nálezy zo sídlisk, z hrobov a z obetíšť. Opäť sa potvrdzuje silné zastúpenie nálezov rímskeho kovu okolo trasy Jantárovvej cesty vedúcej čiastočne v povodí Visly, tiež okolo pobrežia Baltského mora a okolo riek, ktoré sa doň vlievajú. Nepochybne prínosným je aj zverejnenie farebných fotografií všetkých dostupných mincí na tabuľkách 1–12. V tomto prípade by však bolo predsa len výhodnejšie prezentovať jednotlivé snímky súbežne na priloženom CD. Tým by sa eliminovali rozdiely v kvalite tlače, zároveň by bolo možné s takto publikovanými razbami, aj keď len v elektronickej podobe, ďalej pracovať.

Publikácia Renaty Ciołek je dôležitým a inšpiratívnym príspevkom k štúdiu doby rímskej. Pretože vychádza z jej doktorskej práce „Znaleziska monet rzymskich na Pomorzu“, môžeme v blízkej dobe očakávať aj celkové teoretické zhodnotenie nálezov predložených v súpisovej časti, v návaznosti na osídlenie pozdnej doby laténskej, doby rímskej a sťahovania národov. Treba dúfať, že reprezentatívna publikácia Renaty Ciołek zároveň podnieti vy-

šený odborný archeologický a numizmatický záujem o nálezy nielen starovekých mincí v Čechách, na Morave a v Sliezske. Nie je vylúčené, že zvýšený odborný záujem o túto skupinu často prehliadaných nálezov by zabránilo ich značnému odlivu za hranice Čiech, ktorý je dnes žiaľ realitou.

M. Jančo

C. Cosma – A. Gudea: Habitat und Gesellschaft im Westen und Nordwesten Rumäniens in den 8.–10. Jahrhunderten n. Chr. Cluj – Napoca 2002. 161 str.

Monografie, jež je dílem archeologa (C. Cosma) a archeozoologa (A. Gudea), je v předmluvě prezentována jako důležitý příspěvek k poznání rumunské etnogeneze v oblasti západně od Karpat (mezi řekou Maruše na jihu a Tisou na severu), která nebyla součástí římské provincie Dacie a náleží k historicky méně poznanému území v Rumunsku. Práce je rozvržena: I. Úvod (11–19), II. Typy osídlení v 8.–10. stol. (20–59), III. Archeozoologické výzkumy (60–92), IV. Závěrečné úvahy (93–100), V. Soupis nalezišť sídliště ze západního a severozápadního Rumunska 8.–10. stol. (101–121), VI. Zkratky a literatura (122–132), VII. Obrázky a tabulky (133–161).

Úvod (C. Cosma). Kromě cíle práce (především zmapovat a typologicky utřídit všechna dosud identifikovaná sídliště z 8.–10. stol. na území z. a sz. Rumunska a společně s tím předložit výsledky zpracování dosud nepublikovaného souboru zvířecích kostí z lokality Lazuri-Lubi tag) je nastíněn historický vývoj (8.–10. stol.), geografie, klima a surovinnové zdroje ve sledované oblasti.

Typy osídlení v 8.–10. stol. (C. Cosma). 1. *Neopevněná sídliště* – zjištěno 150 lokalit (22 systematickým archeologickým výzkumem, 25 ověřovacím a záchranným výzkumem, 88 povrchovým průzkumem, 15 náhodnými nálezy), které se nacházejí v nižších polohách v blízkosti vodních toků, kde vytvářejí husté sídelní aglomerace. Zajímavostí je, že v okolí žádného sídliště nebylo zachyceno pohřebiště. Vzhledem k tomu, že převážná většina lokalit byla identifikována na základě povrchového průzkumu a náhodných nálezů, je otázkou, do jaké míry je spolehlivé stanovené chronologické třídění neopevněných sídliště (7.–8. stol.: 6 lokalit; 8. stol.: 18 lokalit; 8.–9. stol.: 87 lokalit; 9.–10. stol.: 47 lokalit). 2. *Opevnění* – zaznamenáno 12 opevněných center, která se nacházejí v nižších polohách v blízkosti vodních toků a v rámci sledované oblasti vytvářejí dvě územní koncentrace (mezi řekami Bystřý Kriš a Samoš 8 lokalit; mezi řekami Maruše a Bílý Kriš

4 lokality). Podle půdorysu jde buď o opevnění ve tvaru čtyřúhelníku, nebo o opevnění, jejichž půdorys se přizpůsobil reliéfu krajiny. Pouze v jednom případě bylo zaznamenáno opevnění kruhového půdorysu. Rozloha hradiště není uvedena, z prezentovaných ukázek schematických plánek však vyplývá, že jsou to malá opevnění o rozloze 1–3 ha. Jako největší se jeví hradiště Vladimirescu, jehož rozloha dosahuje okolo 6 ha. Vlastní fortifikaci těchto hradišť tvořil podle autora hliněný val (zpevněný dřevěnými prvky a kameny) a příkop – monografie bohužel neposkytuje jediný řez valem. S výjimkou hradiště Vladimirescu, kde bylo identifikováno několik ohnišť, nebyly na žádném z opevněných center zjištěny pozůstatky sídlištních objektů (nalezeny byly pouze keramické střepy a něco málo kovových předmětů). Opevnění jsou interpretována jako refugia pro obyvatele žijící na okolních neopevněných sídlištních, předpokládána je i jejich strategická funkce – kontrola hranic, obchodu (především se solí).

3. *Obydlené jeskyně* – registrovány pouze v údolí řeky Bystrý Kriš (7 lokalit). Zaznamenány byly jen keramické střepy a jeden mělce zahloubený objekt s kamenným ohništěm v jeskyni Lesiana.

4. *Obydli a vedlejší stavby* – předložena typologie sídlištních objektů. První kategorii sídlištních objektů představují obydlí, která však byla zjištěna jen na neopevněných sídlištních. Rozdělena jsou do tří typů: zahloubená obydlí, polozahloubená obydlí a nadzemní obydlí. Vzhledem k tomu, že není uveden žádný údaj o hloubce objektů, nevíme, jaký je rozdíl mezi zahloubeným a polozahloubeným obydlím. Dovídáme se jen, že většina těchto obydlí je čtyřúhelníkového půdorysu, doložen však je i oválný a nepravidelný půdorys. Ani v jednom případě není přítomná zmínka o přítomnosti ohniště. Naopak velká pozornost je jim věnována u nadzemních obydlí (kde jsou rozlišena na čtyři typy), neboť pouhá přítomnost ohniště je považována za doklad existence nadzemního obydlí, jehož půdorys nemohl být ve většině případů rozpoznán. Zvláštní kategorii objektů představují dřevohliněné stavby na kamenných základech – týká se to dvou pravoúhlých objektů na hradišti Biharia, zachovaných ve formě kamenných základů. Jeden z nich, opatřený podle autora apsidou (což je chybné označení, neboť podle plánu – tab. 5/2 – jde o pravoúhlý půdorys) a obklopený hrobou, je považován za pozůstatek kostela z 10. stol. Další kategorii sídlištních objektů pak představují hospodářská zařízení – ta jsou rozlišena na venkovní ohniště sloužící např. k pečení chleba, zásobní jámy, hospodářské objekty a keramické pece.

5. *Chronologie sídlišť a opevnění* – se opírá především o datování keramických nálezů, které jsou po-

dle způsobu výroby rozlišeny na tři kategorie: v ruce vytáčená keramika, keramika vytáčená na středně rychlém hrnčířském kruhu a keramika vytáčená na rychlém hrnčířském kruhu. Ukázky keramiky reprezentující uvedené tři kategorie však bohužel tato monografie neobsahuje a ani v textu se neuvádí jejich bližší charakteristika. Nemáme tudíž sebestmenší představu o podobě keramiky vytáčené na rychlém kruhu, jejíž rozšíření je ve sledované oblasti kladeno již do 9.–10. stol. Zároveň nevíme, zda keramika vytáčená na středně rychlém kruhu („auf der mittelschnellen Töpferscheibe gedrehte Keramik“) nepředstavuje obtáčenou keramiku, tj. *nachgedrehte Keramik*. Rovněž není jasné, co má představovat „handgedrehte Keramik“ (v ruce vytáčená keramika) – autor má zřejmě na mysli *handgefertigte Keramik*, tj. v ruce hotovenou keramiku. Od kvantitativního zastoupení uvedených tří kategorií keramiky na sídlištních se odvíjí jejich datování – sídliště, kde je větší podíl první kategorie keramiky (v ruce vytáčená) oproti druhé (vytáčená na středně rychlém kruhu), jsou datována do 8. stol.; sídliště, kde je oproti první větší podíl druhé kategorie keramiky, jsou datována do 8.–9. stol.; sídliště, kde se společně s druhou vyskytuje i třetí kategorie keramiky (vytáčená na rychlém kruhu), jsou pak datována do 9.–10. stol. (chronologické třídění zjištěných sídlišť – příloha 2; výskyt keramických kategorií na sídlištních – příloha 5). Co se týče opevněných center v z. a sz. Rumunsku, nejsou podle autora žádné doklady pro jejich datování do 9. stol. a počátek jejich budování spadá až do 10. století. Jejich zánik je pak kladen do 1. pol. 11. stol.

6. *Etnická interpretace sídlišť a opevnění* – uvádí se, že na neopevněných sídlištních je až do 7. stol. doložitelný před slovanský a slovanský horizont; pozdější vývoj je obtížně rozpoznatelný, podle charakteru keramiky však tato oblast nenáležela do okruhu balkánsko-podunajské kultury („Balkanisch-Donauländische-Kultur“) a pro 10. stol. nejsou žádné konkrétní doklady, jež by umožňovaly přisoudit některé sídliště usedlému maďarskému společenstvu. U opevněných center má svůj význam jejich geografické rozmístění vytvářející dvě ohraničené územní zóny. První zóna (mezi řekou Maruší a Bílým Krišem), kde je vznik opevnění kladen do 2. pol. 10. stol., je považována za součást Ahtumova státního útvaru, jehož centrum bylo v Banátu. Opevnění zde plnila funkci obrany, a navíc kontrolovala transport soli po řece Maruší. Zánik opevnění v 1. pol. 11. stol. je spojován s maďarskými trestnými výpravami v důsledku uvalení cla na sůl. Druhá skupina opevnění (mezi řekami Bystrý Kriš a Someš), která s výjimkou opevnění Biharia, datovaného již na poč. 10. stol., byla vybu-

dována v 2. pol. 10. stol., je spojována se stavební aktivitou Maďarů, neboť podle výpovědi písemných pramenů byla jejich východní hranice chráněna systémem pohraničních pevností. S nimi jsou tato opevnění ztotožňována. Zánik opevnění v 1. pol. 11. stol. je pak přisuzován bojům mezi Maďary a Pečeněhy. V souvislosti s uváděnou maďarskou etnicitou druhé skupiny opevnění je ovšem zásadní nesrovnalost v tom, že autor (v kap. 2) interpretuje tyto opevněné objekty především jako refugia pro obyvatele žijící na okolních neopevněných sídlišcích, přičemž podle jeho vyjádření (viz výše) nebyly na žádném sídlišti zjištěny konkrétní doklady, jež by umožňovaly přisoudit některé sídliště usadlému maďarskému obyvatelstvu.

Archeozoologické výzkumy (A. Gudea). Předloženo zpracování osteologického materiálu ze sídliště Lazuri (poloha Lubi tag). V první části je prezentována fauna z časně slovanského osídlení lokality (6.–7. stol.), což se stanoveným časovým rámcem (8.–10. stol.) studované sídlištní problematiky nesusouví, a ve druhé části je pak z uvedené lokality představena fauna, jejíž kosterní pozůstatky byly získány ze dvou raně středověkých objektů (7. stol., 9./10. stol.). Z archeozoologického zpracování vyplývá, že v lokalitě jsou ze 6.–7. stol. a rovněž i z 9.–10. stol. nejvíce zastoupeny kosti prasete domácího, pak následují kosti tura domácího a ovce/kozy. V malém množství jsou zastoupeny kosti slepice a koně. Kostí divokých zvířat nebyly identifikovány. Především početné zastoupení kostí prasete domácího nasvědčuje podle autora usadlému způsobu života, zaměřenému na chov dobytka.

Závěrečné úvahy (C. Cosma – A. Gudea). Úvahy jsou shrnutím výše prezentovaných zjištění o charakteru osídlení ve sledované oblasti v období 8.–10. stol.

V německém jazyce publikovaná práce, jež předkládá shrnutí dosavadních poznatků o sídlištní problematice v z. a sz. Rumunsku v 8.–10. stol., je určena zahraničním badatelům, neboť rumunské odborné veřejnosti byla tato problematika předložena v podrobnější verzi doplněné početnými kresbami archeologických nálezů (C. Cosma: Vestul si nord-vestul Romaniei in secolele VIII–X d. H., *Cluj – Napoca* 2002). Na tuto publikaci, především na její obrazovou část, není bohužel v recenzované práci jediný odkaz. Pokud měla recenzovaná monografie zprostředkovat zahraniční odborné veřejnosti aktuální stav studia raně středověkého osídlení v z. a sz. Rumunsku, pak tento účel určitě splnila.

Andrea Bartošková

M. K. H. Eggert – U. Veit Hrsg.: Theorie in der Archäologie: Zur englischsprachigen Diskussion. Tübinger archäologische Taschenbücher 1. Waxmann Münster – New York – München – Berlin 1998. 400 str.

První svazek nově založené řady, který se rozhodl vydávat archeologický ústav univerzity v Tübingen z iniciativy prof. M. K. H. Eggerta. Tento institut se pod jeho vedením zaměřuje na archeologickou teorii a vychází především z toho, že teoretické stránce archeologie nebyla v německy mluvících zemích dlouhá léta věnována náležitá pozornost. V úvodním slovu k nové řadě autoři jasně propagují, že chtějí vytvořit fórum pro diskuse, které se netýkají určitého prostoru či archeologického období, ale zabývají se archeologií jako celkem. Edice chce vyplňovat volný prostor, který dle vydavatelů v německé archeologii v poválečném vývoji vznikl na poli archeologické teorie, metodiky a kulturně srovnávacích studií. Řada záměrně není zaměřena na publikování pramenů a na jejich analýzu, což se odráží ve zvoleném formátu A5, typu papíru a v relativně nízké ceně (u tohoto svazku 19,50 €), která má umožnit rozšíření především mezi studenty a začínajícími archeology.

Celkem zákonitě se vydavatelé u prvního svazku obrátili k anglosaské archeologii, která v teoretickém bádání udává celosvětový trend. Kniha je do určité míry výsledkem procesu poznávání a vyrovnávání se s britsko-americkou teoretickou archeologií, ke kterému od 90. let dochází při speciálních seminářích na univerzitě v Tübingen. Tomu odpovídá i zaměření jednotlivých příspěvků tak, aby byla pokryta historie teoretické archeologie i její současné trendy. Po úvodu obou vydavatelů přichází článek U. Veita (15–67) shrnující vývoj britské archeologie od jejich počátků až po 90. léta 20. století. Příspěvek T. L. Kienina (67–114) se zabývá britskou procesuální archeologií. Autor si všímá nejen jejího vzniku a programu, ale i reakce tradiční archeologie, vlivu nové archeologie na odbornou komunitu atd. Ch. Kümmel (115–181) se velmi podrobně věnuje marxistickým směrům v současné anglosaské archeologii a jejich perspektívám. Dále následují kratší příspěvky, zabývající se postmoderní archeologií ve Velké Británii (M. Porr, 183–216), významem I. Hoddera v britské archeologii (T. Kerling, 217–242) i archeologií v pojetí M. Shankse a Ch. Tilleyho (Müller-Scheesel, 243–271). Z řady příspěvků zdnalivě vyčnívá text T. Kopfa (273–295) zabývající se vznikem, rozvojem a významem francouzské historické školy Annales. Je zřejmé, a v knize to opakovaně zaznívá, že tato škola poměrně výrazně ovlivnila britskou archeologii a např. pro-

střednictvím učení I. Hoddera se, byť někdy již v modifikované formě, odráží v archeologickém bádání a uvažování i v dalších zemích. Dva příspěvky (*M. K. H. Eggert*, 297–326; *U. Veit*, 327–356) jsou věnovány stavu britské teoretické archeologie kolem pol. 90. let 20. století – vzájemné kritice a ovlivňování různých směrů, ale i mocenským pozicím, které zaujímají, resp. zaujímaly jednotlivé skupiny. Závěrečný text *M. K. H. Eggerta* shrnuje příspěvky v celé publikaci a snaží se vysvětlit, v čem tkví význam poznávání minulých i současných trendů britské teoretické archeologie pro bádání v Německu, které se často staví k podobným teoretickým snažením dosti zdrženlivě až odmítavě.

Nelze říci, že by kniha přinesla českému čtenáři nějaká zcela nová zjištění o britské archeologii. Význam publikace pro nás spočívá spíše v pohledu na britská teoretická schémata zvnějšku a v poznávání nových trendů v německé archeologii a jejího nově se utvářejícího vztahu k teoretickému bádání. Pro všechny zájemce přináší publikace rozsáhlé kompendium údajů a neméně rozsáhlé a velmi užitečné soupisy literatury k tématu. Práci s publikací usnadňuje jmený i věcný rejstřík. Již v tomto prvním svazku řady byla zavedena tradice souhrnů článků v němčině a angličtině na konci knihy.

Vladimír Salač

Martin Golec: Těšetice-Kyjovice VI. Horákovská kultura v těšetickém mikroregionu. Masarykova univerzita Brno 2003. 413 str. s četnými kres. ilustracemi. ISBN 80-210-3015-1.

Je vždy obtížné publikovat archeologický výzkum, který prováděl někdo jiný. V tomto případě měl autor oporu ve výkopci prof. Podborském, který zároveň napsal k publikaci předmluvu. Zkoumaná lokalita je neobyčejně rozlehlá – celkem asi na 9 ha. Osídlení ovšem bylo sotva vždy na celé ploše současné. I když jeho struktura není zcela jasná, zdá se, že při takovém rozptýlu muselo jít o spíše o dvorec než o soustředěnou zástavbu. Autorovo třídění do tří až čtyř stupňů (Ha C2, D1, D2 a D3), jakkoli jistě rámcově správné, nemůže zachytit drobné posuny po ploše. Počítáme-li zhruba s 200 lety trvání základní kontinuity na celé prozkoumané ploše a s průměrnou jednogenerační životností domů a k nim náležejících zásobních jam, mělo by se osídlení chronologicky členit do šesti sídelních horizontů.

Prezentované plány polozemnic a zásobních jam (většinou nepochybně sil, obilnic) svědčí o pečlivé terénní dokumentaci. Je pravděpodobné, že existovaly také nadzemní dřevěné stavby, ať z kůlů mělce zahloubených, či z trámové konstrukce.

Analýzu keramiky lze považovat za pečlivou a zdařilou, i když strohé typologické hledisko klasifikace by zasloužilo doplnit o stylovou analýzu a o detaily způsobu provedení vleštované výzdoby, zejména u tvarů jemného zboží. Vedle vekerzugské keramiky vytáčené na kruhu, jejíž tradice je spjata se středisky na severozápadě Černého moře a která navazovala na keramiku řeckých kolonií té oblasti, si autor pečlivým pozorováním povšiml přítomnosti i jedné další nádoby vytvořené na kruhu, tzv. „řecké tradice“. Škoda, že v publikaci není uveřejněna její fotografie: na první pohled se zdá, že by nádoba mohla souviset s keramickou tradicí oblasti okolo *caput Adriae*. Také není dobré, že v díle nejsou přímé odkazy na ilustrace: hledání odkazů v několika krocích ztěžuje čtení jinak zajímavého textu. Zajímavá je kapitolka o tuhované keramice; původ tuhy z jihočeských zdrojů, který se ukázal již na více místech, se jeví jako pravděpodobný i v materiálu z Těšetic.

Autorovou předností je také úsilí o historickou interpretaci situace. M. Golec správně postřehl nejen podstatné rysy vývoje na publikovaném sídlišti, ale také celkovou situaci, ve které prostřednictvím Skythů či jim podobných zasáhla vekerzugská kultura i na jižní Moravu. Hradiště stupně Ha D2 po nějaký čas tuto situaci pomohla zvládnout (jejich význam v té době výrazně stoupl i v Čechách), nikoli však trvale. Vytvořila se tu situace periferie mocného souseda, který na vlastním teritoriu i při ovládnutí a „zpoplatnění“ domácího obyvatelstva nemohl překročit únosnou míru vykořisťování (vzpomeňme na analogie Avarů či tureckých vojen), ale na periferii mu šlo při občasných útocích skoro jenom o kořistění. Proto se také jantarová stezka posunula v Ha D3 více na západ a zchudlé prostředí na Moravě se na obchodu s Etrusky v 5. století a na vzniku laténského umění nepodílelo.

Pro datování skythských vpádů jsou trojboké šipky samy málo využitelné, i když jejich výskyt na Moravě (*Řihovský 1996*) s taženými Skythy bezpochyby souvisel, podobně jako v Polsku. Dobře datovatelná je např. tzv. ryba z pokladu ve Witaszkovu: její styl má přesné obdoby v íonském umění okolo r. 540–530 př. Kr., v době perské okupace Iónie (*Alexandrescu 1997*). Ovšem mezi příklady figurálního umění íonské produkce pro Skythy z konce 7. století patří i destička z lokality Buj, kom. Szabolcs (srov. *Bouzek 1997*, 245–246, s novou chronologií *Kelermesu; Galanina 1997*).

Vcelku je publikace Martina Golce zajímavým a podnětným příspěvkem k bádání o době halštatské ve střední Evropě; autor vedle zajímavých podnětů detailních přináší i pokus o interpretaci v historických

pojmech. Ten bude bezpochyby potřebný pro novou syntézu pravěku našich zemí a celé střední Evropy.

Jan Bouzek

LITERATURA

Alexandrescu, P. 1997: Zum goldenen Fisch from Witaszkovo (Vettersfelde), in: Chronos. Festschrift f. B. Hänsel, Espelkamp, 689–710.

Bouzek, J. 1997: Greece, Anatolia and Europe: Cultural Interrelations during the Early Iron Age. Jonsered.

Galanina, L. K. 1997: Kelermeskije kurgany – Die Kurgane von Kelermes. Moskva.

Říthovský, J. 1996: Die Lanzen-, Speer- und Pfeilspitzen in Mähren. PBF V/2. Stuttgart.

Naama Goren-Inbar – Ella Werker – Craig S. Feibel: The Acheulian Site of Gesher Benot Ya'aqov, Israel. I – The Wood Assemblage. Oxford 2002. 120 str., 42 tab., 27 obr., 37 foto.

Interdisciplinární spolupráce při výzkumu paleolitických lokalit není již v současnosti ničím překvapivým, ba představuje jistý standard práce paleolitiků. Nejinak tomu bylo při výzkumu unikátního naleziště Gesher Benot Ya'aqov v Izraeli, který proběhl v letech 1989–1997. Tato lokalita se nachází přímo na břehu řeky Jordán, severně od Galilejského jezera v údolí Hula, tedy v riftu Mrtvého moře na spojnici mezi Afrikou a Eurasíí. Tato oblast tvoří spojení mezi kolébku lidstva a ostatním světem. Naleziště je známo od 30. let 20. století a do současnosti poskytl nepřeberné množství dokladů o životě našich předků v době před 0,78 mil. let, tedy v době přechodu mezi spodním a středním pleistocénem na hranici paleomagnetické inverze Matuyama/Brunhes.

Naší odborné veřejnosti není jistě toto naleziště neznámé, neboť bifasy nalezené v Gesher Benot Ya'aqov (Goren-Inbar – Saragusti 1996) se staly jedním z kontrolních souborů při analýze české staroacheuléenské lokality Bečov II, o. Most (Fridrich 1997). Výsledkem tohoto srovnání byla hypotéza J. Fridricha o jednotném habitu acheuléenu v obrovském časoprostorovém měřítku, kterou nepřímou podporují i obecné úvahy autorů v úvodu knihy o Gesher Benot Ya'aqov.

Celá publikace, věnovaná dřevu a dřevěným artefaktům z naleziště Gesher Benot Ya'aqov, je členěna do osmi kapitol, které čtenáře detailně seznamují s problematikou výzkumu tohoto místa, formovaného poměrně složitým geologickým vývojem, zapříčiněným tektonickou činností (ostatně

jako většina nalezišť nacházejících se v oblasti riftu). První kapitola je věnována popisu současného stavu údolí Hula, klimatickým poměrům, vegetaci, popisu naleziště, jeho historii a základním výsledkům dlouhodobého výzkumu. Druhá kapitola je zaměřena na metodologický postup při výzkumu, užití metody zaměření jednotlivých artefaktů a detailní popis konzervace dřevěných nálezů. Na tuto část navazuje kapitola seznamující s geologickou stavbou údolí Jordánu, podobou jezera Hula a stratigrafickým zařazením a datací naleziště v Gesher Benot Ya'aqov. Čtvrtá a pátá kapitola detailně popisují získané druhy dřev, jejich zdrojovou oblast a způsob, jakým se tyto zbytky na naleziště dostaly. Výsledkem těchto analýz a úvah je zjištění, že většina dřevěných zlomků (zkoumány byly pouze zlomky větší než 2 cm) pochází z náplavů, a prodělala tedy před svou depozicí na nalezišti transport vodou, který byl poměrně krátký a nikterak bouřlivý. Autoři v několika případech nevylučují, že části dřev mohly být doneseny lidmi. Tyto dvě kapitoly, které jistě potěší oko každého paleobotanika, jsou však pouze jakýmsi úvodem pro kapitoly 6 a 7, jež jsou věnovány popisu dvou dřevěných artefaktů nalezených r. 1989. Oba tyto nálezy jsou doprovázeny kamennými artefakty a zlomky zvířecích kostí. K unikátním dokladům technologické zdatnosti našich předků patří jeden z nejstarších dokladů opracování dřeva (v tomto případě vrby) do podoby prkna, bohužel ve značně zlomkovitém stavu (rozměry 25 x 13,5 x 4 cm), ovšem s jasnými stopami po záměrném řezání a hlazení. Tento nálezež je zatím první, a tedy bez analogií. Dalším překvapivým nálezem, který je opět unikátní a bez analogií, je část větve dubu (délka 106 cm, průměr 13 cm). Byla odkryta společně s lebkou slona a kamennými nástroji (bezprecedentní je přítomnost bazaltového levalloiského jádra). Tento dřevěný nástroj mohl snad sloužit k manipulaci s velkými zvířecími kostmi (lebka slona) či k jejich rozbíjení. Oba tyto nálezy, společně s dalšími kamennými artefakty a zvířecími kostmi, byly uloženy *in situ*. Autoři právě u nich předpokládají, že materiál pro jejich výrobu byl na místo donesen člověkem, a nikoliv vodou. K úvahám o užívání ohně patří doklady pálení dřeva (celkem bylo determinováno 14 dřevěných fragmentů se stopami opálení), ačkoliv ohniště v místě zkoumaného naleziště nalezeno nebylo.

Závěrečná kapitola je věnována obecným úvahám nad významem naleziště Gesher Benot Ya'aqov, doplněným ještě o stručný soupis dalších lokalit, z nichž pocházejí dřevěné artefakty. Tento přehled jasně ukazuje, že analogické nálezy zatím nejsou k dispozici. Výsledkem detailního zpracování infor-

mací o nálezech dřev v kombinaci s výsledky pylových analýz a výzkumu semen a zbytků dalších plodů je rekonstrukce oblasti údolí Hula jako místa porostlého lesem, oblastí velmi bohaté na rostlinné produkty, tedy prostoru vyhledávaného jak zvířaty, tak lidmi. Autoři se zmiňují i o dalším, dosud v odborné literatuře mnoho nediskutovaném fenoménu zpracování rostlinné potravy, speciálně oříšků a tvrdých plodů, k jejichž získání a zpracování tehdejší lidé používali specializované nástroje – otloukače a podložky. Z této lokality pocházejí doklady sběru bukvic, žaludů, divokých mandlí, trnité vodní lilie, pistácií a vodních kaštanů, které byly dále upravovány právě pomocí otloukačů a podložek. K tomuto zjištění lze pouze dodat, že obdobné nálezy (tedy bez organických zbytků) byly učiněny na otloukačích a podložkách z našeho území, a to v mladoacheuléenské lokalitě Bečov IV, o. Most. Recenzovaná práce je ještě doplněna o bohatý soupis literatury a „Appendix“, který obsahuje zprávu Y. Shapira z 50. let 20. století o nálezu dřevěného artefaktu z oblasti naleziště Gesher Benot Ya'aqov.

Acheuléenské naleziště na pevninském mostu mezi Afrikou a Euroasií v Gesher Benot Ya'aqov představuje unikátní doklad staropaleolitické kultury a prostředí její existence na přelomu spodního a středního pleistocénu ve formě lidských pozůstatků, kolekce staropaleolitických kamenných a dřevěných artefaktů, zvířecích kostí a zbytků rostlinné potravy. Výkopy prováděné v letech 1989–1997 odkryly velké množství kamenných artefaktů (tisíce kusů) a bohaté paleontologické a paleobotanické nálezy. Výsledky tohoto moderně, multidisciplinárně vedeného výzkumu budou prezentovány v sérii monografií, jejichž řadu zahajuje právě recenzovaná kniha. Nezbývá než doufat, že další monografie o této unikátní lokalitě budou následovat v rychlém sledu, a vytvoří tak jasný obraz nejenom o této lokalitě, ale i o vysokém kulturním nívau nositelů acheuléenu v období před 0,78 mil. let.

Závěrem je třeba ještě připomenout skutečnost, že sledování lokalit z období paleomagnetické inverze Matuyama/Brunhes je z hlediska výzkumu staropaleolitického osídlení Čech velmi důležité, neboť na našem území leží podobně unikátní naleziště v Přezleticích, o. Praha-východ, které doplňuje informace o staropaleolitické lidské kultuře o budování obydlí a užívání ohně (Fridrich 1989; 1997).

Ivana Sýkorová

LITERATURA

Fridrich, J. 1989: Přezletice: A Lower Palaeolithic Site in Central Bohemia (Excavations 1969–1985). *Fontes Archaeologici Pragenses* 18. Praha.

— 1997: Staropaleolitické osídlení Čech. Praha.
Goren-Inbar, N. – Saragusti, I. 1996: An Acheulian biface assemblage from the site of Gesher Benot Ya'aqov, Israel: indications of African affinities, *Journal of Field Archaeology* 23, 15–30.

Husitský Tábor 13. Sborník Husitského muzea. Vydává Husitské muzeum v Táboře, *Tábor 2002*. 581 str.

Sborník Husitský Tábor náležel mezi lety 1978 a 1991 mezi základní periodika české historiografie. Vedle dlouhé řady mimořádně závažných studií, které patřily a stále patří mezi základní stavební kameny husitologického bádání, se v deseti vydaných ročnících objevovaly i dnes často citované příspěvky věnované kulturním a hospodářským dějinám. Za všechny lze jmenovat desáté číslo s mnoha stále inspirativními studii ze symposia „Dům předhusitského a husitského období“. Pozornost dodnes přitahují i obsáhlé rubriky s trefnými recenzemi. Mnohem skromnější je bilance uplynulého desetiletí. Po roce 1991 vyšla pouze tři čísla sborníku a jedno číslo řady Supplementa. Svazky 11 a 12 mají podobu jen tenkých sešitů. Naopak poslední číslo Husitského Tábora se počtem uveřejněných obsáhlých studií plně zařadilo k úctyhodné řadě deseti sborníků vydaných do roku 1991. Vedle příspěvků věnovaných tématům husitologického bádání je zde uveřejněno hned několik studií zasluhujících zvýšenou pozornost. Jejich autoři se věnují kulturním a hospodářským dějinám.

Z obsahu: M. Čapský: Mezi regresí a transformací. Drobovická komenda řádu německých rytířů na přelomu 14. a 15. století, 187–202. Dochované prameny účetní povahy a soupisy inventářů hospodářských dvorů umožňují poměrně podrobně sledovat ekonomické aktivity bratří drobovické komendy v době vlády Václava IV., kdy se řád německých rytířů ocitl v neutěšené hospodářské situaci. V roce 1402 nastoupil do úřadu nový zemský komtur Oldřich z Ústí, jenž při reorganizaci hospodářské strategie řádu usiloval především o zvýšení režijních příjmů. Tyto progresivní kroky si mimo jiné vynutily i výrazné zásahy do kulturní krajiny. V první řadě lze jmenovat vysoké investice do chovu ryb, jež se odrazily v masovém zakládání rybníčních soustav. Osobitě jednaní Oldřicha z Ústí, které autor plasticky nastínil díky kritickému rozboru poměrně uceleného souboru pramenů, tak v mnohém relativizuje představy o hlubokém rozvratu rádového hospodaření na přelomu 14. a 15. století.

R. Šimůnek: Hradní inventář jako typ písemnosti a možnosti jeho badatelského využití (Na příkla-

du inventářů rožmberských hradů ca. 1450–1470), 229–253. Doposud jsme postrádali studii, která by se věnovala úloze hradních inventářů v kontextu dobové administrativní praxe. Autor se zaměřuje na důvody sepisování inventářů, formální charakteristiku písemností, obsahovou náplň soupisů. Dále rámcově uvádí počet pořízených písemností tohoto druhu, z něhož se dochoval jen nepatrný zlomek. Upozorňuje na význam zcela ojedinělého souboru soupisů inventáře rožmberských hradů, vyhotovených v letech 1450 až 1470, které umožňují porovnat mobiliář hned několika pevností jednoho dominia v nevelkém časovém úseku. Vynikají především prameny vázané na Helfenburk, o jehož vybavení nás zpravují soupisy inventáře z let 1452, 1462 a 1467–1470. Zapisovatelé kladli důraz zejména na záležitosti spojené s obranou hradů, pořizovali důkladné soupisy zásob potravin, výzbroje, zbraní a střeliva, neopomíjeli ani nákladné součásti mobiliářů reprezentativních místností a hradních kaplí nebo záležitosti spojené s provozem hradu (pozoruhodný je např. obsáhlý výčet nástrojů kovárny na Helfenburku z roku 1462). V soupisech ale nalezneme i kuriózní položky, např. „*dva pytle knih nezavážených*“. Rožmberské soupisy, vyhotovené v neklidných dobách poděbradských válek, upoutávají pozornost i díky detailnímu výčtu militarií. O proměnách způsobu obrany pevností, které vyvolaly husitské války, svědčí stále stoupající počet palných zbraní, korespondující s výrazným nástupem inovací při výstavbě či zdokonalování pozdně středověkých fortifikací. V pokročilém 15. století se ve vysoké míře objevují střílny uzpůsobené ke střelbě z ručních palných zbraní, postupně jsou dnes identifikovány i rozměrné zemní objekty určené pro nasazení lafetovaných palných zbraní. V soupisech se ale objevují i početné zásoby šípů, které pravděpodobně dokládají stále významnou úlohu kuší či luků při obraně pevností. Překvapující je však absence nebo nízký počet v soupisech uváděných kuší. Zmínky o stavební podobě hradů spadají spíše do kategorie marginálie, přesto poskytují řadu důležitých informací: např. soupis inventáře Helfenburku z roku 1452 obsahuje podrobný výčet věží a mostů.

R. Krajíc: Nový typ gotického kachle z Tábora, 255–318. Autor představuje unikátní nálezy rohových výklenkových kachlů s náročně provedenou výzdobou kombinující reliéfy štítonošů nesoucích erby umístěné na stěně výklenku s architektonickou kompozicí předního celoplošně prořezávaného panelu. K tomuto typu kachlů autor shromáždil více či méně blízké analogie z řady českých i zahraničních lokalit. Prezentované kachle byly nalezeny v klenebních zásypech měšťanského domu, který by měl

být podle svědectví písemných pramenů postaven nedlouho po roce 1525. Na základě nálezu v kontextu klade R. Krajíc výstavbu příslušného kamnového tělesa před uvedením datu a uvažuje o jeho umístění v interiéru stavby, zničené v roce 1525 mohutným požárem, na jejímž místě byl později vybudován výzkumem dotčený dům. Kachle ze zaniklého tělesa se mimo jiné následně ocitly v klenebních zásypech novostavby. Tento předpoklad ale spíše spadá do rámce volně vyřčených úvah. I když autor podrobně zdůvodňuje své závěry, překvapuje, že neuvádí složení samotného klenebního zásypu. Obsahovaly klenební zásypy materiál, který by bylo možno považovat za požárovou destrukci stavby? Vzhledem k nálezu okolnostem, torzovitému dochování kachlů a absenci barevného pojednání erbů se interpretace významu heraldické výzdoby a určení osoby objednavatele kamen pohybuje na tenkém ledě. Dva determinované erby příslušející vlivným rodům Šternberků a Fictumů poskytují R. Krajícovi jen nejisté vodítko (jak též sám upozorňuje) při snaze ztotožnit objednavatele kamen s Mikulášem Vlaským ze Sionu, jedním z majitelů nemovitosti před rokem 1525, jenž zastával vysoké posty v tábořské městské byrokracii, a mohl mít tudíž vazby na členy uvedených rodů.

Příkladná je snaha o interdisciplinární zhodnocení archeologických nálezů formou exkurzů. Z. Vybíral podrobně vykreslil sociální postavení Mikuláše Vlaského a podobu jeho možných vztahů a kontaktů se členy mocných rodů Šternberků a Fictumů. Zajímavé postřehy a závěry obsahují i exkurzy věnované mikropetrografickému rozboru keramické hmoty kachlů a technologii jejich výroby.

M. Drda: Gotický sedací nábytek z pozůstalosti Hany Benešové, 319–429. Středověké nábytkové kusy patří mezi ceněné sbírkové předměty. K mimořádně hodnotným ukázkám uměleckého řemesla se též řadí plochou řezbou bohatě zdobený prkenný trůn a truhlová lavice, dnes uchovávané v Husitském muzeu v Táboře. Provenienci obou pozdně gotických kusů, vyrobených v jedné dílně, autor zasazuje na základě podrobného srovnávacího studia do „širšího okruhu alpských zemí“. Bohatě vegetabilní kompozice spolu s antropomorfními a zoomorfními výjevy zapadají mezi oblíbené motivy, které zdobily interiéry výstavných feudálních sídel či domů bohatých měšťanů v pozdním středověku. Řadu analogií lze nalézt na nástěnných freskách zelených světic, vrcholných projevů pozdně gotické výzdoby interiéru profánních staveb, gobelínech, ale i na kachlových kamnech. Dominují především dekorativně působivé zavlnuté rostlinné úponky, mezi žánrovými scénami vynikají lovecké výjevy. Interpreta-

ci archeologických pramenům jsou tyto souvislosti vzdálené jen zdánlivě, například fundované ikonografické rozbory výzdoby komorových kachlů se bez širšího srovnávacího studia neobejdou.

K. Stejskal: Ikonoklasmus a náš památkový fond, 529–581. Autor, vynikající znalec gotického umění, sleduje příčiny a okolnosti ničení uměleckých děl v době pohnutých událostí 15. století. Vojenský ikonoklasmus v období husitských válek posuzuje na širokém dějinném pozadí (řadu příkladů uvádí z antiky) a upozorňuje na jeho hluboké zakotvení v agresivních stránkách lidské mysli. Obsáhlý výklad s množstvím zajímavých postřehů a podnětů je vzdálen černobílému vykreslení událostí husitských válek.

Jan Kypta

Drahomír Kouček: Příspěvky k době halštatské v severozápadních Čechách. Příspěvky k pravěku a rané době dějinné severozápadních Čech 13. Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech *Most 2003*. 164 str. s četnými ilustracemi.

Práce se skládá ze tří částí: I. Halštatské pohřebiště v Libochovanech, II. Pravěké a protohistorické nálezy na Lomském potoce, III. Bylanské knížecí hroby v severozápadních Čechách.

První část publikuje halštatskou (a pozdně halštatskou) část pohřebiště v Libochovanech. Pohřební ritus tu setrvává z předchozího lužického období, keramiku lze z větší části zařadit do repertoáru bylanské kultury, z menší také do kultury billendorfské v Sasku. Jistým způsobem tu zřejmě pokračuje tradice starší kulturní identity libochovanské skupiny z Ha B. Práce v tomto směru navazuje na předchozí svazek v řadě monografií mosteckého ústavu, věnovaný lužické kultuře v severozápadních Čechách. Také v druhé části, pojednávající o nálezech na katastru obcí Libkovice, Jenišův Újezd, Břešťany a Břežánky, je názorně předvedeno, že v Ha C–D sídliště a hroby úzce navazují na tradici popelnicových polí při hranici lužické a knovízské kultury. I když zase z větší části šlo o keramiku zařaditelnou do bylanské kultury (ne vždy, někdy jde o participaci „billendorfské“ složky), je tato skupina příbuzná libochovanské. Pohřby jsou vesměs chudě vybavené a celkový charakter je i tu blízký „lužické“ tradici. Zřejmě i na severozápadní periferii bylanské kultury existovalo ještě povědomí kulturní identity s předchozím obdobím, jakkoli od vlastní billendorfské kultury saské (jíž blízké nádoby jsou tu v menšině) se kulturní charakter této zóny odlišuje ještě více než od vlastní kultury bylanské. Autor v sz. Čechách odlišuje dvě odlišné facies či skupi-

ny bylanské kultury: bílinskou (Lomský potok a okolí) a vlastní Poohří, kde je už zastoupena typická bylanská kultura, obdobná středočeské. Stará tradice lužické kultury doby popelnicových polí v cípu sz. Čech, podobně jako u platěnické kultury východočeské, pokračovala i nadále: ještě tzv. podmokelská skupina navazovala na předchozí identitu a k úplnému vyrovnání obou kulturních entit v sz. Čechách nedošlo ani v latěnu.

Publikace typických bohatých hrobů bylanské kultury Ha C–D1 přináší velmi mnoho zajímavého. Škoda jen, že při reprodukci nebylo věnováno více péče fotografickým tabulkám. Z mimořádných nálezů lze vyzdvihnout mísy typu Haltem a jim podobné talíře s perličkovým vybíjeným dekorem na okraji. Nedomnívám se, že jde o importy z Itálie (jejich výroba byla dostupná i tehdy známé technologii v Čechách), ale je pozoruhodné, že týž typ byl populární v oné rozsáhlé oblasti středoevropské, charakterizované už předtím rozšířením bronzových nádob doby popelnicových polí. Pozornost zaujme autorův podnět odlišující ve vedoucí elitní vrstvě bylanské kultury vrstvu nejvyšší s pohřby na vozech a vrstvu jezdeckou s koňskými postroji, podobně jako tomu bylo se senátory a jezdci ve starém Římě. Společenská struktura bylanské kultury byla jistě odlišná od systému s „knížecí“ vrstvou z konce doby halštatské a rané doby latěnské (jak správně zdůraznil již dříve např. Milan Zápotocký), ale osobnosti pohřbené s vozy byly jistě považovány za mimořádné a měly také mimořádné postavení ve svých společenstvích – svým způsobem byly snad obdobné „králům“ Homérovým. Práce je vybavena krátkým německým souhrnem (bohužel nikoli příliš obratně přeloženým). Přes stručnost diskuse ve všech třech částech má zásadní význam pro studium a interpretaci archeologické situace severozápadních Čech v době halštatské.

J. Bouzek

Zofia Kurnatowska ed.: Gniezno w świetle ostatnich badań archeologicznych. Nowe fakty. Nowe interpretacje. Prace komisji archeologicznej, tom 21. Poznańskie Towarzystwo przyjaźni nauk – Wydział historii i nauk społecznych, *Poznań 2001*. 245 str.

V souvislosti s oslavami tisíciletého výročí smrti sv. Vojtěcha v roce 1997 a stejně kulatého výročí založení arcibiskupství v Hnězdně v roce 2000 se značně oživil archeologický zájem o nejstarší dějiny tohoto místa. V této souvislosti byl mezi jinými vydán také referovaný sborník, přehledně shrnující nejnovější poznatky.

Obsah: *Zofia Kurnatowska*: Slowo wstępne (7–10). *Czesław Strzyżewski*: Zasiadlenie Gniezna i jego okolicy w pradziejach i w starożytności (11–44); *Tomasz Janiak – Czesław Strzyżewski*: Osadnictwo wczesnośredniowieczne na terenie Gniezna i w jego regionie (45–85). Oba příspěvky se zabývají vývojem osídlení hnězdenského regionu: v prvním případě vymezen jako krajinný transekt o ploše 60 x 40 km, v případě druhém jako areál o ploše 25 x 30 km. Katastr Hnězdna je vyhodnocen v detailu zvlášť. Obě studie těží z programu AZP. Po celý pravěk byla sledovaná oblast poměrně hustě osídlena. Největší hiát byl zjištěn pro dobu stěhování národů, kdy měl být region v podstatě opuštěn. Novou etapu znamená příchod slovanských osadníků v 6.–7. století. Samotné Hnězdno je osídleno od 8. století. Následuje rychlý rozvoj osídlení, od 2. poloviny 10. století rychle vzrůstá počet jednotlivých osad. Tento vývoj je spojován se vznikem jádra panství kmene Polanů a posléze Piastovců.

Tomasz Sawicki: Wczesnośredniowieczny zespół grodowy w Gnieźnie (87–126). Shrnutí novějších výzkumů a jejich konfrontace se staršími rekonstrukcemi vývoje hradiště. Vypracován byl také počítačový model rekonstrukce původního vzhledu návrší (Góra Lecha), na němž posléze vzniklo hradiště. Návrší mělo dva samostatné vrcholy, na jeden byla později umístěna katedrála, druhý – o něco vyšší – se stal jádrem nejstaršího (kmenového) hradiště (v období 940–980), které navázalo na starší neopevněnou osadu (před rokem 940). Předhradí zaujalo místo nižšího vrcholu. Postupný rozvoj hradiště (rozšíření o další dvě předhradí) pokračoval až do roku 1039. V původním jádru hradiště (akropole) byla v rámci dřevohlinitého opevnění užita také nasucho skládaná kamenná zídka z valounů. Zjištěna byla uvnitř konstrukce náspu: její účel zůstává nejistý a víceméně bez analogií. Na akropoli byl také nalezen nevelký fragment kamenné budovy, datovaný do 2. poloviny 10. století. Opatrně je interpretován jako předchůdce zdejšího kostela sv. Jiří a mohl být postaven po přijetí křtu knížetem Měškem I. (tedy v roce 966). Získána byla také detailnější představa o vývoji dřevěné zástavby. Před polovinou 11. století převažují menší jednoprostorové dřevěné stavby, po polovině 11. století se setkáváme s jednoprostorovými stavbami většími (až 4,5 x 7 m) nebo stavbami dvouprostorovými. Podlaha byla převážně hlinitá, otopné zařízení se původně nacházelo uprostřed, od poloviny 11. století se přemísťuje do rohu. S výjimkou informací o otopných zařízeních lze konstatovat, že tento vývoj má shodné rysy jako v našem prostředí, např. na Pražském hradě. Zajímavostí je odkryv dřevěné stavby,

interpretované jako lázeň (2. polovina 11. století). Ve světle nových poznatků autor nově hodnotí vztah Hnězdna a Poznaň. Hnězdno je patrně starší (ještě předpiastovské) kultovní (?) centrum, Poznaň vzniká později jako administrativní centrum Měška I. a Boleslava Chrabrého. Hraje však mnohem důležitější politickou roli než Hnězdno. Význam Hnězdna se upevňuje po založení arcibiskupství v roce 1000. Další vývoj však vede k pozvolné ztrátě významu obou hradišť jako hlavních státních center.

Tomasz Janiak: Relikty romańskiej konfesji św. Wojciecha w katedrze gnieźnieńskiej z przełomu XI i XII wieku (tzw. konfesja III) (127–162). Autor interpretuje nevelké fragmenty objektu jako místo, kde byly v katedrále uloženy ostatky sv. Vojtěcha. Využívá k tomu starší archivní dokumentace a nové dokumentace terénních relikvií, dochovaných v podzemí katedrály po výkopech (meziválečných) a několika výzkumech v letech 1957–2000. Autor velmi precizně rozlišil v terénní situaci fragmenty dvou memorií (objektů s hrobem a oltářem sv. Vojtěcha), z nichž starší datuje do 1. poloviny 11. století a mladší na přelom 11. a 12. století. Jejich funkce skončila ve 2. polovině 12. století, kdy byla nahrazena další memorií na jiném místě. Memorie překrývají kamennou destrukci, jejíž plocha ve tvaru části kruhové výseče vede autora k interpretaci jako fragmentu předrománské rotundy z 2. poloviny 10. století. O stáří tohoto relikviu nemůže být pochyb, stejně jako o závěru, že se jedná o pozůstatek zděného objektu. Nicméně úvaha o rotundě jako jedině variantě je vzhledem k fragmentárnosti nálezů obtížně akceptovatelná.

Tomasz Sawicki: Badania przy kościele św. Jerzego w Gnieźnie (163–186). Kostel sv. Jiří je v písemných pramenech doložen poměrně pozdě (1246), již prvé archeologické výkopy ale odhalily jeho románský původ. Podle současného stavu poznání se jednalo o jednolodní stavbu s apsidou. Jihozápadní nároží lodě bylo doplněno věží. Tato stavba byla postavena zřejmě až v polovině 12. století. Byla jí nahrazena stavba starší, jejíž dochovaný fragment byl zmíněn v předchozím článku T. Sawického. Tato prvotní stavba stojí na místě, kde byl zjištěn kamenný násep bez vnitřní konstrukce, datovaný do období 8./9. století až poloviny 10. století. Nezdá se být částí žádné zděné konstrukce ani destrukcí nějaké stavby. Interpretován je jako objekt spojený s pohanským kultem. Z tohoto hlediska je závažné jeho umístění u nejvyššího vrcholu návrší, na němž je umístěno hnězdenské hradiště. Autor tu mezi jinými analogiemi připomíná pahorek Žiži na Pražském hradě. Tato analogie je vzhledem k tomu, že nemáme žádné informace o jeho skutečném

vzhledu a ani ho neumíme (prozatím?) přesněji lokalizovat, jen velmi volná.

Tomasz Sawicki: Pracownia romańskiej ceramiki architektonicznej na Górze Lecha (187–219). Během výzkumu v letech 1983–1984 byla nedaleko od kostela sv. Jiří odkryta dílna na výrobu keramických reliéfních dlaždic. Při zániku objektu v něm zůstalo několik set celých dlaždic a úlomků. Datování nálezu napomáhá objev mince Boleslava IV. Kadeřavého, emitované v letech 1157–160 a obíhající do počátku 13. století. Písemné prameny informují o nájezdu Kazimíra Spravedlivého v roce 1192 a tento údaj je považován za nejpravděpodobnější datum zániku dílny. Dlaždice se technologicky člení do 4 skupin, na nichž bylo identifikováno 12 ikonografických motivů (např. orel, gryf, býk, pták, jezdec na koni, bojovníci apod.). Výtvarně se jedná o typické románské motivy, jejich pojetí je však odlišné od stejných motivů na našich dlaždicích. Jednu (vzdálenou) analogii autor shledává u dlaždice s orlem z ostrovského kláštera. Hnězdenské dlaždice se liší od dalších soudobých polských nálezu a jsou ojedinělé i v kontextu samotného Hnězda (nejsou např. známy z nedaleké katedrály). Výtvarně nejbližší analogie se nacházejí v Haliči nebo vladiměřsko-suzdalské oblasti. Přípraveny mohly být k užití v kostele sv. Jiří či přilehlém knížecím paláci.

Tomasz Sawicki: Z badań nad zamkiem książęcym na Górze Lecha w Gnieźnie (221–241). Článek shrnuje prozatím torzovité poznatky o knížecím sídle na akropoli hradiště, které v úplnosti zaniklo v 15. století. Na jeho místě stojí od 18. století budova kapituly. Dosavadní výzkumy zachytily fragmenty zdív 12.–17. století, na celkovou rekonstrukci vývoje zástavby však zatím nestačí.

Hradiště v Hnězdně je velmi dobře známo z literatury. Jeho podoba zejména pro přelom 10. a 11. století byla zafixována díky archeologickým výzkumům v době mezi světovými válkami a posléze v letech 50. a 60. Ve stínu těchto aktivit zůstaly prozatím další práce, které jsou mnohem bližší našemu pojetí záchranného výzkumu. Díky tomu průzkum „pronikl“ i do míst do té doby nezkoumaných, protože zdánlivě méně atraktivních či důležitých. Neopřekvapuje, že došlo k některým korekcím v představách o vývoji tohoto významného hradiště. U lokality dlouhodobě zkoumané také neudiví, že zásadní poznatky se skrývají ve starší archeologické archivní dokumentaci. Publikace je významným příspěvkem k poznání lokality.

Jan Frolík

Muzeum. Sborník Muzea Kroměřížska IV – 2001. Red. J. Stránský. *Kroměříž 2002.* 191 str.

Z obsahu: *H. Chybová:* Nález kostrového hrobu z doby velkomoravské u Strabenic, 3–14. Bojovník-jezdec v poloze Z–V naznak; stopy dřevěné úpravy hrobu (deskový obklad). Železné předměty: sekery-bradatice, nůž, ocílka, zlomky patrně břitvy, ostruhy, zbytky kování upínacích řemínků. Rozbor nálezu, 9. století. Objev hrobu naznačuje možnou existenci druhého mohylového pohřebiště z období vrcholného rozkvětu Velkomoravské říše v blízkém okolí Litenčic na Kroměřížsku. *H. Chybová:* Skrytá řeč sgrafit (příspěvek k ikonografii renesanční výzdoby Regentského domu v Kroměříži), 15–32. *P. Onderka:* Staroegyptské předměty ve sbírkách kroměřížského muzea, 111–118. Pocházejí ze sbírek Jindřicha Slováka, od r. 1974 jsou deponovány v Náprstkově muzeu v Praze. Jde o části mumií (3 hlavy, 3 levé ruce, 3 zlomky tzv. kartonáží). Dřevěné pečeti s vyrytým nápisem „HERMOS“ z helenistického období je neznámé.

V. Spurný

Jean Francois Reynaud: Lugdunum Christianum. Lyon du IVe au VIIIe s. : topographie, nécropoles et édifices religieux. Documents d'archéologie française n° 69. Éditions de la Maison des sciences de l'Homme Paris 1998. 284 str.

Období mezi 4. a 8. stoletím, které bývalo tradičně děleno mezi pozdní antiku a raný středověk, je stále více vnímáno jako jednotná a impozantní perioda, ve které Evropa opustila svět antického starověku a s přijetím křesťanství začala budovat nové státy a na antických tradicích stojící středověkou kulturu. K posunu vnímání zásadně přispívá právě archeologie, která podává hmatatelné důkazy kontinuity i regrese. Přerod římské kolonie Colonia Copia Claudia Augusta Lugdunensis, založené v roce 43 př. Kr., ve středověké Lugdunum a posléze Lyon, významné církevní a politické centrum a burgundské hlavní město, jsou tématem monografie J. F. Reynauda.

V první oddíle je sledována historie lokality na soutoku Rhony a Saony. Souhrn písemných pramenů je velmi ilustrativní právě pro problematiku přerodu společnosti mezi antikou a středověkem. Dopis křesťanů z Vienne a Lyonu z roku 177 popisuje nejen kruté pronásledování křesťanů, ale i kosmopolitní charakter města a přináší nezvratné důkazy o východním původu lyonské církve. Pro období merovejské a karolinské nalézáme těžšíště písemných pramenů v životech svatých a v dopi-

sech významných osobností působících na lyonském biskupském stolci. V pozdějším období pak přibývají testamenty i knihy liturgické.

Druhý oddíl knihy je věnován archeologii církevní architektury a postupně je podáván podrobný výklad historických pramenů, dějin výzkumu a současného stavu výzkumu episkopálního komplexu, baziliky sv. Justa s nekropolí, hřbitovního kostela Saint Laurent-de-Choulans, baziliky sv. Ireneje s nekropolí.

Prvním a nejdůležitějším komplexem je tedy komplex biskupský s katedrálou sv. Jana, kostelem sv. Kříže a baptisteriem – kaplí sv. Štěpána. Na úvod této kapitoly autor shromáždil množství písemných zpráv, historických dokumentů a vedut. Následuje historie archeologického výzkumu a velmi podrobná publikace výzkumů, které probíhaly od roku 1960. Pro poznání počátků vývoje tohoto komplexu byly důležité kampaně v letech 1972–1977 a 1980–1989. Výzkumy odkryly situaci z počátku 4. století, kdy byla tato skupina tvořena jednoduchou trojlodní bazilikou, obdélnou křesťanskou kaplí s polygonální piscinou uprostřed a další obdélnou stavbou severně baptisteria. Stavby procházely četnými úpravami a přestavbami, v období 6.–7. století se jednalo o klasickou dvoubazilikální dispozici s baptisteriem uprostřed.

Podrobně jsou zde probírány i další raně středověké lyonské kostely a ke každému z nich je shromážděno velké množství historických dokumentů.

Třetí oddíl knihy je věnován Lyonu v období raně křesťanském. První kapitola se zabývá topografií města a sleduje jev celkem běžný u větších pozdně antických lokalit, totiž přesun centra. Je logické, že první církevní stavby vznikaly mimo administrativní a obchodní centra římských aglomerací. Postupným vývojem se pak tyto důležité městské budovy přesouvaly ke katedrálnímu kostelu a římské fórum zůstalo opuštěno. Nejinak tomu bylo i v Lyonu.

V dalších kapitolách jsou analyzována pohřebiště, a to jak z hlediska pohřebního ritu a typu hrobů a hrodek, tak z hlediska organizace a vývoje prostoru určeného k pohřbívání. Následuje kapitola o stavebních technikách a materiálech, která snad jako jediná má lokální platnost. Závěrečná kapitola je věnována architektuře a funkcím jednotlivých staveb, mauzoleí, hřbitovních kostelů a baptisterií.

Celkově je se jedná o velmi dobře vybavenou a instruktivní publikaci, kterou lze doporučit všem odborníkům zabývajícím se středověkou architekturou a topografií.

Jana Maříková-Kubková

Marie-Pierre Ruas: Production agricoles, stockages et finage en Montagne Noire médiévale : le grenier castral de Durfort (Tarn).

Documents d'archéologie française n° 93. Editions de la Maison des sciences de l'Homme Paris 2002. 231 str.

Nový svazek DAF s takřka pop-artovou obálkou publikuje výsledky archeobotanického studia zuhelnatělého obsahu středověké sýpky. Ta byla šťastně objevena při výzkumu opevněné středověké vesnice v jihofrancouzském pohoří La Montagne Noire. Přestože lokalita sama a její dlouholetý výzkum nejsou tématem dané práce a je teoreticky možno se s ní seznámit na jiném místě (*Pousthomis 1983–1992; 1992*), je namístě zde v krátkosti uvést základní údaje.

V trojúhelníku tvořeném městy Toulouse, Carcassonne a Castres dnes leží obec Durfort, na jejímž katastru se nachází zaniklá opevněná vesnice, ústní tradicí nazývaná Le Castlar. Zaniklé sídliště je jako by přilepeno na strmé kamenité stráni v těžce přístupné poloze nad údolím, do kterého byla vsazena dodnes žijící vesnice. Archeologický výzkum zde odkryl seskupení reliktních kamenných usedlostí, částečně obehnané hradbou a příkopy. Těžiště místa tvořila nepochybně čtverhranná věž a k ní připojený, samostatnou zdí obehnaný nevelký areál. Podobných lokalit, ať už pojatých do jader dodnes žijících měst a vesnic, nebo zaniklých, je doloženo v jižní Francii, Španělsku a Itálii na tisíce. Nejdůležitějším bodem jejich charakteristiky je důraz na strategickou polohu. Vznik těchto lokalit je badatelé kladen do souvislosti s procesem *incastellamento*. V hrubé zkratce lze pojem vysvětlit asi takto: v období 2. pol. 10. stol., po definitivním zániku autority karlovskeho státu, se zejména v jižní, částečně i v severní Francii do popředí draly drobné skupiny ozbrojenců, které od zemědělského obyvatelstva pod hrozbou přímého násilí nebo za zajištění ochrany vybíraly poplatky – výpalné. Obydlím těchto skupin byly nejčastěji jednoduché kamenné věže ve vyhraněných polohách. V bezprostředním okolí takových věží, které fungovaly v podstatě jako kasárna, se v pomyslném i skutečném kruhu bezpečí postupně usazovalo zemědělské obyvatelstvo. Tak vznikaly sídelní útvary, jejichž charakteristika kolísá mezi městem a vsí. Omezený prostor, bezprostředně chráněný kamennou věží, nutil obyvatelstvo žijící se obdělávaním půdy k řešení připomínajícím nejvíce městské prostředí: uliční systém, bočními zdmi k sobě přiléhající budovy s minimálním nezastavěným prostorem, kamenná obvodová hradba. Pro tento typ urbanistického celku, neoddelitelně spojeného s tvářností mediteránní krajiny, se ujal termín, který pro

něj znaly dobové písemné prameny: *castrum* (srov. Le Castlar). Za zlatý věk spontánního vznikání těchto lokalit se považuje prvních šest desetiletí 11. století.

Le Castlar, jehož vznik je archeologií i písemnými prameny kladen do 2. pol. 12. stol., by v této chronologii představoval výrazně pozdní položku. Práce se nijak nezabývá, a není to ani jejím úkolem, správností takové datace. Nasnadě je otázka, zda při pravděpodobně silné erozi svahu byly zachyceny skutečně nejstarší hmotné doklady existence sídla. Totéž se může týkat i nejstarších písemných zmínek. Tak či onak, další vývoj katastru je příkladnou ukázkou prostorových proměn středověkého osídlení. Už r. 1274 je *castrum* zmiňováno s přívlaskem „staré“, archeologie ovšem vyloučila konec jeho využití v této době. Zdá se, že směrem do údolí, do míst dnešní vesnice, se přesouvaly zprvu některé ekonomické aktivity. Ani pokles intenzity osídlení polohy na svahu nelze označit za náhlý. Z celkové situace archeologického výzkumu i z historických dokladů zřetelně vyplývá velmi rozvázný postup transformace. Obě lokality koexistovaly, s pravděpodobnou průběžnou proměnou funkčního určení, minimálně jedno století. Proces vzniku mladší vesnice v údolí, která spolu s obyvatelstvem převzala z opevněného sídla na svahu i své jméno (Durfort), nebyl jednorázovým zakladatelským počinem. Tomu odpovídá i výrazně nepravidelná zástavba. Nenabízí se zde, přes vzdálenost k našemu prostředí, určitá možnost srovnání?

Výtečnou ilustrací způsobu využívání opevněného *castrum* v úpadkové fázi jeho existence je situace odkryté sýpky. Objekt částečně zasekaný do skály zanikl požárem, destrukce střechy (tašky, trámy) pohřbila jeho obsah. Datování keramiky, která nepochybně sloužila k uchování úrody složené v sýpce, směřuje do 1. pol. 14. stol. Využití těžce přístupné, jinak již slabě využívané polohy, k ukrytí tak cenného zdroje další obživy vesnické komunity (její části), se zdá až učebnicově příkladné. Prostor sýpky byl rozčleněn na čtverce a podroben minucióznímu výzkumu. Detailně byl evidován rozptýl zlomků keramických nádob, byly sledovány akumulace jednotlivých druhů plodin, výplň objektu byla proplavena – při zachování nároku na sledování prostorové distribuce odebraných vzorků. V úrovni podlahy bylo zjištěno ohniště, jehož konkrétní funkce zůstává nejasná. Také některé movité předměty z inventáře vypovídají o složitějším funkčním zařazení objektu (mletí, šrotování, drčení/lisování ovoce?).

Podrobná statistická, kvantitativní a kvalitativní analýza archeobotanického materiálu vedla v prvé řadě k paleoetnografickému (v našem prostředí snad

lépe etnoekologickému) studiu krajiny obklopující lokalitu. Skrze poznání plevelných rostlin zavlečených mezi úrodu plodin registrovaných v sýpce a porovnání s jejich dnešním výskytem byla jednak testovány pedologické a klimatické podmínky, jednak byly vymezeny možné plochy výsevu. Na základě mikroskopického studia byly detailně popsány a zařazeny jednotlivé druhy a jejich vlastnosti. U nejdůležitějších skupin (obiloviny, luštěniny, ovoce) byly rekonstruovány agronomické cykly, s nimiž lze počítat pro dané historické období a území. Několik fragmentů srpů a jiných nástrojů nalezených v sýpce samotné nebo na jiném místě opevněné vesnice vybědlo k analýze způsobu sklizně jednotlivých plodin. Stranou nezůstaly ani otázky významu zachycených jedovatých, popř. léčivých rostlin, způsobů uskladnění plodin a konečně téměř povinná rekonstrukce jídelníčku uživatelů sýpky.

Studie je rozčleněna do čtyř hlavních oddílů. První dvě analytické kapitoly popisují lokalitu, sýpku, metody výzkumu terénního i laboratorního a zejména rozebírají korpus archeobotanických pramenů. Druhé dvě syntetické kapitoly se zabývají rekonstrukcí zemědělského systému, využitím krajiny, celkovou strukturou úživného areálu vesnického katastru a zmíněnými závěry směrem ke každodennosti středověkého vesničana. Na rozdíl od některých jiných dílů DAF působí členění textu organicky a věcně. Výzkum bezezbytku využil vzácné nabídky poznání jednorázově zaniklé situace a nic nezůstal dlužen ani multidisciplinárnímu přístupu.

Filip Laval

LITERATURA

- Pousthomis, B. 1983–1992: Rapports des fouilles. Le Castlar, Durfort (Tarn). Ms., Toulouse: Service régionale de l'archéologie de Midi-Pyrénées.*
— *1992: Le castrum de Durfort. Commune de Durfort (Tarn). In: N. Gouzy éd., Historiens et Archéologues : actes de la 3e session d'histoire médiévale de Carcassonne, août-septembre 1990, Carcassonne, 91–98.*

Rynek wrocławski w świetle badań archeologicznych I. Red. C. Buško. Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2001. 253 str., zčásti barevné grafické a fotografické přílohy v textu, číslování zvlášť v každé stati.

Rynek wrocławski w świetle badań archeologicznych II. Red. J. Piekalski. Uniwersytet Wrocławski – AKME-Zdisław Wiśniewski, Wrocław 2002. 318 str., přílohy jako v I. díle.

Třetí a čtvrtý svazek řady *Wratislavia antiqua* nás podrobně seznamuje s výsledky záchranných výzkumů v prostoru wratislavského náměstí. Jde o další doklad cílevědomého – a dlužno říci i úspěšného – snažení wratislavských archeologů zpřístupnit co nejvíce zdejších záchranných výzkumů odborné veřejnosti; dosud publikované odkrývají nenaleznou (zvláště v postkomunistických zemích střední Evropy) mnoho analogií.

Zájemcům se dostává do rukou bohatý soubor interpretovaných pramenů hmotné kultury významného slezského města. Na zajímavosti dílu přidává i skutečnost, že jde o výsledky víceletých odkrývů hlavního wratislavského tržiště. Jde o – jak jinak – dílo kolektivní; na zpracování jednotlivých pasáží prvního svazku se podílelo 14 autorů, v případě druhého 16 autorů, včetně studentů archeologického semináře prof. Krzysztofa Wachowského. První svazek obsáhl výzkumy v západní a dlelem východní části náměstí, druhý v části severní, dále před západní frontou vnitřního bloku a ve zbývajících úsecích východní strany tržiště. Výjimečně odkrývají zasáhly plochu parcel (Rynek 50/Igielna 18). Po většině jde o záchranné akce v trasách inženýrských sítí v nezastavěné ploše veřejného prostranství.

Důkladná geomorfologická analýza terénu z pera H. Chmala a A. Trawczyka překonala hloubkou zpracování předchozí pokusy. „Rynek“ vznikl na říční terase, asi 6,5 m nad úrovní tehdejší hladiny Odry; patrně šlo o jedinou část města, která nebyla zaplavována. Z řady zajímavých postřehů lze např. vyzdvihnout to, že organické vrstvy ukládající se během prvních desetiletí života města byly prokládány písčítými vložkami za účelem záměrného zpevnění terénu. Autoři dělí uloženiny na dvě skupiny: 1. uloženiny vzniklé přímou činností obyvatel, 2. uloženiny vzniklé přemístováním zemin odjinud – sem jsou řazeny právě přesuny sterilního písku. Lze ovšem podotknout, že i první skupina vznikala nejen přímým ukládáním odpadu, ale redepozicí již archeologizovaných vrstev či zásypů.

Na zpracování náleзовých situací jednotlivých částí se podíleli J. Bresch, C. Buško, R. Czerner, P. Guszpit, B. Kitliński, T. Płonka a A. Wiśniewski. Určité rozdíly mezi oběma svazky odrážejí rozdílné přístupy obou vedoucích badatelských kolektivů, ne vždy sladěné. Např. úvod o dějinách bádání z pera J. Piekalského na počátku druhého svazku bychom spíše čekali v díle prvním. Týž badatel uzavřel druhý díl užitečným souhrem, který v prvním díle postrádáme. Optimálním zakončením díla by bylo vyhodnocení poznatků získaných výzkumem celého náměstí. Standardně jsou zpracovány v podstatě veškeré terénní situace. Metodika odkrývání a doku-

mentace představuje aplikaci tzv. Harrisovy metody s odlišováním přirozených stratigrafických jednotek, jejichž sled vyjadřují vývojové diagramy. Za popisem jednotlivých ploch následuje souhrnné vyhodnocení, které poskytuje dobrou představu o vývoji té které části náměstí. Vrstvy se datují dle nálezů, aniž by tyto byly blíže analyzovány mj. z hlediska diverzity a fragmentárnosti, což se týká především keramiky. Ve druhém svazku je více pozornosti věnováno vývoji středověké zástavby podél zkoumaných částí tržiště. Zásadní roli zde sehrál Czesław Lasota (sv. II, severní část náměstí: zvl. 69–77, střední blok: 109–119 aj.). V menší míře se na rekonstrukci stavebního vývoje podílela Malgorzata Chorowska (II, zvl. 204–213). Díky důkladným analýzám máme nyní k dispozici poměrně detailní představu o vývoji zděných staveb: převážně cihelné objekty, orientované štítově, méně okapově, zabíraly již ve 2. polovině 13. století celou přední část hlubokých parcel. Jejich suterény nebyly zpočátku zcela zapuštěné, což se postupně měnilo v důsledku nárůstu terénu. Jistou zvláštností představují zděná předpraží vysunutá do náměstí, která zprostředkovávala vstup do vlastních sklepů; v nejstarší fázi jim byly ještě předsunuty jakési vydlážděné příkopy se schůdky. Dostí zásadní význam se připsuje nařízení městské rady z r. 1363, nařizujícímu odstranění dřevěných domů na náměstí. Druhá generace wratislavských domů měla již poněkud odlišný charakter: parcely se zužují o třetinu až o polovinu, mizí předpraží, patrný je postup do hloubi městišť. Určitou slabinu představuje nedostatečně poznatelný vztah stratigrafických sekvencí k nejstarším zděným domům, jak v závěru druhého svazku konstatoval J. Piekalski (290). V důsledku podsklepení zmizely též doklady prvotní dřevěné zástavby.

Závažné výsledky přinesl též výzkum obchodních zařízení ve střední části náměstí. Nejlépe prozkoumaná severní část sestávala ze dvou řad vzájemně přiléhajících krámů, původně dřevěných, po r. 1327 přebudovaných zčásti na kamenné. Zajímavý náleží představují reliktů volně (před severovýchodním nárožím centrálního bloku) stojícího objektu rámové (sloupkové) konstrukce ze 14. stol., interpretovaného výkopci jako krám (II, 108), stavebními historiky jako volně stojící dům (II, 119). Bohužel chybí jeho situační zobrazení, o poloze vypovídá pouze celkový plán výkopů (II, obr. 5). Další reliktů staveb mimo řadovou zástavbu byly odkryty před západní frontou středového bloku; zčásti jde o součást linie krámů. Opět však postrádáme zanesení do celkového plánu.

Výzkum značně přispěl i k poznání netržních funkcí náměstí. Rozměrná sonda před východním

průčelím radnice, vyhodnocená C. Buškem a J. Breischem (I, 109n.), přinesla zajímavé poznatky o tzv. soudním místě, kde probíhal městský soud včetně nehrdelních exekucí a kde stával i dřevěný pranýř, jehož nalezené pozůstatky by měly pocházet z druhé poloviny 14. stol. Nalezená loketní kost patrně souvisí s výkonem tělesného trestu. V našem prostředí lze uvést alespoň nález základů pranýře z Dolního náměstí v Olomouci (*Faltýnek 2001*, 99, 100).

Ne zcela jasný je editorský záměr v oblasti zhodnocení movitých předmětů. Otištěné příspěvky naznačují, že do publikací bylo zařazeno jen to, co se zatím podařilo zpracovat. V prvním svazku jde hlavně o předměty ze dřeva (I. Wysocka) a o mince (E. Baran, B. Butent-Stefaniak), což doplňují přírodovědné analýzy výrobků ze dřeva (W. Pyszyński), nálezy paleozoologické (T. Wiszniowska, K. Stefaniak, P. Socha) a konečně detailní zpracování nálezu lidské loketní kosti z prostoru tzv. místa soudu před východní stranou radnice (B. Kwiatkowska, J. Trnka). Ve druhém svazku byly podrobně vyhodnoceny předměty z paroží a rohů (K. Jaworski), skládací vážky (K. Wachowski), jakož i nálezy zvířecích kostí (stejní autoři jako v prvním svazku). Studie K. Wachowského zahrnuje veškeré nálezy vážek z vratislavského Starého Města. Výběr nálezů se nachází i v ilustračním doprovodu jednotlivých statí, jejichž hlavním předmětem je vyhodnocení terénní situace. Zde však nejméně jsou zobrazené předměty standardně zpracovány, nýbrž na konci popisu jednotlivých uloženin je zařazen jejich prostý inventář. V jejich zařazení do textu se opět odráží rozdílný přístup obou kolektivů; v prvním svazku najdeme pouze vyobrazený výběr, ve druhém výčtový inventář s relativně podrobnějším hodnocením některých předmětů. Z textů zabývajících se náleзовými situacemi však mimo vši pochybnost vyplývá, že absolutní chronologie se opírá o movité nálezy, zejména o keramiku. Neúplný a ve svém důsledku poněkud rozpačitě působící přístup k vyhodnocení hmotné kultury se odráží také v souborném zpracování výzkumu na parcele domu Rynek 50/Igielna 18 (II. svazek), kde se věnuje pozornost analýze stratigrafické sekvence a z ní vyplývající rekonstrukci vývoje osídlení (P. Guszpit, A. Wiśniewski), rozboru vývoje zděné zástavby (M. Chorowska), výroby z kostěných surovin (K. Jaworski), jakož i determinaci osteologických nálezů (T. Wiszniowska, K. Stefaniak, P. Socha). Zbývá jen doufat, že chybějící kapitoly budou v dohledné době doplněny v žádoucím třetím svazku zpracování „Rynku“. Velmi kvalitně je prezentována bohatá kolekce dřevěných výrobků z celého tržiště (I. Wysocka); je zjevné, že tento typ naleziště je schopen v příznivých podmínkách po-

skytnout mnohem instruktivnější představu o škále výrobků ze dřeva než např. fekální jímky, což je dáno nahodilostí výběru artefaktů ve vrstvě proti omezené skladbě druhů předmětů vyhadzovaných do odpadních a fekálních kloak (srov. *Klápště 2002*, zvl. 126).

Ke grafickým tabulkám, zahrnujícím převážně nekeramické nálezy, bych měl pouze výhradu týkající se přílišné velkorysosti v měřítku a mnohdy i v uspořádání kreseb. Lze však říci, že navzdory uvedeným nedostatkům představuje recenzované dílo základní, pro bádání zejména o centrech středověkých měst nepostradatelný konvolut archeologických i stavebně-historických pramenů.

Rudolf Procházka

LITERATURA

- Faltýnek, K. 2001*: Zpráva o záchraném archeologickém výzkumu na Horním náměstí v Olomouci, in: Památkový ústav v Olomouci. Výroční zpráva 2000, Olomouc, 96–100.
- Klápště, J. 2002*: Dřevěné předměty, in: J. Klápště ed., Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226). Mediaevalia archaeologica 4, Praha – Most, 126–130.

Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie XVI. Plzeň 2002. 207 str.

Sborník je věnován jubileu Marie Doubové-Andrlové a Věry Štefanové-Šaldové. *František Frýda*: M. Doubová-Andrlová jubilační, 5–6. *Milan Metlička*: Jubilantka Věra Štefanová-Šaldová, 7–8.

Jindra Hürková: Rovinná sídliště mlavečské kultury v západních Čechách – I. část, 9–87. Studie sumarizuje dosavadní poznatky o rovinných sídlištích mladší doby bronzové v západních Čechách. První část zahrnuje dějiny dosavadního bádání, vymezení sledovaného území a stav pramenné základny, která podle připojeného soupisu (50–87) obsahuje 91 lokalit. Kromě jejich obecné charakteristiky se zabývá topografickými poměry, hustotou osídlení, objekty, doklady obživy, příp. výroby. *Jitka Petříčková*: Rozbor osteologického materiálu, 88–99. Ze sedmi lokalit sebrán a vyobrazen všechny nalezený kosterní materiál. *Jaromír Beneš*: Xylofonická analýza uhlíků ze sídliště mlavečské kultury v Tajanově u Klatov, 100–101.

Petr Braun: Nové archeologické nálezy na trase dálnice D5 na katastrálním území Starého Plzně (okr. Plzeň-jih), 102–108. Při stavbě dálničního obchvatu jižně od Plzně (v úseku Ejpovice – Útužice) nad pravým břehem Úslavy bylo v květnu 2002 dokumentováno více než 90 sídlištních objektů, které

přispěly k poznání závěrečných fází neolitického a počátku časné neolitického osídlení západních Čech. Nálezy patří k nejmladší fázi kultury s vypíchanou keramikou a kulturních skupin ze západního sousedství plzeňského regionu. Detailní zhodnocení bude možné až po prozkoumání zbývajících částí lokality.

Milan Metlička – Bedřich Štauber – Jiřina Štauberová: K poznání funkce broušených nožů z eneolitu a počátku doby bronzové, 109–112. Pojednány a časově zařazeny jsou dva nové nálezy broušených nožů, a to ze záchranného výzkumu na hradišti na Vlčí hoře u Bilence (okr. Louny) a ze sběru na předpolí hradiště v poloze Na Šachtách v Březně u Loun. Nejčastěji se podobné nože vyskytují v řivnáčské kultuře, ale obě zmíněná hradiště byla budována až v období mladoúněticko-věteřovském. Zdá se, že je lze považovat za nástroje zemědělské (žací nůž). Zatím není žádný přímý důkaz, že by byly předlohou bronzových srpů.

Miloslav Chytráček: Výšinné sídliště z mladší doby bronzové ve Štítarech nad Radbuzou-Hostěticích (okr. Domažlice), 113–131. Při předstihovém záchranném výzkumu na vyvýšené ostrožně u osady Hostětice byl odkryt jednak ohrazený dvorec patřící halštatské mohylové kultuře (Ha C–D) a sídliště milavečské kultury. Jeho datování se opírá o fragmenty keramických nádob z výplní zahloubených objektů zčásti při okraji a zčásti ve středu vrcholové plošiny ostrožny. Zlomky nádob, především etážovitě nádob, lze datovat do Ha A1. Podle výsledků archeologického výzkumu mělo sídliště podobu otevřené osady ve výšinné poloze, chráněné ze tří stran poměrně strmými srázy. Nelze vyloučit, že povrchovou zástavbu osady tvořily volně rozptýlené stavby obdélné kúlové konstrukce, jejichž stěny nebo štíty nesly pletenou konstrukci s keramickým výmazem, jak dokládají nálezy vypálených mazanic. Ta spolu se zuhelnatělým dřevem v kúlových jamách a načervenalým zbarvením propálených výplní zahloubených objektů prozrazuje, že osada zanikla požárem. Připojen přehled lokalit s osídlením z mladší doby bronzové v oblasti horního toku Radbuzy.

Václav Moucha: Zdobená tkalcovská závaží z mladší doby bronzové, 132–136. Jehlancovitá závaží se vyskytují na mladobronzových sídlišťích poměrně často, především nezdobená nebo s otisky prstů či jednoduchým rytým křížem na horní ploché straně. Vzácně se na nich vyskytují otisky bronzových předmětů, jako růžice štítové spony, profilovaná hlavice jehlice, torované tyčinky. Uvedené příklady jsou z Libušína (Kladno), Lounska, Nezabylic (Chomutov).

Drahomír Kouček: Vztah kultury bylanské ke kultuře mohylové halštatské na Plzeňsku, 137–143. Obě náleží k západnímu halštatskému okruhu, ale jejich inventář obsahuje i některé prvky z okruhu východohalštatského (ozdoby, kultovní nádoby). Autor ukazuje na příkladech ze tří původně mohylových pohřebišť (Nynice, Újezd u Radnic, Manětín-Hrádek) vzájemné vztahy kultur bylanské a halštatské mohylové. Společné znaky lze nalézt ve stavbě mohyl a pohřebních komor. Typy bylanských zásobnic a amforovitých misek sloužily za vzory nádobám mohylovým, které jsou méně pečlivě zhotovené. Také výzdoba mohylové keramiky je jednodušší jak v ornamentech, tak v provedení. K domácí výzdobě patří girlandy a meandr, vyskytující se v bylanské kultuře jen zřídka.

Martin Čechura: Halštatské sídliště ve Stodě (okr. Plzeň jih), 144–151. Lokalita se nachází na severním okraji města Stod v prostoru pro těžbu cihlářské suroviny. Výzkum zde od r. 2000, zachyceno bylo 292 zahloubených objektů, tj. kúlových jamek a několik větších jam. Nalezena byla výhradně keramika (pak mazanice a uhlíky). Tu je možno datovat do stupně Ha C. Zahloubené objekty náleží nejspíše hospodářsko-výrobní části sídliště (zahloubená ohniště a několik objektů sloužilo snad jako hrnčířské pece). Z kúlových jamek nebylo možno v této části rekonstruovat půdorysy nadzemních kúlových objektů. Dosavadní obecný nedostatek sídlišť stupně Ha C nedává možnost řešit jejich vztah jak k předchozímu, tak k následujícímu chronologickému vývoji.

Pavel Sankor: Zu den Ergebnissen der neuen Konservierung des Phalerenensembles aus Nevězice, 152–163. Nová konzervace souboru starolaténských falér z Nevězic (okr. Písek), náhodně nalezených v r. 1884, dovolila nově interpretovat způsob jejich konstrukce i použitých motivů výzdoby. Podle tvarové analýzy bylo použito nejméně 5 variant základního typu a 4 až 5 druhů výzdobných motivů. Nejpravděpodobněji se jedná o rutinní a přesný rukopis jednoho výrobce. Přestože součástí souboru mělo být původně i železné udidlo, přítomnost pouze jednoho druhu velkých falér a absence ostatních funkčních součástí naznačuje, že nelze přimnout dosavadní zdánlivě jednoznačnou interpretaci souboru jako koňského postroje z jediného pohřbu v mohyle, ale lze uvažovat i o příp. pozůstatku skladu výrobků jednoho řemeslníka (o depotu).

Miloš Šolle: Pliznensis provincia (Příspěvek k otázce založení města Plzně), 164–166. Starý Plzenec názorně představuje způsob hradské organizace, jež předcházela lokaci vlastní Plzně.

Karel Sklenář: Hradiště nad Březinou a první archeologická úvaha o hranicích „Slavníkovy říše“, 167–181. K dosavadním názorům na hradištní lokalitu Slavníkova panství, zmíněné u Kosmy (*mons Osseca*, Kazina mohyla), nepřidává autor další interpretace. Účelem jeho článku je zpráva o zapomínaném archeologickém přínosu do historicko-geografických polemik, spojeném s význačnou západočeskou lokalitou, opevněným Hradištěm nad Březinou. První, kdo jej ztotožnil s „mons Osseca“, byl rytíř Kalina z Jäthensteinu. Ten zde spolu se zeměstnanci březinského panství hraběte Šternberka prováděl výzkum v letech 1832–1834 a jeho výsledky publikoval v prvním knižním soupisu archeologických nálezů v Čechách (1836). K článku je připojen původní text přednášky Kaliny z Jäthensteinu, německy i v českém překladu, publikovaný v r. 1843.

Jiří Orna: Středověký keramický zvoněk z Plzně, 182–184. Nalezen ve výplni jedné ze studní ve Františkánské ulici, datované od pol. 14. do pol. 15. století. Zvonky patří k nepřilíš častým nálezům a podle autora mohly sloužit ke svolávání členů domácnosti.

Magdalena Beranová: Zelí, cibule a česnek v kuchyni a v medicíně do konce 16. století, 185–194. Tato zelenina patřila k základům české kuchyně. Cibule a česnek se přidávaly do jídel; zelí a (nerozlišená) kapusta byly samostatným pokrmem. Nejen jejich požívání, ale i příprava masť, extraktů a vývarů z nich měly účinek léčebný. Uplatnily se i v kosmetice.

Petr Sokol – Tomáš Wizovský: Archeologické nemovitě kulturní památky na Plzeňsku (Dílčí výsledky státního úkolu obnovy identifikace archeologických nemovitých kulturních památek), 195–207. V rámci úkolu bylo v letech 2001–2002 ověřeno 64 kulturních nemovitých památek, provedena nová fotodokumentace, upřesněn druh památky, poloha, popis a současný stav.

Eva Čujanová

Václav Vančata: Paleoantropologie. Přehled fylogeneze člověka a jeho předků. Panoráma biologické a sociokulturní antropologie 13. Ed. Jaroslav Malina. Nadace Universitatis Masarykiana – Akademické nakladatelství CERM – Masarykova univerzita – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA, Brno 2003. 212 str.

Rada modulových učebních textů pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů postupně představuje současný stav poznání rodu *Homo*. Osnovy jednotlivých děl jsou podobné a pro učebnici nestandardní. V předkládané publikaci je dvanáct ka-

pitol (s množstvím podkapitol) věnováno problematice evoluce hominidů. Po úvodu a taxonomickém členění čeledi Hominidae následuje kapitola zabývající se metodikou studia evoluce hominidů. Kapitola 4 „Evoluce nejstarších primátů – vznik nadčeledi Hominoidea“ je poněkud nepřehledná a působí dojmem, že ani sám autor se v problematice příliš neorientuje. Pro studenty by bylo přínosné přinejmenším názorné zobrazení vývojového stromu, které by složité fylogenetické vztahy nejstarších primátů v období paleocénu, eocénu a oligocénu alespoň částečně osvětlilo. V dalších kapitolách (5 a 6) autor shrnuje dosavadní poznatky o vzniku a evoluci čeledi Hominidae. Zdůrazňuje skutečnost, že *Ramapithecus* nebyl nejstarším předkem lidí, jak se dosud chybně uvádí v některých českých učebnicích. V kapitole 7 se podrobně zabývá hominizacním procesem, následující kapitola je věnována prvnímu skutečnému člověku – druhu *Homo erectus*. Kapitola 9 pojednává o vývoji lidských forem ve středním paleolitu (*Homo heidelbergensis*) a kapitola 10 o vzniku a rozšíření *Homo sapiens* z Afriky. Obsahuje i teorie o způsobu osídlování Evropy anatomicky moderním člověkem. Problematická definice etnických skupin a sociokulturní evoluce jsou obsahem kapitoly 11. Ve 12. kapitole jsou vyčleněny základní fáze kolonizace světa člověkem. Souhlasím s autorem, že existuje možnost určitého zjednodušujícího pohledu fylogenetických a ekologických rekonstrukcí vymezujících jednotlivé fáze a že problematičtější je i datování mnoha nalezišť, které se v souvislosti s novými datovacími metodami občas mění i v rádech statisíců let. V kapitole 15 s názvem „Zostření problému“ jsou shrnuty aktuální teoretické poznatky a nové metodologické přístupy v oboru. Autor se zaměřil na klíčové momenty v evoluci hominidů a poukazuje na nejednotnost badatelů při hodnocení nových paleoantropologických nálezů a následném přehodnocení stávajících paradigmat. V přehledu literatury je uvedeno přes 200 titulů citované, použité a doporučené literatury. Za přínosný považuji výčet skoro deseti webových stránek zabývajících se danou problematikou. Posledních čtyřicet stran doplňuje užitečný a v učebnicích často opomíjený podrobný výkladový rejstřík důležitějších jmen a pojmů.

Potud tedy publikace představuje klasický učební text. Určitá nepřehlednost a necelistvost některých kapitol odráží podle mého názoru skutečný stav poznání na poli paleoantropologie. Badatelé zde často pracují s velmi skrovnými nálezy, mnohdy nepřesně datovanými. Kromě toho se dosud nemožno shodnout na stanovení hlavních kritérií pro zařazení do lidské linie. Nicméně po Mazákové

„Jak vznikl člověk: Sága rodu Homo“ (1979) a Benešově díle „Člověk“ (1993) jsou zde po delší době opět shrnuty nejnovější poznatky z oborů paleoantropologie, paleontologie, paleoekologie a dalších. Publikace tak podává i s ohledem na nejednotnost názorů různých badatelů ucelený obraz problematiky vzniku moderního člověka. A přestože se jedná o učebnici, může posloužit jako zdroj informací i antropologům, archeologům a dalším zájemcům o historii rodu Homo.

Nad dalšími kapitolami se však můžeme již jen divit, neboť nás pravděpodobně nenapadne rozumný důvod, proč byly do studijního textu zařazeny. Jde o propagaci čehosi nebo kohosi, nebo je to určitá forma odlehčení a pobavení, na kterou nejsme v učebnicích dosud zvyklí? Do učebního textu jsou totiž začleněny dva životopisy, autora Václava Vančaty a ilustrátora Vladimíra Renčina. Údaje, které se v učebnicích běžně nevyskytují a v knižní publikaci patří na záložku, zde zabírají pět stran velkého formátu. Zajímalo by mě, zda se je studenti musí též naučit a při zkouškách jsou na ně tázáni. Pravděpodobně ne, ale iniciativě se meze nekladou a při známkování se bere zřetel na všechno. Vrcholem je kapitola s názvem „Rozvolnění problému“, která je zařazena do každého dílu a kterou editor charakterizuje jako uvedení tematiky do širšího filozofického nebo kulturního rámce. Ve skutečnosti zde editor prezentuje svou beletristickou tvorbu. A ani vlastně nezáleží na tom, zda se „dílo“ alespoň rámcově k odbornému textu hodí nebo ne. V tomto modulu se to kupodivu docela podařilo a několik kapitol z detektivního románu „První pozemšťan“ celkem zapadá do problematiky evoluce hominidů. Ale v některých dílech edice to tak samozřejmě není. Ovšem neděje se tak na úkor učebního textu, který by mohl být o dalších 30 stran delší? V době, kdy odborné tisky bojují o finance, prokázal Jaroslav Malina přinejmenším pozoruhodné manažerské schopnosti. Anebo že by byli autoři odborného textu tlačeni ke zkrácení, aby se to tam všechno vešlo? V každém případě paleoantropologická část stojí zájemci za přečtení.

Petra Stránská

Vlastivědný sborník Mělnicka IV. Vydává Okresní muzeum Mělník, *Mělník 2002*. 115 str.

Po dlouhé odmlce obnovilo muzeum v Mělníku vydávání regionálního neperiodického sborníku, jehož nové číslo obsahuje mj. několik studií věnovaných archeologii.

M. Gojda: Mělnická kotlina v proměnách tisíciletí: sídelní prostor ve světle leteckého průzkumu,

6–15. Stručné představení výsledků dlouhodobého systematického leteckého průzkumu regionu, při němž bylo zachyceno mnoho dosud neznámých sídelních i pohřebních areálů. K nejvýznamnějším patří např. v Čechách první identifikace rozsáhlého areálu vymezeného systémem příkopů, který následně provedený výzkum přiřadil k michelsberské kultuře.

R. Křivánek: Geofyzikální průzkum nově prokázaného hradiště na k. ú. Bosyně, okres Mělník. 16–21. Autor prezentuje jeden ze svých mnoha, dnes již téměř nespočítatelných nedestruktivních průzkumů opevněných poloh, které přinášejí řadu cenných informací, především o podobě fortifikací. Lokalita byla osídlena v době halštatské či laténské a v raném středověku. Dosud ale postrádáme publikaci keramiky získané při povrchovém průzkumu P. Meduny.

N. Profantová: Výšinné sídliště v Přivorech, okres Mělník v raném středověku, 22–46. Autorka podrobně publikuje výsledky archeologického výzkumu uskutečněného v roce 2000 v návaznosti na letecký a geofyzikální průzkum lokality, který zde identifikoval trojici souběžných příkopů přetínajících ostrožnu. Výzkum fortifikace i přes svůj nevelký rozsah přinesl řadu poznatků a podobně jako jiné analogické akce potvrdil oprávněnost provádění drobných zjišťovacích odkryvů v lokalitách podrobených současně i důkladnému nedestruktivnímu průzkumu. Funkce areálu vymezeného unikátním fortifikačním systémem, vybudovaného v 10. století, ale zůstává nejasná. Autorka věnuje pozornost i starším výzkumům a sběrům, při nichž byly v lokalitě zachyceny vedle dokladů pravěkého osídlení i rané středověké sídlištní situace s převážně starohradištní keramikou. *J. Hlaváč:* Analýza měkkýšů v archeologických objektech raně středověkého opevnění u Přivor (Mělnicko), 47–48. *R. Kyšely:* Přivory 2000 – archeozoologický rozbor, 49–51.

P. Meduna: Poznámky k archeologickému výzkumu vesnického osídlení na Mělnicku, 52–66. Nástin výsledků záchranných výzkumů vesnických jader vyvolaných rozsáhlými liniovými výkopy. Díky soustředěné pozornosti věnované těmto stavebním aktivitám v letech 1998 až 2002 byly posunuty počátky řady vsí do raného středověku. Výzkumy přinesly i doklady dynamického vývoje struktury zástavby několika lokalit ve vrcholném středověku a raném novověku. Autor se současně pokouší na základě písemných pramenů vázaných na sledovaný region postihnout vývoj sociální struktury venkovského poddanského obyvatelstva, majetkové možnosti sedláků pozdního středověku a raného novověku, procesy scelování a pustnutí usedlostí a právní formy držby nemovitostí poddanými. Me-

zi inspirativními postřehy se ale objevuje množství úvah pohybujících se na velice tenkém ledě.

J. Koumar: Mělnické panství a jeho poddaní v 16. a na počátku 17. století, 67–106. Především na podkladě rozboru urbářů autor podrobně sleduje ekonomické aktivity vrchnostenského velkostatku, rozsah a proměny poddanských povinností.

F. Purš: Příspěvek ke středověkému opevnění Mělníka, 107–115. Autorův stručný popis stojících i zaniklých částí systému opevnění města doplňují reprodukce historických vedut, převážně pouze ilustrativní fotografie a schematické plány. Studie přináší jen velmi málo informací k poznání vývoje a podoby středověkého opevnění města.

Jan Kypka

Andrzej Wiśniewski i inni: Wrocław-Oporów. Najstarsze ślady osadnictwa i środowisko przyrodnicze. Studia Archeologiczne XXXIII. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2003. 330 str. s obr. v textu. Literatura a anglický souhrn u každé kapitoly. ISSN 0239-6661, ISSN 0520-9250, ISBN 83-229-2350-3.

Při výkopech pro kolektor na sídlišti Oporów v jz. části Wrocławu byly prováděny záchranné výzkumy středopaleolitických lokalit, které byly komplexně zpracovány v předloženém sborníku. Obsah: *A. Wiśniewski:* Wstęp, 1–19. Záchranné práce byly prováděny v průběhu let 1992–2000 na více místech vymezeného prostoru.

I. Badania środowiska przyrodniczego:

J. Winnicki: Sytuacja geologiczna w rejonie stanowisk archeologicznych na Oporowie we Wrocławiu, 21–27. Lokality se nacházejí v údolí řeky Ślęzy. Kvartérní sedimenty sledovaného terénu jsou tvořeny glacienními sedimenty starších zalednění (nida a san) a fluvialními sedimenty poslední glaciálu.

A. Szykiewicz: Litostratygrafia utworów plejstocénských doliny Ślęzy w rejonie stanowisk archeologicznych we Wrocławiu Oporowie, 29–51. Rozlišeno několik litostratigrafických jednotek, doložených barevnými fotografiemi profilů a datovaných jednak do starého würmu (~50 ka) a jednak do mladších fází (~32 ka, ~23 ka).

A. Traczyk: Geneza i wiek osadów plejstocénských w rejonie stanowisk archeologicznych w dolinie rzeki Ślęzy na Oporowie we Wrocławiu, 53–79. Zajímavé jsou zejména četné a rozmanité kryogenní struktury v sedimentech ve více generacích.

T. Kuszell: Wyniki badań palinologicznych w rejonie stanowisk archeologicznych na osiedlu

Oporów we Wrocławiu, 81–96. Analyzovány byly vzorky rašelin ze sond 1/2000 a 4/1994. Prvý vzorek indikoval vodní prostředí v chladném až mrazivém klimatu, v bohatším vzorku 1 z r. 1994 naprosto dominovaly byliny (99 %) nad dřevinami. Tato rašelina byla datována na ~35 ka.

W. Pyszyński – S. Brański: Górnoplejstocénskie i holocénskie makroszczątki roślinne z rejonu stanowisk archeologicznych A1 i A2 na osiedlu Oporów we Wrocławiu, 97–117. Na několika místech byly nalezeny zbytky dřev v různých vrstvách.

T. Wiszniowska – P. Socha – K. Stefaniak: Szczątki kostne zwierząt plejstocénskich i holocénskich z Wrocławia-Oporowa, 119–140. Byly zjištěny dva druhy ryb a sedm druhů savců, převážně pleistocenních.

II. Badania archeologiczne:

A. Wiśniewski: Z historii badań dolnośląskich stanowisk ze środkowego paleolitu, 141–149. Stručná historie výzkumů středního paleolitu v Dolním Slezsku se soupisem literatury.

A. Wiśniewski: Ślady osadnictwa z górnego plejstocenu na terenie osiedla Oporów we Wrocławiu, 151–249. Tato stěžejní část celé knihy se skládá z několika kapitol, z nichž prvá seznamuje s rozmístěním lokalit (A1, A2, B, C) a pozicí asi 20 šachet v terénu. Profily, tvořené vesměs fluvialními a svahovými sedimenty, jejichž sled se i na malé vzdálenosti mění, umožnily oběma geologům (*A. Szykiewicz, A. Traczyk*) vytvořit poněkud odlišná schémata. Po jejich korelaci bylo možno artefakty vyskytující se v různých polohách shrnout do tří komplexů: spodního (podle *Traczyka* vrstvy 9 a 10, tvořeny písky a šterky), středního (vrstva 8, tvořena kalem, písky a šterky) a vrchního (vrstvy 1 /fosilní půdy/ a 2 /prachový písek/). Za nejvíce smíchané jsou považovány sedimenty s artefakty v lokalitě A1, východní část spodního komplexu i vrchní komplex A2. Nejméně smíchaná by mohla být západní část spodního komplexu A2, kde by se většina artefaktů měla nacházet přibližně v místě původních aktivit. Pro datování byly použity metody ¹⁴C, TL a EPR, výsledkem byly dvě skupiny dat, mladší okolo 30 ka a starší okolo 50 ka.

K výrobě artefaktů byly výhradně použity rozmanité silicity z místních glaci-fluvialních sedimentů. V lokalitě A1 bylo nalezeno celkem 48 kusů ve vrstvách 8–10 a 3 kusy nestratifikované. Z toho bylo 1 jádro (nestrat.) a 7 retušovaných nástrojů, v ostatních případech se jednalo o úštěpy a čepele (12 s upravenými patkami, 6 s přirozenými). V lokalitě A2 bylo ve vrstvě 10 nalezeno 101 kusů, z toho 8 nástrojů a 3 jádra (z debitáže 30 kusů s upravenými

mi a 5 s přirozenými patkami), ve vrstvách 8–9 50 kusů, z toho 6 nástrojů (z debitáže 12 s upravenými a 6 s přirozenými patkami), a 1 kus byl nestratifikovaný. V lokalitě B byly nalezeny pouze 1 úštěp s upravenou patkou a 1 nástroj. Z nástrojů jsou vyobrazeny 2 drasidla, 2 nástroje zoubkované a 4 nástroje místně retušované. Levalloiské prvky chybějí. Z horního komplexu vrstev pochází rydlo a místně retušovaný úštěp (A2), jakož i drasidla (B).

Osteologické materiály pocházejí z výkopu A1 a A2, celkem se jedná o 101 ks, takřka výhradně o zlomky zubů. Vrstva 10: sob (fragm. parohu), kůň, mamut, nosorožec, bovid, ryby. Vrstvy 8–9: sob (fragm. parohu), kůň. Nestratifikované: mamut (fragm. klu), sob (fragm. parohu). Na dvou zlomcích dutých kostí byly stopy ohryzu, na zlomku parohu stopy povrchové modifikace.

Srovnání s ostatními polskými lokalitami z období OIS 4 a počátku OIS 3 (Zwoleń, cykl VII a VIII, Raciborz-Ocice 1, horní vrstva, jeskyně Ciemna, vrstva 5 a Nietopierzowa, vrstvy 9/10, Kraków-Zwierzyniec 1) je provedeno hlavně na podkladě údajů o přírodním prostředí. Prokazuje, že pozdní neandertálské populace obývaly a exploatovaly jižní regiony středoevropské nížiny.

III. Badania uzupełniające:

Z. Jary – C. Kabała – A. Wiśniewski: Kopalnia gleba płowa w rejonie stanowisk archeologicznych na Oporowie we Wrocławiu, 251–261. V sondě

3/1992 byl zastižen komplex fosilních půd vzniklých v eemu až časném glaciálu viselském.

A. Bluszcz – A. Pazdur: Datowanie radiowęglowe i luminiscencyjne osadów w rejonie stanowisk archeologicznych we Wrocławiu-Oporowie, 263–280. Ve schematickým profilu vrstev (číslovaných odspodu podle A. Szykiewiczze) poskytla vrstva 22c data 57±9 a 48±5 TL, vrstva 23a 34,5-35,5 ¹⁴C cal., vrstva 24 34±5 TL, 32±2,8 TL, 32±5,8 TL, vrstva 27 23±3,1 TL, vrstvy 36-39 pak 10,40-10,57 ¹⁴C cal.

R. Krzysiniowski – M. Wencka: Datowanie metodą elektronowego rezonansu paramagnetycznego szczątków kostnych zwierząt ze stanowiska paleolitycznego we Wrocławiu-Oporowie, 281–296. Popis metody EPR, nacházející se dosud ve stadiu zdokonalování, a výsledky měření dvou vzorků: zub kopytnatce (Oporów 1) 41< ka, zub mamuta (Oporów 2) 59< ka.

J. Bronowicki: Osadnictwo we wczesnym i środkowym holocenie we Wrocławiu-Oporowie, 297–324. Postpaleolitické pravěké materiály získané sběry i výzkumy v letech 1945–1998 zahrnují mezolit, lineární keramiku, šňůrovou keramiku, zvoncovité poháry, únětickou kulturu.

A. Wiśniewski: Zakończenie, 325–330. Autor výtýčuje dvě témata pro další výzkumy: adaptace paleolitických lidí na přírodní prostředí v daném úseku pra-Šlézy a způsoby jeho exploatace paleolitickými lidmi.